KARL X GUSTAF
FÖRE TRONBESTIGNINGEN

PFALZGREFVEN
INTILL TRONFÖLJARVALET 1649

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISK DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

HILDING ROSENGREN
FIL. LIC. AF ÖSTGÖTA LANDSKAP

Å LÄROSAL N:o XI

MÅNDAGEN DEN 26 MAJ 1913 KL. 10 F. M.

UPPSALA 1913
K. W. APPELBERGS BOKTRYCKERI

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41523708_0016

Pfalzgrefven Karl Gustaf som ung (1640).

Efter originalteckning af *D. Dumonstier*
i Bibl. Nation. i Paris.

KARL X GUSTAF
FÖRE TRONBESTIGNINGEN

PFALZGREFVEN
INTILL TRONFÖLJARVALET 1649

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISK DOKTORSGRADS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

ACAD.
LUGD. BAT.
BIBL.

AF

HILDING ROSENGREN
FIL. LIC. AF ÖSTGÖTA LANDSKAP

Å LÄROSAL N:o XI

MÅNDAGEN DEN 26 MAJ 1913 KL. 10 F. M.

UPPSALA 1913
K. W. APPELBERGS BOKTRYCKERI

Innehållsförteckning.

Sid.

Förord VII

Källor och litteratur XI

I. **Uppfostran och studier intill den utländska edukationsresan.** 1—31

Karl Gustafs tidigare uppfostran intill afresan till hofvet 1634 1—5. Öfversikt af Karl Gustafs studier: Guvernörer och preceptor, Johan Skytte öfvervakar de begynnande studierna 5—7. Lärometod och studiernas föremål: främmande språk, historia och politik 7—9. Studier i Gamla kansliet 10. Resor i studiesyfte inom landet: västgötaresan och bergslagsresan 1636, 10—11. Kroppsöfningar 11—12. Deltagande i adligt umgängeslif. Ömtålighet i etikettsfrågor. Enkla lefnadsförhållanden 12—14. Axel Oxenstierna tager ledningen af Karl Gustafs uppfostran från 1637, 14—15. Karl Gustafs och Rikskanslerens besök i Upsala april 1637, 15—18. Kort karakteristik af Karl Gustaf vid dennes inträde i ynglingaåren 18—19. Johan Kasimirs underhandlingar rörande lämpligheten för Karl Gustaf af en längre tids studievistelse i Upsala 19—22. Karl Gustafs examen inför Axel Oxenstierna jan. 1638, 22. Karl Gustafs bostad och kosthåll under Upsalavistelsen. Hans studieordning: klassiska studier, kollegier för Loccenius och Lenæus, orationer 23—26. Umgängeslif 26—27. Framsteg i studier 27. Popularitet 28. Karl Gustafs inskrifning vid universitetet 28. Karl Gustaf afböjer anbud att blifva rector magnificus 29. Valetet 30. Karl Gustafs afskedsoration. Den studerande ungdomen hedrar prinsen 30. J. A. Salvius' omdöme om Karl Gustaf strax efter dennes slutade Upsalastudier 31.

II. **Den utländska studiefärden 1638—40.** ..... 32—90

Johan Kasimirs underhandlingar med Axel Oxenstierna m. fl. rörande Karl Gustafs tilltänkta peregrination 32—33. Blick på de utländska studiefärdernas allmänna syfte och betydelse 33—37. Johan Kasimirs afsikt med Karl Gustafs beslutade peregrination 37—38. Råd och föreskrifter för färden 38—41. Karl Gustafs pension för resan 41. Färden genom Sverige, Danmark och Holstein 41—45. Vistelsen i Hamburg. Salvii råd för färdens fortsättning 45—46. Färden genom Bremen, Oldenburg etc. till Amsterdam. Studiemetoden under resan 46—48. Vistelsen i Amsterdam. Karl Gustaf gäst hos Louis de Geer. Besök i Leyden och i Haag, där Camerarius var värd 48—49. I prins Fredrik Henriks läger 49. Resa till Frankrike 49—50. Skälen till den korta vistelsen i Nederländerna 50—51. Framkomsten till Paris 51. Högtidligheter med anledning af Dauphins födelse 52. Karl Gustaf angripen af

skälfvan 52—54. Underrättelse om moderns bortgång 54. Karl Gustafs studieintresse och studieföremål, Salvii råd för studiernas lämpliga anordning 54—55. Umgänget i Paris: Grotius, Hambræus, Auberry, Gottfried 55—57. Utflykter i Paris omgifningar. Nöjen 57—58. Osämja mellan guvernör och preceptor 58—60. Plan för färdens fortsättning 60—62. Resan till och vistelsen i Montfort 62—64. Färden i sydöstra Frankrike och Schweiz till Breisach och Strassburg. Sammanträffande med flera furstliga personer 64—66. I Strassburg 66—67. Återfärden till Breisach. Hertig Bernhards död. Skulle Karl Gustaf kunnat gagna Sveriges intressen under krisen efter hertig Bernhards död? 67—68. Karl Gustafs popularitet i Tyskland 68. I Basel och Genève, färden till Lyon 69—70. Återfärden till Paris genom s. och v. Frankrike 70—76. Tilltänkta studier i Saumur 72—74. I Benjamins akademi 76—77. Umgänge med Gottfried och Grotius. Karl Gustafs uppfattning af Frankrikes politiska läge och af Richelieu 78—80. Umgänge i Paris 80—81. Frågan om Karl Gustafs uppvaktning vid franska hofvet 81—83. Uppvaktning hos konungen, drottningen och dauphin 83. Resa till och genom England 84—86. Karl Gustafs missnöje med den engelska politiken 86. Resan till Hamburg. Plan på en färd rundt Östersjökusten. Hemfärden 86—88. Edukationsresans betydelse för Karl Gustafs utveckling 88—90. Grotius om Karl Gustaf 90.

III. **Karl Gustaf vid hofvet i Stockholm 1640—42. Förhandlingar rörande Karl Gustafs deltagande i fältlifvet i Tyskland** 91—137

Blick på Johan Kasimir och hans familjs ställning i Sverige under 1630-talet 91—98. Återblick på Karl Gustafs utbildning 98. Karl Gustaf förvärfvar insikt i svensk rikspolitik 99—100. Hans politiska uppfattning, främst påverkad af Johan Skytte och Per Brahe 100—102. Karl Gustafs kännedom om utrikespolitiken 102. Hans uppträdande till förmån för Brandenburgs intressen 103—104. Missnöje med A. Oxenstierna i anledning af dennes likgiltighet för de zweibrückska intressena 104—105. Karl Gustafs ställning i Stockholm 105—106. Umgänge. Misstämning mot Oxenstierna och dennas orsaker 106—110. Etikettsfrågor. Nöjeslif 110—113. Upsalaresor 114—115. Resor i mellersta Sverige 115—117. Underhandlingar huruvida Karl Gustaf borde pröfva fältlifvet 117—137. Gyllenhielms förslag hösten 1640, Per Brahes juni 1641, 117—119. Johan Kasimirs tankar i frågan 119—120. Johan Kasimirs förhandling med Rådet sommaren 1641, 120—122. Förhandlingar i dec. 1641 och jan. 1642, 122—127. Rådets ståndpunkt. Återblick på förhandlingarna 127—129. Förhandlingar inom pfalzgrefliga kretsen våren 1642, kostnadsberäkningar, Johan Kasimirs invändningar mot förslaget 129—135. Karl Gustafs egen ställning till frågan 135—136. Drottningens ingripande. Beslut i frågan juni 1642, 136—137.

IV. **Karl Gustaf i Torstenssons armé** ..... 138—183
Råd rörande förestående fältlifvet 138—140. Utrustning 140—141. Karl Gustaf och Johan Oxenstierna 142—143. Kort karakteristik 143—144. Färden till Torstenssons armé 145—146. Karl Gustaf volontär i Torstenssons armé hösten 1642 till våren 1643, 146—149. Färden till Östersjökusten 149. Fälttåget maj—dec. 1643 149—151. Huru Karl Gustaf vann insikt i krigskonsten. Hans uppskattning af Torstensson. Torstensson och Salvius om Karl Gustafs insikt i krigsväsendet. Karl Gustafs popularitet i hären 151—153. Underhandlingar om Karl Gustafs inträde i verklig krigstjänst 153—165. Johan Kasimirs underhandlingar med Rådet dec. 1642, 153—155. Johan Kasimirs underhandlingar med Oxenstierna, Gyllenhielm m. fl. mars 1643. Johan Kasimirs afstyrkande 155—159. Frågans återupptagande juni 1643. Baaz' underhandlingar aug. 1643. Karl Gustaf af Torstensson förordnad till ryttmästare juni 1643, 160—164. Karl Gustaf af Torstensson förordnad till öfverste för kurländska ryttarne och Johan Kasimirs förhandlingar med riksförmyndarne m. fl. i anledning häraf 164—165. Karl Gustafs deltagande i kriget mot Danmark. Hans uppfattning af den danska politiken 165—169. Tåget mot kejsarens arfländer 1644—45, 169—172. Karl Gustafs förening med ungrarne under Bakos Gabor 173. Karl Gustaf om Brünns belägring 174—176. Förhandlingar med Rakoczy. Tåget till Jaromirs 177—181. Karl Gustaf som officer. Hans ställning i hären 181—182. Skälen till hemfärden. Resan till Sverige 182—183.

V. **Vid hofvet 1646—1648. Karl Gustaf och Kristina** ..... 184—215
Karl Gustaf fullgör sitt af Torstensson erhållna uppdrag 184. Rådspörjes af drottningen i politiska och militära frågor 184—185. Intager i det hela en tillbakadragen och afvaktande hållning i de politiska striderna. Hans politiska uppfattning 185—186. Salvius påkallar med framgång hans medverkan i samband med fredsförhandlingarna 187. Karl Gustafs intercession hos drottningen till Wrangels med fleres förmån 188. Karl Gustafs förläning 188—189. Hans ställning i Kristinas hof. Chanuts porträtt af Karl Gustaf 189—190. Förhållandet mellan Kristina och Karl Gustaf t. o. m. 1645, 190—192. Planen för Karl Gustafs accommodement 192—193. Kristina och Karl Gustaf våren 1646, 193—194. Karl Gustafs förhoppning på Kristinas hand i aftagande under senare delen af 1646. Misstankar mot Oxenstiernorna 194—197. Johannes Matthiæ', Vasaborgs, Chanuts, de la Gardies verksamhet i Karl Gustafs intresse 1646—47. Karl Gustafs pessimism 197—199. Frågan om drottningens giftermål vid riksdagen 1647, 200—201. Drottningen gifver Karl Gustaf besked i fråga om hans frieri. Karl Gustafs oro 201—202. Karl Gustaf åter vid hofvet. Underhandlingar med drottningen aug. 1647, 202—205. Lor. v. der Linde m. fl. intala Karl Gustaf mod 205—206. Karl Gustafs förbindelser med

sina förtrogne hösten 1647, 206—207. Karl Gustaf generalissimus jan. 1648. Drottningens förespeglingar om giftermål. Karl Gustaf hyser goda förhoppningar 207—209. Uppgörelsen mellan Kristina och Karl Gustaf juni 1648. Karl Gustaf dock fortfarande i ovisshet 209—211. Orsakerna till den ringa framgången i giftermålsunderhandlingen. Karl Gustaf och M. G. de la Gardie 211—213. Kristinas obenägenhet för det ifrågasatta giftermålet, möjligen beroende på en alltmer stadgad motvilja för äktenskap öfverhufvud 214—215.

VI. **Karl Gustaf som generalissimus 1648** ..... 217—232

Karl Gustafs utnämning till generalissimus och skälen härför 216—217. Hans instruktion som generalissimus. Den svenska politikens fredliga syfte 217—219. Karl Gustafs afresa från Sverige. Marsch i Tyskland. Underhandlingar rörande fältågsplanen med Wrangel, Königsmarck, Wittenberg och Salvius 219—224. De politiska skälen till engagementet för Prag 225—226. Marschen från Sachsen till Prag 226. Prags belägring 226—229. Wrangels operationer under senare halfåret 1648. Missämja med Turenne 229—231. Karl Gustafs svårigheter såsom generalissimus. Betydelsen af tåget mot Böhmen 231—232.

VII. **Tronföljarevalet. Fortsatta giftermålsförhandlingar** ..... 233—250

Maria Eleonora, Johannes Matthiæ, de la Gardie m. fl. söka främja Karl Gustafs frieri till Kristina hösten 1648 och början af 1649. Karl Gustafs pessimism 233—234. Han hoppas afgörande vid rikdagen 1649, hvarvid han särskildt räknar på Bengt Skytte 234. Kristinas tankar angående den ifrågasatta giftermålsförbindelsen 235. Frågan om drottningens giftermål bringas på tal i ständen jan. 1649. Successionsfrågan väckes af drottningen febr. 1649, 235—236. Successionsfrågan inför Rådet 237—239. Successionsfrågan hos ständerna. Häftiga strider inom ständen 239—241. Ekehielms sändning till Karl Gustaf. Karl Gustafs betänkligheter rörande anbuden om tronföljden 241—244. Societetslifvet i Cassel och Nürnberg 1649, 244—245. Svårigheter vid exekutionsförhandlingarna. Karl Gustafs misstämning mot A. Oxenstierna 245—246. Karl Gustafs pessimism i fråga om lycklig utgång af giftermålsförhandlingarna. Hans plan att lämna Sveriges tjänst 246—247. Karl Gustafs misstankar om M. G. de la Gardies ärlighet att främja hans intresse hos drottningen. Försoning med de la Gardie 247—248. Karl Gustafs resignation beträffande det tilltänkta giftermålet 249. Fortsatta giftermålsförhandlingar 1649—50, 249—250.

Bilagor.

I. Gustaf Christiernsson Horn om furstebildning ..... 251—256

II. Tvenne program för en utländsk edukationsresa ..... 257—261

Tillägg 263

Förord.

En närmare undersökning af Karl X Gustafs personliga utveckling och politiska åskådning före hans trontillträde torde få anses berättigad, så mycket mer som hans personliga insats är af alldeles särskildt stor betydelse för Sveriges politik under hans regeringstid [1]. Utan tvifvel är framförallt hans utveckling under åren 1649—54 i detta afseende af vikt. Under denna period vann Karl Gustaf såsom aldrig tillförene i sin egenskap af ledare af underhandlingarna rörande westfaliska fredens exekution förtrogenhet med den europeiska storpolitiken, på samma gång som han också — under tiden efter 1650 — fick rikare erfarenhet om de svenska samhällsmotsatsernas natur.

Emellertid har det befunnits lämpligt att företaga en undersökning jämväl af Karl Gustafs lefnadsöden före 1649 med tronföljarvalet som slutpunkt, då en bakgrund för en teckning af hans verksamhet i statstjänst vore önskvärd. Därvid har jämförelsevis rätt mycken uppmärksamhet ägnats åt hans tidigare utveckling, grundläggningen af hans politiska bildning och uppfattning. Källmaterialet har också tillåtit en relativt utförlig teckning af den tidigare perioden af hans lif. En kortare framställning om hans faders, Johan Kasimirs, ställning i Sverige åren närmast efter Gustaf II Adolfs död och dennes planer för sin familjs framtid har i detta sammanhang lämnats. Denna afser emellertid ingalunda att gifva en uttömmande behandling af de problem, som härvid möta.

I öfrigt har naturligtvis hufvudvikten lagts på Karl Gustafs egen åskådning och verksamhet, nämligen i den mån som det ställvis sparsamma källmaterialet det medgifvit. Däraf följer, att t. ex. krigstilldragelser blott öfversiktligt behandlats.

Litteratur rörande här ifrågavarande ämne saknas ej, oafsedt allmänt bekanta öfversiktsarbeten. De tidigare framställningarna

[1] Jfr Edén: Grunderna för Karl X Gustafs anfall på Polen. Hist. Tidskrift 1906: s. 17 ff.

af Karl Gustafs lif och verksamhet bära dock i allt för hög grad äreminnets karakter för att man skulle kunna fästa större afseende vid dem. Så är fallet med Olliequists Historia Caroli Gustavi (1662) och A. Schönbergs ungdomsskrift: Hjeltars sammanliknade historier Del I, Stockholm 1756. Mera uppmärksamhet med hänsyn till deras beskaffenhet förtjäna Berchs (1788) och Lundblads (1825—29) Karl Gustafsskildringar, om också den sistnämnde författaren, som rätt väl tagit kännedom om i ämnet då tryckta källor och litteratur, ej alldeles kan frånkännas partiskhet för sin skildrings föremål. Ännu i dag i åtskilliga afseenden beaktansvärd är den tidigt bortgångne C. T. Järtas skrift: "Några betraktelser öfver konung Karl X Gustaf och hans regering". (Tidskriften Svea 1831.)

Chemnitz och Pufendorf ha i olika arbeten behandlat ämnen, hvarmed äfven föreliggande afhandling sysselsätter sig. Af betydelse för mitt ämne har jämväl Kristina-litteraturen varit, t. ex. Arckenholtz' och Grauerts bekanta arbeten. I öfrigt hänvisas till bifogade litteraturförteckning, hvarvid anmärkes, att i denna i regel endast sådana arbeten äro upptagna, som blifvit direkt citerade.

Min framställning är emellertid så godt som uteslutande byggd på (till största delen) otryckt handskriftsmaterial. Hufvudkällan är den i Riksarkivet förvarade Stegeborgssamlingens olika delar, enkannerligen Johan Kasimirs och Karl Gustafs arkiv. Men äfven andra där befintliga enskilda samlingar ha lämnat bidrag af vikt för mitt ämne t. ex. Oxenstiernska och Gyllenhielmska samlingarna. *De la Gardieska samlingarna* i Riksarkivet, Lunds och Dorpats Universitetsbibliotek samt den hittills, så vidt jag känner, så godt som obeaktade samlingen af Jakob de la Gardies korrespondens i Reval — befintlig i Estländische litterarische Gesellschaft's vård — ha äfvenledes varit af betydelse för mitt arbete. Däremot har jag ej varit i tillfälle att taga kännedom om de De la Gardieska papper, som ännu finnas i familjens ägo. De lära förvaras å kontinenten [1]. Ej oviktiga bidrag för afhandlingens senare partier har *Bengt Skyttes* å *Esplunda* förvarade brefväxling lämnat. Upplysningar för vissa fragor hafva franske ministern Chanuts depescher gifvit. Om dessa, som förvaras dels i Bibliotèque Nationale, dels i Archives des Affaires Étrangères, Paris, har jag dock kunnat taga kännedom blott genom framlidne akademiadjunkten C. F. I. Wahrenbergs i Riksarkivet förvarade afskrifter.

[1] I Wien, enligt benäget meddelande af Ritterhausarkivar D:r P. Baron v. d. Osten-Sacken.

I afseende på *dateringen* har jag i texten öfverallt följt gamla stilen; i noterna är de citerade aktstyckenas datering bibehållen. Beträffande *stafningen* har jag sträfvat att återge originalens ortografi. I fråga om återgifning af på tyska språket affattade citat har dock normalisering af *u* och *w* ej alldeles kunnat undvikas. De *samlingar*, som i citaten äro angifna, tillhöra Riksarkivet, där ej annat är uttryckligen angifvet.

Till sist begagnar jag tillfället att på detta sätt betyga min tacksamhet till de personer, som på ett eller annat sätt befordrat mitt arbete. Min lärare, Professor Harald Hjärne, är jag skyldig stor tacksamhet för den väckande undervisning och personliga välvilja, jag från hans sida fått röna. I stor tacksamhetsskuld står jag också till min lärare, Professor Nils Edén, för hans till egna undersökningar eggande undervisning samt för uppslag i afseende på mitt afhandlingsarbete, som han äfven i dess fortsättning på mångfaldigt sätt befordrat. För många goda råd och anvisningar har jag att tacka docenterna H. Almquist, G. Wittrock och G. Jacobson. Krigsarkivarien T. J. Petrelli betygar jag min tacksamhet för hans välvilja att före tryckningen granska partier af arbetet. Till Grefve Axel Mörner hembär jag mitt vördsamma tack för den utsökta välvilja, hvarmed han ställt arkivskatterna å Esplunda till mitt förfogande. Till herrar tjänstemän i bibliotek och arkiv, som jag besökt, stannar jag i stor förbindelse. Alldeles särskildt gäller detta herrar tjänstemän i Riksarkivet, framförallt Förste arkivarien D:r P. Sondén samt doktorerna H. Brulin och B. Boëthius. För råd och anvisningar vid mina forskningar i Reval och Dorpat står jag i stor tacksamhetsskuld, förutom till herrar bibliotekarier och arkivarier i respektive bibliotek och arkiv, särskildt till Ritterhausarchivar D:r P. Baron v. d. Osten-Sacken, Propst Winckler och Konsul C. Fredholm, Riga.

Ett varmt tack riktar jag äfvenledes till de många goda vänner, som med oförtrutet nit bistått vid det mödosamma arbetet med korrekturläsningen. Alldeles särskildt står jag i detta afseende i förbindelse till Fil. lic. A. B. Carlsson och Fil. mag. Gottfr. Carlsson samt Fil. kandidaterna Arne Forssell och Yngve Lorents.

Upsala i maj 1913.

Hilding Rosengren.

Rättelser.

Sid. 9 rad 22 uppifrån står Curios krönika b. v. *Carios* krönika.
„ 48 „ 24 „ „ J. G. Vossius „ *G. J. Vossius*.
„ 65 „ 5 och 6 „ öfver Savoyens besvärliga bergvägar b. v. *på* Savoyens besvärliga bergvägar.

Källor och litteratur.

A. Otryckta källor.

Riksarkivet.

Biographica

Riksregistraturet (cit. R. R.).

Riksdagsacta.

Acta historica:
Danska kriget 1643—45.

Germanica:
Furstenheusers och Johns skrifvelser till Karl Gustaf.
Kommissariernas vid fredskongressen i Osnabrück skrifvelser till Kungl. M:t.

Bielkesamlingen (cit. Bielke-S.).
Skrifvelser till Gustaf Carlsson Horn.

Brahesamlingen (cit. Brahes.).
Skrifvelser till Per Brahe.

De la Gardieska samlingen (cit. De la Gardieska S.).
Skrifvelser till Magnus Gabriel De la Gardie.

Gyllenhielmska samlingen (cit. Gyllenhielms S.).
Skrifvelser till Carl Carlsson Gyllenhielm.

Oxenstiernska samlingen (cit. O. S.).
Skrifvelser till Axel Oxenstierna.
Axel Oxenstiernas koncepter.
Skrifvelser till Johan Oxenstierna.
Tyskland och Tyska kriget.

Salvius' samling (cit. Salv. S.).
Skrifvelser till Johan Adler Salvius.
Johan Adler Salvius' koncepter.

Skoklostersamlingen (cit. Skokl. S.).
Skrifvelser till Karl Gustaf Wrangel.
Karl Gustaf Wrangels koncepter.

Skrifvelser till Gustaf II Adolf.

Skrifvelser till Karl X Gustafs generaler.

Skrifvelser till G. O. Stenbock (cit. Stenbockska saml.).

Skrifvelser till kanslitjänstemän.

Skrifvelser till Anders Gyllenklou.

Stegeborgssamlingen (cit. St. S.).

Skrifvelser till Johan Kasimir.
Johan Kasimirs koncepter.
Bok- och Inventarieförteckningar.
Arkivförteckningar.
Skrifvelser till Karl Gustaf.
Karl Gustafs koncepter.

Bland dessa märkas i en bundt, innehållande koncept och anteckningar från ungdomstiden—1641, Karl Gustafs egenhändigt förda dagbok under den utländska edukationsresan 1638—40. Dessa anteckningar, som äro rättade af præceptorn, vittna om sin författares vakna iakttagelseförmåga. Deras karakter af resediarium gör, att man här ej i det hela kan vänta en mer personligt färgad framställning. Dagboken ansågs länge förlorad, intill dess A. v. Stiernman 1749 på en bokauktion i Stockholm lyckades förvärfva den bland en mängd miscellanea (Sw. Mercurius: 1756 årg. II s. 326). Enligt en uppgift i Anecdota Benzeliana (Linköpings Stiftsbibl.) lär tidigare domprosten Molin ägt nämnda handskrift. Anteckningarna börja den 16 maj 1638 och fortgå sedan, med några luckor, dagligen till den 3 febr. 1640. Den förra delen af dagboken "Lilla Journalen", behandlande tiden intill ankomsten till Frankrike, föreligger i prydlig renskrift af Karl Gustafs hand i K. B. Den är i det hela lika med originalkonceptet. Lilla Journalen är tryckt efter en handskrift Palmsköld, U. U. B., af Fant: Itinerarium R. Caroli Gustavi Ups. 1786. Ulrika Eleonora d. ä. lät för sina barns räkning öfversätta Journalen till tyska; ett af dessa prydliga exemplar finns i K. B. Jfr J. Nordberg: K. Carl XII:s historia. Del I. Första cap. § 26. Stockholm 1740.

Handlingar rörande Karl Gustaf före hans tronbestigning. Särskildt citerade:

1. *Karl Gustafs uppfostran, resor och öfriga lefnadsförhållanden* (cit. K. G. U.).
2. *Karl Gustafs hofhållning och hofstat.*
3. *Handlingar rörande Karl Gustafs gods och förläningar.*

Säfstaholmsarkivet.

Gustaf Bondes diarium.

Kungliga arkiv Handskriftssamlingar.

Karl X Gustafs egenhändiga koncepter och anteckningar.

Wahrenbergska afskriftsamlingen (cit. W. S.).

Afskrifter ur Chanuts bref.

Kungliga Biblioteket (K. B.)

Karl Gustafs dagbok 1638—40.
Engeströmska samlingen.
Berömde mäns latinska bref.

Upsala Universitets Bibliotek (cit. U. U. B.).

G-samlingen: Johannes Matthiæ' brefsamling.
Nordinska samlingen (cit. Nordin).
Westinska samlingen (cit. W.).
Palmsköldska samlingen (cit. Palmsköld).
X-samlingen.

Lunds Universitets Bibliotek (cit. L. U. B.).

De la Gardieska arkivet.
Bref till Kristoffer Ekeblad.
Bref till Arvid Forbus.
Bref till Axel Lillie.
Jakob de la Gardies kopiebok.
Axel Lillie d. y:s dagbok.

Arkivet å Esplunda. (Esplunda arkiv.)

Bengt Skyttes brefväxling.

Estländische litterarische Gesellschaft, Reval (cit. E. L. G. Reval).

Jakob de la Gardies korrespondens.

Dorpats Universitets Bibliotek (cit. D. U. B.).

Skrifvelser till Jakob de la Gardie.

B. Källpublikationer.

Adlersparre, C., Historiska Samlingar. I—II. Stockholm 1793.
Adlersparre, G., Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia. III—IV. Stockholm 1830—31.
Anteckningar om det som tilldragit sig i Sverige ifrån år 1645 till år 1649; samlade ur Franska Ambassadören i Sverige P. Chanuts brefväxling; tillika med Drottning Christinas egenhändiga anmärkningar vid Herr Chanuts uppgifter, funna i ett exemplar af hans Mémoires de ce qui s'est passé en Suède m. m. Stockholm 1826.
Aubery du Maurier, Mémoires de Hambourg de Lubeck et de Holstein. Blois et la Haye 1748.
— „ — Mémoires pour servir à l'histoire de Hollande. Paris 1680.

Bergius: Nytt förråd af äldre och nyare handlingar rörande nordiska historien. Stockholm 1753.

Bexell, S. P., Ahlqvist, A. och Lignell, A., Bidrag till svenska Kyrkans och Riksdagarnes historia ur Presteståndets Archiv h. 1. Stockholm 1835 (cit. Ahlqvist. Bidrag).

Fant, E. M., Itinerarium R. Caroli Gustavi. Upsala 1786. (Bl. Fants Dissertationer.)

Fryxell, A., Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver. I. Stockholm 1836.

Gjörwell, C. C., Den Swenska Merkurius. Årg. II och V. Stockholm 1756, 1760.

— „ — Det Swenska Biblioteket. Del III. Stockholm 1759.

— „ — Nya Svenska Biblioteket. Del II. Stockholm 1763.

— „ — Brefvexling. IV. Stockholm 1806.

— „ — Drottning Christinas arbeten och Märkvärdigheter. I—II. Stockholm 1760.

— „ — Bref ifrån Svea Rikes Canceller Gr. Axel Oxenstierna till Gr. Johan Oxenstierna 1642—49. Stockholm 1810—19.

Grefve Per Brahes tänkebok, utg. af Krutmejer. Stockholm 1806.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. I—XL. Stockholm 1816—60. Särskildt cit. delarna 9, 22, 27.

Handlingar Rörande Sveriges Historia. Tredje Serien: Svenska Riks-Rådets Protokoll. — — i tryck utgifvet af Riksarkivet genom N. A. Kullberg och S. Bergh. I—XIII. Stockholm 1881—1912 (cit. R. P.).

Historiska handlingar, till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Del XIII: 2:
Hugo Grotii bref till svenska konungahuset och andre svenskar, utg. af C. G. Styffe. Stockholm 1892 (cit. Hist. Handl.).

Loenbom, S., Uplysningar i Sveriges historia. Del III. Stockholm 1770.

Mémoires de M. l'abbe Arnauld. 1756.

Mémoires de ce qui s'est passé en Suède et aux provinces voisines depuis l'année 1645 jusques en l'année 1655, ensemble le demêlé de la Suède avec la Pologne, tirez des depesches de Monsieur Chanut, ambassadeur pour le Roy en Suède, par P. Linage de Vauciennes. I—III. Paris 1675 (cit. Mém. de Chanut).

Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter och Brefvexling, utg. af Kongl. Vitterhets, Historie- och Antiquitetsakademiens Afd. I: 4. Stockholm 1909. Afd. II: 1—10. Stockholm 1888—1900 (cit. A. O. B.).

Stiernman, A. A., Alla Riksdagars och Mötens Besluth samt Arfföreningar, Regementsformer, Försäkringar och Bewillningar I—II (cit. Stiernman). Stockholm 1728—1729.

Sveriges Ridderskaps och Adels Protokoll, utg. af B. Taube. Del IV. Stockholm 1871 (cit. R. A. P.).

[Tengström], Handlingar till Upplysning i Finlands Kyrko Historia. H. 2. Åbo 1822.

Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. I. Berlin 1864.
Wieselgren, P., De la Gardieska arkivet. VII. Lund 1836 (cit. Wieselgren: De la Gardieska arkivet).

C. Litteratur.

Almquist, H., Karl Karlsson Gyllenhielm mot Oxenstiernorna 1639—40. Personhistorisk Tidskrift 1911. Stockholm 1911.
Annerstedt, C., Upsala Universitets Historia. I. Upsala 1877.
Arckenholtz, J., Mémoires concernant Christine, Reine de Suède. I—IV. Amsterdam och Leipzig 1751—60 (cit. Arckenholtz, Mém.).
d'Aumale Duc, Histoire des princes de Condé. III. Paris 1880.
d'Avenel, G., Richelieu et la monarchie absolue. Deuxième edit. I. Paris 1895.
Boëthius, B., Svenskarne i de Nedersachsiska och Westfaliska kustländerna. Ak. afh. Upsala 1912.
Brasck, S., Een Christeligh Lijk Predikan öfwer — — — Hr Johan Rosenhanes — — Sahliga lijk — — — dhen 19 Januari Anno 1662. Stockholm 1668.
Carlson, F. F., Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset. I. Stockholm 1855.
Chemnitz, B. Ph. v., Königlichen Schwedischen In Teutschland geführten Kriegs vierter Theil. Stockholm 1856—58 (cit. Chemnitz).
Dorscheus, J. G., Latro Theologus et Theologus Latro. Rostock 1669.
Drake, A., Bidrag till Historien om riksdagen år 1649. Ak. afh. Upsala 1857.
Dudik, B., Schweden in Böhmen und Mähren 1640—50. Wien 1879 (cit. Dudik).
Edén, N., Den svenska Centralregeringens utveckling till kollegial organisation. Upsala 1902 (cit. Edén).
Feilitzen, O. v., Utkast till en teckning af Carl X Gustafs uppfostran. Pedagogisk Tidskrift 1871—72 (cit. Ped. Tid.).
Fries, E., Märkvärdiga qvinnor: Svenska qvinnor. Stockholm 1891.
— „ — Erik Oxenstierna, Stockholm 1889.
Fryxell, A., Berättelser ur Sveriges historia XI. Stockholm 1843.
Grauert, W. H., Christina Königinn von Schweden und ihr Hof. I. Bonn 1837.
Holm, T., Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. Del I. Stockholm 1906.
Hollander, A. G., Svenska Undervisningsväsendets Historia. Upsala 1884.
Jacobson, G., Sverige och Frankrike 1648—52. Ak. afh. Upsala 1911.
Järta, C. T., Några Betraktelser öfver Konung Carl X Gustaf och dess regering: i Svea, Tidskrift för vetenskap och konst. Fjortonde häftet: 393—451. Upsala 1831.

La Combe, Drotning Christinas historia, öfvers. Stockholm 1764.
Lehmann, J. G., Vollständige Geschichte des Herzogthums Zweibrücken und seiner Fürsten. München 1867.
Loccenius, J., Historiæ Svecanæ A primo Rege Sueciæ usque ad Carolum XI Regem Sueciæ, Libri novem. Frankfurt och Leipzig 1676.
Lundblad, J. F. af, Konung Carl X Gustafs Historia. Stockholm 1825—29.
Odhner, C. T., Johan Casimirs förhållande till Christinas förmyndare. Nordisk Universitets Tidskrift VIII. H. 4: 20—39. Upsala 1862.
— „ — Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen af svenska väldet i Tyskland. Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens Handlingar. Tjugondesjunde delen. Ny följd. Sjunde delen. Stockholm 1876.
— „ — Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare. Stockholm 1865.
Olljequist, J., Historia Caroli Gustavi. Strengnäs 1661.
Pufendorf, S., Commentariorum de rebus Suecicis libri XXVI. Utrecht 1686 (cit. Pufendorf).
— „ — De rebus gestis Fredrici Wilhelmi. I—II. Berlin 1695.
— „ — De rebus a Carolo Gustavo Sueciæ Rege gestis commentariorum libri septem. Nürnberg 1696.
Schroeckh, J. M., Lefvernesbeskrifning om Christina, Drottning i Sverige, öfvers. af P. Luth. Stockholm 1789—90.
Zetterquist, E. Å., Grundläggningen af det Svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden. Ak. afh. Lund. Oskarshamn 1891.
Weibull, M., Drottning Kristina och Klas Tott. Lunds Univ. Årsskrift. Lund 1892.
— „ — och L., Karl X Gustaf (i Sveriges Historia intill tjugonde seklet, Afd. 5). Stockholm 1905.
Wrangel, E., Sveriges litterära förbindelser med Holland, särdeles under 1600-talet. Lunds Universitets Årsskrift. Lund 1897.
— „ — Ett blad ur Sveriges litterära förbindelser med Frankrike. (Samlaren 1898.)

I. Uppfostran och studier intill den utländska edukationsresan.

Den 8 november 1622 föddes på Nyköpings slott den äldste sonen till pfalzgrefven Johan Kasimir och hans gemål, den svenska prinsessan Katarina. Den nyfödde erhöll i dopet namnen Karl Gustaf efter morfadern och morbrodern [1].

Stegeborgs slott, beläget i en naturskön nejd, blef prinsens barndomshem. Ansvaret för de pfalzgrefliga barnens tidigare uppfostran hvilade främst på modern, då fadern af åtskilliga viktiga uppdrag i sin frände konung Gustaf Adolfs tjänst under oroliga tider tvangs att vistas fjärran från den lugna furstebonigen vid Slätbakens strand [2]. Frånvaron af makens stöd och hjälp i brydsamma förhållanden, ej minst vid tillfällen af barnens sjukdom, kändes väl mer än en gång påkostande för pfalzgrefvinnan [3], men hon förstod, att hennes små intressen och önskningar måste underordnas viktiga statsintressen. För sin kunglige broder hyste Katarina varm tillgifvenhet, och Gustaf Adolf försummade ej att hålla systern underrättad om sina krigsföretag och den allmänna politikens gång. Den kunglige frändens korta, ofta oväntade, alltid kärkomna besök på Stegeborg hörde säkerligen till Karl Gustafs tidigaste barndomsminnen liksom den allmänna, dock ej modlösa sorgen vid den store

[1] "Anno 1622 Freytags, den 8 Novembris, morgens frühe zwischen 2 undt 3 Uhren hatt Gott der Allmechtige meine hertzliebe Gemahlin gnedig entbunden, undt mitt einem jungen Sohn begabet, welcher Sontags den 24 Novembris zu Nicöping getaufft, undt Carl Gustaff genent worden": Pfaltz Grefwen Johan Casimirs egenhändiga Anteckningar om sitt Giftermål med Kongl. svenska Prinsessan Catharina och sina barns födelse. Handlingar rör. medlemmar af det pfalzgrefliga huset och deras lefnadsförhållanden St. S. tr. Loenbom: Upplysningar i Sw. Hist. III: 45 — En tidigare $^{3}/_{7}$ 1618 född son, Karl Fredrik, lefde blott några månader. J. K. till A. Oxenstierna $^{14}/_{11}$ 1622. A. O. B. II: 10, 501 ff. Jfr A. O. B. II: 10: 405, 426.

[2] Johan Kasimir erhöll från 1625 under konungens frånvaro dennes uppdrag att föra befäl öfver krigsmakten hemma i landet. Från början af 1631 öfvertog pfalzgrefven ledningen af finanserna. Edén: 270, 223.

[3] Pfalzgrefvinnan Katarina till Fru Maria $^{29}/_{4}$ 1628, tr. Ped. T. 1871: 205.

konungens bortgång. Själf stod prinsen vid den kunglige morbroderns bår [1]. Pfalzgrefvinnan Katarina var i främsta rummet moder, barnens uppfostrarinna, först i andra husmoder, ehuru hon äfven i det senare afseendet intog ett framstående rum bland 1600-talets många praktiska adelsdamer [2].

I det pfalzgrefliga hemmet rådde sträng barnatukt; framförallt inskärptes lydnadsplikten mot föräldrar och dem, som voro i faders och moders ställe [3]. Uppfostrans stränghet uteslöt på intet sätt ett förtroendefullt förhållande mellan barn och föräldrar. Från 1629 sändes till fadern små barnabref, som af honom också besvarades till brefmottagarnes stora förnöjelse. För Karl Gustaf var dock glädjen ej alldeles ogrumlad, han uttryckte sin missbelåtenhet med att i faderns bref endast få heta "Juncker Carl", alla andra titlar saknades [4]. Redan tidigt förefanns hos den blifvande konungen en känsla för de yttre formernas betydelse, som skulle följa honom lifvet igenom. Det mest framträdande draget i Karl Gustafs uppfostran var dess djupt religiösa prägel. Modern, en äkta bibelkristen, fjärran från tidens dogmatiska spekulationer, försummade ej att vid barnens sjukdom eller andra allvarliga tillfällen visa på hjälpen från Gud.

Redan sommaren 1628 hade Karl Gustaf erhållit eget rum och egen kammartjänare [5], och i början af året 1634 lämnar han Stegeborg, det lugna barndomshemmet, för att begifva sig till hofvet i Nyköping och därifrån till Stockholm, som några år framåt i regel skulle blifva hans vistelseort. Den äldre pfalzgrefven hade nämligen i augusti 1633 på änkedrottning Maria Eleonoras uppmaning och på tillstyrkan främst af Joh. Skytte och Gyllen-

[1] R. A. P. III: 126.

[2] Om pfalzgrefvinnan Katarina se Ellen Fries: Märkvärdiga qvinnor. Svenska qvinnor: s. 111 ff.

[3] J. K. till Joh. Drake $^{7}/_{3}$ 1634, tr. Ped. T. 1872: 112.

[4] Det är lätt att fatta Karl Gustafs glädje, då han erhöll sin första värja. Hans tidigast bevarade bref är en tacksamhetsskrifvelse till fadern för denna gåfva: Hochgeborner Fürst, gnediger hertzlieber Herr Vater, den von Ewer V. Gnaden überschickten degen hab ich mit unterthenigen kindtlichen freuden empfangen, darfür ich gantz unterthenigen dancksage Ewer unterthenig bittend, E. V. G. geruhen mir einen grawen und einen schwartzen huet zuübersenden. Ich will fromb sein, fleissig studieren und mich befleissigen deroselben alle kindtliche liebe, gehorsam, trewe und demut zuerzeigen. K. G. till J. K. $^{3}/_{8}$ 1629 St. S. — Katarina till J. K. $^{15}/_{7}$, $^{31}/_{7}$ 1629, tr. Ped. T. 1871: 207.

[5] Katarina till J. K. $^{4}/_{5}$ 1628. Ped. Tidskr. 1871: 206.

hielm beslutat sända sin äldste son till hofvet [1]. Det är ej utan ängslan, som föräldrarne lämna Karl Gustaf, och i den nya omgifningen följa honom deras kärleksfulla förmaningar. Faderns föreskrifter i bref till sonen och instruktioner och bref till dennes guvernörer ha något mer afmätt och korrekt öfver sig, moderns äro mera omedelbara och varmhjärtade. Båda, fader och moder, åsyfta ett och detsamma: att hos sonen inplanta fasta religiösa och sedliga grundsatser [2]. Såsom prof på det kristna humanitetsideal, som framhölls för den unge prinsen, tvekar jag ej att i dess helhet i öfversättning återgifva moderns egenhändigt skrifna resesedel för Karl Gustaf.

"Vår hjälp kommer från Herren, den himmel och jord gjort hafver, i Hans namn måste allt börjas. Härmed vill jag nu framlägga min moderliga förmaning och påminna min hjärtans käre son Karl Gustaf, hvad han måste taga i akt, då det nu kommit därhän, att jag måste lämna honom, gifve Gud i en lycklig stund. Först af allting bör han frukta Gud och hafva honom för ögonen, afton och morgon likasom ock eljest i hjärtat med andakt bedja till Honom och icke börja någonting, förrän han förrättat sin gudstjänst, hvarje dag, det må vara helg- eller söckendag, bör han läsa ett kapitel i bibeln.

För det andra bör han med troget, tjänstvilligt hjärta respektera och tjäna Hennes Majestät, som är hans öfverhet, och därvid bör han ej förgäta sina föräldrar, utan också älska och ära dem liksom hörsamma och lyda dem, som förmana honom till allt godt, bland hvilka man får hoppas, att hans hofmästare och preceptor befinna sig.

För det tredje skall han gå till mötes med artighet en och hvar efter hans stånd och taga sig till vara för högmod, slöseri och allt dåligt sällskap, hvarifrån allt ondt kommer, och beflita sig om och bedja Gud, att Han i sin nåd må gifva honom kraft att sträfva efter dygden, att han må frukta Gud, lefva from, tuktig och ärbar, så att han må kunna behaga Gud och människor.

För det fjärde skall han med hvad Gud förlänar honom gärna

[1] Från sommaren 1631 hade pfalzgrefvinnan Katarina, under drottning Maria Eleonoras vistelse hos Gustaf Adolf i Tyskland, som Kristinas uppfostrarinna jämte de pfalzgrefliga barnen vistats vid hofvet. Johan Kasimirs berättelse om förhandlingarne med Rådet aug. 1633 (konc.) St. S.

[2] Joh. Kasimirs instruktion för G. Bosson $^{29}/_{11}$ 1635, tr. Ped. T. 1871: 218 ff. J. K. till K. G. $^{7}/_{3}$ 1634; till Joh. Drake $^{7}/_{3}$ (K. G. U. St. S.), tr. Ped. T. 1872, 112, 113 m. fl. bref till K. G.

hjälpa sina medmänniskor, beflita sig om att befordra deras bästa och göra åt alla så mycket godt, som står i hans makt, liksom ock hålla fred med enhvar, undvika dumt prat och gräl och allt, som kan leda till tvedräkt.

För det femte skall han alltid tacka Gud för allt hvad han sänder honom, lycka och olycka, ty allt kommer från Herren, lycka gifver Han af nåd och olycka för våra synders skull. Därför låtom oss kasta allt vårt görande på Herren och till Honom sätta vår lit. Han skall sända, hvad som är gagneligt till själ och kropp, med hvilket jag vill sluta, i det jag innerligen beder, att Han ville gifva min hjärtans käre son sin nåd att efterkomma allt godt och regera honom med sin helige Ande, att han så må lefva och handla, att det må lända Gud till ära och oss, hans föräldrar, till tröst. Om han iakttager min trohjärtade förmaning, må han veta, att jag förblifver in i döden hans fru moder Catarina.

Nyköping den 14 januari 1634" [1].

Liknande förmaningar återkomma särdeles ofta i brefven till Karl Gustaf från pfalzgrefvinnan Katarina, som med moderlig ömhet själf hade omsorg om de minsta detaljer, då det gällde sonens omvårdnad. I ett kort egenhändigt bref manar hon Karl Gustaf: "Fürchte Gott undt Ehre dein obrigkeit, studir auch fleissig, dass du ie mehr fort kommen magst, undt halte dich in allen sachen zutig undt fein, auff dass du Gott undt menschen gefallen mögest, wo du dass dust, so solt du alzeit mein libes kindt sein". Hon tillägger följande prosaiska, men förmodligen välbehöfliga råd: "H. l. son, vergess nicht brott zu Essn, dass du gesundt bleyben machst." Karl Gustaf å sin sida lofvade i brefven till pfalzgrefvinnan Katarina att efterkomma de moderliga förmaningarna och beflita sig om "the Förstliga dygder och lärdomar, som kunna Gudi, E. M. N. och Fäderneslandet medh tijden kärkomna wara" [2].

Äfven den äldre pfalzgrefven ville, som nämndt, gifva Karl Gustafs uppfostran en religiös karaktär. I instruktionen för guvernören Gustaf Bosson (Bååt) föreskrifver han för sonens del daglig bibelläsning, både morgon och afton, samt flitigt bevistande af gudstjänsten, och skulle han efter dennas slut undergå förhör angående predikans innehåll. Men Karl Gustaf borde ej heller under-

[1] Katarina till K. G. $^{14}/_{1}$ 1634, tr. Ped. T. 1871: 216 ff.

[2] Katarina till K. G. $^{7}/_{3}$; $^{15}/_{1}$ 1636, $^{4}/_{1}$ 1635 m. fl. St. S. K. G. till Katarina $^{5}/_{9}$, 1635, $^{18}/_{3}$ 1633, $^{12}/_{4}$ 1634 m. fl. St. S.

låta att genom trägen uppvaktning vinna drottningarnas, rådsherrarnes och öfriga inflytelserika personers bevågenhet. Detta är något, som synnerligen kraftigt framhäfves af den äldre pfalzgrefven [1].

* * *

Prinsens första undervisning leddes af modern och dennas egen uppfostrarinna, fru Heldin von Dieffenau, en tysk dam med god bildning, änka efter en utländsk officer, som trädt i svensk tjänst. Om Karl Gustafs tillgifvenhet för henne vittna ännu bevarade barnabref. Hon liksom tidigare en annan af Stegeborgs damer, jungfru Anna Tepel, blef också vid sin bortgång, hösten 1636, djupt begråten af den synnerligen känslige Karl Gustaf [2]. Åtminstone vid åtta års ålder torde prinsen fått egen manlig lärare, möjligen pfalzgrefvens hofpredikant Philip Bononius. Om gången af denna undervisning är föga bekant; att den ej varit utan framgång inses däraf, att Karl Gustaf, knappt tioårig, kunde på latin tillskrifva riksrådet Johan Skytte. Gustaf Adolfs forne lärare gifver anvisningar för prinsens studier, och han rekommenderar beträffande språkundervisningen den metod, han af erfarenhet funnit god. Karl Gustaf borde börja med studium af latinska författare i "gudomliga och världsliga ting", på så sätt skulle han inhämta saklig kunskap jämte ordförråd. Först sedermera borde de grammatiska reglerna inläras. Till textläsningen borde anknytas talöfningar. I detta syfte vore önskligt, att prinsen hade dagligen hos sig någon, utom preceptorn, som några timmar kunde tala latin med honom. Först språkinnehållet, så regeln; det var

[1] Joh. Kasimirs instruktion för Gustaf Bosson. Settersta 29 nov. 1635, tr. Ped. Tidskr. 1871: 218 ff.

[2] Katarina till Joh. Kas. $^{6}/_{6}$ 1630. Tr. Ped. Tidskr. 1871: 207. B. Baaz till J. K. $^{18}/_{9}$ 1635. Tr. Ped. T. 1872: 126. K. G. till J. K. $^{20}/_{10}$ 1636. Tr. Ped. T. 1872: 271. Om fru Heldin v. Dieffenaus tillgifvenhet för den pfalzgrefliga familjen, ej minst Karl Gustaf, med hvilken hon ofta växlade små gåfvor, vittna hennes bref till pfalzgrefvinnan Katarina. Hon skrifver bl. a.: Hertz lieb. g. Fürstine, ich wolte gern E. F. G. mehr schreiben, aber mein schwacher alter kopff will mir es nicht zulassen, wen ich köndte fliegen, wie ein vögelin, wolte ich oft zu E. F. G. undt meinen hertzlieben Frewlin komen und sehen, wie es ihnen allen ginge *undt sonderlich hertzog Carlen, der mich so lieb wie sein* [!] *eigen blut*. Odat. St. S. Om fru Heldin se också Jonas Petris likpredikan (1636).

Johan Skyttes metod, som tillämpades vid Karl Gustafs undervisning [1].

Karl Gustafs lärare har emellertid vid de för hvarje år stegrade krafven ej befunnits hålla måttet. Redan på försommaren 1633 gjorde pfalzgrefvinnan hänvändelser till biskop Johannes Botvidi och, förmodligen samtidigt, till riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm och riksrådet Johan Skytte för att genom deras bemedling skaffa äldste sonen lämplig guvernör och lärare. Biskopen, som på grund af sjuklighet lång tid ej kunde verka i af pfalzgrefvinnan önskadt syfte, ingaf henne visserligen de bästa förhoppningar om möjligheten att få lämpliga personer för de ansvarsfulla uppdragen, men synes ej därför vidtagit några åtgärder, och äfven från öfriga anmodade hördes under månader intet i berörda ärende, ett förhållande, som framkallade ett rätt kraftigt bannebref till Gyllenhielm från pfalzgrefvinnan. Ett par veckor efter mottagandet af detta kunde likväl Gyllenhielm meddela att åtgärder vidtagits i begärdt syfte. Gyllenhielm och Skytte hade vändt sig till den för ett par år sedan från vidsträckta utländska studiefärder i England, Frankrike och Holland återkomne Schering Rosenhane, då assessor i Hofrätten, sedan länge förbunden med Skytte, med anbud att blifva Karl Gustafs guvernör (hofmästare). Men trots att Johan Kasimir själf gjorde samma hemställan, afböjde Rosenhane, då han redan hade en god syssla, som han ej ville öfvergifva. I stället rekommenderade han sin trofaste kamrat från de utländska resorna, Johan Drake, son till ståthållaren öfver Skaraborgs län Axel Drake och utrustad med grundlig kännedom om klassisk litteratur och i öfrigt mångsidigt bildad. Den 9 okt. 1633 erhöll Drake fullmakt af Rådet som hofmästare för den unge prinsen liksom senare Johan Kasimirs kallelse härtill. Till lärare föreslogs af Gyllenhielm och Skytte Bengt Baaz, som, särdeles på grund af Skyttes rekommendation, jämväl på senhösten 1633 tillträdde sin befattning, om han ock af pfalzgrefvinnan ansågs väl ung. För sin läraregärning erhöll Baaz förhållningsorder af Skytte, liksom denne genom inspektioner tid efter annan förvissade sig om att undervisningen sköttes efter hans sinne. Den nye preceptorn, som under hela Karl Gustafs studietid skulle komma att bekläda sin syssla, hade studerat i Upsala och Dorpat och vid den senare högskolan vunnit magis-

[1] Joh. Skytte till Katarina $^{10}/_{12}$ 1632 St. S., tr. Fant: Itinerarium Caroli Gustavi s. 1—3. Om Johan Skyttes pedagogiska åskådning se Hollander s. 299 ff.

tergraden några månader, innan han tillträdde sin lärarebefattning [1].

Han hade förvärfvat grundliga kunskaper i teologi och politik samt hade hofseder, dock hade han ej företagit sedvanliga utländska studieresor [2]. Karl Gustafs hofmästare skulle åter raskt växla. Redan på hösten 1635 dog Drake, som i början af december 1635 efterträddes af Gustaf Bosson Bååt, systerson till Karl Karlsson Gyllenhielms gemål. Äfven Gustaf Bosson skördades snart af döden, 6 juli 1636, och erhöll efter någon tid till efterträdare Johan Rosenhane [3].

Hvad Karl Gustafs undervisning beträffar, leddes den från början af lärare och guvernör med fästadt afseende på att lärjungen skulle få sin lifsgärning i statens tjänst [4]. Till den grundläggande politiska bildningen hörde att kunna i tal som skrift ledigt röra sig med diplomatiens och den förnäma världens språk: latin och franska. I en instruktion för Gustaf Bosson föreskrifver pfalzgrefven Joh. Kasimir, att i samtal mellan läraren, hofmästaren och

[1] Joh. Botvidi till Katarina $^{9}/_{6}$ 1633. St. S. Katarina till Karl Karlsson Gyldenhielm $^{4}/_{10}$ 1633 (Gyllenhielms S.). Karl Karlsson Gyllenhielm till Katarina $^{20}/_{10}$ 1633. Johan Skytte till Katarina $^{23}/_{10}$ 1633, tr. Ped. T. 1871: 210—14. Katarina till Gyllenhielm $^{28}/_{10}$ 1633 (Gyllenhielms S.). Katarina till J. Skytte odat. (konc.) St. S. Nya Sv. Bibl. II st. IX s. 568 ff. Reg. till J. Drake $^{9}/_{10}$ 1633 R. R. Joh. Kasimir till J. Drake $^{28}/_{10}$ 1633 (konc.) St. S. R. P. III: 193. Redan i aug. 1633 har Johan Kasimir föreslagit Drake att blifva guvernör, ett anbud, som denne visserligen ej afslog, men han hänsköt afgörandet åt Rådet. Johan Kasimirs berättelse om underhandlingarne med Rådet aug. 1633, (konc.) St. S. Hofmästaren erhöll som årlig lön 300 Rdlr, preceptorn 150. Räkenskaper K. G. U. Baaz till pfalzgr. Katarina $^{15}/_{8}$ 1635 St. S. Carmina gratulatoria virtuti et honori Dn. Benedicti Baazii sveci cum in celeberrima et Regia Livonum, quæ est Dorpati, Academia — — — summi gradus in Philosophia titulis ornaretur. Die 4 Martii Anno 1633 Ab amicis scripta. Palmsch. 349. U. U. B.

[2] Karl Karlsson Gyllenhielm till Katarina $^{20}/_{10}$ 1633. J. Skytte till Katarina $^{23}/_{10}$ 1633, tr. Ped. T. 1871: 210 –14. B. Baaz var son till kyrkoherden, sedermera biskopen i Vexiö Jöns Baazius.

[3] G. Bosson till J. K. $^{4}/_{12}$ 1635, B. Baaz till Katarina $^{9}/_{7}$ 1636, tr. Ped. T. 1872: 135. Närmast efter Gustaf Bossons död har Schering Rosenhane haft öfverinseende öfver Karl Gustafs studier, särskildt öfvade han honom i franska språket. Sch. Rosenhane till J. K. $^{18}/_{7}$ 1636 St. S.

[4] — Derföre hafver jagh remonstrerat —, sådana herrar (unga furstar) non scholæ sed reipublicæ natos, Derföre rerum copiam et historias cum prudentia politica dem mera nytta göre, ther de doch verborum copiam tillicka nogsambt bekomma, och bätter beholla ex continuatione et connexione historiarum quam ex miscellaneis quibusdam colloquiis etc., altså är och kommer han på bästa vägen, som jagh bådhe veet och af mångom hörtt hafver. Bengt Baaz till J. K. $^{30}/_{7}$ 1639, tr. A. O. B. II: 10: 717.

den furstlige lärjungen inga andra tungomål skulle brukas än franska och latin. Hofmästaren har helt behärskat åtminstone franska språket. Äfven den unge furstens pager och kammartjänare ha ej varit oförfarne i främmande tungomåls talande, och åtminstone tidvis har särskild fransk språkmästare förekommit. Af pfalzgrefvinnan Katarinas uppgift finna vi, hurusom prinsen redan 1635 mottagit besök af franske ambassadören M. d'Avaugour [1]. Han hade således redan vid denna tid så pass insikt i franska, att han kunde underhålla ett samtal med en bildad utländing.

Ej mindre vikt lades vid stilöfningar i de främmande språken, framförallt gällde det korrekt brefskrifning. Pfalzgrefven Johan Kasimir klagade i bref till hofmästaren Drake af $^{7}/_{3}$ 1634, att Karl Gustafs bref ej voro stiliserade "å la mode de la cour", och samtidigt lofvade han att sända lämpliga brefställare "des diverses methodes cancellistiques en chasque langue". [2] Detta torde gjort verkan. Visst är nämligen, att Karl Gustafs bref med åren blifva alltmer gestaltade i enlighet med tidens något cirklade manér. Härvid bör emellertid framhållas, att han vid korrigeringen af brefkoncepten i allmänhet hade biträde af lärare eller hofmästare. I korrespondensen med modern använde Karl Gustaf vanligen tyska eller svenska, någon gång franska, med fadern åter i regel franska, någon gång latin. Öfningar i muntlig framställningskonst drefvos med åren allt flitigare, hvarom vittna ännu förvarade, från studieåren härrörande egenhändiga utkast och dispositioner till orationer af Karl Gustaf, — detta så mycket mer som oratorisk färdighet af tiden skattades synnerligen högt [3].

[1] Åtminstone pagerna Koskull och Bock voro förfarna i det latinska språket och kunde på detta samtala med sin herre. Baaz till J. K. $^{8}/_{5}$ 1637. Räkenskaper (K. G. U.) Kat. till K. G. $^{15}/_{12}$ 1635, tr. Ped. T. 1872: 115.

[2] J. K. till Joh. Drake $^{7}/_{3}$ 1634. J. Drake till J. K. $^{6}/_{3}$, $^{8}/_{3}$ 1634, tr. Ped. T. 1872: 112, 114. Äfven pfalzgrefvinnan är synnerligen angelägen om att K. G. skall förkofra sig i franska. Katarina till K. G. $^{20}/_{3}$, $^{7}/_{5}$ 1635, $^{2}/_{11}$, $^{15}/_{2}$ 1636 St. S.

[3] Bland ännu bevarade koncepter af Karl Gustaf märkas flere utkast till tal eller uppsatser från ungdomsåren. Bland dessa må nämnas: Dispositio de animositate et prudentia Alexandri Magni postquam XX habuit annum ex Libro II Curtii. Dispositio de virtutibus vel de indole Alexandri et devitiis Philippi quamvis fortissimi tamen vitiosi. Vidare omständliga referat i samband med studiet af Julius Cæsar: Collectanea ex Julio Cæsare Bellum Helvetiorum. Från senare år, upsalatiden eller möjligen än senare, härröra anteckningar om Frankrikes samhällsförhållanden: De Parlamento. De antiquitate Lutetiæ. Prétention de la couronne de France sur le Royaume de Castille et Tolède m. m. Egenhändiga anteckningar, koncepter och afskrifter fr. ungdomstiden — 1641 St. S.

Prinsens litterära studier ha väsentligen rört sig kring den historiska litteraturen, hvartill längre fram kommit rent politiska studier. Språkstudierna ha haft en direkt praktisk syftning: bl. a. att vinna förtrogenhet med den historisk-politiska litteraturen. De ha med andra ord gått ut därpå, att lärjungen skulle ordentligen förstå sina auktorer, på så sätt, att vid läsning af klassiska historici främst var fråga om deras politiska åsikter, omdöme om statsstyrelsen o. s. v. Då — så var Baaz' erfarenhet[1] — kom ordförråd liksom på köpet. Den antika litteraturen spelade ju ännu en synnerligen betydande roll: ur de gamles skrifter ansåg man sig kunna hämta äfven politiska kunskaper och insikter i krigsväsen jämte praktiska lefnadsregler. Den riktning, i hvilken Karl Gustafs studier gingo, belyses dels af en lista på böcker[2], som fadern rekommenderat, dels ock af bevarade räkenskaper, som utvisa bokinköp för prinsens räkning. Vi finna däraf, att han gjort bekantskap med bl. a. följande antika häfdatecknare: Sallustius, Curtius, Justinus och Florus, Valerius Maximus, längre fram Cæsar, Tacitus, vidare Appianus, Ammianus Marcellinus, Vegetius: De re militari: äfven Herodotus, Xenofon, Tucydides studerades, troligen i latinsk öfversättning. Äfven andra klassiska författare än historici lästes naturligtvis, t. ex. Terentius, Plinii Panegyricus o. a. Karl Gustaf har i öfrigt inhämtat historia efter Curios krönika, geografi efter Cluverius och Merula. Dessutom synes han flitigt studerat hvarjehanda krönike- och historieframställningar äfvensom politiska skrifter, ägnade att införa i samtidens historia, på hvilket studieområde man lade särskild vikt, t. ex. arbeten af Bodin, Besoldus, Marsilii Defensor pacis, Werdenhagen, Hornejus' Ethica, Meier m. fl. Ej ens rena stridsskrifter voro uteslutna, t. ex. Johannes Seldeni arbete Mare clausum. Insikter i svensk historia och etnografi vunnos genom studium af bekanta arbeten af Johannes och Olaus Magni, Johannes Messenius — Sveopentaprotopolis —, Laur. Paulinus och väl äfven andra. De inhämtade kunskaperna befästes genom flitiga muntliga och skriftliga tillämpningsöfningar. Vid dessas anordning kan skönjas

[1] B. Baaz till J. K. $^{30}/_{7}$ 1639, tr. A. O. B. II: 10: 717.

[2] Lista på dhe Böckär, som H. F. N:de hafwer Carlkin tillsagt. Bok- och Inventarieförteckningar St. S. Räkenskaper (K. G. U.) St. S. Gustaf Christierni Horns bref till J. K. $^{15}/_{6}$ 1638 innehåller ett program för Karl Gustafs senare studier. Äfven om det ej kan ådagaläggas, att det *i detalj* blifvit följdt, har det ändock sitt intresse som utvisande en dåtida högt bildad svensk mans tankar om furstebildning. Det aftryckes som Bilaga I.

en medveten afsikt att göra den furstlige lärjungen förtrogen med historiens stora krigargestalter, en Alexander, en Cæsar m. fl., hvilka tidigt synas väckt Karl Gustafs beundran. I de politiska studierna ingick också en studiekurs i Riksarkivet år 1637, detta i enlighet med Axel Oxenstiernas råd [1].

Klart är, att Karl Gustafs bildningsmöjligheter ej voro begränsade till hvad de bokliga studierna kunde erbjuda. Af ej mindre vikt var umgänget med krigare och statsmän, som rikligen erbjöds. Särskildt rekommenderades af Johan Kasimir "discours" med officerare. Till Karl Gustafs närmare umgänge hörde J. Skytte, J. A. Salvius, Gyllenhielm och Jak. de la Gardie, hos hvilka prinsen eller hans guvernör och lärare i brydsamma lägen kunde inhämta råd och bistånd. Särskildt skattades umgänget med Gyllenhielm för Karl Gustafs utbildning högt, men de saknades ej, som med misstro och måhända afund iakttogo den unga furstens förtroliga umgänge med riksamiralen [2]. Ej heller bör underskattas betydelsen af de resor, prinsen företog inom landet. Åtminstone två af dem voro verkliga studiefärder. I februari 1636 företogs en resa till Västergötland, närmast, som det synes, på tillstyrkan af riksamiralen Karl Gyllenhielm. Dennes hufvudskäl för resan är ganska karakteristiskt: hertig Karl är "suecus, Sveciæ tamen ignarus et inexpertus", ingen kunde heller finna annat än behag i att af "infödh konungslig blodh" besökas. Resan kom att sammanfalla med färden till Joh. Drakes begrafning, som ägde rum i Gällestads kyrka den 14 febr. 1636. Vid samma tillfälle hedrade Karl Gustaf med sin närvaro bröllopet mellan Drakes syster Kerstin

[1] Jfr J. Olliequist: Historia Caroli Gustavi. Carl G. hatt gestern angefangen in die alte Cantzeley zu gehn, hatt die acte von teusche wessen angefangen zu lessen, wehr gutt, dass er könte ess volfüren, da könte er wol wass von lernen. Katarina till J. K. $^{6}/_{9}$ 1637 St. S. Gamla kansliets chef Bureus erhöll af rikskansleren föreskrift beträffande anordningen af Karl Gustafs arkivstudier: Baaz till J. K. $^{2}/_{9}$, $^{6}/_{9}$ 1637. Redan i början af febr. 1637 var tanken på Karl Gustafs studier i gamla kansliet väckt. B. Baaz till J. K. $^{4}/_{2}$ 1637 St. S.

[2] Instruktion för G. Bosson. Ped. T. 1871 s. 218. E. F. N:de — — — underdänligen och ödmiukeligen gifues till kiänna — — — att iagh på thet högsta skall i acht taga occasionem visitandi Admiralem, doch synnerligen på Carlberg propter varios aliorum discursus et forsan invidiam och förtreet om deet annars skee skulle än sub specie recreationis, män om sådant een reesa twå eller 3 skeer, hoppas iagh man kunde excuseras, wore wäl ey förmyckit H. N. ofta så besökia, aldenstund Princeps meus är ther såsom uti Examen och hörer skööne och stadige discursus, om man sådant absque invidia göra kunde. B. Baaz till J. K. $^{13}/_{8}$ 1636. J. K. till J. Drake $^{5}/_{2}$ 1635 (K. G. U.) St. S.

och Peder Lilliehöök till Höberg och Berga. Resan gick från Stegeborg genom Östergötland, därefter öfver Jönköping till Intorp. På återresan anhöllo borgarne i Norrköping i underdånighet, att hertig Karl ville en natt låta sig i staden härbergera, en ära, som dock begränsades till att prinsen hvilade sig där omkring en timme. Den 19 mars är Karl Gustaf åter lyckligen i Stockholm. Samma år har prinsen besett de de Geerska anläggningarna i Norrköping [1]. Likaledes på riksamiralens förslag och under hans ledning ägde på hösten samma år en resa till Bergslagen rum. Färden gick från Stockholm öfver Södertelje till Gyllenhielms egendom Sundbyholm, hvarifrån prinsen med följe företog ett besök på ett par dagar i Västerås. Gyllenhielm var af enskilda angelägenheter hindrad att vara dit följaktig. Efter Karl Gustafs återkomst till Sundbyholm fortsattes resan till V. Silfberget och därifrån till det Östra, vidare till Tuna, Kopparberget, Ornäs, Säter, Sala silfvergrufva och öfver Ekolsund tillbaka till Stockholm. I allt tog färden tre veckor: man lämnade Stockholm den 5 september och var där åter den 30. I Västerås, dit prinsen kom lagom till marknaden, besågs kyrkan och dess sevärdheter med biskop Johannes Rudbeckius som ciceron. Här sammanträffade Karl Gustaf jämväl med Joh. Skytte. Vid V. Silfberget var han gäst hos riksmarsken Jakob de la Gardie. Här liksom vid Östra Silfberget, Kopparberget och Sala erhöll Karl Gustaf af sakkunnige — äfven Karl Bonde deltog i färden — detaljerade upplysningar om grufvornas topografi, bergsbrukets anordning, arbetareförhållanden, grufvornas afkastning m. m. Ornäs tilldrog sig naturligtvis uppmärksamhet på grund af det historiska minne, som knyter sig till orten [2].

Såsom en välbehöflig omväxling i de trägna studierna kommo

---

[1] Baaz till J. K. $^{4}/_{12}$, $^{19}/_{12}$ 1635, till Katarina $^{22}/_{3}$ 1636, till J. K. $^{11}/_{3}$ 1636, Vthgiffter ifrå Stäkeborgh på Wästgöte Reesan, Ped. T. 1872: 130, 132, 133, 141, 143. Räkenskaper (K. G. U.) St. S. Joh. Kasimir synes varit angelägen om att förslaget till resan ej skulle utgå från honom själf. B. Baaz till J. K. $^{19}/_{12}$ 1635. St. S.

[2] Gyllenhielm till J. K. $^{27}/_{8}$, J. K. till Gyllenhielm $^{30}/_{8}$ 1636. Baaz till J. K. $^{27}/_{8}$ 1636. $^{11}/_{9}$, $^{1}/_{10}$, $^{7}/_{10}$ 1636. Baaz till Kat. $^{20}/_{8}$ 1636. Kat. till K. G. $^{30}/_{8}$ 1636. K. G. till Kat. $^{1}/_{10}$ 1636, tr. Ped. T. 1872: 259—269. Caroli Gustavi itinerarium, tr. Ped. T. 1872: 292. Dylika färder i Bergslagen ingingo ofta i de svenska adelsmännens utbildning, och vid dessa resor fördes liksom vid Karl Gustafs, vanligen af preceptorn, utförliga diarier. Om Magnus och Konrad Falkenbergs resa 1662 och Julins därvid förda anteckningar se Nord. 1023 U. U. B. Jfr Fries: Erik Oxenstierna s. 15.

öfningar i ridderliga idrotter, hvilka för en ung man af Karl Gustafs börd naturligtvis voro af stor vikt. Pfalzgrefven rekommenderar i instruktionen för Gustaf Bosson för sonen öfningar i ridning, fäktning, bollspel i täflan med andra kavaljerer, äfven af det skälet att han på så sätt lättare vore i tillfälle att göra närmare bekantskap med folk. Då onsdags- och lördagseftermiddagarna i regel voro lediga från studier, borde också enligt pfalzgrefvens anordning, då vädret så tillät, jaktpartier anordnas. I jaktens idrott synes Karl Gustaf tidigt vunnit god skicklighet. Särskildt under år 1637 har han tillfredsställt sin böjelse för bollspel. Åtminstone från augusti 1635 ett halfår framåt öfvades den unge pfalzgrefven i fäktning af särskild fäktmästare cirka $^1/_2$ timme pr dag. Emellertid fann riksamiralen, att fäktmästaren ej var synnerligen skicklig, hvarför han förordade, att denna undervisning skulle uppskjutas, till dess prinsen kommit utomlands. Förmodligen följdes härvid Gyllenhielms råd [1]. För att nå fullkomning i danskonst tog Karl Gustaf i likhet med den unga drottningen och sina syskon från midten af maj 1637 en tid bortåt lektioner för en dansmästare, liksom han naturligtvis deltog i hoffesterna, i konungspel och torneringar [2]. Man hör i öfrigt prinsen med åren allt oftare omtalas som gäst vid adliga begrafningar, bröllop och barndop. Föräldrarna sågo gärna, att Karl Gustaf, när han erhöll inbjudningar till dessa, efterkom dem. Vi finna således, att hertig Karl 1635 var närvarande vid Åke Totts husfrus och Erik Horns begrafningar och vid Johan Pontusson de la Gardies bröllop, 1636 vid Erik Gyllenstiernas och Schering Rosenhanes bröllop samt fru Heldins begrafning, 1637 stod han fadder vid Sch. Rosenhanes förstfödde sons dop samt bevistade Johan Lilliehööks bröllop. Å andra sidan visade åtskilliga bland adeln såsom L. Kagg, Å. Tott, Gyllenhielm och andra, prinsen små uppmärksamheter, förärade honom gåfvor af hvarjehanda slag, bl. a. bössor, ridhästar, liksom Karl Gustaf jämte de andra furstliga personerna, åtmin-

[1] Marescallus rycker af och an här emillan, kom i aftons åter seent något, ifrå Stockholm igeen, och ryckte sedan medh Principe Carolo Gustavo efter aftonmåltidh i djuregården, der Princeps medh Marescalli bössa een Hjort på frij handh skiöt mit i bröstett at han strax blef liggandes: B. Baaz till J. K. Swaartsiö $^{24}/_6$ 1637. Baaz till J. K. $^{22}/_8$ 1635. G. Bosson till J. K. $^{12}/_1$ 1636, tr. Ped. T. 1872: 124, 125.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^8/_5$, $^{20}/_5$ 1637, tr. Ped. T. 1872: 291, 302. Pfalzgr. Katarina till J. K. $^{11}/_3$ 1637 St. S.

stone 1637, mottog nyårspresenter från regeringen, änkedrottningen och den unga drottningen [1].

Ett smådrag må här anföras, som karakteriserar pfalzgrefliga kretsens utomordentliga ömtålighet i etikettsfrågor. Vid Karl Gustafs besök i Upsala juli 1637 för öfvervarande af Joh. Skytte d. y:s begrafning — en färd, som företagits på uppmaning af rådet och särskildt rikskansleren — höll den äldre Skytte också bröllop för en tjänare, hvartill Karl Gustaf vid ett tillfälligt sammanträffande med Bengt Skytte af denne å faderns vägnar inviterades. Men då Baaz försport, att Johan Skytte i egen person inbjudit riksmarsken, uppfattades sättet för Karl Gustafs inbjudan som en förnärmelse mot denne. På tillstyrkan af Baaz, Sch. Rosenhane och Joh. Matthiæ uteblef Karl Gustaf helt enkelt från bröllopshögtidligheten och reste, en smula stött, tillbaka till Stockholm [2].

Trots hoflifvet vandes ej Karl Gustaf vid någon lyx. Modern tröttnar ej att hos sonen inskärpa sparsamhet. Att döma af de ofta upprepade förmaningarna synes ej denna utgjort någon huf-vuddygd hos den unge prinsen, som särskildt hade förkärlek för vackra kläder. Det vore orätt att påstå, att denna böjelse underblåsts af föräldrarna. Skulle Karl Gustaf förses med en ny kostym, skedde detta ej utan föregången grundlig utredning, hvarvid sparsamhets- och hållbarhetssynpunkterna skötos i förgrunden. Karl Gustaf uppmanades af modern att spara helgdagskläderna — att i hvardagslag nyttja sammetskläder betecknades som onödig lyx — och att föredraga mörkare tyger som mera hållbara [3].

Prinsens rum var föga ståndsmässigt. Det var så pass torftigt, att han hösten 1634 ej ansågs där kunna i audiens mot-

---

[1] Från Rosenhanes bröllop lämnar Baaz följande karakteristiska meddelande: Wthi Rosenhanens bröllop war H. F. N:de Fröken Christina och Eleonora så och efter monges trägne och ijdkesamme böön, Hertigh Carl, der han af Totten myckit blef et quidem merito, doch öfuer plägseeden, respecterat och tiänter, såsom och beskenckter medh een myckit sköön werja, tagin af Tottens egen sijda på bröllopet. Om Karl Gustafs uppträdande gifves följande upplysning: H. F. N:de Hertigh Carl stelte sigh uti Rosenhanens bröllop såsom och i Cancellarii ankompst, att billigdt ingen något (meo iudicio) der på invehera kan. B. Baaz till J. K. $^{16}/_{7}$, $^{22}/_{7}$ 1636 St. S. Om gåfvor till Karl Gustaf: Räkenskaper. K. G. U. Katarina till J. K. $^{7}/_{1}$ $^{8}/_{7}$ 1637, Schawbruck till J. K. $^{5}/_{1}$ 1637 St. S. B. Baaz till J. K. $^{18}/_{9}$, $^{19}/_{12}$ 1635 $^{19}/_{1}$ 1636. K. G. till J. K. $^{20}/_{10}$ 1636 $^{7}/_{10}$, 1637. Ped. T. 1872: 126, 128, 272.

[2] B. Baaz till J. K, $^{15}/_{7}$ 1637. Katarina till J. K. $^{7}/_{7}$ 1637 St. S.

[3] Carl Gustaf plagt mich so. Er will gern en wacker kleit haben. Kat. till J. K. odat. Katarina till K. G. $^{1}/_{9}$ 1635, $^{8}/_{7}$ 1636, tr. Ped. T. 1872: 116, 117.

taga den franske ambassadören d'Avaux. Det var ej ens tapetseradt[1].

* * *

Mot slutet af året 1636 inträffa tvenne för Karl Gustafs uppfostran betydelsefulla tilldragelser. Pfalzgrefvinnan Katarina reser till Stockholm och öfvertager, enligt riksförmyndarnes önskan, ledningen af den unga drottningens uppfostran, hvarigenom Karl Gustaf åter fick omedelbart stöd af moderns råd och förmaningar. Vidare återvände, sommaren 1636, Axel Oxenstierna till Sverige, och för honom fanns, trots statsuppgifternas börda, tid öfrig äfven för Karl Gustafs angelägenheter, och han förklarade sig villig att öfvervaka prinsens uppfostran[2]. Karl Gustaf behöfde en hofmästare i Gustaf Bossons ställe. Under senare halfåret 1636 hade B. Baaz med biträde främst af Gustaf Horn och Seved Bååth fått bestrida hofmästarens ämbete. Redan i aug. 1636 ha tvenne personer af Gyllenhielm bragts på tal såsom lämpliga till guvernörer för prinsen: Johan Rosenhane och Gabriel Gyllenanckar. De bägge voro syskonbarn och hade i hvarandras sällskap företagit vidsträckta studiefärder i Holland och Frankrike. De närmast intresserade, bl. a. hertig Karl själf, synas varit mest böjda för Gyllenanckar. Först i slutet af året tages saken på allvar upp. Efter konferens mellan Johan Kasimir och rikskanslern har valet träffats till Rosenhanes förmån, som Axel Oxenstierna föredrog, om han också erkände Gyllenanckars förtjänster. Sedan man förvissat sig om att änkedrottningen ej hade något att invända mot Rosenhanes utnämning — ryktet hade vetat förtälja, att Sch. Rosenhane råkat i onåd —, bestämde sig de pfalzgrefliga föräldrarna helt för Rosenhane. Det definitiva aftalet med honom skedde efter rikskanslerens och Sch. Rosenhanes bemedling vid Joh. Kasimirs besök i Stockholm i febr. 1637. I slutet af nämnda månad tillträdde Joh. Rosenhane guvernörssysslan, hvari han genast utvecklade stort nit[3]. Några

[1] Drake till J. K. $^{22}/_{12}$ 1634 St. S. Ped. T. 1872 s. 115.

[2] Gabr. Gustafsson Oxenstierna till pfalzgrefv. Katarina $^{23}/_{9}$ 1636 St. S., tr. Ped. Tidskr. 1872: 297.

[3] Baaz till J. K. $^{9}/_{7}$ 1636, till Katarina $^{6}/_{8}$ 1636. Gyllenhielm till Katarina $^{5}/_{8}$ 1636. J. K. till Gyllenhielm $^{14}/_{8}$ 1636, tr. Ped. Tidskr. 1872: 147—148, Katarina till J. K. odat. $^{14}/_{1}$, $^{17}/_{1}$, $^{28}/_{1}$, $^{24}/_{2}$ 1637 St. S. Jfr Nya Sw. Bibl. II: 590. Enligt uppgift af Sam. Brasck förordnades Johan Rosenhane "*aff tå warande then Kongl. Regeringen* så wäl som aff Hans Förstlige Nåde Phaltzgrefwen Johan Casi-

veckor senare infriade Axel Oxenstierna sitt löfte att inspektera hos hertig Karl. Det blef en sträng granskning. Rikskansleren nagelfor med kritisk blick rummet och uttryckte sin stora förtrytelse öfver dess beskaffenhet, "storligen förundrad öfver att prinsen var så illa accommoderad, att kammaren ej var klädd". Likaledes fann han opassande, att Karl Gustafs böcker "på studentevis" voro uppsatta på hyllor och ej i ordentliga bokskåp. Allt detta borde ändras. Äfven själfva auktorerna befunnos gamla och nötta, prinsen borde ha "nya auctores, vackra libri, globos och mappas". På grund af dessa brister drog rikskansleren studiemetodens lämplighet i tvifvelsmål, en sak, som gick Baaz hårdt till sinnes, synnerligast som Axel Oxenstierna ej anställt examen med prinsen. Preceptorn skyndade hem till kansleren, redogjorde för den använda studieplanen och begärde råd. Axel Oxenstierna var nu blidare och lofvade lämna begärda anvisningar och införskrifva lämpliga böcker. Ofvanstående skildring grundar sig helt på Baaz' framställning af tilldragelsen, och det är ej osannolikt, att denna är något färgad. Att Axel Oxenstierna skulle utdömt studiemetoden utan att hafva tagit kännedom om dess resultat, kan betviflas, synnerligast som han en tid senare gaf sin erkänsla åt Baaz' undervisning[1]. Från 1637 framstår emellertid Axel Oxenstierna som den, som tager ledningen af prinsens utbildning om hand, gifvetvis efter anmodan af den äldre pfalzgrefven.

Tanken på studiebesök i Upsala hade tidigt föresväfvat Karl Gustaf själf och dem, som närmast hade ledningen af hans undervisning. I aug. 1635 uttryckte prinsen sin önskan att undergå depositionen och bedrifva studier vid akademien, och i maj 1636 gifver Gustaf Bosson en antydan om kostnaderna för upsalavistelsen. Äfven pfalzgrefliga familjens gamle vän Gyllenhielm hade för Karl Gustaf rekommenderat en tids upsalastudier. Han framhöll betydelsen af umgänge med lärde män och det tillfälle, som i Upsala erbjöd sig att vinna många människors hjärtan och goda affektion. Det pfalzgrefliga herrskapet var dock ej angeläget om att Karl Gustaf skulle för längre tid lämna Stockholm och hofvet med de möjligheter till värdefull utbildning, som där funnos. Betänkligt ansågs ock att i Upsala ej fanns tillfälle till ridderliga

mir til Hoffmästare för Sahlig och Höglåflig i åminnelse Konung Carl Gustaf". S. Brasck: Lijkpredikan öfver Johan Rosenhane.

[1] Baaz till J. K. $^{25}/_{3}$ 1637 St. S. Om Axel Oxenstiernas råd ang. Karl Gustafs arkivstudier, se ofvan s. 10.

öfningar[1]. Först i febr. 1637 kommer planen på upsalaresan upp på allvar. Initiativet utgår från rikskansleren, som bjuder hertig Karl att vara sig följaktig till Upsala. Förslaget antages med tacksamhet af Johan Kasimir, som uppmanar sonen att för resan helt rätta sig efter kanslerens anordningar. Han hoppas också, att umgänget med de lärde skulle blifva till gagn för sonen, som han uppmanar att draga nytta af de tillfällen till knytande af nyttiga förbindelser, som nu erbjödos. Därjämte uttalar han sin förvissning, att Karl Gustaf skulle komma att visa, att en god grund för bildning äfven kan läggas vid hofvet och genom enskilda studier. Redan i midten af mars var Karl Gustaf redo för färden, men då kansleren var hindrad af åtskilliga göromål, kom resan först till stånd i april[2]. Den 20 april kl. 1 middagen afreste Karl Gustaf med ett följe af tio personer, anlände kl. 5 samma dag till Rosersberg, där han blef föremål för ett ståtligt mottagande af riksskattmästaren och Lars Sparre. Aftonen den 21 april anlände Karl Gustaf till Upsala — ståthållarens söner jämte åtskilliga andra unga adelsmän hade mött honom vid Flottsund — och tog in hos Tomas Lohrman. Pfalzgrefvinnan hade ansett lämpligast, att kvarter toges hos en borgare; med en sådan kunde man lättare pruta på hyran än med en professor. En timme senare kom rikskansleren — han hade rest öfver Gripsholm — till Upsala. Han lät genom en adelsman hälsa prinsen och framföra sin ursäkt, att han ej genast själf uppvaktade honom. Tidigt följande dag framförde Johan Rosenhane till kansleren Karl Gustafs hälsning jämte bref från den äldre pfalzgrefven, på samma gång han begärde förhållningsorder för prinsen under upsalavistelsen. Kl. 8 på morgonen kom kanslerens son Erik i en sexspänd vagn och förde Karl Gustaf till akademien, där grefve Magnus Gabr. de la Gardie höll en oration till kanslerens ära. Sedan man ytterligare åhört en sermon, ledsagades prinsen af kanslerens son jämte öfriga adelsmän till sin bostad. Kansleren själf trädde jämte Johan Skytte upp i konsistoriet till professorerna, och så började en för universitetet betydelsefull

[1] Baaz till Katarina $^{15}/_{8}$ 1635. G. Bosson till J. K. $^{8}/_{5}$ 1636. Gyllenhielm till Katarina $^{20}/_{1}$, $^{15}/_{2}$ 1636. Katarina till Gyllenhielm $^{8}/_{5}$ 1636. Ped. T. 1872: 123, 134, 135; il semble p:r autres diverses raisons bon ne quitter les bonnes conversations des grands. J. K. till Gyllenhielm $^{14}/_{3}$ 1636, kop. Gyllenhielms S.

[2] K. G. till J. K. $^{18}/_{1}$ 1637 $^{28}/_{1}$. $^{18}/_{2}$ 1637. J. K. till K. G. $^{22}/_{2}$, $^{6}/_{3}$ 1637. K. G. till J. K. $^{27}/_{2}$ 1637. Ped. T. 1872: 273—281. Katarina till J. K. $^{17}/_{1}$, $^{28}/_{1}$, $^{23}/_{2}$, $^{4}/_{3}$, $^{10}/_{3}$, $^{13}/_{3}$, $^{25}/_{3}$ 1637. Joh. Rosenhane till J. K. $^{11}/_{3}$, $^{18}/_{3}$ 1637 St. S.

visitation. Den 23 kom kansleren, följd af den adliga ungdomen, till Karl Gustafs boning och hämtade prinsen i sin vagn till kyrkan, där gudstjänsten bevistades. Därefter gaf Axel Oxenstierna middag för honom i sin tillfälliga bostad hos doktor Wallius. Här stiftade Karl Gustaf bekantskap med många lärde män, som ej försummade att underhålla honom med samtal om hvarjehanda. Bl. a. fick prinsen höra kanslerens mening om huru tvedräkten vid universitetet skulle botas: han sade akademikansleren Skytte rent ut, att det ej vore nog att admonera; då det ej hjälpte, skulle man taga från vederbörande professur och lön. Efter middagen företog prinsen i kanslerens sällskap en fem timmars åktur till Flottsund och Mora stenar, hvarvid Oxenstierna själf för Karl Gustaf utpekade traktens sevärdheter, liksom han framställde sina planer att befria Kungsängen från öfversvämningar m. m. Den 24 hämtades Karl Gustaf i kanslerens vagn till akademien, där han åhörde en oration af Erik Oxenstierna öfver akademiens tillstånd. På e. m. samma dag var Karl Gustaf tillstädes vid riksskattmästarens söners deposition, som en utvald samling damer och herrar samt alla professorerna hedrade med sin närvaro. Vid supén uppmärksammades prinsen särskildt af Axel Oxenstierna och Joh. Skytte, som beständigt talade latin med honom. Följande dagar besågos under professorernas ledning — särskildt synas Bringius och Wallius varit ciceroner — stadens sevärdheter: biblioteket, tryckeriet och pappersfabriken. Äfven Upsala högar besöktes, hvilka gåfvo professorerna anledning att tala "de antiquitate patriæ". Prinsen medhann också att bevista föreläsningar liksom att njuta jaktens nöje. Var således Karl Gustaf föremål för mycken välvillig uppmärksamhet, försummade han ej heller att visa sig frikostig igen. Han höll gästabud för de mera framstående bland de studerande adelsmännen liksom också flera gånger för åtskilliga professorer, såsom Wallius, Lenæus, Bringius m. fl., hvilka dock ej bjödos flera på en gång utan en eller ett par i sänder, för att prinsen på så sätt skulle komma i förtroligare umgänge med dem. Den 29 april lämnade Axel Oxenstierna Upsala, men Karl Gustaf kvarstannade ännu ett par dagar. Han åsåg den 1 maj riksmarskens mönstring af rekryterna. Att döma af den synnerliga uppmärksamhet, som från professorernas sida ägnades prinsen, synes han riktigt vunnit deras hjärtan. Alla hoppades också, att hertig Karl skulle stanna i Upsala en längre tid. Häri bedrog man sig, något dylikt hade ej ingått i resplanen. Redan den 2 maj bröt prinsen upp, ledsagad af de unga adelsmännen ända till

Flottsund, den 3 maj var han åter i Stockholm. — Karl Gustafs nu skildrade upsalabesök var betydelsefullt så tillvida, att det förde honom i närmare beröring med åtskilliga betydande personligheter, ej minst den store rikskansleren, af hvars inflytande och manliga kraft den unge fursten erhöll ett synnerligen starkt intryck. Om några ordnade akademiska studier under den korta tiden af fjorton dagar, som till god del upptogs af fester och förströelser, kunde det däremot ej blifva tal [1].

* * *

Det kan ifrågasättas, huruvida de ständiga ombytena af guvernör voro nyttiga för Karl Gustafs utveckling, Visserligen få vi ej taga Maria Eleonoras omdöme om prinsen sommaren 1637 för kontant. Hon kallar honom en storpratande, påflugen slyngel. Den nyckfulla drottningen, som just vid den tiden befunnit sig i ett tillstånd af stark öfverretning, kan i denna sak ej äga vitsord, synnerligast som hon då hyste allt annat än vänligt sinnelag mot den pfalzgrefliga familjen öfverhufvud. Karl Gustafs besök på Gripsholm hos den oberäkneliga drottningen hörde också till de af de pfalzgrefliga föräldrarna med oro motsedda tilldragelserna, och särskildt pfalzgrefvinnan tröttnade då ej att hos sonen inskärpa noggranna förhållningsorder beträffande dennes uppträdande: han borde ej visa någon otålighet, äfven om han ej där skulle finna ett i allo angenämt mottagande [2]. Någon sanning ligger emellertid icke i, men bakom Maria Eleonoras omdöme. Detta bestyrkes af pfalzgrefvinnan Katarina, som med all sin modersstolthet ingalunda

[1] Itinerarium Upsaliense Palmsch. 44, tr. Fant: Itinerarium Caroli Gustavi 3—4. Baaz till Katarina $^{23}/_{4}$ 37, till J. K. $^{6}/_{5}$. K. G. till J. K. $^{6}/_{5}$ 1637. J. K. till K. G. $^{12}/_{5}$ 1637, tr. Ped. T. 1872: 283—290, St. S. Itinerarium Upsaliense, tr. Ped. Tid. 1872: 298 ff. Joh. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{5}$ 1637 St. S.

[2] Er ist ein schlüngel undt helt stes den munt auff, citat ur ett yttrande om Karl Gustaf af Maria Eleonora. Katarina till Joh. Kas. $^{26}/_{8}$ 1637. E. L. erinnern C. G. dass Er ir. m. fein weiss mitt respeckt under augen zu gehn, zweiwel nicht, man wirdt im wol munstern. Er muss aber nichts anders vornemen als ir. m. zu dinen undt gern alles tulden, Er muss sich auch freundtlich gegen den marsckalck stelen undt fein, sitsam in rehden sein, in summa Ess muss an den ort alles wol in acht genommen werden, mir wirdt recht verlangen wie alles abgeht. Katarina till J. K. $^{18}/_{11}$ 1637. Wan du zu ir. m. kommest, so sick dich fein undt bedenck wol wass du redest, dass man sich nicht mitt recht mag spötz machen, weiss ir. m. alzeit in Ehren zu halten. Katarina till K. G. $^{11}/_{11}$ 1637 St. S.

var blind för sonens fel. Af hennes meddelande att döma var Karl Gustaf i sitt uppträdande vid inträdet i ynglingaåren stundom något för fri och obetänksam i sina uttalanden. Detta kan väl förklaras som en yttring af hans med åren inbrytande självständighet och kanske självsäkerhet. Huru betänkligt från hofceremonielets synpunkt ett och annat i hans uppträdande må förefallit, finnes intet, som tyder på att han gjort sig skyldig till allvarliga förvillelser. Han är eljest "gutt genug", förklarar pfalzgrefvinnan i ett bref, där hon klagat öfver sonens obetänksamhet. Karl Gustafs vetgirighet intygas af guvernörerna. Vid föräldrarna, särskildt modern, var han innerligt fästad och blef tröstlös vid underrättelsen om dennas sjukdom[1]. Han hade i öfrigt ett känsligt sinne och en frisk omedelbarhet, som lätt vann hjärtan och som gjorde, att hans omgifning öfverså med en eller annan yttring af självtillräcklighet, som genom hans egen självtukt och uppfostrarnes omsorg allt mer försvann. Men hofvets bundenhet tilltalade honom mahända ej rätt, och han motsåg hösten 1637 med glädje den förestående studievistelsen i Upsala.

* * *

Frågan om lämpligheten för den unge prinsen af en något längre studietid vid akademien hade tidigt förts på tal af rikskansleren. Åtminstone från april 1637 har saken varit under allvarlig omprövning. Johan Skytte, hvars råd Johan Kasimir ej försummade inhämta, hade också redan i början af maj 1637 på det lifligaste tillstyrkt en studiekurs i Upsala för Karl Gustafs räkning. Han kunde med så mycket större lugn uttala sig, som han på grund af sin intima kännedom om undervisningen vid universitetet visste, att särdeles vältalighetsöfningarna under den skytteanske professorn Loccenii ledning bedrefvos med stor framgång och till de stude-

[1] E. L. bitt ich sie wollen ein wenig auffsicht haben mitt die Kinder, sunderlich C. G. dass Er E. L. respechtirt, Er fencht an gegen mir zu frey zu werden bedencht sich so wenig wass Er tuht. Katarina till J. K. $^{11}/_{10}$ 1637. H. L. herr, dass ich berut[!] hab von Carl Gustaff in andern briff, ist nur dass Er so vorwizig ist, aber sunst kein bossheit, kan nicht schaden, dass E. L. in Ein rehden aber nicht schelig sein, Er ist sunst gutt genug. Katarina till J. K. odat. (1637?) St. S. B. Baaz till Katarina $^{13}/_{4}$ 1636 St. S. Ped. T. 1872: 134. K. G. till Katarina $^{1}/_{10}$ 1636. Ped. T. 1872: 269. Om Karl Gustaf och hans syster Kristina Magdalena säger Ogier, som 1634 besökte Sverige: "duo istius Aulæ ornamenta". Ogerii Ephemerides s. 145.

rande adelsmännens sanna fromma. Prinsen borde dock enligt Skyttes tanke ej vid akademien förblifva en längre sammanhängande tid — fyra eller fem veckor åt gången ansågos tillräckliga —, han borde ej alldeles öfvergifva hofvet. Äfven från andra håll torde under sommaren planen på akademiska studier vunnit understöd [1]. Af Joh. Matthiæ hand föreligger ett ej undertecknadt aktstycke, som synes härröra från september. Här anbefalles ej mindre än sex månaders akademiska studier: tre månader före jul, tre månader efter jul. Under mellantiden borde hertigen vistas vid hofvet, "efter det synes wara mest af nöden, att H. F. N:de här hoos H. K. M:t och Regeringen enkannerligen sigh insinuerar". Författaren framlägger också sina skäl för den anbefallda upsalasejouren. Prinsen blefve härigenom mera känd af professorer och studenter, något som vore af vikt, då ju dessa senare med tiden komme att bekläda ämbeten i statens och kyrkans tjänst, han skulle också blifva i tillfälle att inhämta närmare kännedom om akademien, dess lagar och statuter, slutligen vore det lämpligt att villfara deras önskan, som tillstyrkt Karl Gustafs upsalastudier. Det vore ej, framhölls slutligen, någon svårighet att få tjänlig bostad i Upsala. Ärkebiskopen, Loccenius eller Bringius kunde mottaga prinsen, hvarom man dock i tid borde beställa [2].

De pfalzgrefliga föräldrarna åter voro af redan antydda skäl nu lika litet som tidigare böjda för att sonen skulle utbyta Stockholm med det lysande umgänge, som där erbjöds, mot den enklare landsortsstaden. De styrktes i sin mening af hofmästaren Johan Rosenhane. Men det fanns en mäktig förespråkare för Karl Gustafs upsalastudier. Det var Axel Oxenstierna. Honom ansågs det ej rådligt att i detta fall motsäga. Under augusti månad har Axel Oxenstierna vid Joh. Kasimirs besök i Stockholm begagnat tillfället att muntligen framföra skälen för Karl Gustafs akademiska studier, och han understryker sedermera ytterligare sin mening i samtal

[1] Skytte framhåller också i samband härmed önskvärdheten af att en inföding, "en god lärd", anskaffades till att öfva Karl Gustaf i de främmande språkens — framförallt gällde det franska och latin — talande, ett förslag, till hvilket åtminstone pfalzgrefvinnan ställde sig afvisande. Det synes ej heller förverkligats: Wass h. Johan Schutz von Carl G. geschriben wegen noch Ein presepter im franschösiger sprach ist unnötig, den der hoffmeister der lernt im. Katarina till J. K. odat.

[2] Joh. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{5}$ 1637. J. K. till J. Skytte $^{19}/_{4}$ 1637 kop. (bl. konc.). J. Skytte till J. K. $^{6}/_{5}$ 1637 St. S. (Förslag) Rörande hertig Carl Gustafs föreslagna besök i Upsala K. G. U. St. S. Jfr Katarina till J. K. $^{6}/_{9}$, $^{9}/_{9}$ 1637 St. S.

med Johan Rosenhane. Om prinsen skulle stanna i Sverige, kunde det öfver hufvud taget ej erbjudas något ställe, lämpligare för studier än just Upsala; hoflifvet vore för ingen del gagneligare. Beslutet om Karl Gustafs kommande upsalastudier synes fattats tidigt nog i förra hälften af september. Om tiden för och närmare anordningen af dessa studier samt om hvar Karl Gustaf skulle taga sin bostad i Upsala förhandlades dock fortfarande [1]. Af Johan Kasimirs bref till Johan Rosenhane $^{12}/_{9}$ 1637 få vi kunskap om dennes närmaste planer för sonens räkning. Till våren vid öppet vatten skulle Karl Gustaf företaga den sedvanliga edukationsresan utomlands, dessförinnan skulle han göra ett besök i Upsala, därefter före den utländska resans anträdande vistas vid hofvet och använda tiden till studier och ridderliga öfningar. På rikskanslerens föreställning om det gagnlösa för Karl Gustaf af en allt för kort studiekurs i Upsala "blott för att göra andra till viljes", har planen så till vida ändrats, att upsalaterminen afsevärdt förlängts [2]. Pfalzgrefvinnan uttalade redan i början af september sin önskan, att Karl Gustaf under sin upsalavistelse skulle bo hos professor Johannes Canuti Lenæus, hvilken från inflytelserikt håll anbefalldes som lämplig värd åt prinsen. I slutet af september vistas Karl Gustafs hofmästare i Upsala för att enligt Joh. Kasimirs befallning skaffa

---

[1] Wegen Upsal reiss ducht mich dass der hoffmeister nicht gross lust hatt, — — — doch wo der Canzeler findet, dass Ess auff eine zeit gutt ist, so ist best, dass man folgt. Katarina till J. K. odat. (men tydligen från maj 1637). Wegen Carls reis nach Ubsal bin ich so vil in gedancken, seh wol dass der reichs Canzler ess so hoch treiwt undt helt ess soll im nutz sein, — — — Weil ein ider so lust hatt, dass Er soll nach Upsal, so muss man Ess nicht ausschlan, sunst heist Ess, man ist so karg, man wil die Kinder nichts lernen lassen. Katarina till J. K. $^{6}/_{9}$ 1637. J. K. till Katarina, odat. J. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{9}$, $^{9}/_{9}$ 1637 St. S. Joh. Kasimir till Axel Oxenstierna $^{19}/_{9}$ 1637. A. O. B. 10: II 651 ff.

[2] J. K. till J. Rosenhane $^{12}/_{9}$ 1637 kop. (bl. konc.). J. Rosenhane till J. K. $^{23}/_{9}$ 1637. Wass nu C. G. reissen betrifft, so hatt der reichs C. wider recht vertrawlich mitt mir gereht, dass ich nichts anders spüren kan als Er ess gutt meindt, sein meinung ist dass C. G. sol dass fundament mitt studiren erst wol zu Upsal legen, undt helt er darvor, ess könte diss ganzen Winder sein undt dan auf den früling oder Sumer die reiss in Teuschlandt tuhn. Katarina till J. K. $^{23}/_{9}$ 1637. B. Baaz tillstyrker att anträda färden till Upsala först vid Martini tid och sedan vistas i Upsala till jul. Att i sept. företaga färden fann B. olämpligt, "emädan alla studiosi ey församblas förr än emoot vinteren eller och ringast tempore Martini, ty nu äro alle mest hemma och sambla winterförtäringh, såsom och een deel widh Westerååss marcknadh der sine vpkommande wänner och Slecht om hiälp anhållandes". B. Baaz till J. K. $^{2}/_{9}$ 1637 St. S.

närmare besked om kostnaderna för den planerade upsalavistelsen. Rosenhane förutsatte, att prinsen skulle hafva en svit af ej mindre än 13 personer. Vivre beräknades då till 26 Rdlr i veckan. Om sviten minskades till 9 personer, kunde kostnaderna nedbringas till 20 Rdlr. Vid det nämnda upsalabesöket synes hofmästaren träffat preliminärt aftal med professor Lenæus om bostad åt Karl Gustaf och hans svit, om också det definitiva aftalet, som skedde efter muntlig öfverläggning mellan den äldre pfalzgrefven, Joh. Rosenhane och B. Baaz, ännu i slutet af oktober ej var träffadt. Någon resa till Upsala blef ej af hösten 1637, då Karl Gustaf var upptagen från midten af oktober till mot slutet af november af bevistande af Joh. Lilliehööks bröllop och besök hos Maria Eleonora på Gripsholm. Sedan befanns väl tiden till jul alltför kort. Kanske också det dåliga väglaget lade hinder i vägen för längre färder. Vid början af det nya året 1638 är emellertid aftalet med Lenæus fullt klart. Johan Kasimir låter då till honom afgå en rekommendationsskrifvelse för sonen[1].

Karl Gustafs sjukdom i början af januari förbjöd tillsvidare att företaga resan till Upsala; i midten af januari är hertigen dock så pass återställd, att han jämte den unga drottningen kunde närvara vid utskottsmötets öppnande och åhöra kanslerens tal[2]. Före upsalaresans anträdande skulle, enligt Joh. Kasimirs önskan, rikskansleren examinera prinsen och i samband därmed gifva förhållningsorder för de stundande akadamiska studierna. Emellertid fingo lärare och elev, ej utan en viss spänning, gå och vänta, till dess rikskansleren, upptagen med utskottsmötet, erhöll tillfälle härtill. En dag i slutet af januari ägde examen rum. Den blef både lång och grundlig. Den drog ut nära tre timmar, och undersöktes härvid studiernas anordning i det hela. Resultatet befanns ganska godt. Kansleren märkte, att Karl Gustaf var "temmelig expedit" i de genomgångna kurserna, hvarför han approberade. Dock fann han, att prinsen med teologin på morgonen allt för länge uppehölles. Vidare gick Karl Gustaf upp väl sent, det borde vara nog

[1] B. Baaz till J. K. $^{30}/_{9}$. J. Rosenhane till J. K. $^{7}/_{10}$, $^{13}/_{10}$ 1637. Katarina till J. K. $^{2}/_{9}$, $^{16}/_{9}$, $^{1}/_{10}$, $^{11}/_{10}$; $^{29}/_{10}$ 1637. Räkenskaper (K. G. U.). K. G. till J. K. $^{7}/_{10}$ 1637. Rörande bostad för K. G. skrifver pfalzgrefvinnan: Ich will mich noch umbhören, ob Leneus es thun wil, da wehr Carl Gustaff allein, dass ist best, den die geselschafft bringt trincken undt wol andere sachen, da im gott gnedigli vor behute. Katarina till J. K. $^{6}/_{9}$ 1637 St. S. J. K. till Joh. Canuti Lenæus, $^{15}/_{1}$ 1638 tr. Bergius: Nytt förråd af handlingar rör. Nordiska historien I: 39—41.

[2] K. G. till J. K. $^{20}/_{1}$ 1638 St. S.

att sofva till klockan fyra. Till sist manades den furstlige lärjungen att flitigt öfva sig i att tala latin, hvaruti han lagt en god grund, hvarjämte föreskrifter för studierna i Upsala gåfvos[1]. Nu kunde det synas vara tid att bryta upp till Upsala, men hvarjehanda orsaker kvarhöllo ännu några dagar prinsen och hans följe vid hofvet. Stundom voro dessa hinder af sådan art, att hofmästaren uttryckte sitt ogillande af att dylikt kunde föranleda uppskof med den länge sedan bestämda resan. Så var åtminstone förhållandet, då pfalzgrefvinnan ville, att Karl Gustaf skulle stanna för att öfvervara en komedi[2].

Den 7 februari klockan 10 f. m. bröt Karl Gustaf med svit upp från Stockholm och kom till Märsta kl. 5, där en af drottningens köksmästare jämte andra hofvets tjänare voro redo att sörja för den unge furstens välbefinnande. Följande dag kl. 12 kom man lyckligen till Upsala, där professorerna uppvaktade. Utan svårighet träffades af hofmästare och preceptor uppgörelse med professor Lenæus angående priset för prinsens inkvartering. Lenæus tog för mat och husrum åt prinsen och hans följe, 12 man starkt, 19 $^1/_2$ Rdlr i veckan, hvartill dock kom särskild afgift för ved; i allt beräknades dock de ordinarie utgifterna pr vecka ej stiga högre än till 20 Rdlr och några rundstycken. Månadsinackorderingen skulle sluta på 80 Rdlr och 8 Dlr kpm. Men härtill kommo extraordinarie utgifter, såsom presenter åt de professorer, af hvilka Karl Gustaf mottog undervisning, liksom ett och annat gästabud för de adlige studenterna[3]. Kosthållet synes ej lämnat något öfrigt att önska. Tvenne gånger om dagen, meddelar B. Baaz, förekomma stadiga, "6, undertijden 8 kostelige rätter, hwar måltidh reena serweter och allt ombytt". Baaz undrar, huru den gode professorn kunde komma ut med en sådan menu för ett så facilt pris. Han ber

[1] Katarina till J. K. $^7/_1$, $^{14}/_1$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{12}/_1$, $^3/_2$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{13}/_1$, $^{20}/_1$ 1638. J. K. till A. Oxenstierna, Jan. el. Febr. 1638, tr. A. O. B. II 10: 653.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^3/_2$ 1638 St. S.

[3] J. Rosenhane till J. K. $^8/_2$, $^{19}/_1$ 1638 St. S. Katarina till J. K. $^8/_2$ 1638: Nu Gott im himmel gebe gluck, regire beyde Kindt undt dinern, dass vor alle dingen Gottes ehr undt furcht möche in acht genommen werden, dass unsser Kindt in allen tugenden möge erzogen werden undt nicht in uberflussig pracht, dass wir als die Eltern mögen trost dauon haben. — I samma bref skildrar pfalzgrefvinnan omständligt regeringens "courtoisie" mot K. G. vid dennes afresa till Upsala, och ställdes i utsikt underhåll på kronans bekostnad för prinsens hästar under upsalavistelsen. Uppgörelsen med Lenæus: bilagd Baaz till Katarina $^{13}/_2$ 1638, St. S.

också pfalzgrefvinnan vid tillfälle lägga ett godt ord för prof. Lenæus hos regeringen, att han måtte blifva domprost i Wallii ställe, då denne blef biskop[1]. Detta skulle mycket behaga Lenæus, dock borde sörjas för att han finge helt behålla Wallii löneförmåner. Lenæus blef också snart nog domprost och förste teologie professor. I hvad mån B. Baaz' rekommendation medverkat vid hans befordran, torde få lämnas därhän. Äfven på Johan Rosenhane gjorde Lenæus ett godt intryck, han fann honom vara "un fort honnest hoste, homme de fort beaux discours"[2].

Uppsikten öfver prinsens studier i Upsala hade pfalzgrefven uppdragit åt ärkebiskopen Laur. Paulinus Gothus. Han borde sörja för att tiden väl användes till akademiska öfningar äfvensom hafva ett vaksamt öga på prinsens umgänge[3]. Äfven värdens råd kunde påräknas vid anordnandet af Karl Gustafs studier. Själfva studieplanen var uppgjord af Axel Oxenstierna. Fortfarande borde klassisk litteratur studeras. Om förmiddagarna skulle Curtius och Livius läsas, om eftermiddagen Terentius, Julius Cæsar och Cicero. Sedan de öfriga författarne voro genomgångna, borde studierna koncentreras på Tacitus. Härtill skulle då komma collegia privata för ett par professorer.

Då det var själffallet, att sällskapslifvets plikter skulle inkräkta på Karl Gustafs tid, kan det ej förefalla egendomligt, att B. Baaz fann studiekursen väl rundigt tilltagen[4].

Axel Oxenstierna hade också föreskrifvit, att Loccenius skulle taga med sig sina adlige elever i prinsens "kammare" och där hålla föreläsningar och anställa öfningar. Detta behagade hvarken professorn eller B. Baaz, som ej försummade att framhålla, hurusom af kanslerens anordning måste följa större kontant erkänsla åt läraren. Prinsens kammare vore ock väl trång, hvaremot Loccenius i sitt hus — Skytteanum — hade en ordentlig föreläsningssal, "en Cammar medh Cathedra och bänkiar". Vid närmare ompröfning ansåg det pfalzgrefliga herrskapet ej rådligt att afvika från Axel Oxenstiernas föreskrift, hvarför således prof. Loccenius och hans lärjungar fingo vandra till Karl Gustafs kammare, som också var fullt tillräcklig för de åtta à tio kollegiedeltagarne. Dock synes den ej

[1] B. Baaz till pfalzgr. Katarina $^{13}/_{2}$ 1638 St. S.

[2] B. Baaz till pfalzgr. Katarina $^{20}/_{4}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{16}/_{2}$ 1638 St. S.

[3] J. K. till Laur. Paul. Gothus $^{15}/_{1}$ 1638 koncept. St. S.

[4] B. Baaz till J. K. $^{3}/_{2}$ 1638. St. S.

alltid ansetts lämplig vid orationers hållande, då väl flere åhörare voro tillstädes, hvarför dessa höllos i Loccenii föreläsningssal[1].

Axel Oxenstierna hade funnit obehöfligt, att prinsen åhörde offentliga föreläsningar. Han förlorade härigenom endast tid, menade kansleren, och inhämtade föga. Baaz hade äfven i detta fall en motsatt mening: Karl Gustaf skulle bevista äfven offentliga föreläsningar, synnerligast dem i politik, icke så mycket dock med hänsyn till de kunskaper, som således stode att vinna, som därför att den akademiska ungdomen därigenom finge "känsel" på prinsen. Äfven Lenæus delade härutinnan Baaz' mening. Troligen följdes också i detta hänseende Axel Oxenstiernas föreskrift, om också det bevarade källmaterialet ej bestämdt intygar detta. Att Karl Gustaf bevistat offentliga föreläsningar, nämnes i hvarje fall ej[2].

Värden, prof. Lenæus, meddelade Karl Gustaf enskildt regelbunden undervisning i teologi. Kursen, som började den 12 februari, omfattade en framställning af den lutherska kyrkans hufvudläror äfvensom en öfversikt af de katolska, reformerta och anabaptistiska religionernas hufvuddogmer. Lenæus' undervisning utmärkte sig, att döma af det ännu bevarade kollegiemanuskriptet, för reda och klarhet samt en behaglig framställningsform. Så grundlades hos Karl Gustaf ett intresse för teologiska ämnen, som gjorde, att han längre fram som konung midt under det bullrande fältlifvets mest kritiska skeden kunde finna tid öfrig till studium af hithörande litteratur[3]. Loccenii undervisning började åtskilligt senare

[1] Axel Oxenstiernas mening i denna sak återgifves af J. Rosenhane till J. K. $^{20}/_{1}$ 1638: il faut prier un de ces professeurs de vouloir avoir ses heures chez M. le Prince où M. le Comte Magnus, mon fils et qvelqves autres se pourront assembler tous les jours et s'exercer ensemble. B. Baaz till J. K. $^{3}/_{2}$, $^{16}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ 1638 St. S. Joh. Rosenhane synes varit mindre böjd att i denna sak motsätta sig kanslerens anordning än Baaz: mich duncht, der hoffmeister seh gern, dass man im hauss lesse, weil der Cantzler so ver gutt angesehn hatt. Katarina till J. K. odat. St. S.

[2] Angående Axel Oxenstiernas tankar om studiernas anordning skrifver Joh. Rosenhane till J. K. $^{20}/_{1}$ 1638: Mais pour la direction du voyage d'Ubsal il me promettoit de m'en informer plus emplement un autre fois, il me disoit seulement qu'il n'estoit point besoin à M. le prince d'aller entendre les lections publiqves, car avec cela il perd beaucoup de temps et n'aprend rien ou fort peu. B. Baaz till J. K. $^{16}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ 1638 St. S.

[3] Joh. Canuti Lenæus till Joh. Matthiæ $^{12}/_{6}$ 1638 G. 171. U. U. B. Quæstiones Theologicæ ad certitudinem et perfectionem Christianæ fidei apprime utiles (Lenæi kollegiemanuskript): bland Karl Gustafs koncepter. St. S. B. Baaz till J. K. $^{27}/_{2}$, $^{14}/_{3}$, 1638. Johan Rosenhane till J. K. $^{14}/_{3}$ 1638 St. S. Ortus et

först den 7 mars. Bland Karl Gustafs medlärjungar på dennes kollegier märktes bl. a. adelsmän den unge grefven Magnus Gabr. de la Gardie och rikskanslerens yngste son Erik. Loccenii undervisning, som bedrefs dagligen, har närmast gått ut på att vinna fulländad skicklighet i latinska språkets skriftliga och muntliga användning[1]. Detta var af vikt för de unga adelsmännen, hvilka också i disputationer och orationer öfvade sig om möjligt än flitigare än de ofrälse studenterna. Karl Gustaf deltog med stor ifver i öfningarna, och redan den 14 mars kl. 9 f. m. höll han offentligen i skytteanska lärosalen i närvaro af adeln och professorerna en oration: "Om kyrkan", som åtminstone Baaz skänkte sitt erkännande.

Men föreläsningar och öfningar voro ingalunda de enda bildningstillfällen, som stodo Karl Gustaf till buds. Främst bör härvid ihågkommas det mera förtroliga umgänget med lärarne, framför allt Lenæus, hvars lärorika bordsamtal med prinsen — de fördes, enligt de furstliga föräldrarnas önskan, på latin — högt värderades af både preceptor och hofmästare. Äfven andra af universitetets ryktbarheter torde uppmärksammat prinsen: så särskildt i början af upsalavistelsen ärkebiskopen Laur. Paulinus, hvars hälsotillstånd dock längre fram hindrade honom att aflägga besök hos Karl Gustaf. Karl Gustaf har ock ej så sällan hedrat professorernas bjudningar med sin närvaro: så kan nämnas, att han några dagar efter ankomsten till Upsala var på barndop hos universitetets rektor Olaus Laurelius. Antagligt är väl ock, att en och annan ståtligare fest anställdes för den unge fursten af dennes högadlige studiekamrater, liksom att han någon gång såg dem hos sig. För-

---

Vitæ Cursus Iohannis Elai Terseri, Dalekarli, ab Ipso conscriptus, tr. Handlingar till upplysning i Finlands Kyrko Historie andra h., s. 60. Terseri sagesman var Edv. Ehrensten. Lenæi omförmälda kollegium trycktes sedan hösten 1638, efter en lättare öfverarbetning, och tillägnades Karl Gustaf. Dess titel är: "De veritate et excellentia christianæ religionis".

[1] Anno 1638 d. 7 Martii iterum auspicatus sum Collegium oratorium, cui Illustrissimus Princeps Carolus Gustavus, Comes Palatinus &c præter præcipuum Nobilitatis florem Academicum, nomen suum etiam adscripsit. In isto autem Collegio primum modum Epistolas, deinde Progymnasmata, tandem integras Declamationes, ut ante, scribendi tractavi, Exercitiis et praxi in singulis subjecta. Ur Loccenii handskrifna Chronicon rerum Academiæ Upsaliensis memorabilium a tempore Skyttianæ Professionis fundatæ. (Cit. af Gjörwell Brefväxling IV: Bih. s. 7 n.) Jfr Loccenius: Historiæ Suecan. Lib. IX p. 755. B. Baaz till J. K. $^{14}/_{3}$, $^{27}/_{4}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{3}$ 1638. St. S.

strömelserna inverkade emellertid föga på de allvarliga studierna, som bedrefvos med omsikt. Karl Gustaf lefde äfven nu under enkla förhållanden. Enligt Joh. Kasimirs föreskrift borde allt öfverflöd och hvarje excess undvikas och förhindras [1].

Johan Kasimir skickade i februari till sonen en genealogi öfver pfalziska huset, utvisande med hvilka betydande fursteätter detta var förbundet, ej minst dess zweibrückska gren; man visste ju härleda det pfalziska husets anor tillbaka ända till Karl den store. Men denna genealogi borde — det var pfalzgrefvens mening — för sonen hafva något mera än kuriositetsintresse. Den borde hos honom väcka längtan att i tapperhet och alla slags dygder likna alla de tappre och förtjänstfulle män, om hvilka anträdet minde. Af ju mer framstående ätt man vore, dess mer borde man uppfordras att göra sig värdig sin börd — det var Johan Kasimirs åskådning. Karl Gustaf ålåg det att göra sig duglig att tjäna Hennes Majestät Drottningen, det allmänna och sina föräldrar, därför borde han med all flit bedrifva sina studier och hörsamma sina lärare liksom visa sig älskvärd mot de män af olika stånd, med hvilka han råkade samman. Syftet med Karl Gustafs upsalavistelse var att drifva studier, men också att vinna popularitet bland de lärde [2]. För framgången i studierna borgade prinsens naturliga begåfning, men också den stadga i karakteren, som utmärkte honom till skillnad från många bland de unga adelsjunkrarne. Lärare och hofmästare hyste också de bästa förhoppningar om upsalastudiernas resultat. Förhoppningarna kommo ej heller på skam. Få vi tro Baaz' ord — hvilka väl ej alldeles få fattas efter bokstafven — hade Karl Gustaf vid upsalastudiernas slut kommit så långt, att han själf kunde skrifva en oration "det ware sig om hvad materie det will". Men, tillägger Baaz, därhän

---

[1] Pfalzgrefvinnan Katarina omnämner flera tillfällen, då Karl Gustaf celebrerat professorernas bjudningar med sin närvaro. Kat. till J. K. odat. J. Rosenhane till J. K. $^{13}/_{4}$, $^{14}/_{3}$ 1638. B. Baaz till Kat. $^{20}/_{4}$ 1638, $^{13}/_{2}$ 1638 St. S. J. K. till Lenæus $^{16}/_{1}$ 1638 (konc.) St. S. Däremot synas befogade anmärkningar mot Karl Gustafs uppvaktning ej alldeles uteblifvit. Pfalzgr. Katarina till K. G. mars 1638, $^{1}/_{2}$ 1638 St. S.

[2] J. K. till K. G. $^{6}/_{2}$, $^{20}/_{2}$ 1638 St. S. J. Rosenhane till J. K. $^{16}/_{2}$ 1638. — Cependant je seray tousjours diligent à observer que M. le Prince employe bien son temps à estudier et à caresser les gens de lettres comme le but principal du séjour d'Ubsal. J. Rosenhane till J. K. $^{27}/_{4}$ 1638 St. S. Tryckta och otryckta samtidiga genealogier Palmschöld 44, U. U. B.

hade det icke kommit "utan præceptoris möda ibland" [1]. I slutet af april ha studierna särskildt forcerats. Den furstlige lärjungen skulle nämligen dels inom kort tid åter stå examen inför rikskansleren, dels hade han att bereda sig på en offentlig oration, som ansågs vara liksom inseglet på en väl använd upsalatid. Den var utsatt att hållas den 9 maj. För öfrigt visade Karl Gustafs skriftliga arbeten, att upsalastudierna ej blifvit utan frukt [2]. Äfven det andra syftet, att knyta nyttiga förbindelser med akademiska kretsar, torde också vunnits, åtminstons uppgifver Baaz, att prinsen var "öfvermåttan väl accepterad af allom". Och när Karl Gustaf efter ett besök i Stockholm under påsken återvände till Upsala d. 3 april på middagen, blef han uppvaktad af den unga adeln, bland hvilken då också akademikansleren Joh. Skytte befann sig. Den 5 april höll Karl Gustaf bjudning för Skytte, som i de dagarne förrättade visitation vid universitetet [3].

Återstår slutligen att nämna några ord om Karl Gustafs, så att säga, yttre förhållande till universitetet. Frågan om prinsens inskrifning i universitetsmatrikeln väcktes af Wallius liksom äfven af andra professorer: denna skulle för akademien vara ett dyrbart vittnesbörd om prinsens intresse för henne. Både Baaz och Rosenhane tillstyrkte Johan Kasimir, att man måtte i detta afseende villfara professorernas önskan, då inskrifningen ej kostade öfver 3 à 4 Rdlr och icke medförde några förpliktelser för prinsen att stanna vid akademien längre än han eller hans föräldrar önskade, men däremot vore ett godt föredöme för andra, en heder för akademien. Johan Kasimir gaf också sitt samtycke, men ännu den 14 mars hade på grund af Rektors opasslighet inskrifningen ej ägt rum, men så fort dennes sjukdom häfdes, skulle han infinna sig hos prinsen för att ombesörja denna sak. Möjligen har inskrifningen ej ägt rum förr än i slutet af mars eller rent af först efter Karl Gustafs återkomst i början af april från Stockholm [4].

---

[1] Princeps nu får siälf stoor lust continuera [studia] och till boken stiga otwingat. B. Baaz till J. K. $^{14}/_{3}$; till Kat. $^{20}/_{4}$ 1638 St. S.

[2] J. K. till K. G. $^{10}/_{4}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{4}/_{5}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{4}/_{5}$ 1638 St. S.

[3] B. Baaz till Katarina $^{13}/_{2}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{6}/_{4}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{4}$ 1638 St. S. Pfalzgrefvinnan var särdeles angelägen, att Karl Gustafs besök i Stockholm under påsken ej skulle blifva för långvarigt och således studietiden i Upsala otillbörligt afknappas. Katarina till K. G. $^{19}/_{3}$ 1638 St. S.

[4] Att, såsom U. U. M. s. 80 uppgifver, Karl Gustaf inskrifvits redan den 10 Febr., kan således i hvarje fall ej vara med verkliga förhållandet öfverensstämmande. B. Baaz till J. K. $^{2}/_{3}$, $^{8}/_{3}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{3}$, $^{14}/_{3}$ 1638 St. S.

Någon akademisk lärdomsgrad efterströfvade Karl Gustaf lika litet som de vid universitetet studerande unga adelsmännen. Men däremot blef honom tillbjuden värdigheten af rector illustris. Liksom fallet var vid de utländska universiteten, hade äfven i Upsala någon gång inträffat, att en högboren ung man af konsistorium kallats till rector illustris, d. v. v. rector magnificus, ehuru prorector, en af professorerna, svarade för rektorsgöromålens skötsel [1]. Man hoppades härigenom vinna den unge ädlingens och hans släkts inflytande hos regeringen till universitetets fromma. Redan i början af mars kunde Baaz till Joh. Kasimir inberätta professorernas afsikt att vid stundande rektorsskifte erbjuda hertig Karl denna värdighet. Inom konsistoriet framfördes tanken härpå först den 25 april af Kirstenius. Man uppdrog åt prinsens värd, prof. Lenæus, att höra sig för hos dem det vederborde. Emellertid afstyrktes förslaget tidigt af Joh. Rosenhane. Han framhöll för Joh. Kasimir, som här hade det afgörande ordet, att förslaget kom olägligt med hänsyn till prinsens redan bestämda utländska resa, och att dessutom rektoratet vore förbundet med betydande utgifter, ett argument, som knappast kunde undgå att göra intryck på en man med Joh. Kasimirs naturliga läggning för sparsamhet. Alltnog, på tillrådan främst af hofmästaren och preceptorn svarade Karl Gustaf afböjande på professorernas anbud. Han begärde, att frågan skulle få hvila till ett följande rektorsskifte, eftersom han tänkte sig snart tillbaka till akademien [2].

[1] Annerstedt: Upsala Univ. Hist. I: 225.

[2] B. Baaz till J. K. $^{2}/_{3}$, $^{8}/_{3}$, $^{27}/_{4}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{3}$ 1638 St. S. Kirstenius motiverade sitt förslag: "— — quod non ordini solum nostro, sed universæ Academiæ sperarem et honorificum et salutare". Acta publica consistorij Upsal. 1638. Annerstedt (Ups. Univ. Hist. I: 362) känner endast, att förslaget framställdes i konsistorium, ej dess vidare öde. Nödvändigheten af sträng sparsamhet inskärpes ofta af föräldrarne under Karl Gustafs upsalatid. Belysande är följande citat: liben Kinder, gehet sparsam mitt ewer gelt umb, dass Ess nicht unnutz ausgeben wirdt, ir habt noch Ein weitte reis vor, da mus auch Ein' gutte suma zu, unsser beutel ist swach undt ler, aber der libe Gott wirdt im wider fülen, wo ess zu seinen Ehren undt zu allen tugenden angewendt wirdt. Katarina till K. G. $^{12}/_{4}$ 1638. Samtidigt gifvas andra råd: Ich vernemme, dass du noch mitt flussen geplagt bist, welches mir nicht lib ist, gott lass es recht vergehn, möcht wissen, wie ess recht ist, undt ob du dass wasser zu die zehne alle Woche 2 mal brauchst, dich damitt im mundt undt zehn zu reiben, auch wan die fluss so fallen, ob du dich mitt varme tücher reibst, die mitt rauch pulwer geröchert sein, herzen Kindt, halt' dich auch messig in essen undt trinken, undt vergis ia nicht brot zu essen, den sonst gibt ess ein schleimig magen. Katarina till K. G. mars 1638 St. S.

När den högborne studenten lämnade akademien, utvecklades en synnerlig stât och gafs riklig förplägning vid afskedsmåltiden, det s. k. valetet. Men äfven vid detta tillfälle blef Karl Gustaf trogen de pfalzgrefliga sparsamhetsgrundsatserna. Både hofmästaren och preceptorn ansågo, att valetet i den högre stilen borde undvikas, främst för kostnadernas skull — man tänkte sig, att gästernas antal skulle stiga till öfver 100, 24 professorer, 50 adelsmän och dessas preceptorer, därtill adliga pager o. s. v. —, men äfven af det skäl, att man ej borde för alla kungöra, att fursten nu ämnade lämna de akademiska studierna. Det ansågs vara af vikt att kunna oförmärkt anträda den beslutade utländska studiefärden. Slutligen voro också professorerna af den meningen, att de dyrbara kostnaderna för valeten borde upphöra. Därför föreslogo hofmästaren och preceptorn, att man för att ändock visa sin erkänsla kunde samma dag, som prinsen höll sin oration, bjuda på middag dem bland professorerna, som vid detta högtidliga tillfälle voro tillstädes. I samband med prinsens afresa från Upsala kunde också de unga adelsmännen inviteras. I allt skulle således tvenne enklare, så att säga mindre officiella afskedsmåltider hållas, hvardera beräknad för 16 gäster. Detta förslag vann bifall både af pfalzgrefven och pfalzgrefvinnan, men olyckligtvis erhöll hofmästaren först dagen före prinsens oration underrättelse härom, och professorskan Lenæus fann det alldeles ogörligt att laga i ordning middag till följande dag. I Upsala gick det nämligen ej för sig att i hast iordningställa en festmåltid. Till slut gaf hon dock med sig, och middagen för professorerna ägde rum följande dag, den 9 maj[1].

Dessförinnan hade Karl Gustaf att å nya auditoriet kl. 9 f. m. samma dag offentligen hålla en oration: "De Sveciæ encomio, præstantia et eminentia", hvartill rector magnificus prof. Olaus Laurelius utfärdat en vältalig inbjudningsskrift. Den 4 maj hade den studerande ungdomen till prinsens ära gifvit ett skådespel: "Om Josepho"[2], och sedan afskedsfesten firats, anträddes färden till

[1] B. Baaz till J. K. $^{20}/_{4}$, till Katarina $^{20}/_{4}$ 1638. J. Rosenhane till pfalzgr. Katarina $^{20}/_{4}$, odat. 1638. Dass Valet anbelangt ist ess gewiss gutt sich darnach zu strecken wie die deike reicht. Pfalzgr. Katarina till J. K. $^{14}/_{4}$ 1638. Heut sol er alle Professoren zu gast haben undt auch von adel so viel raum im losement ist. Katarina till J. K. $^{9}/_{5}$ St. S.

[2] Palmsköld 44 U. U. B. B. Baaz till J. K. $^{4}/_{5}$ 1638 St. S. Karl Gustafs orationer synas åtminstone varit ifrågasatta att tryckas: Bitt E. L. wollen auch nicht vergessen dass herzusicken, wass Carl verrichtet hatt zu Upsal, welches herr Carl

hufvudstaden den 15, sedan Karl Gustafs lärare äfvensom värdinnan begåfvats med tillbörliga presenter [1].

Karl Gustaf hade under hela sin hittillsvarande studietid ej fått annat än goda vitsord för flit och intresse. Att studierna burit frukt betygas af en så vittnesgill man som Johan Adler Salvius, som vid sitt sammanträffande med Karl Gustaf i Hamburg en månad efter upsalastudiernas slut fann, att den unge fursten lagt goda fundamenta i studier. Salvius var ock viss om att han i statssaker skulle göra "grosse Progressus" [2].

— säkerligen Karl Karlsson Gyllenhielm — drucken will lassen. Katarina till J. K. $^{24}/_{5}$ 1638 St. S. Johan Kasimir åter var mindre hågad för orationens tryckning. B. Baaz till J. K. $^{27}/_{4}$ 1638.

[1] Professorerna erhöllo hvardera ett "credentz", värdinnan en ring. B. Baaz till Kat. $^{20}/_{4}$ 1638 St. S. Was die recompens wegen die professoren betrifft, so ist meins herren meinung, man sol hören, wass grab' Magnus undt herr Erich Ocsenstern gegeben, darnach kan man etwas mehrers geben. Katarina till K. G. mars 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{5}$ 1638 St. S.

[2] J. A. Salvius till J. K. $^{13}/_{8}$ 1638 St. S.

II. Den utländska studiefärden 1638—40.

Lämpligheten för Karl Gustaf af en utländsk studieresa hade tidigt framhållits af flera den pfalzgrefliga familjen närstående, så af Gyllenhielm redan våren 1636 och af Joh. Skytte hösten s. å. I september 1637 betonar rikskansleren kraftigt nyttan af en dylik färd, som enligt Axel Oxenstiernas mening vid prinsens dåvarande ålder för honom vore gagneligare än vistelsen inom Sverige: en bättre skatt kunde pfalzgrefven ej gifva sin son än en god uppfostran. Kansleren respekterade visserligen till en viss grad Johan Kasimirs betänkligheter mot den föreslagna utrikesresan. Denna skulle blifva dyrbar. Det hade Axel Oxenstierna själf fått erfara, då han sändt ut sina söner på "peregrination". Vore det pfalzgrefvens afsikt, att sonen skulle företaga en "remarkabel" resa, ställde kansleren dock i utsikt en kunglig pension, då ju prinsen vore af "kungligt svenskt blod" [1]. Tanken på Karl Gustafs utrikesresa hade naturligtvis ej varit främmande för Johan Kasimir, men bl. a. de osäkra förhållandena under det pågående kriget hade afhållit honom från att sända ut sonen, liksom han också säger sig hyst förhoppning, att prinsens utresa kunde äga rum samtidigt med afgången af en svensk ambassad för fredsunderhandlingar. Då emellertid Karl Gustaf numera befann sig vid en så pass mogen ålder,

[1] Först angående then frågan om E. F. N:des äldsta Sonn min N. Furste herttigh Carl icke wore nijttigtt att undertidhen besökia Academiam uthi Uppsala, och få någen kundskapp medh the lärde thersammastädes; om E. F. N:de så behagade, menar Jagh icke thett så, att haffua någodt stadigtt eller Longwarigdt bliffuande ther, uthan 14 dagar eller tre weckor till att bewijsa affectionen till studierna och the lärde männ, gönom hwilkas conversation monga hierttars godhe benägenheet winnes kunde, och lijka så medh ungdommen aff adelen som ther wistas. Sedan thett några gånger skedt wore, sijnes och H. F. N:des ålder snart fordra att i tidh besökia fremmande konungerijke, ther som wenner finnas, på thett att nähr H. F. N. någodh bätter framm skrijder inn till sina tiwgu åhr, då åther igen måtte wara hemma hoos oss i Fäderneslandet för monga ursaker skull. Gyllenhielm till Kat. $^{9}/_{4}$ 1636. B. Baaz till J. K. $^{6}/_{8}$; $^{13}/_{8}$ 1636. J. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{11}$ $^{23}/_{9}$ 1637 St. S.

att resan ej gärna, enligt dåtida uppfattning, stort längre kunde uppskjutas, beslöt Johan Kasimir sept. 1637, att den skulle företagas instundande vår. Han öfversände därjämte till Johan Rosenhane för vidare befordran till kansleren ett projekt för den beslutade resan, angående hvilket denne erhöll i uppdrag att närmare inhämta Axel Oxenstiernas tankar äfvensom själf afgifva yttrande [1]. Äfven från andra håll har betänkande i saken infordrats; så från Lars Kagg, som i ett odateradt bref, otvifvelaktigt förskrifvande sig från hösten 1637 eller möjligen början af 1638, på det lifligaste tillstyrker resan. Det kunde ej vara annat än lämpligt, att den unge prinsen under studier på ort och ställe genom egna iakttagelser kompletterade, hvad han genom böcker inhämtat. Synnerligast, menade krigaren Lars Kagg, vore det väl värdt att i Holland taga kännedom om de märkliga krigshändelser, som där kunde inträffa. En färd längs Östersjökusten, hvarvid studium af fästningarna ej borde försummas, anbefalldes af Kagg liksom ett besök i Johan Banérs armé. Härvid vore dock sakkunnig ledning af nöden, men sådan kunde lätt erhållas af officerare, som för tillfället voro permitterade [2]. I hvad mån Lars Kaggs råd inverkat på pfalzgrefvens beslut, torde få lämnas därhän. Visst är, att redan i september 1637 Johan Kasimir tänkt sig, att färden ej blott skulle ställas till Frankrike, Tyskland, Schweiz, England och Nederländerna, utan också genom Preussen, Kurland, Livland och Finland. Den närmare anordningen af resan har beslutits efter rådplägning mellan Johan Kasimir, J. Rosenhane, Baaz, rikskansleren och väl äfven andra. Innan färden företogs hade Johan Kasimir, enligt egen uppgift, därtill utverkat regeringens samtycke [3].

* * *

Den utländska studieresan, "peregrinationen", betecknade för 1600-talets svenske adelsmän på en gång afslutningen af de rent allmänbildande studierna och grundläggningen af fackstudier. Det gällde för den vandrande kavaljeren att fullkomna sina språkliga färdigheter, framförallt i latin och franska, men äfven i andra

[1] J. K. till J. Rosenhane $^{12}/_{9}$ 1637 kop. bl. konc. St. S. Detta projekt synes ej vara bevaradt, men innehållet framgår dock i någon mån af Johan Kasimirs citerade bref till J. Rosenhane $^{12}/_{9}$ 1637 och Rosenhanes bref till pfalzgrefven af $^{23}/_{9}$ 1637.

[2] Lars Kagg till J. K. odat. St. S.

[3] J. K. till J. Rosenhane $^{12}/_{9}$ 1637 kop. bl. konc. St. S. J. K. till A. Oxenstierna $^{19}/_{9}$ 1637. Tr. A. O. B. II: 10: 651. Generalinstruktion etc. $^{29}/_{5}$ 1638 (K. G. U.) St. S.

tungomål, såsom italienska, att afsluta de förberedande politiska studierna, framförallt de historiska — historien betraktades som "anima politices" —, men också att genom studier för berömde lärde, under århundradets förra hälft särskildt i Holland och Frankrike, vinna insikter i statsrätt och juridik öfverhufvudtaget, statsfilosofi och tillämpad matematik, det senare åtminstone för dem, som skulle blifva krigare. Det finge emellertid ej stanna vid de bokliga studierna. Till dem skulle sluta sig egna iakttagelser, studier på ort och ställe af författning och förvaltning, försvarsväsen, köpenskap och näringslif, andlig odling o. s. v. Härtill kommo ridderliga öfningar. Slutligen borde också förtrogenhet vinnas med tidens sällskapsformer: detta ansågs ingalunda minst viktigt. Man skulle förvärfva "gode sedher, courtoisie och höfligheet" [1].

Frågan om i hvilken utsträckning detta program i allmänhet i detalj förverkligades, är ingalunda, bland annat på grund af det sparsamt förekommande materialet, lätt att besvara. I samtidens vittnesbörd klagades stundom öfver att peregrinationen blott anställdes för "vanitet", för att "löpa igenom åthskillige Landh, besee dess Marck, byggningar, Lust- och trägårdar, och föra tillbaka hem igen een tom pung, siuk och utmattad kropp och föga annan förfarenheet än några uthwertes fremmande öfwerflödige Ceremonier". Det kunde hända, att den unge kavaljeren under ett lif i sus och dus under åratal förlorade förbindelsen med anförvanterna i hemlandet, liksom att han helt enkelt rymde från hofmästare och preceptor för att kunna lefva ett riktigt obundet lif [2]. Det är dock att förmoda, att de misslyckade studiefärderna ofta bragtes i erinring bland annat för att tjäna som varnande exempel för mången ung kavaljer. De kunna ej utan vidare betecknas som typiska. Om studieresorna kunna här för öfrigt blott några strödda anmärkningar göras. Med all ifver synas, att döma af bref och dagböcker, de peregrinerande herrarne sträfvat att förvärfva världsmannaskick och ridderliga färdigheter. Ridning, fäktning, dans, musik och sång öfvades, liksom

[1] Om studieresornas syfte lämna åtskilliga instruktioner upplysning t. ex. Jacob de la Gardies för M. G. de la Gardies utländska resa. Jac. de la Gardies kopiebok, L. U. B. och J. Rosenhanes instruktion W. 321 U. U. B. Gabriel Gustafsson Oxenstiernas "Faderlig Påminnelse och Rese Memorial", tr. Sw. Merkurius Årg. 5. Del III: 271 –74.

[2] Arw. Forbus till Jören Horn $^{11}/_{5}$ 1651, $^{19}/_{4}$, $^{29}/_{5}$, $^{15}/_{5}$, $^{23}/_{10}$, $^{8}/_{10}$ 1652. Marg. Boije till J. Horn $^{7}/_{9}$ 1650, $^{24}/_{7}$ 1651, de la Gardieska saml. L. U. B. A. Julin d. y. till A. Julin d. ä. $^{25}/_{9}$ 1666, $^{17}/_{4}$ 1668, Engeströmska saml. K. B. A. Oxenstierna till Gabr. Gustafsson Oxenstierna $^{17}/_{3}$ 1629 A. O. B. I: 4: 420—22.

språklektioner togos ej blott i franska och latin utan stundom äfven i italienska, ja, spanska. Äfven färdighet i målarkonst eftersträfvades stundom. Men framförallt sökte man att göra "connaissancer à la Cour", främst naturligtvis i Paris, men äfven annorstädes, t. ex. i Holland, om också ej alla hade samma möjlighet som M. G. de la Gardie att under vistelsen i Nederländerna få sola sig i ett lysande hoflifs glans: under hans färd inträffade där både drottningen af Böhmen, drottningen af England och änkedrottningen af Frankrike med lysande och talrik svit [1].

Hvad åter de allvarliga studierna angår, måste man högt värdera de tillfällen till inhämtande af politisk kunskap, som, främst naturligtvis för medlemmar af Sveriges mest framstående familjer, Oxenstierna, de la Gardie, Skytte o. a., men genom svenska diplomaters bemedling jämväl för andra erbjödo sig under samtal med berömda diplomater och statsmän, och det särskildt i Haag, där den europeiska politikens trådar ofta löpte samman. Men äfven förekommo metodiskt anordnade studier för universitetens ryktbare lärare, om också ej alla svenskar, som inskrifvit sina namn i universitetsmatriklarna, bedrifvit verkliga studier. För att taga ett par exempel bland Karl Gustafs jämnåriga åtnjöt Erik Oxenstierna i Amsterdam undervisning af de berömde professorerna J. Vossius och Kasper Barlæus, i Leyden studerade han juridik för Vinnius. M. G. de la Gardie invigdes i Leyden af Boxhornius i tidens politiska vetenskap och erhöll af honom undervisning i Nederländernas författningsförhållanden liksom i latin, där särskildt Tacitus studerades. I Amsterdam åtnjöt han i historien Vossii handledning. Vi finna, hurusom längre fram på 1660-talet ett ressällskap, bestående af tvenne herrar Falkenberg och deras preceptor Julin, icke mindre än trettiotre veckor vistades i Helmstedt och drog gagn af den ryktbare statsrättsläraren Herm. Conrings undervisning; sedermera i Strassburg tog visserligen endast Julin kollegium för den lärde Boeclerus öfver Tysklands författningsförhållanden, men indirekt kom äfven denna undervisning hans disciplar till godo [2]. Öfverhufvud får studieresornas betydelse för adels-

[1] Axel Lillie d. y:s journal 1663, Ol. Johansson till A. Forbus $^{30}/_{9}$ 1660, de la Gardies S. L. U. B. M. G. de la Gardie till J. de la Gardie $^{6}/_{2}$ 1642, $^{3}/_{3}$ 1642, de la Gardieska saml. D. U. B. Sven Ribbings journal X 356 U. U. B.

[2] Fries: E. Oxenstierna s. 24—27. M. G. de la Gardie till J. de la Gardie $^{6}/_{2}$, $^{29}/_{4}$, mars 1642, de la Gardieska S. D. U. B. A. Julin d. y. till A. Julin d. ä. $^{25}/_{9}$ 1666, Engestr. S. K. B. Jfr Wrangel E.: Sveriges litterära förbindelser med Holland, passim.

männens teoretiska politiska bildning ej underskattas. Ofta blef den unge kavaljeren under peregrinationen förtrogen med den lärda terminologi, som han sedan i rådsal och på riddarhus visste bruka.

Teoretisk undervisning i krigskonst, t. ex. fortifikationslära, försummades vanligen ej. Men för den blifvande krigarens utbildning litade man dock mest till åskådningsundervisning. Fästningarna besågos under sakkunnig ledning, och man bevistade mönstringar och öfningar af trupper. Så beskåg M. G. de la Gardie fransmännens läger vid Gravelingen och prinsens af Oranien vid Assende, Sven Ribbing fästningsverken vid Ostende [1]. Äfven af staternas författnings- och förvaltningsförhållanden, näringslif m. m. förekom grundligt studium, åtminstone om man får döma af förda resedagböcker, af hvilka en och annan uttryckligen uppgifves vara tillkommen för att tjäna som redogörelse vid återkomsten till hemlandet. Man läse t. ex. Julins grundliga skildring af bergsbruksdriften i Sachsen eller Figrelius-Gripenhielms redogörelse — han reste på 1640-talet som handledare för Gustaf Carlsson Banér — för Nederländernas konstitutionella och kommersiella tillstånd, där bl. a. växelrätten får en detaljerad behandling, eller Pontins under jämförelse med motsvarande sidor af lifvet i hemlandet författade framställning af holländska, tyska och engelska universitets- och handelsförhållanden, där ej ens försök till folkpsykologi saknas [2]. Dessa och andra liknande dagböcker gifva det vittnesbördet, att de unga resande ädlingarne vid sin peregrination under insiktsfulla preceptorers ledning genom egna iakttagelser och studier förvärfvade en ej föraktlig insikt i tidens politiska och samhälleliga företeelser, hvarigenom dessa studiefärder synas varit af ej ringa vikt för hvad som med en modern term kallas den statsvetenskapliga bildningen.

Värdet af färden berodde främst på lärarens eller guvernörens förmåga att träffa metodiska anordningar och knyta nyttiga förbindelser med inflytelserikt folk. Det gällde att genom senatorer och hofmän skaffa tillträde till hofven och tillåtelse att taga kännedom om försvarsanstalter m. m., att genom akademiernas lärde och framskjutne köpmän vinna förtrogenhet med universitetens organisation och städernas förvaltning och näringslif. Ej nog med detta. Den omsorgsfulle preceptorn tillkom det jämväl att genom

[1] M. G. de la Gardie till Jac. de la Gardie $^{3}/_{7}$ 1644, de la Gardieska S. D U. B. Sven Ribbings Journal X 356 U. U. B.

[2] N 1024, X 354, X360 U. U. B.

samtal med de unga kavaljererna hos dem befästa intrycken af hvad de under dagens exkursioner iakttagit och genom ytterligare upplysningar klargöra det väsentliga af hvad de hade att lära. Slutligen ålåg det honom att föra resedagbok, för hvilket ändamål han stundom måste offra en god del af nattens hvila [1]. Därjämte hade han ledningen af de unga herrarnes rent teoretiska studier.

* * *

Karl Gustafs peregrination var afsedd att blifva ej en nöjesresa, utan en verklig studiefärd. Minst af allt kan den kallas planlös. Hofmästaren Joh. Rosenhane hade tidigt på uppmaning till Johan Kasimir sändt ett förslag, af honom själf pröfvadt under hans peregrination, rörande hvad som främst borde observeras under en dylik edukationsresa, ett förslag, som också erhöll Johan Kasimirs gillande [2]. Själf förtydligade pfalzgrefven i egenhändiga instruktioner och promemorior för preceptor och hofmästare syftemålet med och anordningen af resan. Man skulle, enligt Johan Kasimir, ej färdas så, att man såg främmande land liksom i en spegel, men strax glömde deras utseende. Landets naturliga beskaffenhet borde iakttagas. Man skulle lägga märke till om det var låg- eller högland, berg- och skogrikt eller slätt, dess naturliga rikedomskällor, hvilka produkter ur djur-, växt- och mineralriket det frambragte, landets hufvudsakliga sädesslag, dess olika frukt- och prydnadsväxter, byggnadsvirke, grufvor och bergverk. Allt detta gagnade dock föga, om man försummade att taga kännedom om huru och under hvilka omständigheter folket tillgodogjorde sig landets resurser. Särskildt borde i sådant syfte uppmärksammas villkoren för handeln, hvilken främmande nation, speciellt i kom-

[1] And. Julin d. y. till A. Julin d. ä. $^{25}/_{9}$ 1666, Engestr. S. K. B.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^{23}/_{9}$ 1837 St. S. Det var dock ingalunda J. Rosenhanes mening, att nämnda instruktion slafviskt skulle följas under Karl Gustafs resa. Tvärtom skrifver han: Där iagh hafuär sätt om Städer, skulle min Härre meera [se] om landh och Ricke, om konunghligh och försteligh hååff, om Armeer, om Beffästningar och annatt sådant, om hwilkett han skulle sigh grannelighen låta informera, både utaff främmande, så wäl såsom utaff däm såm Hans Cura på samma resa bliffwer öfwerantwardatt. J. Rosenhane till J. K. $^{23}/_{9}$ 1637. Rosenhanes berörda förslag har jag ej i original återfunnit. Sannolikt förefinnes emellertid i W. 321 (U. U. B.) en afskrift af detta under titel: "Instruction, hwareffter man på reessa nytteligen kan observera dee saaker, som nödigst äre at achta". En liknande promemoria finnes af Schering Rosenhanes hand. X 351. U. U. B. Se Bilaga II.

mersiellt hänseende, vore mest gynnad, de privilegier köpmännen njöto, tullagstiftningen och dess tillämpning i praxis och dennas betydelse för varuutbytet, hvilka varor, som voro förbjudna, mynt-, mått- och viktsystem. Åt ländernas statsrättsliga förhållanden skulle ägnas synnerlig uppmärksamhet. Man borde taga reda på under hvilka villkor landet lydde under den eller den potentaten, om det blott innehades på läns- eller panträtt, hur suveränen förvärfvat landet eller provinsen, genom krig, giftermål, pantförskrifning eller genom att invånarne begärt hans skydd. Om undersåtarnes ställning till sin öfverhet, suveränens inkomster, skatterna och sättet för deras utgående, försvarsväsen, lagar och förordningar, domstolsväsen — huruvida olika rättssedvänjor funnos i olika provinser —; om allt detta skulle man skaffa sig noggrann kännedom liksom om statens förhållande till andra stater, dess allianser och om de förnämsta familjernas släktskapsförhållanden. Kunskap borde jämväl förvärfvas om städernas styrelse, magistraten, dess tillsättning och uppgift, ärendenas fördelning mellan magistratsledamöterna liksom om stadens politi och ståndens inbördes förhållanden. Uppmärksamhet skulle också ägnas åt religiösa och kyrkliga företeelser, prästerskapets ställning, vetenskapliga institutioner och akademier. På hvarje ort skulle man söka komma i beröring med de lärde. Kunskap borde inhämtas om de olika ståndens lif liksom öfverhufvud om allt minnesvärdt på de orter, som besöktes. Under färden borde studeras sådana skrifter, äfven af historiskt innehåll, som belyste orternas sevärdheter. Preceptorn ålåg det att erinra om de historiska minnen, som knöto sig till de olika ställen man genomreste.

För att dess bättre trygga färdens karakter af studieresa och särskildt för att resenärerna lättare skulle kunna taga kännedom om gemene mans villkor och tänkesätt hade Johan Kasimir förordnat, att man så mycket som möjligt skulle undvika "esclat". Karl Gustaf skulle resa inkognito som Gustavus Johansson, en svensk adelsman, härbergen och värdshus, som frekventerades af svenskar och tyskar, skulle undvikas. Karl Gustafs inkognito skulle bevaras äfven af det skälet, att han på så sätt, enligt Johan Kasimirs mening, hade lättare att komma i förtroligt umgänge med inflytelserika och betydande män än genom vanliga visiter, som endast inbragte artighetsfraser [1]. De svenska residenternas råd och

[1] Synes ey rådeligit bådhe för omkostnadhen tum propter variarum rerum cognitionem, at han (Karl Gustaf) vppenbahr reeser, efter han tå antingen ey

bistånd borde påkallas; särskildt värdefulla voro rekommendationer från dem till främmande potentaters hofämbetsmän äfvensom främmande lärde.

Äfven färden inom Sverige skulle omgifvas med största hemlighetsfullhet. Det ansågs ej olämpligt att utsprida ryktet, att Göteborg var det närmaste målet, hvarifrån man ämnade taga sjövägen till utlandet. I verkligheten skulle man resa öfver Jönköping och så hastigt och oförmärkt som möjligt komma öfver Sundet till Helsingör. Här skulle resplanen för närmaste tiden uppgöras i samråd med svenske residenten, hvarvid borde tagas i öfvervägande de olika reserouternas trygghet. Landvägen har emellertid den äldre pfalzgrefven ansett säkrast. Till att bringa fientliga anslag på skam kunde gärna det ryktet utspridas, att färden skulle ske sjövägen genom Sundet. Tillika uttryckte Johan Kasimir önskvärdheten af att sonen kunde resa genom Hamburg, Bremen och Oldenburg, hvarifrån färden skulle tagas till Nederländerna, hvilkas ryktbaraste orter borde besökas, hvarvid råd och upplysningar kunde påräknas af Camerarius, Louis de Geer och andra. Från Nederländerna borde man fortsätta till Frankrike antingen genom England eller helst direkt, då en hastig resa genom England ej vore särdeles gagnelig. Återstående delen af sommaren skulle användas till att efter Grotius' och andras råd och anvisningar besöka mera märkliga orter i Frankrike.

Vintermånaderna, åtminstone trenne, skulle användas till studier och exercitier vid någon lämplig ort, Saumur syntes pfalzgrefven härför mest ägnadt. Sommaren skulle sedan tillbringas på resor. Från Paris skulle färden tagas till Burgund, där man i Montfort borde sammanträffa med hertig Fredrik Kasimir. Man skulle så fortsätta till Strassburg, där man kunde inhämta råd och upplysningar af markgrefven af Baden, och vidare genom Schweiz till Lyon. Skulle åter vägen till Strassburg ej befinnas trygg, kunde färden ställas direkt genom Schweiz till Lyon. Därifrån skulle man fortsätta Rhône utför till Avignon och så genom provinserna Orange, Provence, Languedoc, Gascogne, Guienne, Poitou till någon ort vid Loire, där åter uppehåll för studier synes till-

---

admitterades eller och kundhe sigh submittera sombligestädes ad res vilioris prætii. Bengt Baaz till J. K. $^{16}/_{9}$ 1637; J. Rosenhane till J. K. $^{23}/_{9}$ 1637. Katarina till J. K. $^{23}/_{9}$ 1637 St. S. Man synes förutsatt, att Karl Gustaf inför de svenska diplomaterna och utländske lärde skulle låta sitt inkognito falla, men i öfrigt borde det bevaras.

ämnadt. Härpå skulle resan genom Frankrike fulländas och hemfärden företagas, bl. a. genom England. Resplanen finge naturligtvis modifieras och lämpas efter de yttre förhållandenas omskiftning under olika tider. Öfverläggningarna om resans närmare anordning borde ske i Karl Gustafs närvaro, för att skälen pro et contra skulle blifva bekanta för honom. Enligt Johan Kasimirs föreskrift skulle ett diarium öfver resan och hvad märkligt som därvid iakttogs, föras ej blott af Karl Gustaf utan ock af preceptor och hofmästare, hvar och en för sig. På aftonen borde man noga draga sig till minnes, hvad man under dagen sett och inhämtat. Karl Gustaf skulle också flitigt brefväxla med hemmet, med fadern på latin och franska, med modern på tyska och svenska. För öfrigt meddelar pfalzgrefven goda föreskrifter af mer allmän natur. Hofmästaren och preceptorn skulle tillse, att under färden lämplig diet fördes, man skulle ej anstränga sig med allt för långa dagsresor under de heta sommardagarna och då ej heller dricka mycket, undvika starka drycker liksom alltför kraftiga kroppsöfningar, undfly pestsmittade orter och använda skyddsmedel mot smitta och, om sjukdom inställde sig, ofördröjligen anlita läkarehjälp. All onödig kostnad, särskildt i klädedräkt, skulle undvikas. När så erfordrades, borde dock tillbörlig glans utvecklas. Sträng tukt och ordning borde iakttagas vid måltiderna och eljest, allt tillfälle till bullersamma diskurser och opassande skämt undvikas. Karl Gustaf liksom sviten skulle visa aktning och hörsamhet mot preceptor och hofmästare, hvilka borde föregå med goda exempel. Hofmästare och preceptor skulle städse vaka öfver Karl Gustaf, nattetid borde han ej lämna logementet, och misstänkt sällskap borde undvikas, hvartill Johan Kasimir är böjd att särskildt räkna katolska präster, "Pfaffen", och i synnerhet jesuiter. Klosterkollegier borde blott besökas vid dagsljus och i säkert följe [1]. Främst borde Karl Gustaf

[1] Jfr Jac. de la Gardies råd till M. G. de la Gardie: Våre Vederparters i Religionen vmgänge, helst theres Scholer och Collegia, onyttige och olijdelige disputer om Religionen skall han fly och vndwijka, så mycket möyeligit är: Men hwar der så händhe, at een sådana occasion förefaller, och han moste göra antingen uthi dageligit umgänge öfwer bordh, eller och at besee theras Closter och Collegia, är högeligen af nöden 1) at han hafwer Gudh för ögon 2) Täncker i sitt hierta, hwadh för wälgerning är oss bewijst, som hafwa Gudz ordh uthan menniskioticht och förfalskningh 3) altijdh så lagar, at theras wilfahrelse länder sigh till styrkio i sin troo och tacksäyelse emoth Gudh. Een Rättelse, hwarefter min son M. G. de la Gardie sigh rätta skall i sin reesa till fremmande landh. $^{14}/_{10}$ 1640 L. U. B. J. de la Gardies kopiebok.

tillhållas att ha Gud för ögonen, i öfrigt skulle han uppmuntras till alla kristliga och furstliga dygder. Joh. Kasimir uttalar också sin förvissning om att i händelse af hans dödliga frånfälle före sonens återkomst till Sverige, Karl Gustaf fortfarande skulle kunna påräkna hofmästarens och preceptorns omsorg, råd och hjälp. Den unge fursten borde i sådant fall blifva en tröst för sin moder, en hjälp för sina syskon. Han skulle sträfva att vinna deras majestäters och regeringsherrarnes gunst. Beträffande sina tyska intressen och kraf borde han anlita råd och hjälp af Joh. Kasimirs ännu lefvande broder äfvensom markgrefvarne af Baden, far och son. Med dessa och öfriga anförvanter i Tyskland borde godt samförstånd underhållas [1].

För att trygga resan hade Joh. Kasimir låtit skrifvelser afgå till Sveriges residenter på de orter, dit färden ställdes; framförallt påkallades bistånd i råd och dåd af ministrarna i Hamburg Joh. Adler Salvius och i Paris Hugo Grotius. Äfven från regeringen aflätos bref till sändebuden "att secundera H. Kärlighet till att wärckligen nåå dess föresatte lofflige och begierlige desseing". I syfte att ekonomiskt betrygga resan gaf regeringen Karl Gustaf en årlig pension af 2,000 Riksdaler [2].

* * *

Den 16 maj hade Karl Gustaf kommit till Stockholm, där hans vistelse ej blef långvarig. Sedan han den 17 maj i en kort oration tagit afsked af Rådet och mottagit dess välgångsönskningar för den stundande färden, for den unge prinsen i drottningens följe till Svartsjö. Här roade man sig med jakt — Karl Gustaf sköt en hjort i djurgården — och mottog besök af riksråden, som den 20 och 21 där gjorde sig lustige. Omsider måste Karl Gustaf bryta upp från släkt- och vänkrets. Den 23 tog han afsked af

[1] General Instruction, was bey denen i Gottes [nahmen fürgesetzen] Reiss meines geliebten Elteren Sohns, [Herrn] Carl Gustafs Pfalzgraven Ld in acht [zu nehmen] $^{29}/_{5}$ 1630. Instruction für meines geliebten Eltisten Sohns Hertzog Carl Gustafs Pfalzgraven præceptorem herrn Magistrum Benedictum Baaz 27 maj 1638. Mut. Mutandis hofmeisteren M. Joh. Rosenhane auf Torpa. Johan Kasimirs föreskrifter ang. färdens "Scopus" och "Metodus" konc. K. G. U. St. S.

[2] J. K. till J. A. Salvius $^{29}/_{5}$ 1638. Salv. S. J. K. till Hugo Grotius $^{29}/_{5}$ 1638 St. S. (konc.). J. K. till Strömfelt s. d. St. S. (konc.). Reg. bref till Salvius, Joh. Fegræus-Strömfelt, H. Grotius, Camerarius $^{24}/_{5}$ 1638 kop. St. S.: K. G. U. samt R. R.

drottningen, pfalzgrefvinnan, sina systrar och goda vänner. Skilsmässan ägde rum icke utan rörelse å ömse sidor. Särskildt torde afskedet från modern varit smärtsamt [1]. Hon synes redan nu anat, att hon ej i lifvet skulle komma att återse sin älskade Karl Gustaf. Från Svartsjö gick den unge hertigens färd i faderns sällskap till Gripsholm, där man sade änkedrottningen farväl. Man fortsatte genom Södermanland och Östergötland. Den 26 aflades ett kort afskedsbesök på Stegeborg, den 27 ett liknande på Bråborg, där ståthållaren Schering Rosenhane var till mötes och med Karl Gustaf deltog i jaktens nöjen. Den 29 maj skildes prinsen från sin fader, pfalzgrefven, sedan han af denne mottagit allvarliga förmaningar och faderlig välsignelse. Samma dag ställdes resan till Norrköping, där Karl Gustaf var Sch. Rosenhanes gäst. Öfver Linköping fortsatte man på ofta besvärliga vägar till Grenna och därifrån till Råslätt, där man gästade kyrkoherden Baaz och mottog besök af Joh. Skytte, som gaf Karl Gustaf äfvensom preceptor och hofmästare goda råd med på färden. Prinsen erhöll uppmaning att beflita sig om alla furstliga dygder och under den förestående resan inhämta sådant, af hvilket han i en framtid kunde hafva gagn. Han borde ihågkomma, att han vore af kungligt blod kommen. Skytte tviflade ej på att hans förmaningar föllo i god jord [2]. Från Råslätt till Vernamo var en tröttsam färd, särskildt var Karl Gustaf mindre tillfredsställd med kosthållet i den bondgård, där man tog nattkvarter. Här bjöds, klagar han, på vatten i st. f. öl, på mjölk i st. f. kött. Efter framkomsten till Vernamo d. 1 juni fingo de resande ersättning för sina mödor, hungern kunde tillfredsställas med kött och bröd, törsten med öl och vin. Samma dag kl. 8 på aftonen kommo resenärerna till Markaryd, där de togo in hos Brodde Jakobsson, som till sina öfriga funktioner — han var länsman, postförvaltare och i samband därmed en ifrig och påpasslig rap-

[1] Ess wirdt uns als die Eltern wol swer fallen, wan die zeit kombt, dass wir so die Kinder von uns haben müssen, aber Gott wirdt gedult verleihn, undt ire geleitern sein beyde hin und her, dass wir sie in frewden wider sehn, halt aber mein zeit wirdt so lang in disser welt nicht wehren, dass ich die zeitliche frewd genisse, gott gebe mir nur die ewige, dass wehrt ewig. Katarina till J. K. $^{16}/_{9}$ 1637. Pfalzgrefvinnan var särdeles angelägen, att kyrkoböner skulle hållas för den bortfarande sonens välgång: E. L. wollen ia die priestern bitten, dass sie wol für ihn zu der reis bitten wollen, ich bin gewiss, Gott wirdt Ess erhören, den Ein andechtig gebett vermag viel, wil auch gern die armen 100 dlr geben, auff dass sie auch bitten mögen, welches E. L. kan austeilen lassen. Katarina till J. K. odat. 1638. St. S.

[2] J. Skytte till J. K. $^{4}/_{6}$ 1638 St. S.

portör till regeringen och Axel Oxenstierna i synnerhet — synes ha' lagt den att vara en utmärkt värd för Karl Gustaf och hans svit[1]. Brodde erbjöd sig att vara följaktig som vägvisare öfver danska gränsen, men detta anbud afböjdes med tacksamhet, då hans närvaro lätt nog kunde röja de resandes inkognito. Den 2 öfverskreds gränsen mot Danmark, och den 3 anlände våra resenärer lyckligen till Helsingborg[2]. Härefter passerades genast Sundet, och den 3 juni kl. 6 e. m. kom Karl Gustaf med svit till Helsingör, där de funno ett synnerligen godt, ensligt beläget kvarter hos en sjökapten af holländsk extraktion. Några timmar senare kom svenske residenten Strömfelt dit från ett besök i Köpenhamn. Han ställde sig genast till pfalzgrefvens disposition. Den 4 meddelade han prinsen en utförlig framställning om den danska författningen och förvaltningen, därvid anställande jämförelser med motsvarande svenska förhållanden. Karl Gustaf fann, att olikheterna ej voro obetydliga, och att jämförelsen ej alltid utföll till Danmarks förmån. Så erfor han, att en god rättskipning ej var så betryggad i Danmark som i Sverige. Äfvenledes gaf Strömfelt detaljerade upplysningar om bröllops- och begrafningsceremonier hos den danska adeln. Den 5 juni företog Karl Gustaf i residentens sällskap en promenad kring Helsingör, hvarvid han tog närmare kännedom om stadens läge och fann, att den rätt lätt kunde intagas. Följande dag aflades besök på Fredriksborgs slott, hvars öfverdådiga lyx gjorde starkt intryck på den unge furstens praktälskande sinne. Efter återkomsten till Helsingör besågs fästningen och slottet Kronborg. Fästningen ansågs allmänt väl befäst, men Karl Gustaf hade en annan mening, han fann, att en fiende lätt kunde öfverväldiga den från den utanför belägna höjden. Den 9 skedde afresan till Köpenhamn, där följande dag gudstjänst bevistades. Den 12 studerades Köpenhamns försvarsanstalter. Efter af rikstygmästaren erhållet tillstånd togs särskildt artilleriförrådet i ögonsikte. Danske konungen var i Glückstadt, hvarför man ej kunde påräkna att få se honom[3]. Den 13 var Karl Gustaf i

[1] Om Brodde Jakobsson se Holm T.: Sveriges allmänna postväsen Del I s. 31 ff., s. 157 ff.

[2] B. Baaz till J. K. $^{2}/_{6}$ 1638 St. S.

[3] Det intryck K. G. i Helsingör fått af det danska konungahuset var af något egendomlig art. Pfalzgrefvinnan Katarina refererar på följande sätt ett bref från Baaz: Meister Benckt schreibt: Unsser Carl hatt viel hübsches gesehn zu Fridrichsburg. Mangelt nichts als dass ess ein ander könig hette, Er schreibt auch, dass der prinz undt die prinzsesin zu Helsingör gewesen ist, Er (tydl. prin-

Roskilde, där han besökte de danske konungarnes och drottningarnas hvilorum och i öfrigt tog kännedom om där förvarade curiosa. Färden gick vidare öfver Ringsted till Sorö, där adelsakademiens administrator, riksrådet Jost Höök visade de resande svenske adelsmännen all möjlig välvilja samt i detalj redogjorde för den kungl. adelsakademiens organisation och statuter, hvilket allt noga antecknades af Karl Gustaf. Under natten fortsattes färden, och den 14 om morgonen var man i Korsör, hvarifrån resan gick öfver Stora Bält till Nyborg och därifrån till Odense. Men förnämligast på den grund att, efter hvad man förnummit, pesten härjade i staden, fortsatte man under natten till Assens. Härifrån skedde den 15 öfverfarten till Holstein, där våra resande följde med posten öfver Flensburg till Rendsburg, dit de anlände den 16. Samma dag ställdes färden öfver Neumünster mot Hamburg. Under resan genom Holstein till Hamburg hade Karl Gustaf och hans följe sällskap med tre andre af adel, som till nationen ansågos vara polacker, "sköne studerande och wäl i reesor förfarne karlar" [1].

Det skulle vara af ej ringa intresse att förnimma den unge pfalzgrefvens tankar om danska statens och det danska samhällets dåtida tillstånd. Emellertid finnas ej kvar några bref från Karl Gustaf, berörande hans färd genom Danmark, och om sådana funnes, vore det ej troligt, att de skulle innehålla någon mer personligt färgad framställning af hans intryck under den hastiga färden genom Sveriges sydliga grannland. Däremot hade Bengt Baaz uppmärksammat en svaghet i Danmarks politiska lif, nämligen statsfinansernas betänkliga läge. Danmarks "status", det var Baaz' intryck, var därpå ställd, "att subditis seu parentibus skall så väl gå som imperatoribus". Därför hölls ej bonden till att gälda stor tribut, intet samlades i skattkammaren, så att om staten skulle kontinuerligt föra krig i tre år, vore statskassan fullkomligt uttömd; skulle sedan

sen) hatt die eine gass auff undt die ander nider geriten mitt kein volck als ein Lakeius, undt alle dag vol undt tol, welches ganz nicht fürstlich gewessen, schreibt aber nicht ob Carl G. im gesehn hatt. — Carl schreibt Herman Koch hatt im gekent, doch so sekret, dass Er sich ess nicht angenommen hatt, sunderm mitt ihm umbhergegangen wie ein ander. Katarina till J. K. $^{8}/_{6}$ 1638 St. S. Om K. G:s vistelse i Helsingör och Köpenhamn se Joh. Fegræus-Strömfelt till J. K. $^{9}/_{6}$ 1638 St. S. Strömfelt uppgjorde resplan för den närmaste tiden och visade i öfrigt stor uppmärksamhet mot våra resenärer. Joh. Rosenhane till J. K. $^{8}/_{6}$ 1638 St. S.

[1] B. Baaz till J. K. $^{16}/_{6}$ 1638 St. S.

tribut påläggas, hotade uppror. Det var en ganska mörk syn på den danska staten. Om Karl Gustaf har delat den, veta vi ej, ehuru det ingalunda förefaller otänkbart, att Baaz bibragt sin uppfattning åt sin lärjunge[1].

Den 17 juni kom Karl Gustaf med svit till Hamburg, där de togo in på ett godt härberge. Här synes åtminstone pfalzgrefven haft utsikt att bibehålla sitt inkognito, då hotellet i öfrigt saknade gäster. Nyss hade där bott, likaledes inkognito, storhertigen af Florens. Följande dag uppsökte hofmästaren Salvius — denne hade dagen förut varit bortrest —, som lofvade de resande hjälp och bistånd och var synnerligen glad öfver besöket. Han ville genast aflägga visit hos Karl Gustaf i dennes härberge, men Rosenhane afböjde detta, då härigenom misstankar lätt kunde väckas. I stället besökte prinsen efter middagen ministern. Salvius gaf genast den unge fursten åtskilliga goda råd beträffande hvad som främst borde iakttagas under resan: det vore kyrkliga förhållanden, justitieväsendet, krigs- och amiralitetsväsen, skeppsfarten, kansliväsendets anordning äfvensom finanserna. Därefter tog Salvius Karl Gustaf med på en promenad i vagn för att påvisa stadens sevärdheter, en färd, som ministern önskat utsträcka äfven utanför staden, men af fruktan för försåt från kejserlige officerares sida nödgades han afstå därifrån. Den 19 gaf Salvius gästabud för pfalzgrefven, hvarvid han begagnade tillfället att sammanföra honom med åtskilliga af Hamburgs ledande män, bl. a. öfversten Enno Wilh. Kniphausen, befälhafvare för stadens trupper, och stadens syndicus. Dessa herrar, särskildt öfverste Kniphausen, som visade Karl Gustaf synnerlig uppmärksamhet, begagnade tillfället att gifva den unge fursten en grundlig kännedom om Hamburgs författning, förvaltning, rätts- och krigsväsen. Att de funno en uppmärksam åhörare, därom vittna Karl Gustafs synnerligen noggranna dagboksanteckningar om hithörande ämnen[2]. Följande dag åskådliggjorde Kniphausen närmare sin framställning. Han tog nämligen pfalzgrefven med på en ridtur kring stadens vallar och demonstrerade noggrant fästningsverkens beskaffenhet äfvensom tyghusets förråd. Äfven kyrkorna besågos liksom tukthuset. Om allt inhämtade Karl Gustaf noggranna underrättelser. På afto-

[1] B. Baaz till J. K. $^{16}/_{6}$ 1638 St. S.

[2] Karl Gustafs dagboksanteckningar, Itinerarium Caroli Gustavi Ab A:o 1638 Mense majo, ligga, där ej annorledes angifves, till grund för efterföljande framställning af Karl Gustafs utländska resa. Se källförteckningen.

nen bjöd Kniphausen på supé, hvarvid Karl Gustaf sammanträffade med tvenne unga furstar, grefvar af Lippe och Schaumburg. Den 21 juni aflade pfalzgrefven visit hos franske ambassadören d'Avaux och mottog kontravisit.

Hamburg var ju vid denna tid en brännpunkt för den europeiska diplomatin. Salvius dref här viktiga underhandlingar med Frankrike, kejsaren, Danmark, Holland och England. Att Karl Gustaf jämte preceptor och hofmästare blifvit af Salvius invigd i hufvuddragen af de ofta hvarandra korsande underhandlingarna, kan anses som säkert; både Joh. Rosenhane och prinsen själf omnämna dessa förhandlingar[1].

Den 23 juni anträddes i Salvii följe färden till Stade. Här uppehöll man sig nog länge för att taga kännedom om stadens försvarsanstalter, stiftet Bremens författningsförhållanden m. m. Den 24 voro de resande i Bremervörde, där de tack vare Salvius' rekommendation mottogos på det mest förekommande sätt af hertig Fredriks kansler Reinkinck, hvilken också skaffade dem audiens hos sin herre, som den 25 förplägade dem. Emellertid synes Karl Gustafs inkognito blifvit röjdt. Får man tro Baaz' skildring, skulle hertig Fredrik, "prinsen af Danmark", blifvit en smula förbryllad af det oväntade besöket. Han gick af och an på golfvet, "wndertijden logh för sigh siälf, wndertijden stod stilla och såg på Carl Göstaf". Han visade i alla fall gästerna den hedern att i sin egen vagn låta föra dem till Bremen[2]. Om staden Bremen, dess försvarsanstalter, förvaltning och rättsskipning, men också undervisningsväsen — Karl Gustaf nämner stadens kollegium — tog prinsen kännedom den 26, hvarvid kommendanten Schneidwin och svenske gesanten Wolff biträdde med upplysningar. Rådhuset, prydt med många gyllene statyer, Bürgmeister Keller, hvars rhenska vin nog vann pfalzgrefvens gillande, samt Rolandstatyn på Torget väckte Karl Gustafs synnerliga uppmärksamhet. På den svenske gesantens och kommendanten Schneidwins råd ställdes från Bremen färden till Oldenburg[3]. Här lät grefven af Oldenburg i egen vagn hämta Karl Gustaf till supé på slottet, där den unge fursten blef mottagen med förekommande artighet. Han

[1] Joh. Rosenhane till J. K. Hamburg 1638 St. S.

[2] B. Baaz till Joh. K. $^{28}/_{6}$, $^{30}/_{6}$ 1638 St. S.

[3] Salvius hade sändt före rekommendationer för K. G. till ärkebiskopen [af Bremen], Grefvarne af Delmenhorst, Oldenburg och Ostfriesland. J. A. Salvius till J. K. $^{30}/_{6}$ 1638 jämte bilaga St. S.

erhöll också jämte sin svit där nattkvarter. Grefvens utsökta välvilja gjorde, att Karl Gustaf följande dag lät guvernören för honom yppa, hvem den unge svenske adelsmannen verkligen var. I Oldenburg sammanträffade pfalzgrefven f. ö. med åtskilliga tyska furstar och furstinnor. Den 28 på e. m. bröt man upp mot Apen, fyra mil från Oldenburg; hit hade grefven af Oldenburg sändt en kock och tillika låtit bereda natthärberge åt de resande. Detta var emellertid så till vida mindre välbetänkt, som folks misstankar härigenom väcktes, att det ej var någon vanlig svensk adelsman, som var ute och reste. Man gissade, betecknande nog, att det var en Oxenstierna [1]. Emellertid gick färden öfver Stickhausen, en fästning tillhörande grefven af Ost-Friesland, samt öfver flera mindre orter till Emden. Under resan uppmärksammades särskildt slussarnas betydelse som kraftiga försvarsmedel för befolkningen. Den 30 besågos noggrant Emdens fästningsverk, hvarjämte Karl Gustaf från rådhustornet tog en öfverblick öfver det omgifvande fruktbara landet. Den 1 juli gick färden öfver Dollart till Münden, Termunten (?), därefter landvägen öfver Delfzijl och Dam till Groningen. Man hade anländt till Generalstaternas område och lyckligen undgått anfall af fientliga ströftåg, för hvilka man hyst fruktan [2]. Groningen var på bästa sätt försedt med fästningsverk, men mest tilldrog sig dess akademi Karl Gustafs uppmärksamhet, sapientiæ domicilium, som han kallar den, där filosofiska och juridiska vetenskaper blomstrade. Från Groningen bröt man upp den 3 juli, och öfver Dockum och Leeuwarden nådde man Franeker, där Karl Gustaf fann en berömd akademi; resan fortsattes till Harlingen och Enkhuizen, där man ej försummade att noggrant bese doktor Bernhard Paludani berömda konst- och naturaliekabinett. Detta väckte till den grad pfalzgrefvens respektfulla beundran, att han enligt egen uppgift i sin dagbok ej vågar sig på någon närmare beskrifning däraf. Den 5 juli besöktes Hoorn, där ett ålderdomshem, som stod under magistratens omvardnad, särskildt tilldrog sig Karl Gustafs intresse. Genom Alkmar utmed dynerna gick färden till Haarlem, hvars kyrka Karl Gustaf särskildt beundrade.

Äfven under denna jämförelsevis hastiga genomresa anordna-

[1] B. Baaz till J. K. $^{30}/_{6}$ 1638. K. G. till J. K. $^{30}/_{6}$ 1638 St. S. Ett besök hos grefven af Delmenhorst kunde ej blifva af, då pesten härjade i de trakter, hvarigenom färden dit måste gå. B. Baaz till J. A. Salvius $^{28}/_{6}$ 1638 Salv. S.

[2] K. G. till Jac. de la Gardie $^{11}/_{8}$ 1638. De la Gardieska S. D. U. B.

des, naturligtvis med tagen hänsyn till tidens korthet, ett systematiskt studium af orterna. Först steg man upp i ett högt torn för att orientera sig, sedan gällde det att genom bemedling och upplysning af sakkunnige skaffa sig kunskap om befästningsverk, öfriga försvarsanstalter och handeln. Genom samtal med invånarne och genom litteraturstudium förvärfvade man sig sedan kännedom om stadens författning, förvaltning och politi. Denna studiemetod följdes för öfrigt i det väsentliga under hela resan [1].

Den 7 juli anlände våra resenärer till Amsterdam, där de på Louis de Geers enträgna böner blefvo dennes gäster, något som gaf åt Karl Gustaf och hans följe ett större anseende [2]. Louis de Geer visade sina gäster all möjlig uppmärksamhet, och Karl Gustaf försummade ej att draga nytta af hans rika erfarenhet. Under hans ciceronskap besåg den unge fursten Amsterdams hamn och dockor, besökte börsen och ostindiska basaren samt erhöll af honom upplysningar om stadens förvaltning. Stadens rika konstsamlingar studerades. Karl Gustaf hedrade teatern, den franska nämligen, med sin närvaro, liksom han i lutherska kyrkan bevistade gudstjänsten. Ålderdomshem, försörjningsanstalter, hem för värnlösa barn, sjuk- och dårhus, fängelser och korrektionsanstalter besöktes. Den humanitet, som i Holland kom samhällets olyckligaste och värnlösa till del, synes djupt gripit den unge furstens känsliga sinne. Särskildt lade han märke till den milda behandlingen af fångarne, som stack af mot tidens sedvänja. Stadens lärda prydnad, J. G. Vossius, uppvaktades — det var den ende, för hvilken Karl Gustaf här röjde sitt inkognito —, och en af dennes söner visade biblioteket och högskolan [3]. Efter åtta dagars vistelse i Amsterdam bröt man i Louis de Geers sällskap upp mot Haarlem, sedan man dock först gjort en båttur kring Amsterdam; därifrån aflades i de Geers son Laurentius' följe ett besök hos en köpman, boende nära Wijk. Den 16 voro resenärerna i Leyden. Här gaf man sig tillkänna för professorn och bibliotekarien D. Heinsius — denne hade, som bekant, gamla förbindelser med Sverige —, som med synnerlig välvilja ställde sig till Karl Gustafs disposition. Så demonstrerade han biblioteket; äfven anatomisalen, botaniska trädgården och fäkthuset besågos. Hvad Louis de Geer varit för våra resenärer i Amsterdam och Salvius i Hamburg, det blef Camerarius i Haag.

[1] B. Baaz till J. K. $^{30}/_{6}$ 1638 St. S.
[2] K. G. till J. K. $^{14}/_{7}$ 1638 St. S.
[3] J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{7}$ 1638 St. S.

Denne, en i allo synnerligen förekommande värd, meddelade Karl Gustaf en noggrann kännedom om generalstaternas författningsförhållanden. För öfrigt togos stadens och omgifningens sevärdheter i betraktande. Så besöktes prinsens palats i Rijswijk, hvars dyrbara konstnärliga utsmyckning tilldrog sig Karl Gustafs beundran, liksom drottningens af Böhmen palats; drottningen själf var ej i Haag. Haags zoologiska samling väckte våra resenärers intresse. Den 20 juli mottog Karl Gustaf hos Camerarius besök af sin kusin Johan Ludvig af Zweibrücken, som för studier uppehöll sig i Leyden [1]. Äfven hos Spiring aflades besök, men då denne och Camerarius ej voro vänner, ansågs det lämpligast att under förebärande af skyndsam afresa afböja inbjudan att blifva Spirings gäst. Af honom mottog Karl Gustaf jämväl råd och upplysningar, hvilka dock ej alltid synas blifvit följda. Den 21 bröt man från Haag upp till Delft. Med Camerarius som ciceron besågos här bl. a. Wilhelms af Oranien graf och det rum, där den store frihetskämpen mottagit banesåret. Från Delft gick färden öfver Rotterdam till Dortrecht. I dessa senare städer hafva särskildt de kommersiella förhållandena studerats; en bildstod i Rotterdam minde Karl Gustaf om humanisten Erasmus. Den 24 juli hade man kommit till Bergen op Zoom. Tack vare Camerarius' rekommendation fick unge pfalzsgrefven här tillfälle att samtala med prins Fredrik Henrik, som befann sig i närheten med sin slagfärdiga armé. Äfven med andra framstående krigare, såsom grefven af Solms, kom han här i beröring, dock synes han bevarat sitt inkognito. Efter samtalet med prins Fredrik Henrik mönstrades armén, och under öfversten Hogendorps ciceronskap besågos jämväl fästningarna. Karl Gustaf tog grundligt kännedom om arméns sammansättning och beskaffenhet, dess förläggning, prins Fredrik Henriks krigsplaner m. m., hvilket framgår af hans på Johan Kasimirs uppmaning några månader senare afgifna detaljerade berättelse om detta sitt besök och intrycket däraf [2]. I kusinens, prins Fredrik Ludvigs af Landsberg, sällskap företogs den 26 färden till Middelburg och därifrån den 27 till Vlissingen. På prinsens af Oranien befallning låg här ett örlogsskepp färdigt att med tillbörlig konvoj föra Karl Gustaf och hans svit vidare. Den 27 juli steg pfalzgrefven ombord, seglade för god vind förbi Ostende, Dünkirchen, Gravelingen — Calais angjordes, dock gingo

[1] B. Baaz till J. K. $^{20}/_{7}$ 1638. K. G. till J. K. $^{20}/_{7}$ 1638.

[2] Joh. Rosenhane till J. K. $^{27}/_{7}$ 1638. K. G. till J. K. $^{6}/_{10}$ 1638 St. S. K. G. till J. K. $^{27}/_{7}$ 1638 St. S.

ej våra resenärer här i land — och Boulogne till Dieppe, som angjordes den 29 juli. Här steg man i land. Karl Gustaf beträdde för första gången fransk mark [1].

Det kan vara ägnadt att väcka vår förvåning, att Karl Gustaf ej stannade längre i Holland; att han väl använde de tre veckor han där vistades, är höjdt öfver allt tvifvel. Under Fredrik Henriks ståthållarskap upplefde ju den Nederländska republiken sin glanstid. Gustaf Adolfs ord om Haag som hufvudpunkten för den europeiska diplomatin gällde ännu. Den holländska handeln hade en period af uppsving, och holländarna erkändes på detta område som läromästare. Slutligen — och icke minst — var det en uppsvingets tid för konst och vetenskap. Man erinre sig blott namnen Rembrandt och Vondel, Vossius, Heinsius, Boxhorn, Salmasius. De fyra senare beteckna, som bekant, namnen på framstående lärare i tidens modevetenskap, politik och vältalighet. Härtill kom nu det spirituella sällskapslifvet vid ståthållarens hof, som ytterligare förhöjdes genom närvaron af drottningen af Böhmen, vinterkonungens gemål, och hennes barn. Det kunde då synas, som här erbjöds en lämplig skola för en blifvande statsman och krigare. Men just detta sällskapslif hade sina afvigsidor. Det slog öfver i yppighet, lyx och själfsvåld. Härför föllo ofta de svenska adelsjunkrar offer, som vistades vid Hollands berömda lärosäten, i det de ej sällan genom ett öfverdådigt lefverne ådrogo sig skuldsättning, med ett ord: den faran låg nära, att nöjeslifvet kunde taga öfverhand på de allvarliga studiernas bekostnad. Särskildt nära låg denna fara beträffande den unge pfalzgrefven. Han hade ju här sina högättade fränder. Här uppsöktes han af unga svenska adelsmän, som ville visa honom uppmärksamhet och mot hvilka han måste visa sig artig tillbaka [2]. Den risk, som låg i dessa många visiter — först och främst kunde ju prinsens inkognito ytterligen lätt röjas — beaktades också af preceptor och hofmästare. För dem gällde det att så fort som möjligt komma till ett godt vinterkvarter, där Karl Gustaf kunde i ro för sällskapslifvets plikter gripa sig an med allvarliga studier och exercitier. Häri

[1] B. Baaz till J. K. $^{4}/_{8}$ 1638.

[2] Under vistelsen i Amsterdam och Haag uppsöktes Karl Gustaf af flere unga svenska herrar, åtskilliga hade rest från Leyden. De förnämsta voro riksdrotsens son Gabriel Oxenstierna, Ture Bielke, Kasimir Lewenhaupts son Gustaf Adolf m. fl. Äfven en och annan köpman synes igenkänt prinsen. B. Baaz till J. K. $^{6}/_{7}$, $^{20}/_{7}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{7}$ 1638 St. S.

öfverensstämde deras tankar fullkomligt med pfalzgrefven Johan Kasimirs syfte beträffande sonens resa [1]. Denna skulle främst ha karaktären af studiefärd, ehuruväl de tillfällen till bildning, som de förnämas salonger erbjödo, ingalunda borde försummas, men sällskapslifvet skulle komma först i andra rummet, såsom, om uttrycket tillåtes, krydda på de mera stadiga anrättningarna. Johan Kasimir ville för ingen del, att "det goda sällskapet" skulle gifva anledning att öfvergifva studierna. I någon mån torde väl också de dyra lefnadskostnaderna i Holland ha gjort Johan Kasimir betänksam beträffande en längre studievistelse därstädes. Emellertid har åtminstone Baaz ej varit främmande för tanken, att längre fram på återresan till Sverige Karl Gustaf med svit borde göra ett uppehåll i Holland för att vinna intimare kännedom om kulturlifvet där [2].

* * *

Från Dieppe gick Karl Gustafs färd raskt. Redan den 2 aug. var han i Paris. Här slog man sig ned i l'Hôtel de Merli,

[1] J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{7}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{20}/_{7}$ 1638 St. S. J. K. till J. A. Salvius $^{29}/_{5}$ 1638 Salv. S.

[2] Med anledning af att drottningen af England anländt till Haag och med henne en hop främmande, sänder Jac. de la Gardie sin son de ömmaste förmaningar. De belysa närmare de faror, som där hotade den unge kavaljeren: Tiden borde M. G. de la Gardie använda "medh förnehme Herrars och Grefuars converserandhe, att sådant digh sielf till nytta och gagn och Oss till hugna må ländha. I synnerheet måste du dig wääll förresee och fly dee compagnier och conversationer, huaraf Du ingen ähre hafuer, Såsom och at du dig wääll i acht tager och inthet om Nätterna uthur dit logiement gåår uth på gaterna, huaregenom du icke allenast kan komma om all din Reputation och hellsa uthan och på sådana främmandhe ortter om lijf och lefuerne. Effter och Damorna på sådana Ortter pläga gierna præsentera En at speela kordt medh sigh om Penningar, Skall Du dig wääll för dhem förresee och sådant undfly, dy då någon medh dhem sig till Speel inlåther och tapper penningar, hafuer han deraf näsa och skam, och der han något af dem winner, blifuer han af dem förachtat och har deres ogunst". Jac. de la Gardie till M. G. de la Gardie $^{26}/_{3}$ 1642 (de la Gardieska saml.).

"Här i Hållandh är ellist temmeligh dyrt, noch dyrare hörer iagh vppe i Hagh och annorstädes, der man moste hwar måltidh för hwar Person medh 1 Rdlr lööse.": B. Baaz till J. K. Amsterdam $^{9}/_{7}$ 1638 St. S. Öfver dyrheten i Holland klagar jämväl M. G. de la Gardie i bref till Jac. de la Gardie $^{6}/_{2}$, $^{13}/_{3}$ Martij 1642. De la G. S. D. U. B.

Baaz tillrådde, att Karl Gustaf, om så ske kunde, vid återresan borde dröja i Holland på de orter "der studia florera, hwilka nu achtas förnembst i heela Europa, altså kunde man lära något af deras statu Academico". B. Baaz till J. K. $^{30}/_{3}$ 1639 St. S.

beläget i l'Université de Paris, där Rosenhane hoppades finna ett lugnt kvarter. Kostnaden här var 17 "croner" i månaden, hvilket hofmästaren visserligen ej fann billigt, men i jämförelse med priset på "Faubourgen" moderat. Enligt den ursprungliga planen för resan skulle uppehållet i Paris nu blifva helt kort. På svenske ambassadören Grotii råd beslöt man sig dock för att stanna i Frankrikes hufvudstad en tid, väsentligen, som det synes, för att åse högtidligheterna vid drottningens väntade nedkomst, men också för att bese Paris' många sevärdheter [1]. Karl Gustaf begagnade också tillfället att orientera sig i världsstaden och dess omgifningar. Dagarna närmast efter ankomsten nyttjades att iakttaga det rörliga affärs- och folklifvet i Cité och på de därifrån ledande broarna. Nostre Dame-kyrkan besöktes. Likaledes besågos Jardin des Tuileries, Palais Royal och Jardin du Luxembourg. I Hambræus' sällskap företogs den 14 aug. en färd till St. Germain, där pfalzgrefven bl. a. fick se den kungliga taffeln. Här tog han också i betraktande de dyrbara anläggningarna: vattenkonsterna och parkerna. Ändtligen inträffade den med så mycken längtan motsedda tilldragelsen [2]. Den 26 aug. mellan kl. 9 och 10 f. m. nedkom drottningen med en son, sedermera konung Ludvig XIV. Karl Gustaf synes ha blifvit synnerligen starkt gripen af den allmänna fröjden och skildrar i sin dagbok och i bref till hemmet särdeles åskådligt de storartade glädjeyttringarna: klockringningen och tacksägelsegudstjänsterna i kyrkorna, saluten af 254 kanoner, illuminationerna, tablåerna och öfriga lustbarheter. Själf åsåg han den 28 i Jesuitkollegiet en balett med anledning af den glädjande tilldragelsen [3]. Emellertid blef parisvistelsen alldeles ofrivilligt och af en allt annat än behaglig anledning utsträckt vida utöfver den beräknade tiden: Karl Gustaf insjuknade i en efterhängsen frossa.

Redan under vistelsen i Holland hade Karl Gustaf varit besvärad af feberanfall [4], och en tid efter ankomsten till Paris bröt sjukdomen riktigt ut. Den 18 aug, när prinsen roade sig i bollhuset, gåfvo sig febern och frosskakningarna allt oemotståndligare tillkänna. Emellertid kryade den unge fursten till sig tack vare

[1] J. Rosenhane till J. K. odat. men tydligen från början af aug. 1638 St. S.

[2] K. G. till J. K. odat. 1638 St. S.

[3] K. G. till J. K. $^{1}/_{9}$ 1638 Karl Gustafs itinerarium St. S.

[4] K. G. till J. K. $^{10}/_{11}$ 1638. Enligt Joh. Rosenhane skulle K. G. redan i Sverige varit esomoftast "offrisker och full mädh fluss och elak vätska uthi kroppen". J. Rosenhane till pfalzgr. Katarina $^{17}/_{11}$ 1638.

omsorgsfull läkarevård så pass, att han kunde öfvervara högtidligheterna i slutet af aug. Men strax efter återkommo anfall af frossa med förnyad styrka hvar tredje eller hvar fjärde dag. Dessemellan föreföll prinsen glad och kry. Karl Gustaf var en besvärlig patient, som ej gärna följde läkarnes ordinationer. Då därtill kom, att Bengt Baaz, ej alldeles utan eget förvållande, i slutet af september visade likartade sjukdomssymptomer, måste erkännas, att en ingalunda lätt börda hvilade på hofmästaren. Erfarne läkare anlitades, och deras råd följdes. Man slog flera gånger åder på den sjuke, och hvarjehanda laxermedel användes[1]. Efter som sjukdomen fortfor, underkastade sig Karl Gustaf villigare läkarnes föreskrifter, hvartill bidrog, att Joh. Kasimir på Rosenhanes klagomål den 29 sept. till sonen affärdat en skarp skrifvelse, hvari han framhöll det oriktiga i att genom otålighet och motspänstighet försvåra omgifningens bemödanden för hans tillfrisknande. Så långt hade man kommit — om det väsentligen berodde på sjukdomsbehandlingen, låter jag vara osagdt —, att anfallen af feber och frossa redan i slutet af oktober allt lindrigare och allt sällsyntare återkommo, i slutet af november en half dag af fyra och på nyåret med än längre mellanrum. Då inställde sig en katarr, utan att febern helt upphörde. Först i början af april kunde man till Joh. Kasimir inrapportera, att Karl Gustaf helt blifvit befriad från sin sjukdom. Förmodligen hafva Rosenhane och Baaz rätt i sin förmodan, att den återvändande värmen varit den främste hälsobringaren. Emellertid har väderleken i Paris sensommaren och hösten 1638 i allmänhet svårt pressat de där vistande svenskarne, och Karl Gustaf slapp undan för jämförelsevis billigt pris. Sjukdomen hade i hvarje fall omintetgjort hvarje tanke på ett snart uppbrott från Paris. Men det är möjligt, att den fortsatta resan äfven eljest skulle förhindrats på grund af pestens[2] och andra smittosamma

[1] Om Karl Gustafs sjukdom meddela bevarade bref flera upplysningar: K. G. till J. K. $^{25}/_{8}$, $^{22}/_{9}$, $^{29}/_{9}$, $^{13}/_{10}$, $^{10}/_{11}$, $^{15}/_{12}$, $^{29}/_{12}$ 1638, $^{5}/_{1}$, $^{9}/_{2}$, $^{23}/_{3}$, $^{30}/_{3}$, $^{6}/_{4}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. eller pfalzgr. Kat. $^{25}/_{8}$, $^{1}/_{9}$, $^{8}/_{9}$, $^{15}/_{9}$, $^{6}/_{10}$, $^{12}/_{10}$, $^{27}/_{10}$, $^{10}/_{11}$, $^{17}/_{11}$, $^{24}/_{11}$, $^{14}/_{12}$ 1638, $^{5}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, $^{16}/_{2}$ $^{23}/_{2}$, $^{30}/_{2}$, $^{9}/_{3}$, $^{23}/_{3}$, $^{6}/_{4}$, $^{13}/_{4}$ 1639. B. Baaz till J. K. eller Katarina $^{18}/_{8}$, $^{1}/_{9}$, $^{29}/_{9}$, $^{3}/_{11}$, $^{10}/_{11}$, $^{24}/_{11}$, $^{8}/_{12}$, $^{22}/_{12}$ 1638, $^{5}/_{1}$, $^{12}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, $^{26}/_{1}$, $^{23}/_{3}$, $^{30}/_{3}$ 1639 St. S.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^{25}/_{8}$ 1638, $^{19}/_{1}$ 1639, till Katarina $^{17}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{27}/_{10}$, $^{3}/_{11}$ 1638, $^{29}/_{12}$ 1638, till Katarina $^{10}/_{11}$ 1638. J. Rosenhane nämner som sjuka i Paris Gabr. Oxenstierna, Ture Bielke, Taube, Mylonius, alla skulle varit värre däran än K. G. J. Rosenhane till pfalzgr. Katarina $^{17}/_{11}$ 1638. Jfr H. Grotius till J. K. okt. 1638. Hist. Handl. XIII: 2 s. 23.

sjukdomars grasserande på landsbygden ej blott i Frankrike utan också i Tyskland.

Den 24 januari 1639 hade Karl Gustaf mottagit en underrättelse, som visserligen ej var ägnad att påskynda tillfrisknandet. Den dagen nådde honom Johan Kasimirs bref om hans moders, pfalzgrefvinnan Katarinas, dödliga frånfälle. Sorgen hotade i början att öfvervältiga den unge, känslige prinsen, som var så varmt fästad vid sin moder. Alla sätt att lindra hans smärta försöktes af omgifningen, hofmästare och preceptor, Hugo Grotius och den vid Karl Gustaf varmt fästade legationspredikanten Hambræus. Det djupaste intrycket syntes dock, enligt Rosenhane, faderns förmaningar och varningar mot dådlös klagan hafva gjort liksom hans uppfordran till sonen att rätt hedra moderns minne. Smärtan tar visserligen ut sin rätt — i dagboken skrifver Karl Gustaf, att han ej med ord kan ge uttryck åt sorgen och saknaden —, men hans varmt religiösa känsla inger honom tröst. Anförvanterna stodo väl ensamma efter den oförgätliga moderns bortgång, och de skulle vara beklagansvärda, om de ej hade Guds löfte att ej vilja öfvergifva dem, som på Honom förtrösta. Och det är denna fasta tillförsikt, som uppehåller honom och gör, att han kan till fadern tala tröstens ord, på samma gång han ger löftet att i fortsättningen ha i minnet förmaningarna af moder och fader [1].

Om således Karl Gustaf ända till början af april tidvis var ansatt af "skälfvan", afhölls han ingalunda från att draga nytta af de rika bildningstillfällen, som stodo till buds. Sjukdomens lindriga karaktär gjorde ock, att han af denna ej synnerligen hindrades i sitt studiesyfte. Om Karl Gustafs lifliga intresse för studierna kan intet tvifvel råda. Det intygas af Baaz och Rosenhane. Preceptorn, som ej kunde annat än glädja sig åt, att prinsen nu var "så widt införder i bokliga konster, att han siälf med största lust dem angrijpper, ey achtandes nu som tillförene bållhus eller annat lapperij", behöfde ej alls mana till flit utan tvärtom "med discurser" taga lärjungen från boken. Johan Kasimir ansåg sig också böra tillråda, att med studierna måttligt bedrefves för att undvika öfveransträngning. Karl Gustaf var ej tillfredsställd endast med att förvärfva nytt kunskapsstoff, han började också kritiskt resonera om det han inhämtat. I allmänhet voro förmiddagarna anslagna till

[1] K. G. till J. K. $^{26}/_{1}$ 1639 St. S.

studier, eftermiddagarna fria för nöjen och förströelser [1]. Hvad studiernas innehåll och omfång beträffar, synas de till en början rört sig väsentligen inom samma ram som studierna i Upsala, och en del af det förut genomgångna har repeterats. För öfrigt har enligt Salvii råd, meddelade så väl muntligen vid genomresan genom Hamburg som sedermera skriftligen, arbetet koncentrerats på de politiska, historiska och geografiska disciplinerna i syfte att inhämta kunskap om de länder, genom hvilka den blifvande resan skulle företagas. Alldeles särskildt har historien lagt beslag på prinsens intresse, som ej tröttnade att erfara, "huru i världen är tillgånget" [2]. På våren tog Karl Gustaf för en fackman lektioner i fästningsbyggnadskonst, bl. a. i syfte att härigenom blifva bättre i stånd att lära i grund känna de fästningsverk, som han kunde påträffa under resan. För att vinna fullkomning i det franska språket anlitade Karl Gustaf en infödd exercitiemästare. Enligt Salvii föreskrifter borde den unge pfalzgrefven sträfva att förvärfva färdighet i de talanger, som anstode en ung furste. Rådet följdes. Karl Gustaf öfvade sig dagligen för särskilda exercitiemästare i fäktning och dans [3].

Af lika stor betydelse som de bokliga studierna torde tillfällen till umgänge med lärde och i politiska förhållanden förfarne män varit för Karl Gustafs utbildning. Trots allt hvad som gjorts att i Paris hemlighålla pfalzgrefvens närvaro, blef denna dock snart bekant, och åtskilliga landsmän försummade då ej uppvakta honom. Bland i Paris tillfälligtvis vistande svenskar, som trädt i förbindelse med våra resande, må nämnas Gabriel Oxenstierna, som kom från Holland — han öfverbragte åt Karl Gustaf bref med råd för resan från sin fader, riksdrotsen — Lars Skytte, som kom från England, Harald Appelboom, Gustaf Rosenhane, Axel Turesson Natt och

---

[1] B. Baaz till J. K. $^{8}/_{12}$, $^{24}/_{11}$ 1638, 29/19 jan. 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{24}/_{11}$; till Kat. $^{17}/_{11}$ 1638 St. S.

[2] J. A. Salvius till J. K. $^{11}/_{8}$ 1638, $^{2}/_{3}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{8}/_{12}$ 1638, St. S Ofta fick Salvius tjäna vetgiriga unga svenskar med råd för studier. Sch. Rosenhane begärde t. ex. att han skulle till honom sända litteratur hvarigenom han kunde få "weeta præsentem så wääll som preteritum belli Germanici statum et progressum" och lära känna "veritatem historiæ och prudentiam politicam". Här i landet, skrifver Sch. Rosenhane, funnes inga böcker att få köpa. Sch. Rosenhane till J. A. Salvius $^{29}/_{10}$ 1638 Salv. S.

[3] J. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{2}$ 1639. Bengt Baaz till J. K. 26/16 febr. 1639 St. S.

Dag m. fl. Af större betydelse för Karl Gustaf synes umgänget med Mattias Mylonius och Hambræus varit, hvilka ställde sin rika och mångsidiga bildning till hans förfogande. Men det var gifvet, att man ej främst skulle söka umgänge med landsmän, huru högt man än skattade de ofvannämnda lärdes sällskap. Bland främlingarne märka vi främst Sveriges sändebud i Paris, den mångsidigt lärde Hugo Grotius. Han besökte Karl Gustaf synnerligen flitigt, liksom den unge fursten högt skattade inbjudningarna till honom. Grotius gick också vid studiernas anordning till handa med råd, rekommenderande lämpliga böcker o. s. v. [1] Om ämnena för hans samtal med Karl Gustaf äro vi särdeles väl underrättade, tack vare den senares utförliga redogörelser härför i sina dagboksanteckningar. Hertig Bernhards mildhet mot Breisachs öfvervunna besättning gaf således ministern anledning att tala om en god furstes främsta karaktärsdrag, "misericordia och clementia". Dessa voro egenskaper, som skaffade honom vänner. Grotius förtydligade framställningen af sitt fursteideal med belysande exempel ur Frankrikes moderna historia: Ludvig XIII:s behandling af det eröfrade la Rochelle och Henrik IV:s milda förfarande mot sina motståndare, hans mod och förmåga att rycka soldaterna med sig. I sina samtal sökte Grotius så mycket som möjligt inviga Karl Gustaf i Frankrikes stats- och samhällsförhållanden med fästadt afseende vid dessas historiska förutsättningar. Så utreddes den katolska kyrkans ställning till det moderna, starkt centraliserade konungadömet, hvarvid Grotius påvisat den historiska utvecklingen allt ifrån Bonifacius VIII:s och Filip den skönes tid till Ludvig XIII:s och Richelieus. Nyligen timade tilldragelser gåfvo anledning till en framställning af parlamentets ställning och befogenheter, och i samband med förestående krigsoperationer gafs en skildring af Frankrikes krigsväsen. Beträffande det allmänna politiska läget meddelade Grotius sin öfvertygelse åt Karl Gustaf, att i hvarje fall kejsarkronan skulle

[1] J. Rosenhane har t. o. m. för den äldre pfalzgrefven antydt lämpligheten af att Mylonius vore K. G. följaktig på resan genom Frankrike. J. Rosenhane till J. K. $^{24}/_{11}$ 1638. Under Johan Rosenhanes resa i början af nov. till pfalzgrefven Fredrik Kasimir i Montfort ombesörjde Hambræus hofmästarens funktion. Han liksom Mylonius-Biörnklou bodde i samma kvarter som Karl Gustaf på hôtel de Merli, där sedan äfven M. G. de la Gardie logerade. J. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{11}$, $^{24}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{1}/_{12}$ 1638. Hambræus till J. K. $^{21}/_{5}$ 1639, St. S. Jac. de la Gardie till Fürstenhauser $^{23}/_{7}$ 1642 konc. De la Gardie S. D. U. B. J. Rosenhane till J. K. $^{24}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{1}/_{9}$; $^{29}/_{12}$ 1638, 19/9 mars 1639 St. S.

kvarstanna hos huset Österrike; intet annat tyskt furstehus vore i stånd att föra kejserlig stat. För öfrigt hölls Karl Gustaf, bl. a. genom Grotius, men äfven genom andra, t. ex. Smaltzius, väl underrättad om de diplomatiska förhandlingarnas allmänna gång, äfvensom om krigstilldragelserna, som han följde med varmt intresse; främst gäller detta om hertig Bernhards af Weimar aktioner [1]. Äfven af andra invigdes Karl Gustaf i förhållandena inom det franska hofvet och regeringen. Så af M. Aubery du Maurier, en fransk adelsman, som redan i Sverige blifvit bekant med pfalzgrefven. Af sakkunnige erhöll han också kännedom om Frankrikes statsfinanser. Slutligen kan nämnas, att konungens historiograf Gottfried gaf Karl Gustaf råd för hans politiska studier [2].

Naturligtvis sökte man också att lära känna Paris och dess omgifningar, i hvilka företogos promenader i vagn — Smaltz hade i början af oktober vid sin afresa från Frankrike förärat Karl Gustaf en kaross med hästar, som nu kom väl till pass. Man besåg bl. a. Bourg-la-Reine, där just vid tillfället var torgdag med liflig kommers och Argenteuil. Paris' basarer med allt utsökt de hade att bjuda togos i betraktande äfvensom fabriker, men också Thuani bibliotek med dess manuskript, som tillvunno sig Karl Gustafs intresse. Bastiljen besågs liksom de franska kungarnes begrafningsplats i St. Denis [3]. Utanför Paris åsågs exercis af de soldater, som stodo i begrepp att rycka i fält. Äfven i det franska societetslifvet deltog Karl Gustaf i någon mån, hvarvid han dock synes bibehållit sitt inkognito. Således finna vi, att den unge fursten åsåg ett skådespel, som kardinal Richelieu lät gifva, hvarvid han blef föreställd för den mäktige statsmannen. Vid detta tillfälle sammanträffade Karl Gustaf med flera medlemmar af Frankrikes förnäma värld. Han nämner bland de närvarande utom påfvens sändebud, kardinal de Bicqui, marskalk Saint-Luc, statssekreteraren de

[1] K. G. till J. K. aug (?), $^{13}/_{10}$, $^{20}/_{10}$, $^{17}/_{11}$ 1638; $^{16}/_{2}$ 1639, $^{23}/_{3}$ 1639 St. S.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^{24}/_{11}$ 1638, $^{19}/_{1}$ 1639 St. S. M. Aubery du Maurier besökte Sverige sommaren 1637 och blef därvid på särdeles förekommande sätt mottagen af pfalzgrefven Joh. Kasimir med gemål. Aubery du Maurier: Mem. de Hambourg etc. s. 237.

[3] K. G. till J. K. $^{12}/_{10}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{12}/_{10}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{13}/_{10}$ 1638. Hästarne med vagnen, "som inne är klädd med sammet och har rum för 5 personer", beräknades af Baaz representera ett värde af 600 gyllen. I ett senare bref af 13/3 nov. uppgifver Baaz dock, att de af Smaltz skänkta hästarne, jämte vagnen "woro tämmelig illa farne", när de kommo i Karl Gustafs ägo. B. Baaz till J. K. $^{22}/_{12}$ jan. 1639. St. S.

Chavigny, marskalk de la Guiche, befälhafvare för konungens lifgarde, bland damerna grefvinnan d'Harcourt[1]. I slutet af februari ägde i Paris lysande festligheter rum i anledning af Dauphins inträde i Paris, men också för att hedra hertig Bernhard af Weimar, som man hade hoppats att efter hans lyckosamma krigsföretag få se i Frankrikes hufvudstad; så afbrändes på Pont Neuf ett storartadt fyrverkeri[2], och den 24 febr. gaf kardinal Richelieu till konungens och hertig Bernhards ära en balett i St. Germain, till hvilken äfven Karl Gustaf med svit erhöll inbjudning. Här voro många af Frankrikes mest lysande damer och herrar tillstädes, af hvilka Karl Gustaf lärde känna de förnämste. Han nämner särskildt Duc de Montbazon, guvernör i Paris, och hertigen af Longueville. Dagen därefter företogs i konungens följe färden till Ruel; här fingo våra resenärer bese kardinalens slott, rikt försedt med statyer och omgifvet af parkanläggningar[3]. Skärtorsdagen var Karl Gustaf i St. Germain och åsåg den ceremoni, då drottningen tvättade fötterna på tolf små barn och gaf dem mat och pengar. I sällskap med Grotii hustru förtog Karl Gustaf mot slutet af sin första vistelse i Paris utfärder i stadens omgifningar. Så besöktes den 16 april grefvinnans af Soissons hus, Banniolet, hvars vackra parkanläggningar särskildt slagit an på prinsen, och den 18 företogs en färd till St. Cloud, hvars skönhet i hög grad gjorde intryck på Karl Gustaf. Vid detta tillfälle sammanträffade han äfven med generalen von Degenfeld, befälhafvare för Frankrikes tyska trupper, som lämnade upplysningar om Frankrikes härförfattning. Visiter aflades också hos Karl Gustafs släktingar, "vinterkonungens" söner.

Samförståndet mellan preceptor och hofmästare hade under hösten 1638 ej varit det bästa, hvarom ömsesidiga beskyllningar i bref till Johan Kasimir och hans gemål vittna. I bref af den 8 sept. hade Johan Rosenhane meddelat den äldre pfalzgrefven, hurusom Baaz slagit sig på rummel och till den grad försummat sina plikter, att han under tre dagar och tre nätter ej infunnit sig i Karl Gustafs logis. I anledning af denna underrättelse anlände skrifvelser med förmaningar till endräkt och pliktuppfyllelse från

[1] K. G. till J. K. $^{5}/_{1}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{5}/_{1}$ 1639. Baaz till J. K. 15/5 jan. 1639 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. 26/16 febr., $^{23}/_{2}$ 1639 St. S.

[3] J. Rosenhane till J. K. $^{2}/_{3}$ 1639. B. Baaz till J. K. 12/2 mars 1639 St. S. Hercule de Rohan, duc de Montbazon. — Våren 1639 sammanträffade Karl Gustaf med grefve Valdemar Kristian, Kristian IV:s af Danmark son, som nu jämte sin hofmästare, Hannibal Schested, befann sig på hemfärd efter fullbordad edukationsresa.

pfalzgrefven och hans gemål. Men innan ännu Rosenhanes för Baaz ofördelaktiga meddelande anländt till Sverige, hade Baaz funnit lämpligt att rättfärdiga sitt uppförande. Han hade tillika med andra svenskar i Paris af ryttmästaren Ingevald Crusebjörn före dennes hemresa till Sverige blifvit bjuden på afskedskalas, som togs så grundligt, att Baaz efter detsamma kände sig sjuk. Han stannade därför i Crusebjörns kvarter och infann sig, som nämndt, ej hos Karl Gustaf på tre dygn, ett beteende, som han försvarade därmed, att han misstänkte, att hans sjukdom kunde vara pesten eller eljest smittosam, hvarför han ej ville utsätta sin furstlige lärjunge för smittofara. Själfva händelsen vore, menade Baaz, af ringa vikt, alldenstund Karl Gustaf på grund af egen sjukdom vid nämnda tid ej kunde bedrifva studier. Dessutom lofvar han, att hädanefter från hans sida ej skulle spörjas en timmes försummelse [1]. Men Baaz nöjde sig ej med försvar, han framställde själf ganska allvarliga beskyllningar mot sin anklagare Rosenhane. Äfven denne hade under ett helt dygn aflägsnat sig från Karl Gustaf. Vidare framför Baaz helt öppet beskyllningen, att Rosenhane af egennyttiga bevekelsegrunder vid växling af svenskt mynt i franskt ej skulle iakttagit sin herres rätt: han skulle härvid beredt sig själf en otillbörlig vinst af 240 gyllen. Tillika framkastar Baaz mot Karl Gustaf en förebråelse, därför att denne ej bättre — i enlighet med Johan Kasimirs instruktion — sett upp med sin rätt. Hvad själfva saken angår, måste Rosenhane erkänna, att han blifvit dragen vid näsan vid växlingen, men felet blef rättadt och förlusten betäckt främst genom Hambræi ingripande, och Rosenhane, liksom Karl Gustaf, lofvade att för framtiden vara mera uppmärksam i dylika fall [2]. Likaledes hade hofmästaren, enligt Baaz' framställning, svårt att genom sin auktoritet uppehålla tillbörlig ordning bland Karl Gustafs svit. Hans häftighet förledde honom till öfverilade handlingar. Ej minst klandervärdt fann Baaz, att Rosenhane hade tagit kvarter i ett härberge, som i hög grad frekventerades af utländingar, ej minst svenskar, hvarigenom Karl Gustafs inkognito sattes på spel: "wij nu mäst i heela staden hoos dem, som något äro af wärde och æstim, äro kände; det wij lickwäll ey låta oss wedergå" [3].

[1] J. Rosenhane till J. K. 8/18 sept. 1638. B. Baaz till J. K. $^{15}/_{9}$, $^{29}/_{9}$ 1638 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^{29}/_{9}$, $^{13}/_{10}$, $^{14}/_{12}$ 1638. J. Rosenhane till J. K. $^{21}/_{12}$, K. G. till J. K. $^{15}/_{12}$ 1638 St. S.

[3] B. Baaz till J. K. $^{13}/_{10}$, $^{1}/_{12}$ 1638 St. S. Svårigheten att bevara inkognito i Paris synes varit rätt allmän för svenska ädlingar. Se Jac. de la Gardie till Fürstenhauser $^{23}/_{7}$ 1642 (konc.). De la Gardie S. D. U. B.

Man lofvade visserligen att efterkomma Johan Kasimirs ifriga förmaningar till endräkt, men i Baaz' bref förnimmes ofta, äfven under senare delen af resan, en mot Rosenhane insinuant ton. Preceptorn beklagar sig stundom öfver att ej hafva blifvit tagen till råds, och låter då den meningen framskymta, att hans kloka råd skulle kunnat förekomma någon olycka eller mindre välbetänkt åtgärd. I motsats härtill gifver Rosenhane i sina bref Baaz varmt erkännande för det nit, hvarmed han skötte sin läraregärning och söker inför de höga principalerna urskulda hans felsteg. Emellertid synes åtminstone till det yttre från början af 1639 ett godt förhållande rådt mellan preceptor och hofmästare [1].

Våra resande hade haft för afsikt att i Paris stanna blott en kortare tid och därifrån ställa färden öfver Burgund, där Karl Gustaf kunde sammanträffa med sin farbror, Fredrik Kasimir af Landsberg, till någon för studier lämplig ort i Frankrike. Visserligen fann Johan Rosenhane, att studier likaså väl kunde bedrifvas i Paris som annorstädes, hvartill kom, att man i hufvudstaden kunde blifva bättre underrättad om hvarjehanda märkliga tilldragelser. Men Paris hade en olägenhet: där var mycket dyrt [2]. Råd angående lämpligaste studieort inhämtades från olika håll, bl. a. från Johan Rosenhanes broder Gustaf, som i aug. 1638 befann sig i Orléans, ej utan litterärt umgänge. Han rådde på det lifligaste att styra färden till Orléans. Där vore ej så många utländingar, hvarför det vore lättare att där bevara sitt inkognito. Utom tillfälle till studier funnes där ock en ridskola, som stod högt i ropet [3]. Emellertid synes Joh. Rosenhane varit mest böjd för Saumur, som också rekommenderades i Johan Kasimirs generalinstruktion. Emellertid omintetgjordes denna plan af Karl Gustafs envisa sjukdom. Den oförmodadt förlängda parisvistelsen gaf tillfälle för vederbörande att genom samråd bestämma den resplan, som närmast skulle följas. Redan i november föreslog Joh. Rosenhane, att man skulle taga vägen mot Strassburg och hertig Bernhards läger, hvarjämte man på färden dit och återresan till Paris borde bese de märkligare platserna i Frankrike och Schweiz. Äfven antydningar om lämpligheten af en resa till Italien framkastades, en färd för

[1] J. K. till B. Baaz $^{6}/_{10}$ 1638 (konc.). B. Baaz till J. K. $^{17}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{7}/_{6}$, $^{16}/_{6}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{2}/_{10}$, $^{24}/_{11}$ 1638 St. S.

[2] Joh. Rosenhane till J. K. aug. $^{25}/_{8}$, $^{6}/_{10}$, $^{10}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. $^{1}/_{9}$ 1638 St. S.

[3] G. Rosenhane till J. Rosenhane $^{18}/_{8}$ 1638. Biographica: Rosenhane.

hvilken Karl Gustaf var särdeles böjd [1]. Innan Johan Kasimir definitivt bestämde sig för den resplan, som borde följas, rådförde han sig med Axel Oxenstierna, som förut flerfaldiga gånger biträdt med råd i Karl Gustafs angelägenheter [2], och i samråd med rikskansleren föreskref Johan Kasimir en färd genom Frankrike, som, enligt pfalzgrefvens mening, helst borde företagas genom Loireområdet, genom Poitou, Limousin, Guienne, Languedoc, Provence, Dauphiné, Lyonnais till Genève och därifrån genom Schweiz mot Strassburg och till hertig Bernhards läger; återfärden till Paris borde ske på en nordligare sträcka genom Burgund. Johan Kasimir var dock ej blind för att utresan på denna nordligare väg, således direkt på Tyskland, kunde hafva sina fördelar, ehuru han föredragit den förstnämnda routen, hvarvid dock är att märka, att han lämnade hofmästaren rätt att förfara i enlighet med omständigheterna och efter rådplägning med lämpliga personer. Däremot var ej Johan Kasimir böjd för resans utsträckning till Italien — en färd dit ansågs ej utan sina vådor för en protestant och framförallt en ung svensk kavaljer och finge därför ej företagas utan särskilda order. Först vid återfärden till Paris, då Karl Gustaf efter vunnen kunskap om kulturförhållandena kunde draga mera nytta af sällskapslifvet, borde man aflägga sitt inkognito och uppträda vid hofvet. Detta beslut hade fattats efter noggrann pröfning och efter samråd med rikskansleren [3].

---

[1] Johan Rosenhane till J. K. $^{10}/_{11}$, $^{24}/_{11}$ 1638. B. Baaz till J. K. 13/3 nov. 1638. K. G. till J. K. $^{23}/_{3}$ 1639 St. S.

[2] J. Kasimir till J. Rosenhane $^{9}/_{12}$ 1638 (kop. bl. konc.). A. Oxenstierna till J. K. $^{29}/_{12}$ 1638 St. S. Joh. Kasimir till A. Oxenstierna $^{27}/_{11}$ 1638. A. O. B. II: 10: 665 ff.

[3] Om Johan Kasimirs tankar rörande färdens fortsättning upplysa hans bref till J. Rosenhane: $^{9}/_{12}$ kop., $^{28}/_{12}$ (konc.) 1638, $^{12}/_{1}$, $^{19}/_{1}$, $^{24}/_{2}$, $^{17}/_{3}$, $^{20}/_{4}$ 1639 (kop. bl. konc.) St. S. J. Kasimir till Salvius $^{17}/_{3}$, $^{24}/_{3}$ 1639. Salv. S. B. Baaz till J. K. 29/19 jan. 1639 St. S. Ang. den ifrågasatta resan till Italien skrifver Joh. Kasimir: — —"Iugeant vous mesmes que les circonstances ne permettent penser au voyage d'Italie qui d'outre (voyant les diuerses recidives de mon fils) seroit plus que trop hazardeux en cas (que Dieu ne vueille) d'une recidive en lieu tel où on seroit contraint de ne se servir de Médecin devant qu'avoir ésté examiné d'un prestre, sans toucher autres inconvenients et hazards qui tant a cause de la guerre en ce pais qu'autrement sont à craindre". J. K. till J. Rosenhane $^{20}/_{4}$ 1639 (kop. bl. konc.) St. S. Jfr Jac. de la Gardies råd för M. G. de la Gardies tilltänkta resa till Italien: Färden borde ske inkognito, och skulle ej medtagas flere af följet än hofmästaren och preceptorn, utan skulle han lämna Olaus och Dellwich kvar i Frankrike till sin "wädherkompst" dit "dy sådana sigh snartt medh et ordh uppå dee Papistiske ortterna kunna förlöpa, huaregenom man lätteligen kan uthi någon fahra och

Emellertid ansågs på åtskilliga grunder utresan genom Loireområdet mindre lämplig. Man fruktade den hart när outhärdliga hetta, som sommartiden rådde i dessa trakter. Toges vägen genom Burgund, hade man utsikt att komma till hertig Bernhards läger i god tid, innan denne ännu brutit upp med sin armé. Vägen från Lyon mot Strassburg visste man vara säker, hvilket beträffande andra vägar var tvifvelaktigt. Efter öfverläggning med Grotius och andra bestämde man sig också för denna väg. Först efter påskhelgen kunde uppbrott ske, dels på grund af Karl Gustafs ännu ej fullt återställda hälsa, dels ock därför att vägarna tidigare ej ansågos fullt säkra på grund af de genom landet tågande soldatskarorna. Slutligen ville man väl öfvervara högtidligheterna i Paris under den förestående helgen. I midten af april hemsändes pagen Bengt Hård — han reste med köpmannen Melcher Jung — med de böcker, kläder etc., som ej ansågos behöfliga. Karl Gustaf med svit var beredd att bryta upp strax efter påsk [1]. Man väntade blott på det af kardinal Richelieu utlofvade rekommendationsbrefvet, ställdt till guvernörer, fästningskommendanter m. fl. i hela franska konungariket [2].

* * *

Den 25 april 1639 bröt Karl Gustaf med sitt följe upp, närmast mot Fontainebleau, dit ledsagad af många landsmän, som ej försummade att gifva uttryck åt den tillgifvenhet, den unge fursten,

---

olägenheet komma och bracht blifua, och måste Du och preceptorn edher antingen utgifua för en Tysk eller och en Dansk", ej medtaga "några Lutheriske Böcker, kunna doch lijkwääll Gudh allzmechtig åkalla och edra Böner förrätta", men däremot att skaffa sig någon papistisk bok, "wore fulle inthet skadelich". I händelse af verklig fara borde han använda rekommendationer till fransyske ambassadören. De spanska besittningarna i Italien borde undvikas. Kunde han få någon god lägenhet till Neapel, vore ett kortare besök där ej ur vägen. I allmänhet borde färden ske hastigt. Jac. de la Gardie till M. G. de la Gardie $^{23}/_{7}$ 1642 de la Gardieska saml. Salvius, som förmodade att Joh. Kasimir önskade bl. a. på grund af Danmarks osäkra hållning snart se sonen i Sverige, föreslog att K. G. till tids vinnande före uppbrottet från Paris skulle aflägga sitt inkognito och uppvakta vid hofvet. Salvius till J. K. $^{2}/_{3}$ 1639 St. S.

[1] J. Rosenhane till J. K. $^{19}/_{1}$, $^{9}/_{2}$, $^{30}/_{2}$, $^{2}/_{3}$, $^{9}/_{3}$, $^{16}/_{3}$, $^{6}/_{4}$, $^{13}/_{4}$, $^{20}/_{4}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{23}/_{2}$, $^{13}/_{4}$ 1639 St. S.

[2] Enligt Ludvig XIII:s rekommendationsbref för Karl Gustaf som "baron de Steinbourg Suedois" skulle Karl Gustaf företaga färden med ett följe af 6 eller 7 personer (Afskrift bl. Karl Gustafs koncepter) St. S.

åtminstone enligt Hambræi vittnesbörd, redan vetat förvärfva[1]. Fontainebleau, som besågs den 26 april, synes i hög grad tilldragit sig den praktälskande furstens beundran, hvarom den utförliga och entusiastiska skildringen bland dagboksanteckningarna vittnar. Härifrån gick färden till Sens, om hvilken stad den klassiskt bildade fursten anmärker, att den ofta nämnes i Cæsars Commentarii. Så fortsattes resan öfver åtskilliga mindre orter till Auxerre, hvarifrån man öfver Noyer den 2 maj anlände till sitt närmaste mål, slottet Montfort, beläget i närheten af staden Montbard. Af farbrodern och hans gemål blef Karl Gustaf särdeles hjärtligt mottagen. Prins Fredrik Kasimir, som nu af ålder var något försvagad, särskildt i afseende på syn och hörsel, lefde i Montfort ett lif, som föga skilde sig från en något välmående landtjunkares. Han hade visserligen "ett litet, dock väl komponeradt hof", men synes ej ägt några större jordområden. Under Montfort lågo, enligt Baaz, blott "fyra, ej särdeles stora bondetorp", hvilka ej gåfvo någon mer betydande inkomst. Egen jurisdiktion öfver sina underhafvande ville ej franske konungen medgifva åt fursten, något som mycket förtröt denne. I sin tillbakadragenhet fann Fredrik Kasimir tröst för de olyckor, som drabbat honom och hans hus, i trägna studier, som mest rörde sig inom arkeologiens och genealogiens områden. Under Karl Gustafs besök här företogos ofta utflykter till minnesrika platser i grannskapet, bl. a. aflades besök vid det från Cæsars krig bekanta Alesia, på Cæsars tid en betydande ort, vid Karl Gustafs besök i förfall. Intet annat än stycken af murar och några igenkastade brunnar erinrade om den forna härligheten. Emellertid hade där gjorts fynd af gamla mynt, om hvilka Karl Gustaf ej underlät att skaffa sig närmare kunskap. Ej heller jaktens nöjen försmåddes[2]. Mellan ströftågen i nejden kunde Karl Gustaf njuta af farbroderns "agreables discours". Framför allt var det för denne ett nöje att inviga sin vetgirige brorson i de genealogiska mysterierna. Men äfven om tidens stora fråga, den religiösa, samtalade Fredrik Kasimir med den unge

[1] Il (Karl Gustaf) a fait ses adieu à tous ceux dont il avoit en icy la conversation, les quels l'ont grandement regretté à cause de ses tres rares perfections, tres grandes vertus et tres doux entretien, et moy principallement qui ay eu ce grand honneur de jouir de sa favorable presence en mesme logis. J. Hambræus till J. K. $^{7}/_{5}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{5}/_{5}$ 1639 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^{5}/_{5}$, $^{12}/_{5}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{5}/_{5}$, $^{12}/_{5}$ 1639. K. G. till J. K. $^{12}/_{5}$ 1639 St. S.

fursten. Det gjorde honom ondt att förnimma, att Karl Gustaf var af den lutherska konfessionen, då hans förfäder nedlagt mycket arbete och utstått många faror för att i sina land införa den reformerta läran. Emellertid trodde han, att Karl Gustaf uppfostrats i den lutherska läran med hänsyn till viktiga statsskäl. Fredrik Kasimir hyste intet agg till lutheranerna, han betraktade dem, trots deras villfarelser, som bröder. Men han varnade sin unge frände att rätta sig efter de lutherska prelaternas fördömelseskri mot de reformerte; dessa påstode ju t. o. m., att det vore bättre att vara papist än kalvinist. Den reformerta bekännelsen borde dömas efter Skriftens vittnesbörd. Hade man väl lyckats täppa munnen till på de grälande prelaterna, då skulle allt annat vara lätt afhulpet och Tysklands söndrade kyrka vinna enhet. Guds hus vore en fridens, ej en trätornas och stridens boning. Skilda meningar kunde finnas bland kristne i religiösa ting, men ett meningsutbyte i religionen borde likna Paulus' samtal med Barnabas, ej Petrus' med Simon trollkarlen. Dessa Fredrik Kasimirs tankar hade Karl Gustaf funnit kristliga och väl grundade. Fredrik Kasimir liksom hans gemål fann behag i sin unge frände. Han befanns väl uppfostrad, väl "fassonniert", och det var endast ogärna, som herrskapet på Montfort lät honom resa [1].

Den 14 tog Karl Gustaf afsked af sina anförvanter. Färden gick mot Lyon öfver Chanceaux och Dijon, där de burgundiske hertigarnes grafmonument särskildt tilldrog sig uppmärksamhet. I Beaune sammanträffade man med marskalk de Guebriant och hans fru. Denne väntade konungens order att rycka ut med sina trupper till hertigens af Weimar undsättning. Efter att passerat Châlon vid Saône och Mascon var man den 21 i Lyon, Frankrikes främsta handelsstad. Staden fann Karl Gustaf ej väl befästad, de omgifvande höjderna och bergen ansågos skydda den. I Lyon hade man sammanträffat med en släkting till Camerarius och en son till Grotius, den förre stadd på resa från Holland, den senare från hertig Bernhards armé. Af båda erhöllo våra resande upplysningar af vikt för den fortsatta färden [2]. Från Lyon bröt man upp den 26. Karl Gustaf fick nu följe, sannolikt ända till Genève, med

[1] Fredrik Kasimir till J. K. 16/26 juni 1639. Jfr Johanna Amalia, Fredrik Kasimirs gemål, till Joh. Kasimir okt. 1639 St. S. Om Karl Gustafs vistelse i Montfort se också Hans v. Petersdorff till Joh. Kasimir $^{20}/_{10}$ 1639 Genay St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{21}/_{5}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{24}/_{5}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{24}/_{5}$ 1639 St. S.

ett talrikt ressällskap, en borgmästare från Kolmar och hans sällskap af fem personer, några adelsmän från Elsass och en från Holstein, benämnd Alefelt, i allt tillsamman med Karl Gustaf och hans svit 18 väl beväpnade män, hvarför våra resande kunde känna sig trygga mot öfverfall. Resan gick öfver Savoyens besvärliga bergvägar till Nantua och öfver Lacluse till Genève, dit man anlände den 28 maj. Karl Gustaf gifver i dagboksanteckningarna uttryck åt sin förundran öfver att Genève kunnat bibehålla sig som självständig stat, trots att det var omgifvet af tre mäktiga grannar: Frankrike, Savoyen och Schweiz, men, tillägger han, Genève synes stått sig bäst, då dess grannar legat i fejd med hvarandra. I Genève, om hvars författningsförhållanden han gjorde sig noggrant underrättad, träffade Karl Gustaf sin unge frände, Leopold Ludvig af Lautereck, som här uppehöll sig för studier och ridderliga öfningar. Den 29 nådde man Schweiz' område, först Nyon, så Lausanne, Milden, Peterlingen, Murten, där man tog i betraktande slagfältet, där Karl den djärfve af Burgund lidit ett kännbart nederlag. Den 1 juni anlände pfalzgrefven till Bern, hvarifrån färden följande dag ställdes till Solothurn. Den 3 juni kom man till Basel. I Schweiz har Karl Gustaf ej kunnat bibehålla sitt inkognito, han blef igenkänd af flere personer så väl i Genève och Bern som i synnerhet i Basel. Därför ansågs det lämpligt, att han aflade sitt inkognito. Detta gjorde, att han nu blef föremål för större uppmärksamhet från myndigheternas sida [1]. I Bern sände stadens Råd två borgmästare och några rådsherrar till Karl Gustaf för att framföra välönskningar till den höge gästen. Dessa herrar, som blefvo kvar på middag, förärade prinsen, enligt tyskt bruk, vin. I Basel gjorde fyra rådsherrar sin uppvaktning och presenterade 12 stora fat vin. Genom personlig beröring med de ledande männen i de förnämsta städerna fick pfalzgrefven ett gynnsamt tillfälle att vinna kunskap om Schweiz' invecklade författningsförhållanden, om hvilka han också fört noggranna anteckningar. Meningen hade varit att från Basel snarast möjligt rycka mot hertig Bernhards läger vid Breisach, men då erhöll Karl Gustaf strax vid ankomsten till Basel upplysning, att hertigen brutit upp mot Burgund för att förena sig med den väntade franska

[1] K. G. till J. K. $^{6}/_{6}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{5}/_{6}$, $^{20}/_{6}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{7}/_{6}$ 1639 St. S. För liknande uppmärksamhet blef äfven M. G. de la Gardie föremål från de schweiziska stadsmyndigheternas sida. M. G. de la Gardie till Jacob de la Gardie $^{1}/_{4}$ 1644. De la Gardieska Saml. D. U. B.

undsättningshären och att han ej kunde väntas åter till dessa trakter förrän om tre veckor. Det gjorde, att pfalzgrefven erhöll god tid att se sig om i Basel och dess omgifningar. Han aflade här visit hos markgrefven Fredrik V af Baden och dennes gemål och döttrar. Markgrefven, som genom hertig Bernhards framgångar började se sitt herradöme i Baden återställdt, förde i Basel ett litet hof, han bjöd Karl Gustaf på middag och trakterade honom "delicat". Äfvenledes sammanträffade Karl Gustaf med hertig Roderik af Würtemberg, som befann sig på färd till Frankrike. Den 8 juni bröt prinsen med svit i generalmajor Erlachs följe upp mot Breisach, hvars fästningsverk noggrant studerades under ledning af utom generalmajor Erlach äfven öfverstarne Canofsky, Hatzstein och v. Rosen. Äfven slottet besågs. Från Breisach ställdes färden under säker konvoj till Benfeld den 11 juni. "På vägen", anmärker Karl Gustaf, "såg jag öfverallt frukterna af kriget": öfverallt förödda platser. I Benfeld blef pfalzgrefven väl mottagen af Sveriges resident Mockhel. Stadens fästningsverk besågos med kommendanten, öfverste Schmidtberg som ciceron. Karl Gustaf och officerarne roade sig här med målskjutning[1].

Den 14 skedde färden till Strassburg. Af vistelsen i denna stad hade Johan Kasimir väntat sig mycket gagn för sonens räkning[2]. Han tänkte härvid dels på stadens ryktbara akademi, dels ock på att just i Strassburg vistades många flyktiga furstar, flere Karl Gustafs anförvanter, — staden hade blifvit ett "asylum" — hvilkas bekantskap kunde blifva af nytta för prinsen, som också där kunde blifva i tillfälle att af pfalzgrefvens "Bedienten" inhämta närmare underrättelser om den pfalzgrefliga familjens sorgliga ställning i Tyskland. I Strassburg blef Karl Gustaf af myndigheterna, ej minst de akademiska, synnerligen väl mottagen. Af stadens råd sändes en doktor att lyckönska honom till hans ditkomst, och strax därefter förärades honom 16 kannor vin. Den vältalige, lärde Mattias Bernegger, Strassburgsuniversitetets prydnad, gaf Karl Gustaf upplysningar om universitetets organisation, lärarnes antal och deras ekonomiska villkor, hvilka icke kunde jämföras med de upsaliensiske professorernas. Universitetet och dess biblio-

[1] K. G. till J. K. $^{21}/_{6}$ 1639. Tr. A. O. B. II:10: 698.

[2] J. K. till J. A. Salvius $^{24}/_{2}$ 1639 Salv. S. J. K. till Johan Rosenhane $^{24}/_{2}$ 1639 (kop. [delvis egenhändig] bl. konc.) St. S. Rekommendationsskrifvelser för Karl Gustaf till framstående män, särskildt i Genève och Strassburg, hade afsändts af Hugo Grotius. H. Grotius till J. Kasimir $^{7}/_{5}$ n. st. 1639. Hist. Handl. XIII:2 s. 28.

tek med manuskript förevisades af rektor magnificus. Med svenske gesanten Glaser som ciceron studerades samlingar af åtskilliga märkliga föremål. I öfrigt hade Karl Gustaf rikt tillfälle att sammanträffa med Strassburgs akademiska lärare. Själf bodde han hos professor Glonerus; bl. a. uppvaktades han här af professorn doktor Joh. Schmid, som förde talet på Duræus och resultatet af dennes mission i Sverige, liksom af en annan berömd teolog, Dorscheus[1]. Stadens tyghus besågs, och under ledning af tre rådsherrar togos fästningsverken i betraktande. I Strassburg sammanträffade Karl Gustaf med en kvinnlig kusin, dotter till pfalzgrefven Georg Gustaf af Lautereck, äfvensom med hertig Julius' af Würtemberg efterlämnade gemål. Hertig Silvius Nimrod af Würtemberg aflade också besök hos honom. Den 1 juli gaf stadens råd för Karl Gustaf en ståtlig afskedssupé — den ägde rum invid stadens vallar —, som drog ut långt in på sena natten. I Strassburg synes den unge fursten vunnit allas tillgifvenhet, med hvilka han kom i beröring. Men Karl Gustaf väntade med otålighet att träffa sin beundrade hjälte, hertig Bernhard. När underrättelse kom, att denne med sina trupper var på marsch mot Rhen, bröt Karl Gustaf upp[2].

Den 2 juli lämnade han Strassburg, tog vägen öfver Benfeld, Schlettstadt och Kolmar, där han blef väl mottagen af sin forne reskamrat, borgmästaren, liksom af magistraten i öfrigt. Invånarne där voro nämligen mycket svenskvänliga. Från Kolmar ilade Karl Gustaf åter mot Breisach vid underrättelsen, att hertig Bernhard nu vore anländ till Neuenburg. Emellertid meddelade hertig Bernhard genom Mockhel, att pfalzgrefven ej borde skynda till Neuenburg utan stanna i Breisach, till dess hertigen själf komme dit. I Breisach blef Karl Gustaf väl mottagen af kommendanten, öfverste Flershemius, bördig från Pfalz. Här sammanträffade han också med tvenne markgrefvar samt hertigarne Fredrik och Roderik af Würtemberg. Af de högre militärerna i Breisach inhämtades underrättelser om tillståndet i armén. Då kom den jobspost, som omintetgjorde Karl Gustafs käraste förhoppning: att stifta bekantskap med tidens ryktbare hjälte. Den 8 juli

[1] Glonerus dedicerade till K. G. en bok. Baaz till J. K. 7/17 mars 1640. Dorscheus: Latrone Theologo p. 275.

[2] På grund af oförsiktighet hade K. G. ådragit sig en benskada, som nödgat honom att i Strassburg iakttaga större stillsamhet och försiktighet. B. Baaz till J. K. $^{16}/_{6}$, $^{21}/_{6}$, $^{28}/_{6}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{17}/_{6}$, $^{20}/_{6}$, $^{28}/_{6}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{8}/_{7}$ 1639 St. S.

hade hertig Bernhard i Neuenburg hastigt aflidit. Det är med verklig smärta, som Karl Gustaf i bref till fadern talar om den förlust, trosförvanterna lidit, hurusom många satt sitt hopp till hertig Bernhard, att han skulle bringa dem ur träldom till frihet. Det hoppet hade nu svunnit [1]. I den kris, som nu inträdde — det gällde för svenska kronan att bringa hertigens trupper i svensk tjänst — har Karl Gustaf ej spelat någon framträdande roll. Han har dock sökt dels genom residenten Mockhel, dels genom personliga uppmaningar styrka officerare och soldater till trohet mot Sveriges krona. Åtskilliga synas emellertid ansett, att pfalzgrefven genom sin närvaro skulle kunnat gagna Sveriges krona, ja, en och annan har ej hållit omöjligt, att han på grund af nära släktskap med svenska konungahuset skulle kunnat af trupperna utropas till general ad interim [2]. Huruvida uppmaning framställts till honom att träda fram, är ovisst. Visst är, att kraftigare ingripande från Karl Gustafs sida omöjliggjordes genom hans hastiga afresa från dessa trakter. Dels på grund af pestens härjningar, dels ock på grund af den inträdda osäkerheten i trakten af Breisach bröt prinsen nämligen redan den 9 juli upp mot Basel [3].

På alla, med hvilka Karl Gustaf kommit i beröring under sin färd i Tyskland, synes han gjort ett sympatiskt intryck, ja, intryck af något ovanligt. Hans förstånd, han insikter väckte uppmärksamhet, så mycket mer framträdande vid jämförelse med hans jämnåriga bland tyska furstar. Residenten Mockhel gifver i bref till Axel Oxenstierna uttryck åt sin glada förvåning öfver att Gud låtit genom omsorgsfull uppfostran ett så lofvande skott skjuta fram ur det högädla kungliga och furstliga stamträdet. Han betviflade ej, att om Karl Gustaf fortsatte på den bana, han slagit in, han skulle blifva en af de allra yppersta regenter i framtiden. Mockhels ord hafva intresse, åtminstone såsom innebärande en profetia som gått i uppfyllelse utan att vara ett vaticinium ex eventu [4].

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{7}$ 1639 St. S.

[2] G. Müller till J. K. $^{26}/_{7}$ 1639. Fredr. Kasimir till J. K. 12/22 okt. 1639 St. S. Jfr Jac. de la Gardie till Axel Oxelstierna aug. 1639. Tr. A. O. B. II: 5: 583.

[3] J. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{7}$, $^{10}/_{7}$ 1639. Tr. A. O. B. II: 10: 707 ff. B. Baaz till J. K. $^{8}/_{7}$, $^{10}/_{7}$ 1639 St. S.

[4] Solle schliesslichen Ew Exc. vnderthänig zu berichten nit vnderlassen, wie wir dieser tagen das glück gehabt, Ihre Furstl. Gn. Herzog Carll Gustaf — — — allhier vndertbönig zu empfahen und an deren Persohn, gegen mehrentheils

Från Basel fortsattes färden den 15 Juli till Lausanne och vidare till Genève, dit man kom den 19. Här uppvaktades Karl Gustaf å stadens vägnar af tvenne syndici, Faber och Sarazin. Den senare jämte den bekante, sitt fosterland Pfalz varmt tillgifne teologen Fr. Spanheim var en dag på middag hos Karl Gustaf. För öfrigt mottog prinsen här besök af åtskilliga furstliga personer, landtgrefvarne Kristian och Ernst af Hessen, och kusinen Leopold Ludvig af Lautereck. I dessa unga furstars sällskap företogs en utfärd på Lausannesjön, hvarjämte man öfvade sig i ridning och ingalunda försummade vare sig jaktens nöje eller bollhusets. Förmodligen är det också under denna vistelse i Genève, som Karl Gustaf under badning varit utsatt för fara att drunkna, insnärjd som han blifvit af vattenväxter, men i sista stunden räddats af Valdenserkyrkans blifvande historieskrifvare, Johannes Leger[1]. I Genève hjälpte Karl Gustaf sin unge frände Leopold Ludvig af Lautereck ur den misère hvari han råkat. Tillika medföljde den unge fursten Karl Gustaf till Frankrike. För att undvika försåt, som, enligt hvad som kommit till Rosenhanes kännedom, var ämnadt mot pfalzgrefven, lagade hofmästaren att ett rykte kom ut, att man från Genève till Lyon ämnade taga samma väg, som man kommit från Lyon till Genève[2]. Men i verkligheten tog man en helt annan väg. Karl

unsern teütschen Fürsten, mit rechter Verwunderung zu sehen, was Gott der Herr, auss so hoch Edlem Königlichen und Fürstlichen geblüht wo ein rechtschafne education angewendet würdt, In wenigen und kurzen Jahren kan erwachsen lassen, und ist nicht zu zweiflen, wann der Allmechtige diesen Prinzen auff der angetretnen bahn erhaltet, wie Ich hoff und von herzen wünsche, er wird einen von den allen vortrefflichsten Regenten der künftigen zeyten abgeben. Fr. R. Mockhel till Axel Oxenstierna $^{16}/_{6}$ 1639. O. S. Jfr Mockhel till Müller, bilagdt G. Müllers bref till J. K. $^{6}/_{7}$ 1639 St. S.

[1] I Sverige synes meddelandet om denna tilldragelse först skett af pfalziska Regeringsrådet Gabr. Hielmborg (1710), som fått uppgiften af en fransk präst, hvars sagesman var Leger själf. (Palmsköld 44: 111, U. U. B.) Tidigast har händelsen i vår litteratur omnämnts af Sven Lagerbring: Kungl. Rådets, General-Guvernörens och Fältmarskalkens Gref. Rutger von Aschebergs Lefverne § 29. Lund 1751. Hans källa är Theatrum Europeum Del XIV: 714—15, Frankfurt am Main 1706, hvars framställning återgår på Jean Legers egen berättelse i L'histoire générale des églises évangeliques des Vallees de Piemont Livre deusieme s. 360, tr. 1669. Emellertid är det utan vidare klart, att tilldragelsen ej kan, som Leger uppgifver, ägt rum 1638. Saken omnämnes ej i Karl Gustafs dagbok, liksom ej heller i bevarade bref rör. resan. Att därför i likhet med A. v. Stiernman: Sw. Merkurius 1756, årg. II: s. 440, anse hela händelsen som uppdiktad, torde ej vara behöfligt.

[2] J. Rosenhane t. J. K. $^{9}/_{8}$ 1639 st. n. Tr. A. O. B. II: 10 s. 715 ff.

Gustaf färdades landvägen till Seyssel, därifrån på Rhône till Lyon, dit man anlände den 29 juli. I Lyon beså man märkliga kyrkor, kloster och tempelruiner. Den solidt byggda bron öfver Rhône väckte våra resandes beundran likaväl som de storartade välgörenhetsinrättningarna, om hvilkas organisation och ekonomiska resurser Karl Gustaf skaffade sig noggrann kännedom.

Den 2 aug. bröt man upp mot Vienne. Färden gick genom ett af naturen rikt välsignadt land. I Vienne uppmärksammade Karl Gustaf särskildt de enligt traditionen från Pilati tid härrörande minnesmärkena. Härifrån gick färden rakt mot Valence. Traktens fruktbarhet väckte i hög grad Karl Gustafs beundran. Han fann, ju närmare han kom Valence, allt flere goda åkrar, förträffliga vingårdar och många härliga frukter af fikon, nötter och mandel. Öfver åtskilliga mindre orter gick resan vidare, till god del utför Rhône, till Orange. Den 7 anlände man till Avignon. Dessa sydliga trakters rika växtlighet tjusar Karl Gustafs sinne, han finner här oliv-, mandel- och fikonträd allt talrikare företrädda; "hvad som hos oss icke ens vill växa i trädgård, det växer här vildt", antecknar han, "timian, isop och nardus växa här som gräs på fältet". Likaledes fängslade honom monumenten från romartiden, t. ex. Pont S. Esprit, som i soliditet öfverträffade alla broar öfver Rhône. I Avignon åter lade de rika minnena från medeltiden beslag på våra resandes uppmärksamhet. Karl Gustaf beså noggrant kyrkor och kapell, antecknade märkliga inskrifter och öfriga minnesmärken från påfvarnes vistelse här. Från Avignon gick färden till Aix, där man bl. a. besökte stadens museum. Från Aix kommo våra resande på en besvärlig bergväg, på hvars ena sida man dock fann vackra trädgårdar, den 11 aug. till Marseille. Här blef vistelsen på grund af den rådande utomordentliga hettan[1], som i hög grad försvårade färden, något längre än man från början tänkt. Emellertid var onekligen Marseille värdt ett noggrannare studium. Det var ju en af Europas främsta handelsstäder med liflig förbindelse särdeles med Medelhafshamnarna. Också tog Karl Gustaf här noggrann kännedom om handelsförhållanden och handelslagstiftning, om hamnens beskaffenhet och skyddsanordningar mot befarade anfall från barbareskernas sida. Galererna, bemannade med slafvar, väckte särskildt uppmärksamhet. Äfven fiskeriet studerades, Karl Gustaf deltog själf i en fisketur, då man

[1] J. Rosenhane t. J. K. $^{13}/_{8}$, $^{18}/_{8}$ 1639 St. S.

fångade tonfisk. Om fiskarenas organisation och privilegier skaffade man sig också kännedom[1].

Efter drygt åtta dagars vistelse i Marseille gick färden öfver Salon till Arles. Den 23 fortsatte man genom Languedoc, som befanns vara ett outsägligt fruktbart land, till Nîmes, som omgifvet af trädgårdar och olivkullar erbjöd en behaglig anblick. Äfven dessa städers forntidsminnen studerades. Den 25 hade man kommit till Montpellier, där Karl Gustaf fann klimatet varmt och sundt. I Montpellier tog man noggrann kännedom om de medicinska institutionerna — stadens universitet var ju ryktbart för sin medicinska undervisning — särskildt studerade man dess botaniska trädgård, Le Jardin du Roy, grundad af Henrik IV, för hvars anordning Karl Gustaf i sina anteckningar lämnar noggrann redogörelse. Öfver Béziers gick färden vidare till Narbonne. Härifrån företogs den 31 aug. och 1 september en utflykt till de närbelägna klippfästningarna Leucate och Salces. Dessa studerades under sakkunnig ledning. I Salces var Karl Gustaf gäst hos guvernören därstädes. Båda fästningarnas beskaffenhet och försvarsmedel skildras med stor utförlighet af pfalzgrefven i dagboksanteckningarna, särskildt uppehåller han sig vid Salces' konstruktion och gifver i samband därmed en af planritning förtydligad skiss af dess nyligen skedda eröfring från spanjorerna. I Pyrenéernas förgreningar gick färden till Toulouse, dit man anlände den 5 september. Toulouse var, som reselektyren upplyste våra resenärer om, i alla afseenden den främsta af Frankrikes städer, näst Paris. Rådhuset, kyrkorna, templen, akademien o. s. v. besöktes, men vistelsen där blef dock ej synnerligt långvarig, måhända beroende på de tiggande studenternas efterhängsenhet, hvaröfver våra resande klaga[2]. Under färden genom Languedoc hade Karl Gustafs öga tjusats af nejdens fruktbarhet, växtlighetens rikedom och omväxling — här trifdes pomeranser, citron-, mandel-, fikon- och olivträd, och härifrån erhöll man det bästa vin —, berg och klippor voro öfversållade af rosmarin och andra välluktande blomster, i Languedoc och Provence brukade man t. o. m. elda med rosmarin. Emellertid hade i södra Frankrike vid tiden för Karl Gustafs genomresa härskat en synnerligen envis och betänklig torka, somligstädes hade ej fallit regn på halftannat år. Invånarne anropade också ifrigt under högtidliga

[1] K. G. till J. Skytte $^{18}/_{8}$ 1639. Berömda mäns latinska bref. K. B. K. G. till J. K. $^{12}/_{8}$ 1639 St. S. B. Baaz till J. K. $^{18}/_{8}$ 1639 St. S. Jfr Kristina till J. K. $^{19}/_{10}$ 1639 Arckenholtz I: 45 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^{8}/_{9}$ 1639.

processioner vädrets Herre om regn. Härigenom erhöll Karl Gustaf en inblick i de rättrogne katolikernas kyrkolif och gudstjänstformer.

* * *

Först här i Toulouse mottogo våra resande Johan Kasimirs föreskrifter angående resans fortsättning. Den äldre pfalzgrefven har väl efter makans död, fattad af en naturlig längtan efter sonens snara återkomst, till en början önskat, att denne skulle redan före stundande vinter åter vara i Sverige, hvarför resans omfattning måste begränsas. Till denna åstundan har också bidragit fruktan för ett förestående fredsbrott från Danmarks sida; i detta hänseende torde dock från Salvius ingångna skrifvelser verkat lugnande, hvari framhölls, att Karl Gustaf utan risk kunde företaga resan genom Frankrike [1]. Tanken på sonens snara hemkomst har emellertid Johan Kasimir snart öfvergifvit, synnerligast som han genom drottningens lärare Johannes Matthiæ i juni och juli 1639 inhämtat, att Kristina, trots längtan efter sin unge frände, dock önskat, att denne ej skulle återkomma förrän påföljande vår. Härigenom skulle han vinna tid att i utlandet förvärfva desto högre förfarenhet: i detta syfte tillstyrkte drottningen studier i Saumur [2]. Liknande synpunkter har förmodligen redan i slutet af juni och sedermera oftare rikskansleren gjort gällande vid personligt sammanträffande med pfalzgrefven, som också då fann, att tiden vore alltför kort, för att Karl Gustaf skulle före årets slut vid öppet vatten hinna åter till Sverige. Alltnog, när pfalzgrefvens skriftliga order i midten af september började komma till Joh. Rosenhane, gingo dessa ingalunda ut på att, som hofmästaren i midten af juli haft för afsikt, i största hast och på närmaste väg återvända till Paris, tvärtom föreskrefs, att man skulle genomfara sevärda orter i Frankrike [3],

[1] Joh. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{9}$, $^{19}/_{9}$ 1639. J. A. Salvius till J. K. $^{16}/_{5}$ 1639. J. K. till Salvius $^{27}/_{4}$ 1639. Salv. S.

[2] Joh. Matthiæ till J. K. $^{28}/_{6}$, $^{5}/_{7}$ 1639. Kristina till J. K. $^{28}/_{6}$ 1639 St. S. tr. Arckenholtz I: 41.

[3] J. K. till Axel Oxenstierna $^{28}/_{6}$, $^{18}/_{7}$ 1639 tr. A. O. B. II: 10: 600—701. Axel Oxenstierna till J. K. $^{3}/_{8}$, $^{28}/_{8}$ 1639:" — — — das nachdem E. F. G. Herr Son schon von Basell wegk undt wieder nacher Frankreich verreissett, Sie derowegen meines weinigen erachtens am besthen tuhen würden, das sie diesen herbst undt winter theils mitt reisen, theils mitt studieren zubringen möchten undt einmahl kurtz vor Ihre abreise den königlichen Hoff offuentlich besuchen — — —" St. S. J. K. till J. Rosenhane $^{30}/_{6}$, $^{31}/_{8}$ 1639 (kop. bl. konc.). J. K. till J. A. Salvius $^{30}/_{6}$, $^{19}/_{8}$ $^{21}/_{8}$ (kop. bl. konc.) St. S. Joh. Rosenhane till J. K. $^{15}/_{7}$ 1639 St. S. Tr. A. O. B. II: 10: 708.

så snart årstiden det tillät. Pfalzgrefven fruktade nämligen den svåra hettan. Man borde resa Rhône utföre, genom Provence, Languedoc — Johan Kasimir hoppades, att Karl Gustaf i förbifarten skulle få tillfälle att aflägga ett besök i prinsens af Condé armé —, Guienne, Poitou upp till Nantes och i dessa nejder söka någon lämplig ort vid Loire, helst Saumur, för att där bedrifva studier och exercitier under en ej alltför kort tid. Först frampå våren borde man kort före afresan uppvakta Frankrikes konung antingen i Paris eller i fältlägret. Äfven andra än de förut nämnda, drottningen och rikskansleren, torde denna plan underställts; så har åtminstone skett beträffande Karl Karlsson Gyllenhielm, som den 10 aug. förklarade sig i allo gilla densamma [1]. Om en färd till Italien var ej heller nu fråga, till Karl Gustafs stora sorg, hvars längtan stod till detta land och som, då han nu var det så nära, ej utan vemod afstod från att följa sin lust att dit ställa färden. Ytterligare utvecklades resplanen af Joh. Kasimir i bref till Salvius, hos hvilken den äldre pfalzgrefven anhöll om goda råd åt hofmästaren. Rikskanslerens sekreterare Georg Müller skulle därjämte muntligen framföra pfalzgrefvens föreskrifter [2]. Om de närmare bestämmelserna angående hemfärden — om den skulle gå öfver Holland eller England, var ej bestämdt — liksom om resans vidare utsträckning mot Johan Banérs läger eller Östersjökusten, därom finge framdeles i enlighet med dåvarande omständigheter beslutas.

Att just Saumur främst af pfalzgrefven ansetts lämpligt som studieort, torde hafva berott på dess universitets stadgade rykte som en af protestantismens hufvudorter i Frankrike. Det var ju stiftadt af Philippe de Mornay, seigneur du Plessis-Marly, Henrik IV:s och Colignys vän. Men äfven för ridderliga öfningar gafs godt tillfälle i Saumur i den "école de cavallerie", som efter många ombildningar och förändringar ännu består. Också besöktes Saumur

[1] J. K. till Gyllenhielm $^{7}/_{8}$ 1639 Gyllenhielms S. Carl Carlsson Gyldenhielm till J. K. $^{10}/_{8}$ 1639 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{12}/_{8}$ 1639 tr. A. O. B. II: 10: 725. Joh. Kasimir har dock förutsatt möjligheten att, då af kändt skäl, hertig Bernhards plötsliga frånfälle, vistelsen i Tyskland blef så kort och ej uppfyllde de förväntningar, man ställt på den, Karl Gustaf då skulle ställa färden till Italien och därvid ej försumma att besöka kard. de la Valettes armé. J. K. till Salvius $^{19}/_{8}$ 1639 kop. Joh. Kasimir till G. Müller $^{30}/_{6}$; $^{7}/_{7}$, kop. $^{21}/_{7}$ egenh., $^{24}/_{8}$ 1639 (kop. bl. konc.) St. S. Salvius sände till Karl Gustaf sitt betänkande rörande prinsens resa och exercitier. Salvius till J. K $^{23}/_{9}$ 1639 St. S. Johan Kasimir till Salvius $^{2}/_{6}$, $^{24}/_{7}$ 1639 Salv. S. $^{30}/_{6}$, $^{19}/_{8}$, $^{31}/_{8}$ 1639 (kop. bl. konc.) St. S.

af unga furstliga och högadliga herrar äfven från utlandet, i synnerhet från Tyskland, men äfven från Sverige, medlemmar af familjerna Lewenhaupt, Bielke, Leyonhufvud, Rålamb m. fl.[1] Äfven Karl Gustaf skulle nu enligt Johan Kasimirs anordning draga nytta af Saumurs bildningstillfällen, innan han uppvaktade vid hofvet.

Vi skola nu följa Karl Gustaf på hans fortsatta resa från Toulouse genom Frankrike, på samma gång som vi få tillfälle att se i hvad mån Johan Kasimirs närmaste planer angående studiefärden realiserades. Den 9 september bröt man upp från Toulouse och seglade mot Bordeaux, dit man kom den 14. Våra resande hade under färden tillfälle att bese ett flertal hamnplatser vid Garonne; de antecknas omsorgsfullt af Karl Gustaf, som ibland fäller ett omdöme om dem. Verdun fann han vara en liten stad, ej synnerligen vacker. Agen åter slog mera an, det låg i en fruktbar och vacker nejd. I Bordeaux besågos ruinerna af amfiteatern utanför staden och Palais de Tutelle samt ärkebiskopens med vackra fontäner försedda trädgård[2]. Likaledes tilldrog sig stadens lifliga handel och sjöfart våra resandes uppmärksamhet. Den 19 gick färden vidare utför Garonne till Blaye, så öfver åtskilliga mindre platser till La Rochelle, hvars i ruiner bragta murar minde våra resenärer om de sista striderna mot hugenotterna. Den 27 fortsattes resan från La Rochelle genom Poitou i en trakt, hvars skönhet och bördighet i hög grad tjusade Karl Gustaf. Man färdades till god del genom alléer af kastanje-, mandel- och ekträd till Loudun, där en fästningsruin, härrörande från Julius Cæsars tid, besågs. Ursprungligen hade meningen varit att från La Rochelle draga till Angers, men då man kom några mil nära nämnda ort, erhöll man underrättelse om pestens förfärliga härjningar där liksom i Saumur, hvilka städer öfvergåfvos af sina förskrämda invånare. Detta gjorde, att man beslöt draga genom Loireområdet närmast till Loudun och Richelieu. Till den senare staden kom man den 3 okt. Här togs slottet i närmare betraktande, och särskildt slog dess konstnärliga och dyrbara utsmyckning an på Karl Gustaf, som i sina anteckningar däraf gifver en omständlig skildring. Härifrån drog

[1] Bourchenin: Etude sur les Academies protestantes en France au XVI:e et au XVII:e siècles. Paris 1882 passim. Wrangel, E.: Ett blad ur Sveriges litterära förbindelser med Frankrike. Samlaren 1898: s. 73—74. Effter her ähr en god ort och bättre Exercitier än som flerstädes, haffuer jag i sinnet satt att förblifwa här. Joh. Ekeblad till Chr. Ekeblad. Saumur $^{11}/_{6}$ 1647. Ol. Johansson till A. Forbus $^{12}/_{4}$ 1661. De la Gardieska ark. L. U. B.

[2] B. Baaz till J. K. $^{18}/_{9}$ 1639. J. Rosenhane till J. K. $^{19}/_{9}$ 1639 St. S.

man till Tours, som med sina vackra, regelbundna gator och storartade sidenindustri tilldrog sig våra resandes uppmärksamhet. Jämväl beundrades S. Martini och Gratiani kyrkor och den senares märkvärdiga ur, som visade dag, år och månad, ny och nedan. Härifrån fortsatte man den 8 oktober öfver Montlouis till Amboise, och vidare till Blois, där det vackra kungliga slottet med park och konstsamlingar beundrades. Den 10 gick färden mot Orléans förbi vinberg och fruktbara åkrar [1]. I Orléans tog Karl Gustaf noggrann kännedom om stadens minnesmärken, dess och särskildt universitetets privilegier och organisation — detta var ju så mycket lättare, som Johan Rosenhane från sina egna studieår här var hemmastadd [2]. Tyska nationens bibliotek besågs. Den 16 bröt man upp till Étampes, Montlhéry, Longjumeau, och följande dag var man i Bourg-la-Reine. Den 21 företogs härifrån en utflykt till lustslottet Chilly, tillhörigt markisen af Longjumeau.

Faran för pesten i Loireområdet hade omöjliggjort att följa pfalzgrefven Johan Kasimirs föreskrift om en längre studievistelse i Saumur eller någon annan ort i denna nejd. Redan i Orléans har också beslut fattats att i stället fortsätta till Paris och där taga in i M. Benjamins berömda akademi [3]. Visserligen hade Rosenhane mottagit anvisning från Salvius, att Karl Gustaf under den förestående parisvistelsen genast borde aflägga sitt inkognito och uppträda vid hofvet och där knyta förbindelser med prinsarne och särskildt med officerare. Men efter samtal med Grotius — Rosenhane hade från Bourg-la-Reine ilat före till Paris — hade man öfvergifvit denna tanke: Karl Gustaf borde fortfarande under sin vistelse vid Benjamins akademi bibehålla sitt inkognito. Sedan Johan Rosenhane ordnat bostadsförhållandena i Paris för den närmaste tiden och träffat aftal med M. Benjamin samt för pfalzgrefven och hans svit förfärdigats nya svarta kläder, återvände man den 22 okt. till Paris, där Karl Gustaf dagarna efter sin ankomst mottog besök af M. Aubery du Maurier, M. Hoeft, Grotius, samt Hambræus och andra i Paris varande svenskar [4]. Äfven grefvarne af Waldeck uppvak-

[1] J. Rosenhane till J. K. $^{19}/_{10}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{19}/_{10}$ 1639. K. G. till J. K. $^{19}/_{10}$ 1639 St. S.

[2] E. Wrangel: Sveriges litterära förbindelser med Frankrike. Samlaren 1898: s. 76.

[3] B. Baaz till J. K. $^{19}/_{10}$ 1639 St. S. Joh. Kasimir gillade till fullo detta beslut. J. K. till Axel Oxenstierna $^{26}/_{11}$ 1639. A. O. B. II: 10: 735. Jfr J. Kasimir till J. Rosenhane $^{17}/_{11}$; $^{24}/_{11}$ 1639 (egenh. kop., bl. konc.) St. S.

[4] Joh. Rosenhane till J. K. $^{19}/_{10}$, $^{26}/_{10}$ 1639 St. S.

tade, beklagande af hjärtat det sorgliga tillståndet i Tyskland och betygande sin tillgifvenhet och trohet mot Sveriges krona.

* * *

Den franske adelsmannens uppfostran, som främst gick ut på att göra den unge kavaljeren vig och tapper, fulländades i någon af de många riddarakademierna i eller utom Paris. Den främsta akademien vid denna tid var just den af M. Benjamin ledda. Denna åtnjöt till och med understöd af Ludvig XIII. Akademien var på 1630-talet belägen vid Vieille rue du Temple [1]. Hvad M. Benjamin själf beträffar, var han mindre boklärd än förfaren i allehanda exercitier, synnerligast var han en skicklig ridlärare. Undervisningen i den benjaminska akademien omfattade allt, som var af vikt att lära för den blifvande officeren: matematik, geografi, historia, fortifikationskonst, i hvilka discipliner undervisning synes meddelats af facklärare. Att kroppsöfningar — ridning, fäktning, dans — intogo ett viktigt rum på programmet, faller af sig själft. Alldeles särskildt lade man an på att lära eleverna ett uppträdande, som anstod den fulländade riddersmannen. Benjamins akademi var, åtminstone väsentligen, internat — ej blott de unga furstliga och adliga herrarne själfva bodde inom akademiens område, utan också deras lärare och hofmästare samt pager —, allt var strängt ordnadt efter en noggrant uppgjord dagordning; man synes dock left rätt godt. Hvad lefnadsordningen beträffar, har den ej varit ägnad att uppmuntra veklighet, åtminstone för så vidt man får döma den efter Karl Gustafs vanor under sin vistelse där. Från kl. $^1/_2$ 5 om morgonen till kl. 10 f. m. var han sysselsatt med bokliga studier, sedan kommo längre fram på dagen exercitier af olika art [2]. Benjamin — han karakteriseras af Bengt Baaz som "in Gallis uti högt æstim och en kostelig gammal man, till all dygd stimulerandes" — var helt säkert en framstående pedagog. Hans lärometod var en lämplig blandning af stränghet och mildhet, men alltjämt och under alla förhållanden

[1] Duc d'Aumale: Histoire des princes de Condé 3: 335—337. Joh. Kasimir kallar den Benjaminska akademien "la plus renommé et meilleure." J. Kasimir till J. Rosenhane $^{17}/_{11}$ 1639 (konc.) St. S. Om M. Benjamin jfr Grotius till J. K. $^{25}/_2$ 1640. Hist. Handl. XIII: 2: 30. Priset för vistelsen i Benjamins akademi var 700 fl. eller 230 Rdlr i månaden. De extra ordinarie utgifterna ansågos ej stiga särdeles högt. B. Baaz till J. K. odat. (okt.?) 1639 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^2/_{11}$, 24/14 dec. J. Rosenhane till J. K. $^2/_{11}$ 1639 St. S.

visste han bibehålla respekten. Han synes förstått att vinna sina lärjungars tacksamhet och förtroende för lifvet [1]. Bland M. Benjamins pedagogiska grepp var täflan mellan lärjungarne af stor betydelse. Han visste att draga nytta af de unga herrarnes äregirighet, och han försummade ej att gifva offentligt erkännande, när någon särskildt utmärkte sig i studier eller exercitier.

Karl Gustaf inträdde i Benjamins akademi den 30 oktober. Hvad hans ställning där beträffar, kan sägas, att de bevarade vittnesbörden gifva vid handen, att han varit en lärjunge, som gjort synnerligen goda framsteg. Han hade ej varit i akademien mer än en och en half månad, då M. Benjamin redan trenne gånger förebrått de öfriga akademisterna, att de ej med samma flit och uppmärksamhet bedrefvo sina studier och öfningar som den unge pfalzgrefven, hvilken i samband härmed framhållits som ett högst efterföljansvärdt föredöme [2]. Samtidigt förbereddes täflan i ridning mellan lärjungarne i akademien, och Karl Gustaf öfvade sig till det förestående profvet med all flit, och på ett sätt, som väckte allas förvåning, tilltog han dagligen i färdighet. Den 27 dec. (g. st.), enligt nya tidräkningen heliga tre konungars dag, hade man särskildt högtidligt i Benjamins akademi. Då lektes först kungaspel. Pfalzgrefven blef ej konung, hvilket af B. Baaz uppfattades som en lycka: Karl Gustaf visste ju som nykomling föga om deras manér där i landet. Den fransman, som blef kung, uppsatte ett pris, ett svärd af silfver till 70 fl. värde, hvarom man så täflade i ringränning under trumpeters ljud och i närvaro af mycket förnämt folk. Karl Gustaf blef visserligen ej segrare, det blef en fransk markis, men han och prins d'Aumale förde sig med bättre grace än segervinnaren och gjorde de bästa anfall, hvarvid var att märka, att Karl Gustaf blott var lärjunge i akademien på tredje månaden, men bland hans medtäflare funnos de, som voro det på tredje året [3].

---

[1] B. Baaz till J. K. 24/14 dec. 1639 St. S. Mémoire de M. l'abbé Arnauld I: 30—33.

[2] Pendant le séjour que ce Prince fit dans cette Académie il fit paroître en lui tant de sagesse et de conduite qu'on le proposoit pour modèle à tous les autres Seigneurs et Gentilshommes. M. de Benjamin m'a souvent assuré que de tous les jeunes Seigneurs qu'il avoit élevés, il n'avoit jamais reconnu tant de semences de vertus, que dans le jeune Prince Charles Gustave: Mémoires de Hambourg etc. par M. Aubery du Maurier, s. 240—241.

[3] B. Baaz till J. K. 24/14 dec. 1639, $^{21}/_{12}$, $^{29}/_{12}$ 1639 St. S.

Ehuruväl arbetena inom Benjamins akademi och väl ej minst exercitierna lade mycket beslag på Karl Gustafs tid och kraft, blef dock tid öfrig äfven för studier utom akademiens egentliga program. Studieplanen uppgjordes af Salvius, som dock fann lämpligt varna för öfveransträngning. Prinsen borde "post exercitationes sacras" fullfölja sina studier i folkrätt. Härvid skulle som handbok användas Grotii af pfalzgrefven Johan Kasimir synnerligen högt skattade arbete "De Jure pacis et belli". Detta vore så mycket lämpligare, som Karl Gustaf kunde få framställningens svårare partier belysta under samtal med författaren. Vidare borde Karl Gustaf studera Frankrikes historia och helst franska författares framställningar i detta ämne. Äfven vid val af detta slags litteratur borde man inhämta Grotii råd. Att döma af Baaz' uppgifter om studierna ha dessa också bedrifvits i den riktning Salvius angifvit, hvarvid dock tidens korthet gjorde, att Baaz och hans lärjunge ej kunde bedrifva arbetet med all den intensitet, de önskade. Därjämte bör också framhållas, att preceptorn dessutom varit böjd för att prinsen fortfarande skulle sysselsätta sig med klassisk litteratur, särskildt med skrifter af retoriskt innehåll. Grotius har också ägnat stor uppmärksamhet åt Karl Gustafs studieangelägenheter. Han besökte ofta den unge fursten och meddelade då gärna goda råd: studierna borde främst drifvas med det ögonmärket, att Karl Gustaf i en framtid kunde ha direkt nytta af dem. Han borde följaktligen välja sådan litteratur, som behandlade ting, som just för honom kunde vara af gagn att känna. Det komme ej an på att läsa många böcker utan att omsorgsfullt studera några få lämpliga [1]. När det gällde att få närmare råd för ett framgångsrikt historiskt-politiskt studium med särskild hänsyn till Frankrikes samhällsförhållanden vände sig den unge fursten till en af de främste specialisterna på detta område, Theodor Gottfried [2], då en femtioårs man, rikshistoriograf och kungligt råd. Gottfried framhöll för den vetgirige unge prinsen, att man i detta afseende borde observera fem olika synpunkter: 1) taga noggrann kännedom om de höga herrarnes genealogi för att få kunskap om kungliga och furstliga husens släktskap; 2) studera historiska författare, som skildrade statshistorien; 3) uppmärksamma landets topografi; 4) taga kännedom om statsämbetena och 5) om landets statuter och lagar. Rikshistoriografen hänvisade också på för detta ändamål lämplig

[1] B. Baaz till J. K. odat. (okt.?) 1639, $^{4}/_{1}$ 1640, $^{23}/_{11}$ 1639 St. S.

[2] Mera känd under namnformen Godefroy.

litteratur. I öfrigt var Karl Gustaf ingalunda hänvisad blott till den bildning, som den benjaminska akademien erbjöd. Vi finna också, att han ej helt försummade intellektuella njutningar af mera lärd anstrykning. Den 7 december 1639 var han således närvarande i jesuitkollegiet, då en son till M. Benjamin disputerade: "De principiis logicæ".

Till de viktigare bildningstillfällen, som stodo Karl Gustaf till buds, få räknas, nu som under den tidigare parisvistelsen, politiska samtal med framstående män, främst Grotius. Dennes samtal med Karl Gustaf synas mera än förut direkt rört sig om den aktuella politiska situationen. Den unge pfalziske kurfurstens arrestering i Vincennes framställdes af Grotius som ett försök af Frankrikes regering att utöfva pression på konungen af England. Visade den senare sig villig att på allvar uppträda mot kejsaren, skulle, menade ambassadören, snart hans unge släkting vara fri, men eljest kunde hans fångenskap draga ut en tid. Weimarska arméns ställning, konflikten i Frankrike mellan krona och parlament utgjorde också ämnen för samtal mellan Grotius och Karl Gustaf. Hvad Frankrikes resurser att uthärda den pågående krisen beträffade, hyste Grotius de bästa förhoppningar på grund af de i franska folket inneboende krafterna. Vid ett annat tillfälle framhölls drottning Elisabets regeringskonst som efterföljansvärd, hon hade ej med onödiga skatter velat utarma sitt folk. Äfven svenska förhållanden kommo på tal. Så gaf Grotius uttryck åt sin beundran för rikskansleren och för konung Karl IX:s klokhet. Också Duræi verksamhet berördes. Äfven andra gåfvo Karl Gustaf politisk upplysning. Gottfried gaf således en framställning af Richelieus politik, bl. a. dennes sträfvanden att genom olika medel vinna inflytande i Italien och Tyskland. Den artige rikshistoriografen framhöll såsom något för svenska nationen eget dess trohet mot konungahuset och frånvaron i Sverige af inbördes strider äfven under en månghöfdad förmyndarregering. Hessens sändebud Polheim förklarade närmare sitt lands politik, särskildt i förhållande till Sverige, och åtskilliga officerare, bl. a. general Degenfeld, lämnade Karl Gustaf del af sina erfarenheter från trettioåriga kriget. Pfalzgrefven beflitade sig således att få en riktig bild af den franska statens verkliga läge. Hvad som, att döma af hans bref till Sverige, främst tilldragit sig Karl Gustafs uppmärksamhet, har varit å ena sidan den pågående inre jäsningen i Frankrike, folkets hotfulla klagan öfver statsbördorna, stämplingarna mot den mäktige kardinalen, å andra sidan ståndaktigheten och beslutsamheten

hos denne själf och hans vänner. Oaktadt Karl Gustaf ingalunda hyste sympati för Richelieu, fann han dock, att denne vore ett typiskt exempel på hvad en medborgares kraftiga vilja kunde uträtta i ett samhälle [1].

Studiearbetet lämnade dock tid öfrig till sällskapligt umgänge, där den unge fursten kunde knyta förbindelser, som i en framtid ansågos kunna blifva af värde. Först märkes umgänget med de öfriga akademisterna. M. Benjamins lärjungar tillhörde Frankrikes allra högsta societet. Bland dem funnos under Karl Gustafs lärjungetid ej mindre än tre prinsar, prins d'Aumale och tvenne prinsar d'Elbeuf, dessutom ättlingar af Frankrikes mest lysande aristokrati [2]. Då dessa unga herrar med tiden skulle komma att uppstiga till rikets förnämsta värdigheter, ansågs med allt fog ett förtroligare umgänge med dem vara af vikt för Karl Gustaf. En nära vänskap uppstod särdeles mellan pfalzgrefven och den unge markis de Bréval. Men äfven utländingar från vidt skilda håll, både engelsmän och tyskar, funnos i M. Benjamins akademi, åtminstone med tvenne sådana kom Karl Gustaf i närmare beröring, nämligen de båda unge grefvarne af Waldeck. I dessas sällskap företogs bl. a. en hjortjakt i Bois de Vincennes. I öfrigt sammanträffade Karl Gustaf vid bjudningar hos bl. a. general Degenfeld med åtskilliga furstliga personer, utom grefvarne af Waldeck äfven t. ex. med landtgrefven af Hessen och grefve Henrik af Nassau, äfvensom med högre officerare. Vid dessa tillfällen voro samtalen till god del af militär och politisk natur. Baron de Rorté, som just skulle afgå som sändebud till Sverige, visade Karl Gustaf mycken artighet och uppmärksamhet samt passade på att uttrycka sitt intresse för att allt framgent bibehålla det goda förhållandet mellan Sverige och Frankrike [3]. Det är gifvet, att äfven under detta senare besök i Paris Karl Gustaf plägade umgänge med svenskar, som vistades i världsstaden, så framförallt med Hambræus, med hvilken Karl

[1] K. G. till Reg. (koncept) St. S.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^{26}/_{10}$ 1639. B. Baaz till J. K. $^{2}/_{11}$ 1639 St. S. Mr le Prince Palatin de Suède Charles Gustave — — — estoit venu en France et sortoit de l'Académie de Mr de Benjamin, où il s'estoit mis par mon conseil, à cause de la médiocrité de son train, pour un Prince héritier présomptif d'un Royaume, lors si considérable. Dans cette Académie il fit un amitié particulière avec Mr le Marquis de Bréval, frere aîné de Mr l'Archevesque de Paris, qu'il disoit estre le plus sage qui fûst dans cette Académie: Aubery-Maurier: Mémoires pour servir à l'histoire de Hollande s. 349. Om lärjungarne i Benjamins akademi, se Mémoire des princes, seigneurs etc. — — — dans l'academie du Roy (Karl Gustafs konc. St. S.)

[3] B. Baaz till J. K. $^{11}/_{1}$ 1640. K. G. till J. K. 15/5 febr. 1640 St. S.

Gustaf kom i beröring ej blott i dennes egenskap af själasörjare. Bland andra svenskar, med hvilka Karl Gustaf hade förtroligare umgänge, kunna nämnas Gustaf Rosenhane, hofmästarens broder, som i sjukligt tillstånd återkommit från Rom till Paris, och Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, som likaledes återvändt från Italien genom Schweiz och öfver Breisach till Paris, hvarifrån efter en månads vistelse hans färd gick vidare till England och Holland. Svenskarne i Paris torde i allmänhet ej lefvat allt för indraget. Man såg hvarandra åtminstone vid valeten. Karl Gustaf var således i febr. 1640 inbjuden till Gabr. Oxenstiernas valet [1], där han synes sammanträffat med flertalet svenskar, som där uppehöllo sig.

* * *

Som nämndt har Johan Kasimirs syfte, uttryckt i bref redan 28 dec. 1638, varit, att Karl Gustaf efter resan genom Frankrike och studietiden i Saumur vid återkomsten till Paris borde gifva sig till känna vid hofvet. I denna mening hade den äldre pfalzgrefven ytterligare styrkts af Axel Oxenstierna, som rådt, att Karl Gustaf vid fastlagstiden 1640 borde aflägga sitt inkognito, uppträda vid hofvet och söka audiens hos konungen af Frankrike, hvilken vid den tiden antogs vara i Paris eller dess närhet, men också hos drottningen och dauphin. På hemfärden, som skulle ställas öfver England, borde han vid engelska hofvet likaledes aflägga sitt inkognito: där vore det mindre skäl att bibehålla det. Af andra uttalanden från kansleren, som på vårsidan 1640 kommo till våra resandes kännedom, framgår, att vid unge pfalzgrefvens uppträdande i de franska hofkretsarna ingenting skulle sparas "hvad dignitatem et reputationem vidkommer". Äfven andra uttalade sig lifligt för att Karl Gustaf skulle, lämnande sitt inkognito, på våren 1640 uppträda vid hofvet i Paris för att lära känna franska hofseder, som redan nu började betraktas som föredöme för öfriga europeiska hof. Det skulle, menade Schering Rosenhane, rent af kunna uppväcka franske konungens misshag, om han "comme un premier Prince de Sang de nostre Reine" reste utan att hafva gjort sin uppvaktning [2]. Emellertid har Johan Kasimir, sedan Karl

[1] B. Baaz till J. K. 8/18 febr. 1640, 28/18 jan. 1640 St. S. Gabriel Gabrielsson Oxenstierna till A. Oxenstierna $^{19}/_{1}$ 1640. Om Gabriel Oxenstiernas lifliga umgänge med K. G. i Amsterdam se Israel Lagerfeldt till Gabriel Gustafsson Oxenstierna $^{14}/_{7}$ 1638 (O. S.).

[2] J. K. till J. Rosenhane och K. G. samt Salvius $^{3}/_{11}$ 1639 kop. bl. konc. St. S. Axel Oxenstierna till J. K. ^{28} s. $^{20}/_{10}$ 1639. B. Baaz till J. K. 21 31 mars 1639. Sch. Rosenhane till J. K. $^{25}/_{11}$ 1639 St. S.

Gustafs tilltänkta studievistelse i Saumur gått om intet, visat sig tveksam om lämpligheten af att sonen enligt den tidigare planen aflade sitt inkognito i Paris, då han under den långa vistelsen i Benjamins akademi, som drog ut längre än från början var beräknadt, bibehållit detta. Uppträdde han nu som pfalzgrefve vid Rhen etc., skulle däraf, enligt Johan Kasimirs tanke, följa, att han måste utveckla vida större stat, som i sin tur skulle draga med sig rätt ansenliga utgifter, troligen äfven på resan till och i England, ja, måhända äfven på den fortsatta färden till Sverige, då det ju sedan ej vore lätt att åter uppträda inkognito. Därtill kom, att om unge pfalzgrefven begärde högtidlig audiens hos konungen af Frankrike, detta lätt kunde medföra obehagliga etikettstvister, hvaraf medlemmar af pfalziska huset förut haft erfarenhet. Johan Kasimir hemställde därför till rikskansleren, om ej målet — att få tala med konungen och de främsta ämbetsmännen i Frankrike så väl som i England — för Karl Gustafs del kunde vinnas genom att han liksom af en händelse, "en passant", skaffade sig audiens hos konungen och Richelieu, hvarvid han inför hoffolket skulle uppträda inkognito, men naturligtvis gifva sig tillkänna för konungen och kardinalen m. fl. Härigenom kunde den unge fursten med de höga personerna komma i ett mer förtroligt samtal än hvad fallet kunde blifva i en officiell audiens, där hvarje ord, som fälldes, annoterades [1]. Hvad Axel Oxenstierna svarat på dessa pfalzgrefvens uttalanden, är mig obekant, då de bevarade brefven därom intet upplysa. Visst är, att Johan Kasimir slutligen ej gaf någon bestämd order rörande formerna för sonens uppvaktning vid hofvet — om han där skulle uppträda inkognito eller ej —, men dock tydligt gaf tillkänna sin större böjelse för att Karl Gustaf skulle inkognito lämna Paris. Något som vid det slutliga afgörandet spelat in, var också den omständigheten, att enligt Johan Rosenhanes och Grotii mening det skulle åtgå en rundlig tid till förberedelser för att Karl Gustaf värdigt skulle kunna uppträda som pfalzgrefve vid Rhen och en med svenska konungahuset nära befryndad furste. Alltnog, af flera skäl beslöts, förnämligast på Grotii råd, att Karl

[1] J. K. till Axel Oxenstierna $^{26}/_{11}$ 1639. A. O. B. II: 10: 733 ff. Äfven med biskop Johannes Matthiæ har Johan Kasimir kommuniceret sin plan ang. formerna för Karl Gustafs uppvaktning vid franska hofvet, liksom han ber Joh. Matthiæ inhämta drottningens betänkande i denna sak. J. K. till J. Matthiæ (bl. Joh. Kasimir odat. koncepter) St. S.

Gustaf allt fort skulle förblifva i samma ställning som hittills, d. v. s. inkognito [1].

Emellertid slutade Karl Gustaf de sista dagarna af april sin lärokurs i M. Benjamins akademi, där han lämnade ett stort tomrum efter sig, följd af M. Benjamins amplaste loford, och tog ett förnämligt logement i Faubourg St. Germain. Vistelsen här blef kort. Den 30 april bröt pfalzgrefven med svit upp mot Soissons, där han och hans följe den 2 maj, alltfort bevarande sitt inkognito, erhöllo audiens först hos konung Ludvig själf, därefter hos kardinal Richelieu [2]. Introduktören för främmande sändebud, grefve de Brillon, underrättade de höga personerna om Karl Gustafs ankomst, tillika uttryckande prinsens åstundan att förblifva inkognito, som togs mycket väl upp. Konungen gick vid audiensen Karl Gustaf till mötes och talade med honom med obetäckt hufvud, allt uppmärksamheter mot den unge fursten. Han bad också om sin hälsning till drottningen af Sverige. Kardinalen mötte pfalzgrefven vid dörren af mottagningsrummet och förde honom vid handen till de framsatta stolarna; så väl kardinalen som Karl Gustaf hade hufvudbonaderna på. Richelieu samtalade en god halftimme med Karl Gustaf om den politiska ställningen, därvid framhållande nödvändigheten af god endräkt mellan Sverige och Frankrike. Slutligen hade kardinalen frågat, om ej ännu någon gemål vore utsedd åt den unga svenska drottningen, härvid tilläggande: "de närmaste äro de bäste". Efter audiensens slut följde Richelieu den unge fursten ända till trappan, dock förbehöll han sig att gå till höger. Biskopen af Auxerre förde Karl Gustaf till vagnen. Den 6 maj hade man i St. Germain audiens hos drottningen, som stod upp, då hon tilltalade prinsen. Hon föreställde honom också för M:lle de Rohan, frågande om de ej vore släkt, hvilket bragte Karl Gustaf i en viss förlägenhet. Slutligen föreställdes dauphin, som "efter sin ålder quoad vigorem et staturam var nog till at admirera" [3].

---

[1] B. Baaz till J. K. $^{25}/_{4}$ st. v. 1640. Joh. Rosenhane till J. K. 28 mars/7 april 1640. K. G. till J. K. $^{25}/_{4}$ 1640 St. S.

[2] K. G. till J. K. 9 maj 1640. Quand il (Karl Gustaf) quitta l'Académie, M. de Benjamin le régala magnifiquement dans son Apertement, et il n'apella à ce repas avec le Prince que M. le Duc d'Aumalle, depuis duc de Nemours, Messieurs les Comtes de Waldec, — — — M. le Marquis de Bréval et moi tous gens pour qui il avoit une amitie particulière. Äfven Aubery du Maurier gaf en afskedsfest för prinsen. Mémoires de Hambourg etc. par M. Aubery du Maurier s. 241.

[3] B. Baaz J. K. 9/19 maj 1640. J. Rosenhane till J. K. 9/19 maj 1640. Tr. A. O. B. II: 16: 744—747. Kardinalen hade redan tidigare låtit förspörja sin

Efter återkomsten till Paris från Soissons togo våra resande bostad i Faubourg St. Germain (à la Ville de Venise), men på Grotii trägna maning måste Karl Gustaf med svit snart under den återstående parisvistelsen gästa honom. Grotius var en artig värd, trakterade sina gäster på det präktigaste och underhöll dem med lärorika samtal[1]. Under vistelsen hos honom synes Karl Gustaf ifrigare deltagit i sällskapslifvet. Han aflade afskedsvisit hos kurfursten af Pfalz, men också hos prinsessan af Rohan[2], genom hvars bemedling Karl Gustaf torde kommit i närmare beröring med den förfinade och bildade umgängeston, utmärkt af rikt intresse för språk och litteratur, som kännetecknade det franska sällskapslifvet under l'hôtel de Rambouillets glansperiod. Innan Karl Gustaf lämnade Paris, gaf M. Benjamin gästabud för honom jämte de öfriga "furstlige och greflige personer", som varit Karl Gustafs medlärjungar. Att döma af Bengt Baaz' och Johan Rosenhanes uppgifter hade unge pfalzgrefven i sällsynt grad förstått att vinna sina lärares och medlärjungars hjärtan.

* * *

Enligt Johan Kasimirs beslut skulle hemfärden helst företagas genom England[3]. Utsikt till tryggad öfverfart tycktes också yppa sig, då Grotius lyckats af engelske ambassadören i Paris duke of Leicester utverka löfte om ett engelskt konvojskepp till våra resandes förfogande. Den 18 maj bröt man alltså upp från Paris mot Dieppe. Färden gick öfver Rouen. På aftonen den 18 hade Karl Gustaf kommit till Poissy. Han hade med sig ett talrikt följe: alla i Paris varande svenskar, bl. a. Hambræus, grefvarne af Waldeck, hessiske gesanten Polheim. Förmodligen hade man en glad afskeds-

välvilja mot K. G.: Cardinalis säyes C. G. myckit affectionerat, iagh twiflar icke, att det ju är af andre Frantzosers commenderande och refererande om dess loflige förehafuande och till ewentyrs derföre och att C. G. uti Brisac platt inthet togh sigh af det wäsendet efter det stoora fallet. B. Baaz till J. K. 24/14 dec. 1639 St. S. Johan Kasimirs äldre broder Johan II af Zweibrücken hade äktat Catherine de Rohan, syster till hugenottledaren Henri de R., hvarigenom den pfalzgrefliga familjen blifvit befyndad med denna förnämliga ätt.

[1] B. Baaz till J. K. 9/19 maj 1640 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. 16/26 maj 1640. Enligt Pufendorf: De Rebus a Carolo Gustavo gestis Lib. 3 § 38, sammanträffade Karl Gustaf i Paris med den för sin skönhet berömda prinsessan Marie Louise af Gonzaga-Nevers, sedermera drottning i Polen, till hvilken den unge fursten skulle fattat ett flyktigt tycke. Jag har ej lyckats finna källan för Pufendorfs uppgift.

[3] Axel Oxenstierna till J. K. $^{20}/_{10}$ 1639. J. K. till Joh. Rosenhane $^{24}/_{11}$ 1639 konc. St. S.

fest för den bortdragande fursten. Men glädjen hotade mot aftonen att förbytas i sin motsats. Det hela höll på att sluta med en tragedi. Främlingarne antastades "icke allenast med svärd och hillebarder utan ock pistolskott" af åtskilliga sysslolösa ungdomar. Man skyndade ut på gatan, och under tumultet där bar det sig ej bättre, än att Hessens minister Polheim blef skjuten genom låret af två kulor, och tvenne lakejer, däraf en i Grotii tjänst, sårades. Karl Gustaf själf blef dock ej skadad, han kom ej med i tumultet ute på gatan. Dagen därpå framförde magistraten sin ursäkt för det skedda [1]. De hessiska och svenska ministrarne togo upp saken i sina förhandlingar med de franska myndigheterna. Dock synes bråket knappast blifvit riktigt utredt. Resan genom Frankrike fortsattes utan vidare äfventyr, och den 22 maj hade man lyckligen kommit till Dieppe. Här fick man emellertid länge förgäfves vänta på det utlofvade engelska örlogsskeppet. Den 5 juni drog Joh. Rosenhane öfver till England för att påskynda löftets infriande. De erfarenheter, han där gjorde, voro ej uppmuntrande. Storamiralen, hertigen af Northumberland, var ingalunda hågad att sända något örlogsskepp, och när Joh. Rosenhane återvände från London till Dieppe, blef han i Dover kvarhållen som spion; då han sedan återsändes till London, erhöll han ingalunda upprättelse, utan behandlades af statssekreteraren Henry Vane på ett öfvermodigt sätt. Ändtligen kom han den 19 juni tillbaka till Dieppe, hvarifrån han ämnade begagna tillfället att med en handelsflotta från Le Havre resa direkt till Holland och således alldeles öfvergifva det obehagliga England. Rosenhane måste dock gifva efter för Karl Gustafs lust att se det ryktbara öriket, och man lyckades också den 22 juni få öfverfart till Dover med tvenne örlogsskepp, som seglat från Le Havre [2]. Trots osäkerheten, vållad af talrikt uppträdande kapareskepp, afslopp sjöresan lyckligt. Öfver Canterbury, Rochester och Gravesend gick färden till London, dit man kom den 24 juni. I London besåg man hvad som föreföll mest sevärdt: kungliga palatset, Buckingham Palace, Westminster Abbey med kungarnes begrafningsplatser, börsen; djurförevisningar och skådespel försummades ej heller.

[1] Aubery du Maurier Mém. pour servir å l'histoire de Hollande 349—51. Gustaf Rosenhane, hofmästarens broder, medföljde Karl Gustaf och hans svit på återfärden från Frankrike. B. Baaz till J. K. 3/13 juni 1640.

[2] Johan Rosenhane till J. K. $^{22}/_{6}$ 1640 (kop.) St. S. B. Baaz till J. K. 18/28 juni, $^{21}/_{6}$ 1640. Efter Karl Gustafs ankomst till London har dock framförts en ursäkt för det bemötande hofmästaren rönt af de engelska myndigheterna. B. Baaz till J. K. 3/13 juli 1640. St. S.

Karl Gustaf jämte svit var närvarande vid kungliga taffeln, vid hvilket tillfälle han måhända blef föreställd för konungen. Från London bröt man upp den 27 juni mot Oxford. Under vägen besågos de förnämsta kungliga slotten, Wimbledon, Hampton court, Richmond, Windsor, där man hälsade de kungliga barnen. Sedan man besett Oxford, vände man tillbaka till London [1].

Det bryska mottagande, Karl Gustaf från engelskt håll mött, ansåg han vara en yttring af den engelska politikens likgiltighet för samförstånd med Sveriges krona, däremot var han lifligt öfvertygad om dess tendens till samverkan med spanjorerna. Han trodde, att konungen af England skulle komma att ångra detta och att skottarne skulle låta honom inse hans fel [2]. I England var det föga, som lockade till ett längre uppehåll. Man stod ju vid det stora inbördeskrigets början. Kungen hade just mönstrat Londons trupper till häst och fot; mycket möjligt är, att Karl Gustaf härvid varit närvarande. Äfven pestens härjningar gjorde en fortsatt vistelse här mindre tillrådlig. Johan Kasimir var närmast böjd för att Karl Gustaf från England skulle ställa färden till Nederländerna, där han hoppades, att sonen kunde blifva i tillfälle att studera det där pågående fästningskriget. Troligen kom ej denna Joh. Kasimirs önskan till våra resandes kännedom [3]. Visst är, att deras färd nu icke gick till Holland. Redan den 4 juli bröt man upp från London i sällskap med general King till Grevesend och därifrån följande dag på ett engelskt örlogsskepp — svenske gesanten Le Blon synes bemedlat öfverfarten — äfvenledes i general Kings följe mot Glückstadt, men då konungen af Danmark befann sig i denna stad, ansågs det ej lämpligt att här gå i land, utan Karl Gustaf med svit företog på en god snäcka nattetid färden till Hamburg, dit man lyckligen anlände den 11 juli 1640 och mottogs af den alltid tjänstvillige Salvius [4].

* * *

Frågan om resans vidare riktning måste nu tydligen afgöras. Vi hafva sett, att pfalzgrefven Johan Kasimir redan vid edukationsresans första planläggning varit medveten om önskvärdheten af färdens utsträckning äfven till länderna kring Östersjön. Äfven Salvius, hvars råd i saken Karl Gustaf nu i Hamburg inhämtade,

[1] B. Baaz till J. K. $^{26}/_{6}$ 1640, 3/13 juli 1640 St. S.
[2] K. G. till J. K.(?) (K. G. koncept) St. S.
[3] J. K. till K. G. $^{7}/_{6}$, kop. $^{14}/_{6}$ 1640 St. S.
[4] K. G. till J. K. $^{11}/_{7}$ 1640 St. S.

rekommenderade en färd kring Östersjökusten, öfver Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, genom Preussen, Kurland, Livland, Estland och Finland tillbaka till Sverige. Denna väg borde föredragas framför en tur genom Danmark, som också varit ifrågasatt. Kunskap om Östersjöländerna, menade med skäl Salvius, vore viktigare för den unge fursten än att lära känna Frankrike eller andra mera aflägset belägna länder [1]. Då Karl Gustaf själf var hågad för en dylik rundresa kring Östersjön, som beräknades taga ej mera än två månader, tillstyrkte Salvius denna färd. Att däremot resa till svenska armén, hvilket således också var påtänkt, fann ministern mycket farligt och besvärligt under dåvarande konjunkturer [1]. Då Salvii tankar nådde Johan Kasimir, infordrade denne i ämnet rikskanslerens betänkande. Axel Oxenstierna behjärtade visserligen till fullo det nyttiga och lärorika för prinsen af en tur kring Östersjökusten. Men han fann, att en dylik färd då vore förbunden med så många faror och svårigheter, att han för sin del ansåg sig böra afstyrka tanken härpå. Till Kolberg kunde färden väl gå för sig, men en resa genom Preussen och Kurland vore ett allt för betänkligt vågspel. Axel Oxenstierna höll således före, att det vore lämpligast, att Karl Gustaf företog hemresan direkt till sin fader [2]. Rikskanslerens råd hade väl ej inflytande på det fattade beslutet, då det ej kunnat komma våra resande nog tidigt till handa. Det vissa är dock, att den af Axel Oxenstierna föreslagna planen blef den, som följdes, vare sig nu Karl Gustaf och hans rådgifvare, Salvius, Baaz och Joh. Rosenhane, vid närmare undersökning insett, att en tur kring Östersjön vore förenad med alltför stora faror, eller Karl Gustaf fann, att hans sonliga plikt kräfde, att han påskyndade resan hem, eller andra skäl spelat in. Den 17 juli bröt Karl Gustaf under säker konvoj upp från Hamburg, tagande vägen mot Lübeck. Om han från Lübeck eller från Stralsund afseglade hemåt, kan jag ej med visshet säga, visst är däremot, att han redan i Hamburg beslutat att segla direkt till Kalmar [3]. För resans fortsättning hade

[1] J. A. Salvius till J. K. $^{11}/_{7}$ 1640 St. S. Äfven Baaz var öfvertygad om nyttan af en tur kring Östersjökusten. B. Baaz till J. K. 21/31 mars 1640. St. S.

[2] J. K. till A. Oxenstierna $^{25}/_{7}$ 1640. Tr. A. O. B. II: 10: 752 ff. "Die besichtigung der Ostsekanten undt angelegenen lender ist, meines erachtens, I. F. G. nutz- undt dienlich undt kan sie passieren bis nach Colberg. Aber durch Preusen undt Churlandt sehe ich sie meiner einfaltt nach, hazardeuzer dan das ich sie rathen woltte. Die zeiten sindt wunderlich undt die humeuren endern sich dan aus einer dan aus andern uhrsachen, undt flickett man die rationes status auch hinein". Ax. Oxenstierna till J. K. $^{1}/_{8}$ 1640 St. S.

[3] J. A. Salvius till J. K. $^{18}/_{7}$ 1640 St. S.

Salvius försträckt penningar. I början af augusti har den unge pfalzgrefven återkommit till fäderneslandet [1].

* * *

Edukationsresan var afslutad. Den hade visserligen ej blifvit allt hvad Johan Kasimir för sonens vidkommande önskat. En längre vistelse i hertig Bernhards af Weimar läger hade ej blifvit af, icke heller ett besök i prinsens af Condé armé. I Johan Banérs läger gjordes intet uppehåll, lika litet som man i Hamburg vid återresan blef i tillfälle att studera fredsunderhandlingarna: dessa hade knappast kommit riktigt i gång [2]. Trots detta får man ej underskatta den utländska resans betydelse för Karl Gustafs bildning. Den var ett viktigt led i hans uppfostran, som städse gått ut på att inrikta hans intressen på de ting och förhållanden, som med hänsyn till hans blifvande verksamhet vore af nöden att känna. Först och främst fulländade Karl Gustaf under dessa år sin ej ringa språkfärdighet, som skulle komma den blifvande konungen väl till pass vid mången diplomatisk underhandling. Utom i de svenska och tyska språken, hans moders och faders tungomål, hade Karl Gustaf, enligt den honom närstående minnestecknaren E. Ehrensteens ord, "i det latinske, fransöske och Italienske een sådan profect giordt, att dhed italienske förstodh Hans May:tt och dhet Fransöske talte Hans M:tt wähl och reedeligen" liksom fallet jämväl var med latinet [3]. I ett bref från unge pfalzgrefven till "Mon cher Oncle", måhända Fredrik Kasimir af Landsberg, tydligen härrörande från senare parisvistelsen, framhäfver brefafsändaren sin öfvertygelse om de utländska studieresornas höga bildningsvärde. "Det finns dock", menar han, "sådana, som intet lära under en lång resa, de likna Jonas, som tillryggalade en lång vägsträcka, men dock intet såg, då han befann sig i djurets buk". Själf hade Karl Gustaf i hög grad fått nåden att vara "curieux", så att han ville i grund lära känna allt i de länder han genomfor, folkens seder och bruk, dess statliga och samhälleliga ordning, staters och samhällens utveckling, ty äfven storvälden åldrades; en dag kunde ödelägga en stad,

[1] J. K. till A. Oxenstierna $^{2}/_{8}$ 1640 A. O. B. II: 10: 754 ff.

[2] J. K. till Axel Oxenstierna $^{9}/_{6}$ 1640 A. O. B. II: 10: 746 ff. J. K. till J. A. Salvius $^{30}/_{6}$ 1639 (konc.) St. S.

[3] Ehrensteen: Vita R. Caroli Gustavi. Nord. 192 U. U. B.

på hvilken sekler byggt [1]. Dessa onekligen självmedvetna ord äro i verkligheten en ej oäfven självkarakteristik. Karl Gustaf hade under färden oförtrutet genom autopsi förvärfvat kunskap om ländernas naturliga beskaffenhet, deras näringslif, städernas topografi. Han hade gjort sig förtrogen med ländernas minnesmärken och historia, författnings- och förvaltningslif, allt detta, där så ske kunde, under sakkunnig ledning. Eljest fick man reda sig på egen hand med hjälp af tidens resehandböcker. För färden inom Frankrike har man t. ex. begagnat sig af Gölnitz' för sin tid utmärkta arbete: "Ulysses belgico-gallicus", tr. 1631, på en gång resebeskrifning, resehandbok och geografi. Genom att föra dagbok befäste Karl Gustaf ytterligare sina genom färden vunna insikter och bragte reda i sina reseintryck. De summariskt förda anteckningarna samarbetades under Baaz' ledning vid längre uppehåll under färden [2]. De vittna om sin författares sinne för detaljer, utan att han därför förlorade det väsentliga ur sikte.

För naturskönhet saknade Karl Gustaf, att döma af dagboksanteckningarna, ingalunda sinne. Hvad som framförallt tilltalar honom är den leende naturen med dess rikt prunkande växtlighet, och under färden i Frankrikes medelhafsområde får han ofta tillfälle att ge uttryck åt sin känsla härför. Däremot har han, häruti ett barn af sin tid, knappast någon lifligare uppfattning af berglandskapets skönhet. När han färdas genom Alpländerna, erinrar han om landskapet blott under klagan öfver vägarnas eländiga beskaffenhet. Då han i dagboken skildrar utsikten från S. Justi kyrktorn i Narbonne öfver Pyrenéernas vilda bergskedjor, ger han ock-

[1] 'Il est bien vray que plusieurs nonchalans dont l'ame se mesle davantage avec le corps feroient le tour du monde sans rien amasser, et ressembleroient à Jonas, qui fit beaucoup de chemin et ne vit rien, pouvuqu'il estoit dans le corps d'une beste. Mais Dieu m'a fait la grace d'estre plus curieux et de vouloir sçavoir par tout ou je passe les meurs du peuple, leurs coustumes, et l'ordre de leur police ains les heures ne me sont jamais inutiles, et mon oysiveté mesme m'aporte du fruit, ainsi que la nature produit des fleurs en se jovant. Je ne m'estonne point des vertus, et des foiblesses qu'elle fait diverssement paroistre en mesme lieu: sçaschant que des empires et les estats ont leur viellesse, tout est subject au bransle general du monde, et c'est une chose estrange qu'un jour elle abbatte et ruine une ville dont un siecle avoit veu les fondemans, un autre le succez, et un troisiesme la perfection et que d'une grande forest qui avoit esté à croistre depuis la naissance du monde jusques à nostre temps, on en fasse un peu de cendre dont le vent est maistre": K. G. till "Mon cher oncle", odat. kop. bl. konc. St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^{18}/_{9}$ 1639 St. S.

så uttryck för den känsla af skönhet, som vid denna syn bemäktigade sig honom, men måhända är det här dock lika mycket kontrastverkan mot det nedanför liggande leende landskapet, som fängslar hans sinnen.

De tillfällen till umgänge med på olika områden, vetenskapens och politikens, framstående män, som i rikt mått stodo Karl Gustaf till buds, torde till sin betydelse knappast kunna öfverskattas. Härtill kom slutligen den eleganta världsmannaton, som pfalzgrefven tillägnade sig hos M. Benjamin och under umgänge i Paris' förfinade salonger [1].

Att Karl Gustaf vetat draga nytta af dessa rikliga bildningstillfällen intygas af kompetent domare. Den svenske ambassadören Hugo Grotius, hvars tillgifvenhet för den unge fursten tydligt framträder, lyckönskar Sverige att hafva en sådan ung prins. Han berömmer hans intelligens, hans karaktersegenskaper, hans ifver att inhämta allt godt och gagneligt. I bref till Axel Oxenstierna säger han sig genom samtal med prinsen och af dennes handlingar lärt känna hans begåfning, som, om den väl utbildades, lofvade bära rika frukter. Till pfalzgrefven Joh. Kasimir skrifver samme man [2], att han hos dennes son funnit alla de egenskaper, som vore nödvändiga för en stor furste, det återstode nu blott att ståndaktigt bedja Gud fullända det så lyckligt påbörjade verket. Grotius är förvissad om att Karl Gustafs hemkomst skall bereda pfalzgrefven Johan Kasimir den största tillfredsställelse, så fullkomligt utrustad med hänsyn till förståndets utbildning och allehanda förträffliga egenskaper, som den unge prinsen vore, en i allo värdig ättling till framstående furstar.

[1] Rörande kostnaden för Karl Gustafs resa kan jag ej lämna någon bestämd uppgift, då reseräkningarna ej synas vara bevarade. Emellertid uppgifver Jac. de la Gardie, att Karl Gustafs utgifter i allt ej skulle uppgått till mer än 6,000 Rdlr. Han skulle haft ett följe uppgående till bortåt ett 10-tal, detta tydligen då sviten var som talrikast. I detta fall synes Karl Gustaf lefvat sparsammare än t. ex. M. G. de la Gardie. Jac. de la Gardie till M. G. de la Gardie $^{23}/_{7}$ 1642. De la Gardieska S. Jfr De la Gardieska arkivet VI: 59 ff.

[2] A. O. B. II: 4: 39. Princeps Palatinus Gustavus sæpe ad nos venit, hominesque ipsius. Eo est ingenio, eis virtutibus, ea cuncta honesta discendi aviditate, ut etiamsi tantis natalibus et Reginæ nostræ Consanguinitate non ornaretur, dignus esset et amari et coli. Nunc cum illa tanta atque talia in eo concurrant, jus illi in me Domumque meam plenissimum, animo admodum volente concedo. Grotius till Salvius IV Febr. st. n. 1640 Extract Salv. S. Grotius till J. K. 19/29 maj 1640. Hist. Handl. XIII n:o 2: 30—31.

III. Karl Gustaf vid hofvet i Stockholm 1640—42. Förhandlingar rörande Karl Gustafs deltagande i fältlifvet i Tyskland.

Den pfalziska familjens framtid i Sverige var efter Gustaf Adolfs död särdeles oviss, då några klara dispositioner ej funnos af konungen. Dess ekonomiska och därmed äfven sociala ställning berodde i hög grad på Johan Kasimirs innehafvande jordområden i Sverige, främst Stegeborgs län, som innehades som säkerhet för pfalzgrefvinnans ej utbetalda brudskatt. Rådet, som ännu våren 1633 behandlade pfalzgrefven med stort tillmötesgående — det bad honom fortfarande taga befattning med kammarärendena — bekräftade Johan Kasimirs godsköp samt hans besittning af Stegeborg mot ömsesidig, noggrant reglerad uppsägningsrätt [1]. Pfalzgrefven fann emellertid härigenom ingalunda sina eller familjens intressen betryggade — hvilket han i flere inlagor framhöll för Rådet —, en sak, som högeligen smärtade honom. När Johan Kasimir i aug. 1633 i Nyköping sammanträffade med Rådet, har den eljest behärskade mannen alldeles förlorat sinnesjämvikten. Enligt sin egen utförliga berättelse om dessa förhandlingar förklarade han strax vid sin ankomst för de honom närstående Johan Skytte och Karl Gyllenhielm sin afsikt att lämna Sverige och resa till Frankrike eller England: tiggarlifvet på hvad ort det vara måtte, vore bättre än längre ovisshet i Sverige. För afresan hade han redan träffat förberedelser. Han beklagade sig omständligt öfver

[1] Johan Kasimir erhöll garanti för besittningen af Stegeborg tre år efter sedan brudskatten erlagts. Reg. till J. K. $^{11}/_{2}$ 1633. I bref af $^{18}/_{3}$ bestämdes, att brudskatten skulle erläggas två år efter skedd uppsägning, men J. K. behålla underpanten två år efter det brudskatten blifvit fulleligen gäldad, om han själf gjorde uppsägningen. Om kronan på eget initiativ betalade den, skulle J. K. innehafva underpanten tre år efter brudskattens gäldande. Dessa senare bestämmelser bekräftades i brefvet af $^{12}/_{4}$ 1633 R. R. Måhända betecknar pfalzgrefvens utträde ur Rådet första anledningen till misstämningen mellan honom och förmyndarregeringen.

det förakt och den sidovördnad, för hvilken han varit föremål, utan att Rådet beifrat detta. På grund af sina om Sveriges krona inlagda förtjänster hade han väntat en annan behandling. Den 12 aug. förklarade han inför Klas Fleming sig ej längre vilja taga befattning med finansärendena. Samma dag och just i anledning af den skedda afsägelsen ägde en längre konferens rum mellan Johan Kasimir och Rådet, hvarvid den förre framhöll sina förtjänster om Riket samt sin familjs ovissa ställning, som nödgade honom att draga sig ifrån alltsammans. Gentemot Rådets förklaring, att det i kraft af regeringsformen ej kunde utdela ärftliga förläningar — Johan Kasimir ville nämligen innehafva Stegeborg "alodialiter" — häfdade pfalzgrefven med skärpa, att Rådet ingalunda kunde vara bundet af regeringsformen, som ej vore af ständerna antagen. Då den aflidne konungen i långt ringare ting rådfört sig med ständerna, borde dessa äfven i detta fall säga sitt ord. Vidare påstod Johan Kasimir, att Gustaf Adolf sedan långt tillbaka gjort dispositioner för pfalzgrefliga familjens räkning: Salvius äfvensom konungens lifmedikus kunde intyga detta. På Rådets hemställan till pfalzgrefven att åter taga befattning med finanserna, svarade denne undvikande. Den 13 aug. erhöll Johan Kasimir genom Johan Skytte och Klas Fleming underrättelse, att änkedrottningen meddelat Rådet den aflidne konungens afsikt att lämna pfalzgrefven Stegeborg som ärftlig förläning, liksom de nämnda herrarne för Johan Kasimir ställde i utsikt Rådets villighet att i detta fall rätta sig efter konungens önskan, så till vida att han kunde hoppas bekräftelse på besittningen af Stegeborg intill förmyndartidens slut; det stode nämligen ej i Rådets makt att utdela ärftliga förläningar. Den 15 meddelade en rådsdeputation, bestående af riksmarsken, Nils Bielke, Johan Skytte och Klas Fleming, pfalzgrefven bekräftelse på Stegeborgs län intill drottningens regeringstillträde att besittas på samma villkor han hittills innehaft det. Däremot villfor Rådet ej Johan Kasimirs önskan att inrycka i beslutet om Stegeborg upplysningen, att detta fattats i enlighet med Gustaf Adolfs uttalade vilja; lika litet ville Rådet i ärendet gifva en skriftlig rekommendation till den myndigvordna drottningen. Men därjämte afvisades hvarje tanke på att i en af pfalzgrefven begärd rekommendation till ständerna inlägga något hopp om pfalzgrefliga familjens succession. Det enda, som ställdes i utsikt, var, att de unga pfalzgrefvarne längre fram kunde blifva immatrikulerade på Riddarhuset, hvarjämte lofvades, att om pfalzgrefvens barn blefve uppfostrade inom landet, de skulle vederbör-

ligen respekteras. Emellertid skildes Rådet och Johan Kasimir under uttryck af ömsesidig aktning och välvilja, om också den senare ej alldeles kunde dölja, att han i åtskilligt var otillfredsställd[1].

Axel Oxenstierna[2] var den, som främst styrkt Rådet att ej gifva efter för Johan Kasimirs fordringar. I det ärende, som betecknades som "ett hett järn att röra vid", successionsfrågan, hade ingen af Rådet understödt pfalzgrefven. Gyllenhielm, som betraktas som Johan Kasimirs trognaste anhängare, motsatte sig uttryckligen att upptaga detta ärende, och enligt pfalzgrefvens egen framställning synes riksamiralen liksom Johan Skytte manat honom till lugn besinning[3].

Lika mycket, som resultatet af de direkta förhandlingarna med Rådet, har säkerligen den sidovördnad, han erfor från dess sida, gått Johan Kasimir till sinnes. Stundom tog sig Rådets hållning mot pfalzgrefven former, som onekligen ej voro rätt förenliga med dess egen värdighet, såsom då man i nov. 1635 framför sina allvarliga betänkligheter mot att fursten, då han af änkedrottningen vore kallad till Stockholm, finge härbergeras å slottet[4]. Kännbar för pfalzgrefven var jämväl den behandling, som Karl Gustafs ekonomiska intresse rönte från Rådets sida. Gustaf Adolf hade som faddergåfva tilldelat den unge prinsen en pension af 2,000 Dlr smt. att årligen i febr. utgå af arrenden i Helsingland. Allt ifrån förmyndarregeringens början synes denna liksom en Johan Kasimir tillkommande pension af samma belopp ej ordentligen utfallit. Inom Rådet uttalades betänklighet emot, att Karl Gustaf på en gång skulle komma i åtnjutande af pensionen och fri förtäring å slottet. Man aktade sig emellertid att direkt neka rättmätigheten af de pfalzgrefliga anspråken i denna del: pensionen uppfördes i Rikshuf-

[1] Under diskussionen med Rådet hade bl. a. den beskyllningen framförts mot pfalzgrefven, att han sträfvade att i Sverige grundlägga ett furstedöme för sin familj. Ett par dagar tidigare hade han inför Gyllenhielm försvarat sig mot den, enligt Johan Kasimirs egen uppgift, rätt allmänt utbredda misstanken, att han syftade till en ställning, liknande de polske magnaternas (die polnischen Fürsten). Joh. Kasimirs egenhändiga berättelse ang. förhandlingarna med Rådet (konc.) aug. 1633 St. S.

[2] Ax. Oxenstierna till någon af Rådet $^{9}/_{2}$ 1632 Krigshist. Ark. II: 674. Ax. Oxenstierna till Rådet $^{5}/_{10}$ 1633. Tr. H. Sk. Hist. 27: 174—76. A. Oxenstierna till Gabr. Gustafsson Oxenstierna $^{21}/_{5}$ 1634. O. S.; till J. K. $^{20}/_{5}$ 1634 St. S.

[3] Johan Kasimirs berättelser om förhandlingarna med Rådet aug. 1633 (konc.) St. S. R. P. III: 155—163. Jfr Odhner: Om pfalzgrefven Johan Casimirs förhållande till Drottning Christinas förmyndare. Nord. Univ. Tidskr. VIII: 4, s. 20 ff.

[4] R. P. 5: 305—309.

vudböckerna, men blott en del jämte ränta utbetalades. Trots Gyllenhielms och Skyttes påminnelser i Rådet hade ännu i april 1636 i detta afseende ingen rättelse försports. Gyllenhielm hyste visserligen då förhoppning att jämte riksmarsken och andra riksråd med sina skäl kunna i samband med det mot sommaren sammanträdande ständermötet utverka ett beslut, ägnadt att i denna sak tillfredsställa Johan Kasimir, ett hopp, som dock synes kommit på skam, alldenstund i 1637 års Rikshufvudbok Karl Gustafs pension för 1636 upptages som kronans skuld [1].

Redan under Gustaf Adolfs tid hade Johan Kasimir, då kriget erhöll en för de evangeliska gynnsam utgång, riktat konungens uppmärksamhet på önskvärdheten äfven från svensk synpunkt af att det pfalziska huset återfinge sitt gamla område vid Rhen, om möjligt utvidgadt med sekulariserade stift. Äfven häfdandet af sin släkts anspråk på jülichska arfvet låg Johan Kasimir varmt om hjärtat. Tidigt hafva han och hans bröder i detta syfte sökt erhålla bistånd af den svenska politiken. Men ej heller i detta fall var rikskansleren sinnad att villfara de pfalzgrefliga anspråken. Ej nog med att Axel Oxenstierna ej gaf förhoppning om svenskt understöd i berördt syfte; i samtal med Johan Kasimirs broder Fredrik Kasimir underkände han t. o. m. de pfalziska anspråkens berättigande i den jülichska arfstvisten, hvilket, när det inberättades till Johan Kasimir, ej kunde undgå att ytterligare uppreta denne mot rikskansleren. Redan innan pfalzgrefven mottagit underrättelse om kanslerens ställning till de pfalziska intressena, hade han vidtagit åtgärder för att vinna den svenska politikens verksamma bistånd. Af Per Brahe, som våren 1634 stod färdig att som Rådets utskickade bege sig till Axel Oxenstierna i Frankfurt, hade han lyckats vinna löfte att hos kansleren kraftigt förfäkta pfalziska husets intresse. Genom Gyllenhielm, Jakob de la Gardie och Skytte, med hvilka han ofta och öppenhjärtligt rådförde sig angående sina tyska anspråk, hade Johan Kasimir, stödd på Rådets allmänna rekommendation af aug. 1633, utverkat en skrifvelse från Rådet till kansleren, att denne måtte till-

[1] Karl Gustafs faddergåfvebref i K. G. U. St. S. Förhandlingarne i Rådet $^{2}/_{6}$ 1635 R. P. IV: 72. Jfr R. P. III: 20 och 157. Joh. Kasimir till Gyllenhielm $^{14}/_{3}$ 1636 kop. Gyll. S. Gyllenhielm till J. K. $^{27}/_{3}$, till pfalzgrefv. Katarina $^{9}/_{4}$ 1636 St. S. Äfven efter 1636 gjordes påminnelser ang. pensionen. Se B. Baaz till J. K. $^{23}/_{6}$ 1637 St. S.

börligen taga sig an pfalzgrefvens och hans anhörigas sak i Tyskland [1].

Axel Oxenstierna lofvade väl i enlighet med Brahes och Rådets påminnelser att ingalunda underlåta att främja Johan Kasimirs intresse. Emellertid har af flera skäl pfalzgrefvens sändebud J. M. Heintz ej varit i tillfälle att vid Frankfurtmötet mycket uträtta, så mycket mer som, när det skulle komma till afgörande, det beräknade biståndet från den mäktige rikskansleren synes uteblifvit. Axel Oxenstierna lofvade visserligen att härnäst, "da die Sachen auf etwas breiterem Fuss stehen werden", efter sin förmåga iaktta hvarje tillfälle att häfda pfalzgrefvens anspråk: nu vore ej tillfället lägligt [2].

Ungefär ett år senare, mars 1635, sökte emellertid Rådet genom att föreslå en af hans söner till koadjutor i stiftet Bremen, tillfredsställa Johan Kasimir. Pfalzgrefven svarade visserligen på Rådets hemställan i detta ärende artigt, betygande sin fägnad öfver att hans söner redan i så unga år hade utsikt att vara Sveriges krona till gagn, men i själfva verket var han missbelåten med anbudet, då han tidigt synes varit på det klara med dettas osäkerhet. Därjämte hyste han den uppfattningen, att den blifvande koadjutorn måste förplikta sig att lefva ogift, något som ej tilltalade honom. Af själfva saken blef emellertid intet, då kapitlet ej ville godtaga en omyndig koadjutor [3].

[1] J. K. till Gustaf Adolf $^{20}/_{2}$, $^{5}/_{3}$ 1632 (skrifvelser till Gustaf II Adolf). Johan II till J. K. $^{14}/_{4}$ 1634 kop. (bland Joh. Kasimirs skrifvelser till J. de la Gardie) E. L. G. Reval. J. K. till J. de la Gardie $^{16}/_{4}$ 1634, $^{22}/_{10}$ 1635 E. L. G. Reval. J. K. till Gyllenhielm $^{4}/_{2}$, $^{26}/_{3}$, $^{16}/_{4}$, $^{2}/_{5}$, $^{22}/_{5}$ 1634, $^{10}/_{11}$ 1635 Gyllenhielms S. Af brefven till Gyllenhielm och i synnerhet till de la Gardie framgår, hvilken vikt pfalzgrefven satt på familjens tyska pretentioner. J. de la Gardie till J. K. $^{12}/_{4}$, $^{28}/_{5}$ 1634. Gyllenhielm till J. K. $^{5}/_{4}$, $^{26}/_{4}$ 1634, $^{23}/_{10}$ 1635. Joh. Kasimir till J. Drake $^{24}/_{12}$ 1634 (K. G. U.) St. S. J. K. till Reg. $^{16}/_{4}$ 1634 (konc.). Reg. till J. K. $^{28}/_{4}$ 1634. Reg. till A. Oxenstierna $^{28}/_{4}$ 1634 R. R.

[2] J. K. till P. Brahe $^{23}/_{2}$, $^{20}/_{4}$, $^{4}/_{5}$ 1634 Brahe S. P. Brahe till J. K. $^{26}/_{2}$, $^{28}/_{4}$, $^{21}/_{5}$, $^{23}/_{6}$, $^{18}/_{8}$ 1634. J. M. Heintz till J. K. $^{15}/_{7}$ 1634. J. K. till A. Oxenstierna $^{28}/_{6}$ 1634 A. O. B. II: 10: 625.

[3] Reg. till J. K. $^{18}/_{3}$, $^{25}/_{3}$ 1635 R. R. J. K. till Reg. $^{20}/_{3}$, $^{31}/_{3}$ 1635. J. de la Gardie till J. K. $^{5}/_{4}$ 1635. Gyllenhielm till J. K. $^{5}/_{4}$ 1635. J. K. till J. Drake $^{31}/_{3}$ 1635 (K. G. U.). J. Drake till J. K. $^{6}/_{4}$ 1635 St. S. Förslaget om att skaffa koadjutorskapet åt någon af pfalzgrefvens söner — det synes gällt Karl Gustaf — har af Salvius bragts på tal redan i slutet af 1632. Salvius till J. K. odat. $^{24}/_{3}$ 1633, $^{21}/_{12}$ 1634, $^{3}/_{7}$, $^{29}/_{8}$, $^{3}/_{10}$ 1635 St. S. Jfr Zetterquist: Grundläggningen af det svenska väldet i hertigdömena Bremen och Verden s. 22 ff.

Man kan utan tvifvel bestämdt påstå, att under 1630-talet Jakob de la Gardie, Skytte och Gyllenhielm stodo pfalzgrefven nära, voro hans förtrogne och, till en viss grad, äfven främjade hans intresse inom Rådet. Därtill kom äfven en besläktad politisk åskådning, som ytterligare sammanförde dem med Johan Kasimir. Pfalzgrefven delade de nämnda rådsherrarnes böjelse för skyndsam fred i Tyskland äfven med ringa vinst. Men visserligen hyste han denna mening ej främst därför att hans egna intressen i Tyskland fordrade fred. Han var ej heller fredsvän "quand même" i den meningen, att han under dåvarande konjunkturer trodde på utsikten af varaktig fred för Sverige.

Under Gustaf Adolfs tid, då han ofta af sin kunglige svåger blef anmodad att afgifva yttrande angående den utrikespolitiska ställningen, varnar Johan Kasimir för att i otid inlåta sig på förhandlingar med fienden, något som kunde skada mer än hans vapen. Han litade mer till de svenska vapnens kraft för ernående af det mål, han åsyftade: ett förbund af evangeliska ständer i Tyskland med den svenske konungen som "haupt", betryggande satisfaktion åt svenska kronan, tagen främst på Österrikes bekostnad — dock skulle viktiga hamnar stanna i svenska kronans händer — samt de evangeliska ständernas restitution med 1620 som normalår [1]. Det kan då förundra, att Johan Kasimir snart nog efter Gustaf Adolfs bortgång är hågad för en vida mindre lysande fred. Att döma af de visserligen sparsamma underrättelser, som meddelas i pfalzgrefvens bevarade bref till Gyllenhielm och i synnerhet Jakob de la Gardie har denna hans ändrade uppfattning sin grund i en rotfast öfvertygelse om omöjligheten för rikskansleren att efter konungens död upprätthålla Sveriges prestige så väl hos de tyska ständerna som hos soldatesken, vidare i en allt mer stadgad uppfattning om ogörligheten att i längden kunna skaffa penningmedel för kriget, då de tryckande kontributionerna gjorde de evangeliska ständerna allt mer böjda till förlikning med kejsaren. Men därjämte menade pfalzgrefven, att det tyska kriget för Sverige i allt fall vore af mer sekundärt intresse. För Sveriges politik erbjöde de invecklade östeuropeiska hvälfningarna en hufvuduppgift, för hvilken tillbörlig kraftkoncentration i tid vore af nöden. Polens färska framgångar mot Ryssland bådade, enligt Johan Kasimir, för Sverige intet godt.

[1] J. K. till Gustaf Adolf $^{5}/_{8}$ 1632 (skrifvelser till Gustaf II Adolf).

I detta afseende erinrar Johan Kasimirs åskådning om den, som låg till grund för sonens politik tjugu år senare [1].

Ännu 1636 var misstron mellan det höga herrskapet och den härskande fraktionen inom Rådet tydlig och af sådan art, att drotsen fann sig nödsakad att inför pfalzgrefvinnan vederlägga det tal, som trängt till hans öron, att den pfalzgrefliga familjen ej vore af de mäktige rätt väl sedd. Genom förtroligt samtal sökte Gabriel Gustafsson Oxenstierna ej utan framgång mildra hennes gamla misstro. Den tillit, Rådet visade dels genom att begära en af Johan Kasimirs döttrar till studiekamrat åt den unga drottningen [2], dels, och framförallt, genom att åt dennes gemål öfverlämna ledningen af den unga drottningens uppfostran bidrog att ytterligare blidka det pfalzgrefliga paret. Det intresse, som kansleren ådagalade för de furstliga barnen, särskildt Karl Gustaf, kunde ej annat än väcka föräldrarnas tacksamhet. Därtill kom Rådets och det pfalzgrefliga herrskapets gemensamma motsättning till den allt mer nyckfulla änkedrottningen. De medlingsförsök, som pfalzgrefven och kanske särskildt hans gemål gjorde i konflikten mellan Maria Eleonora och Rådet, endast uppretade den förra mot medlarne och öfvertygade dessa om änkedrottningens oresonlighet: trogna råd uträttade intet hos Hennes Majestät, klagade pfalzgrefvinnan. Maria Eleonora framkastade mot dem beskyllningen att af egennyttiga grunder — tanke på äktenskapsförbindelse mellan Kristina och Karl Gustaf — hålla med Rådet, men hon svarade för att den beräkningen skulle komma på skam [3]. Ett bevis på att bättre förhållande inträdt mellan Rådet och Johan Kasimir, är jämväl, att den senare understundom rådspordes i viktiga utrikespolitiska ärenden, och att hans betänkanden nu ofta rätt väl synas öfverensstämt med Rådets meningar [4].

Under 1630-talets sista år, då söndringen inom Rådet var i tilltagande och Oxenstiernas öfvermakt syntes hans motståndare allt farligare, tycktes väl pfalzgrefven i samband med planen på en författningsrevision ha utsikt att få familjens ställning med hänsyn till successionsrätten till kronan närmare bestämd. Men

[1] J. K. till J. de la Gardie $^{16}/_{4}$ 1634, $^{28}/_{10}$ 1635 E. L. G. Reval. Gyllenhielm till J. K. $^{28}/_{10}$ 1635 St. S. J. K. till Gyllenhielm $^{8}/_{10}$ 1635 Gyllenhielms S.

[2] Pfalzgrefvinnan Katarina till J. K. $^{11}/_{5}$, $^{8}/_{5}$ 1636 St. S.

[3] Katarina till J. K. $^{14}/_{1}$, $^{17}/_{1}$, $^{21}/_{1}$, $^{28}/_{1}$, $^{4}/_{2}$, $^{4}/_{3}$, $^{24}/_{4}$, $^{13}/_{5}$, $^{8}/_{7}$, $^{26}/_{8}$ 1637 St. S. Jfr också Arnheim: Gustav Adolfs Gemahlin Maria Eleonora. III. Hohenzoll. Jahrb. 1905: s. 196.

[4] R. P. VII: 122—124, 384, 584—85.

Gyllenhielm, som självkrafd åtagit sig att vara ledare af den tilltänkta stora aktionen mot Oxenstiernorna, erhöll ej beräknadt understöd. Den ifrågasatta författningsrevisionen blef aldrig realiserad [1].

Ännu vid 1640-talets början voro således den pfalzgrefliga familjens utsikter i Sverige skäligen obestämda, och alltjämt hägrar för Johan Kasimir förhoppningen att i Tyskland kunna trygga de sinas ställning genom lyckosamt förfäktande af de tyska anspråken. Dessa senare hade för honom alltjämt aktualitet.

Karl Gustaf uppväxte också under lifligt intryck af de förpliktelser och möjligheter, som familjens tyska pretentioner erbjödo. Men därjämte hade i hans mottagliga ynglingasinne mot den härskande rådsfraktionen tidigt insmugit sig en misstro, ytterligare skärpt af hans preceptor, som ej skulle blifva utan betydelse, när det för den unge fursten gällde att bilda en egen politisk åskådning.

* * *

En om vårt undervisningsväsens historia förtjänt författare, A. G. Hollander, anmärker i fråga om Karl Gustafs studier, att "undervisningen, drifven med ifver i latin, tyska samt franska, synes i vetenskapen varit temligen torftig" [2]. Omdömet, utan tvifvel riktigt, om ock ej fullständigt, med hänsyn till frågan om prinsens språkstudier, är det ej i öfrigt. Karl Gustafs studier bedrefvos just med fästadt afseende på sakinnehållets vederbörliga tillgodoseende, men väl är det sant, att den furstlige lärjungens arbete utmärktes af en hälsosam koncentration kring de ämnen, som för hans framtida lefnadskall voro af vikt: juridik, statsrätt och historia jämte teologi och den för en blifvande militär nödvändiga fortifikationsläran. Studiemetoden var, som i det föregående antydts, främst karakteriserad af sträfvan att genom självsyn göra det inhämtade fullt klart och tydligt för lärjungen. I detta hänseende voro resorna redan tidigt ett högt skattadt bildningsmedel liksom — och detta framförallt under den utländska studiefärden — personligt umgänge med framstående statsmän, diplomater, lärde och militärer.

[1] H. Almquist, Gyllenhielm mot Oxenstiernorna 1639—40. Personhist. Tidskrift 1911 s. 17 ff. Planen på att genom ett riksdagsbeslut afskära pfalziska husets förhoppningar på kronan dryftades inom Rådet 1633 och 1634. Odhner anf. arb. s. 31 ff.

[2] A. G. Hollander, Svenska Undervisningsväsendets hist. I: 419.

Om man således om den utländska studieresan utan öfverdrift kan säga, att denna bl. a. skaffade den unge fursten en ej ringa grad af förtrogenhet med den europeiska storpolitiken, så var vistelsen hemma i Sverige, förnämligast i Stockholm, åren 1640—42 ägnad att förvärfva honom, utrustad, som han var med skarp iakttagelseförmåga och lefvande intresse för hvad som försiggick omkring honom, insikt i svensk rikspolitik, inre så väl som yttre. Det var helt naturligt, att grundligare erfarenhet härom var af vikt för honom, som af sin fader ofta erinrades om plikten att göra sig duglig att i en framtid tjäna Hennes Majestät och Sveriges krona. De bokliga studierna skötos nu i bakgrunden utan att helt försummas. Alltfort anbefaller Johan Kasimir åt sonen läsning af "goda böcker", och Karl Gustaf lofvar att härutinnan liksom i öfrigt rätta sig efter faderns goda råd. Säkerligen har litteraturstudiet rört sig inom väsentligen samma områden, som närmast förut varit föremål för hans intresse: historia och politik. Det kan också anmärkas, att bland den unge furstens bokförråd äfven den italienska litteraturen synes företrädd [1]. Däremot befanns prinsen vara så långt kommen, att lärarens omedelbara handledning blef allt mindre af nöden. Bengt Baaz föreslog visserligen, efter samråd med doktor Johannes Matthiæ och andre, att Karl Gustaf skulle en timme eller två före middagen låta en god latinsk författare af läraren analyseras samt att någon timme efter middagen af honom borde användas till att under preceptorns ledning vertera eller transferera någon god svensk bok på latin, i syfte att, som Baaz uttrycker sig, "H. F. N:de framdeles hade något merckeligit egit manuscriptum i sit bibliothec" [2]. I hvad mån detta råd följdes, torde få lämnas därhän. Visst är, att det, som nämndt, var studier af annan art, som förnämligast kommo att upptaga prinsens intresse.

Snart efter sin återkomst till Stockholm i september 1640, efter ett kortare besök hos fadern i Stegeborg, erhöll Karl Gustaf af rikskansleren tillstånd att besöka Gamla kansliet, och — äfven nu var Johannes Matthiæ rådgifvare i fråga om studierna — i

[1] Joh. Rosenhane till J. K. $^{23}/_{11}$ 1640 St. S. Till jämförelse må meddelas, att Jac. de la Gardie redan hösten 1639 gaf sin son M. G. de la Gardie, som då studerade i Upsala, tillåtelse att taga lektioner i italienska för en italienare, som då vistades i Upsala. Jac. de la Gardie till M. G. de la Gardie $^{17}/_{9}$ 1639. De la Gardieska Saml.

[2] B. Baaz till J. K. $^{20}/_{2}$ 1641 St. S.

slutet af oktober hade han här börjat studera handlingar rörande Gustaf I:s regering för att så inhämta grunderna för rikets dåvarande tillstånd [1]. Det var således här det politiska intresset, som var driffjädern. Om den stora politiken inhämtades underrättelser dels genom "gazettes allemandes", dels, och framförallt, genom studiet af den diplomatiska korrespondensen. Rikskansleren hade nämligen i februari 1641 medgifvit Karl Gustaf att taga del af bref från kejsaren, kurfurstar och furstar i Romerska riket, ställda till drottningen osh regeringen [2]. Det var ett tillstånd, hvaraf den unge prinsen ej underlät att begagna sig. Han lofvade också att, då tillfälle därtill erbjöde sig, äfven sända sin fader afskrifter af de diplomatiska aktstyckena. Några månader senare, juli 1641, utverkade Johan Kasimir hos cheferna för kollegierna löfte, att de i mån af tid och tillfälle skulle, hvar och en inom sitt speciella område, undervisa den unge fursten i statssaker [3].

Men äfven på andra, mindre officiella vägar erhöll Karl Gustaf kunskap om politiska frågor. Per Brahe är framförallt den, som härutinnan, särskildt då det gäller den inre politiken, drager försorg om hans upplysning. Han besöker ofta Karl Gustaf, talar helt öppenhjärtligt med honom, meddelar underrättelser från rådssammanträdena rörande viktigare där behandlade ärenden, val af drots, riksråd, ambassadör för fredsunderhandlingar o. s. v. Tilldragelserna på den inre politikens område hafva lifligt intresserat Karl Gustaf, och i brefven till fadern lämnar han ofta meddelanden från ständermöten och rådsförhandlingar: än är det behandlingen vid 1641 års ständermöte af frågan om utskrifningen, huruvida den skulle utgå efter gårdetal eller mantal, än är det tilldragelser inom förvaltningen, bl. a. de stora skandalerna, underslefven inom finansförvaltningen, proviantmästaren Henry Olofssons förskingringar och sorgliga slut [4]. Karl Gustaf synes misstänkt, att man, då det gällde räfsten

[1] K. G. till J. K. $^{3}/_{10}$, $^{17}/_{10}$, $^{24}/_{10}$ 1640. Adlersparre: H. Sv. H. III: vi—xi. Den 17 okt. hade K. G. ej ännu börjat i Gamla kansliet, men i brefvet af $^{24}/_{10}$ meddelar han planen för sina studier där. Pfalzgrefven Joh. Kasimir gillar på det högsta hans företag: "les actes du feu Roy Gustave le Premier estant bien les plus remarquables". J. K. till K. G. $^{27}/_{10}$ 1640 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{5}/_{2}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. III: xxiv.

[3] R. P. VIII: 672. Jfr Joh. Kasimirs egenh. berättelse om förhandlingar ang. K. G:s accommodement K. G. U. St. S.

[4] K. G. till J. K. $^{23}/_{1}$, $^{5}/_{3}$ 1641. Adlersparre: tr. H. Sv. Hist. III: xx och IV: vii $^{19}/_{3}$ 1642 St. S. Beträffande olika riksmötens befogenheter fäller Johan Kasimir i bref till sonen ett uttalande, som synes visa, att man på visst håll ville göra

med missbruken, ej velat gå riktigt grundligt tillväga, af fruktan för att högt uppsatta personer härvid skulle kompromeẗteras. Öfverhufvud taget är Karl Gustaf mycket kritisk gentemot regeringens inre politik, hvarvid är att ihågkomma, att hans lärare Baaz, numera kanske främst Joh. Kasimirs politiske kunskapare i hufvudstaden, såsom nogsamt framgår af dennes skrifvelser, ej hörde till regeringspolitikens mildaste bedömare liksom att den äldre pfalzgrefven — på samma gång han råder sonen till försiktighet i uttalanden — ingalunda sparar på kritik af regeringen. Karl Gustaf tadlar dess frikostighet att gifva pensioner och inrätta nya ämbeten, dess försök att skaffa medel genom godsförsäljning, mot hvilken åtgärd ett parti i Rådet, enligt hans mening med rätta, satte sig till motvärn. Kanslerens vilja segrade dock i denna fråga trots motpartiet, ledt af Johan Skytte, som hållit prinsen à jour med frågans utveckling inom Rådet. Måhända räknades försäljningen af kronogodsen rent ut af Karl Gustaf till de handlingar, ägnade att minska den kungliga myndigheten, som så grämde honom [1]. Icke nådigare är han mot det af rikskansleren i Rådet framställda yrkandet på skjutsfärdspenningarnes erläggande jämväl af gref- och friherreskap samt förläningar. Han fruktade rent ut, att detta skulle medföra ruin för de stora läntagarne. Det var en fråga, som helt naturligt måste intressera den gamle pfalzgrefven, och sonen höll rådplägningar härom med Per Brahe och Jakob de la Gardie. Den förstnämnde var förslagets stridbaraste motståndare i Rådet, och den senare förklarade för Karl Gustaf det principiellt olämpliga att i privilegierna vidtaga ändringar under drottningens minderårighet. Jakob de la Gardies lugnande försäkringar kunde ej för Karl Gustaf dölja, att faderns privilegieställning genom det väckta förslaget betänkligt hotades [2]. Det hände stundom, att oppositionspartiet i hufvudstaden ansåg sig behöfva inhämta den gamle pfalzgrefvens råd genom personligt sammanträffande med honom. Härom öfverbragte då Karl Gustaf ofta underrättelse

stark skillnad mellan de verkliga riksdagarnes kompetens och andra allmänna mötens. Det gällde utskrifning: La nouvelle façon proposée touchant la Ausschreibung sera sans doute remise à une assemblée générale, y ayant diuerses raisons et considerations pro et contra de conclure et resouldre sur tout sans une diète Generale. J. K. till K. G. $^{26}/_{1}$ 1641 St. S.

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$, $^{20}/_{5}$, $^{5}/_{6}$ 1641 St. S. tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: XVII, XX, XXV.

[2] K. G. till J. K. $^{6}/_{2}$, $^{16}/_{2}$, $^{19}/_{2}$ 1642 St. S.

i bref till sin fader. Särskildt är det Per Brahe, som i förtroligt umgänge åstundar inhämta Johan Kasimirs betänkande öfver viktiga frågor, men äfven andra längta af liknande skäl efter hans återkomst till Stockholm [1].

Om således försäljning af kronans gods var förkastlig och nya skatter ansågos betänkliga, återstod knappast något annat än att så fort som möjligt afsluta kriget. Det kunde nämligen ej vara Karl Gustaf fördoldt, att det just var kriget, som pressade rikets finanser. Men det var vederbörandes uppriktiga fredskärlek, som den unge pfalzgrefven betviflade [2].

Karl Gustaf fann föga behag i de politiska striderna. De framstodo för honom som ett de privata intressenas spel. Han hörde, hurusom man ej drog sig för att tadla så väl Hennes Majestät Drottningens rätt som motståndarnes handlingar, men själf vore han ej sen att svara dylike frispråkige [3].

Förhållandet till utlandet och särskildt de pågående underhandlingarna med främmande diplomater måste i hög grad väcka hans intresse. Från sakkunnigaste håll invigdes han också i det pågående diplomatiska spelet. Än är det kansleren själf, som meddelar honom upplysning om någon viktig underhandling, än dennes son Johan Oxenstierna, än Lars Grubbe, som gifver meddelande om den allmänna politiska situationen. Karl Gustaf önskar i likhet med fadern på det lifligaste framgång åt de af Salvius bedrifna förberedande fredsunderhandlingarna [4]. Den danske ambassadören Jöran Winds audiens i januari 1641 hos drottningen och regeringen, holsteinske hertigens försök att medla mellan regeringen och den ur landet afvikna änkedrottningen, hvarom Karl Gustaf enligt Joh. Kasimirs anmodan genom samtal med rikskansleren inhämtade närmare underrättelse, Brandenburgs förhandlingar med Sverige — om allt detta kunde prinsen våren 1641 meddela sin fader upplysningar. Längre fram på sommaren väckte särskildt danske residenten Wibes underhandlingar i syfte att förmå regeringen antaga konungen

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$ tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xvii, $^{3}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, juli 1641 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{26}/_{3}$ 1641, $^{10}/_{5}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xi, xvii.

[3] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$, $^{5}/_{6}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xvii, xxv. Af Johan Kasimir befästes han ytterligare i denna uppfattning. Fadern skrifver: — — "Ne doubtant avec vous qu'il y a plusieurs qui cherchent leur particulier, le couvrant de l'interest public, de quoy touttesfois faict mieux discourir de bouche que beaucoup escrire". J. K. till K. G. $^{16}/_{5}$ 1641 kop. St. S.

[4] K. G. till J. K. $^{16}/_{10}$, $^{7}/_{11}$ 1640, $^{27}/_{1}$, $^{29}/_{5}$ 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. III: ix, xiv, xxi; IV: xxiii.

af Danmark som medlare i tvisten med änkedrottningen den unge pfalzgrefvens intresse [1]. Brandenburgs förhållande till Sverige efter Fredrik Wilhelms anträde till regeringen följdes med uppmärksamhet af Karl Gustaf. Från kurfursten hade visserligen ingått vänskapliga bref till regeringen, men å andra sidan bådade det intet godt för öfverenskommelse med Sveriges krona, att denne till adeln i Pommern framställde uppmaning att trofast sluta sig till honom. Att kurfursten ej var riktigt att lita på, trots vänskapliga försäkringar, fick Karl Gustaf också bestyrkt i samtal med rikskansleren, som fann Brandenburgs politik misstänkt, åtminstone så länge grefven af Schwarzenberg ännu på denna hade inflytande. Emellertid ändrades förmodligen prinsens tankar härutinnan, då den brandenburgske legaten Leuchtmar sommaren 1641 började underhandlingar om ett närmande mellan Brandenburg och Sverige, som till en början borde taga sig uttryck i ett medgifvet vapenstillestånd. Den unge pfalzgrefven sökte också själf befordra sina brandenburgska fränders intressen. Änkekurfurstinnan af Brandenburg, Elisabet Charlotta, hade hos regeringen anhållit om befrielse från krigsbördorna för sitt lifgeding — brefven härom synas åtminstone delvis framlämnats af Karl Gustaf — och sökte genom skrifvelser till Axel Oxenstierna ytterligare bereda framgång åt sin önskan. Saken var före i Rådet redan i mars 1641 [2]; då Leuchtmar i juni kom till Sverige, sökte han i öfverensstämmelse med sina instruktioner genomdrifva kurfurstinnans önskningar. I detta syfte biträddes han af Karl Gustaf, som bl. a. i samtal med riksdrotsen och kansleren gjorde sig underrättad om ärendets behandling, liksom han därom äfven hölls underkunnig af Leuchtmar. Ehuru denne öfverhufvud syntes nöjd med de förda förhandlingarna, vanns dock ej fullständig framgång, hvad kurfurstinnans anhållan angick. Amten Schwedt, Vierraden, Fürstenwalde och Neuenhagen skulle enligt till änkekurfurstinnan 14 juli affärdadt bref befrias från all krigstunga och besvär, och generalmajorerna Torsten Stålhandske och Johan Lilliehöök erhöllo befallning att hålla stark hand öfver att denna försäkran icke kränktes utan vederbörligen iakttoges. Hvad däremot Crossen och Züllichau angick, ansågs ej en dylik försäkran kunna lämnas [3], då det befanns nödvändigt att hafva platser nära schlesiska gränsen

[1] K. G. till J. K. $^{16}/_{1}$, $^{23}/_{1}$ 1641, $^{20}/_{3}$, $^{22}/_{3}$ 1641, tr. Adlersparre: H. Sv. H. III: xviii, xx, IV: ix—x, $^{23}/_{6}$, $^{3}/_{7}$ 1641 St. S.

[2] R. P. 8: 542.

[3] Reg. till Stålhandske och Lilliehöök $^{14}/_{7}$ 1641 R. R.

till disposition för att så mycket lättare kunna flytta kriget in på kejserligt område och tillika bibehålla förbindelsen med Pommern; dock erhöll Leuchtmar löfte, att i fråga om inkvartering, kontributioner och andra krigsbesvär beträffande dessa områden skulle förfaras med moderation och att de ej utan yttersta tvång skulle besväras med durchmarscher. Om kurfurstliga ämbetsmän i ekonomiska ärenden komme till dessa orter, skulle de tagas i "speciell hägn" och försvar af de svenska generalerna, så att intet öfvervåld skulle dem vederfaras. Emellertid sökte kurfurstinnan att genom bref till regeringen och rikskansleren helt vinna neutralitet för sitt lifgeding. Resultatet blef dock klent. Kansleren förklarade i slutet af oktober 1641 muntligen för Karl Gustaf, att han ej ville lofva kurfurstinnan något, som han ej kunde hålla. Våren 1642 gjorde den unge pfalzgrefven nya försök att vinna rikskansleren. Han uppvaktade honom flere gånger, men fick ofta förgäfves vänta på audiens, hvaröfver han i bref till Joh. Kasimir uttryckte sin förtrytelse. Ändtligen förklarade Axel Oxenstierna, den 13 mars 1642, att det fattade beslutet ej stode att ändra: det ginge ej an att lofva något, som ej kunde hållas. Dock hade rikskansleren i sina samtal med Karl Gustaf ej underlåtit att betona, att regeringen alltjämt skulle stå till kurfurstinnans tjänst, så långt dess förmaga sträckte sig [1].

Våren 1641 erhöll Johan Kasimir genom sitt ombud i Pfalz J. M. Heintz meddelande om hertig Wolfgang Wilhelms af Neuburg förslag, att det zweibrückska huset skulle till det neuburgska mot 300,000 gyllen afstå från sina pretentioner i den jülichska arfsfrågan. Johan Kasimir, som visserligen fann den ifrågasatta ersättningssumman betydande, ansåg dock, att fasthållandet vid arfskrafvet kunde blifva mera inbringande, hvarför han var mindre hågad för uppgörelsen. Med anledning af denna sak bragte emellertid Karl Gustaf, på sin faders anmodan, det pfalzgrefliga husets intressen på tal inför kansleren. Han hade också i detta fall långt om länge fått vänta på tillfälle att andraga sitt ärende för den mäktige statsmannen. Särskildt frågan om det jülichska arfvet dryftades, men kanslerens yttrande härom tillfredsställde ej Karl Gustaf. Han fann det kallt. Enligt Axel Oxenstierna borde hela det jülichska arfvet tillfalla Brandenburg, som dock,

[1] Om K. G:s underhandl. rör. brandenburgska intresset, K. G. till J. K. $^{23}/_{6}$. $^{10}/_{7}$, $^{17}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, $^{26}/_{10}$ 1641; $^{5}/_{3}$, $^{14}/_{3}$ 1642 St. S. Jfr Elisabet Charlotta till Axel Oxenstierna (odat.) O. S.

som ställningen nu vore, lämpligen kunde gå in på delning med Pfalz-Neuburg. Däremot tycktes ej kansleren vara sinnad att hålla på de zweibrückska anspråken. Karl Gustaf blef ej rikskansleren svaret skyldig. Han genmälde, att zweibrückska huset hade lika god rätt enligt arfslagarna att gå till delning af arfvet med Brandenburg och Pfalz-Neuburg: den tredje dottern borde ha samma rätt som den andra. Kansleren i sin tur har, enligt Karl Gustafs framställning, ej varit sinnad att ingå i vidare diskussion i denna sak. Den gamle pfalzgrefven gillade emellertid fullständigt sonens tvärsäkra hållning gentemot rikskansleren i denna fråga [1].

* * *

Karl Gustaf var i Stockholm ett slags hufvudman för den pfalzgrefliga familjens intressen där. Han hade att, framförallt biträdd af Johan Rosenhane och Bengt Baaz, sörja för det pfalzgrefliga hofvets i hufvudstaden ekonomiska angelägenheter. Han gick i författning om anskaffandet af ny ekipering åt pager och lakejer. Han skulle ock ordna deras matfråga, en sak, som i början af året 1641 hade blifvit rätt bekymmersam. Från februari 1641 hade nämligen den anordningen träffats, att pfalzgrefliga hoftjänarne, däribland preceptorerna, ej längre skulle utspisas vid hofvet utan erhålla kostpenningar. Emellertid var den kontanta ersättningen för den förlorade naturaförmånen alldeles för ringa, för att folket därför skulle kunna lifnära sig i hufvudstaden, där lefnadskostnaderna voro höga. Också klagade hoffolket hos pfalzgrefvarne öfver kostpenningarnas otillräcklighet. Den nya anordningen synes af Karl Gustaf väsentligen betraktats som ett medel att bereda pfalzgrefvarne obehag och en extra utgift, då ju det felande måste fyllas ur deras egen kassa [2]. Ett annat uppdrag, som också hade sina besvär, var förhandling med Johan Kasimirs kreditorer hösten 1640 [3]. Äfven broderns uppfostran sysselsatte

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$, $^{5}/_{6}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xvii, xxiv. J. K. till K. G. $^{16}/_{4}$, kop. bl. konc. $^{8}/_{6}$ 1641 St. S. J. M. Heintz till J. K. $^{6}/_{1}$ 1641: Enligt uppgift på inkommande bref. Arkivförteckningar vol. 2 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{23}/_{1}$, $^{5}/_{3}$, $^{13}/_{3}$ 1641 St. S. Adlersparre: H. Sv. H. IV: iii, vii, viii. B. Baaz till J. K. $^{13}/_{2}$, $^{24}/_{9}$, $^{20}/_{2}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml. I: 175—82. K. G. till J. K. $^{15}/_{5}$, $^{24}/_{5}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xviii, xxii. Resolverades, att effter begge Phalzgrefvarnes præceptores och H. K. Maij:tz Fransöske språkmästare icke kunne så utspijses på slottet, ty vill H. K. Maij:t förordna hvarthera till vechokost 4 daler silfvermynt. R. Pr. $^{22}/_{12}$ 1640, tr R. P. VIII: 374.

[3] K. G. till J. K. $^{17}/_{10}$, $^{24}/_{10}$ 1640. Adlersparre: H. Sv. H. III: viii, xi. B. Baaz till J. K. $^{14}/_{10}$ 1640 St. S.

Karl Gustaf. Han framhåller för fadern det lämpliga i att en fransk lakej anskaffas åt Adolf Johan, så att denne ej skulle glömma sin franska, och en annan gång bringar han på tal frågan huruvida en längre tids studievistelse i Upsala vore gagnelig för brodern[1].

De, som i ett eller annat afseende ville utverka någon gunst af den äldre pfalzgrefven, anlitade, vanligen med framgång, Karl Gustafs bemedling. M. Beaulieu, förmodligen dansmästaren vid hofvet, begagnar denna väg för att af Johan Kasimir utfå honom lofvade 100 Rdlr; det var förmodligen sin lön, om hvilken Beaulieu påminde. Kammartjänaren Johan och sonen till "hustru Dorothe" nyttjade, ej utan framgång, i liknande syfte Karl Gustafs intercession, liksom pagen Boenart anlitade unge pfalzgrefvens personliga rekommendation för att vinna anställning hos Lennart Torstensson, då denne öfvertog befälet i Tyskland. Unga adelsmän, som önskade uppvakta Johan Kasimir, underrättade också genom Karl Gustaf härom[2]. Ej alltid var denna mellanställning af behaglig natur. Detta var åtminstone ej fallet, då sekreteraren Gyllenklou enträget under förra hälften af år 1641 genom prinsens bemedling sökte få sin åstundan förverkligad att af Johan Kasimir köpa eller tillbyta sig hemman, belägna i Stegeborgs län. Karl Gustaf hyste den misstanken, att Gyllenklou var framdrifven af sina förmän för att förarga pfalzgrefven. Slutligen tog sig denne före att, då han ej vann framgång, som ett påtryckningsmedel under sex veckor undanhålla den unge fursten de sedvanliga kansliunderrättelserna, och först genom Per Brahes mellankomst erhöll han åter del af dessa[3].

* * *

När Karl Gustaf i slutet af september 1640 anlände till Stockholm, medförde han rekommendationsskrifvelser från sin fader till regeringens medlemmar. Han anbefalles lika varmt till Axel Oxenstierna som till Johan Skytte, och i fortsättningen erinrar Johan Kasimir om det lämpliga i att sonen söker vinna alla regeringsmedlemmarnes bevågenhet liksom öfverhufvud alla mer inflytelserika personers[4]. Vi finna också, att Karl Gustaf och hans ange-

[1] K. G. till J. K. $^{5}/_{3}$ 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: VI, $^{27}/_{1}$ 1642 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{28}/_{4}$, $^{6}/_{2}$, $^{23}/_{2}$ 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. III: XXIII; IV: III, XVI, $^{7}/_{5}$, $^{14}/_{5}$ 1642, $^{27}/_{7}$, $^{1}/_{11}$ 1641, juli 1641 St. S.

[3] K. G. till J. K. $^{13}/_{2}$, $^{23}/_{2}$. 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: I, III, $^{23}/_{6}$, $^{10}/_{7}$ 1641 St. S.

[4] J. K. till A. Oxenstierna $^{25}/_{9}$ 1640 A. O. B. II: 10: 759. J. K. till J. de

lägenheter i början äro föremål för uppmärksamhet likaväl från rikskanslerens sida som från Gyllenhielms, Skyttes och Per Brahes eller de herrars, som framförallt skulle utgjort Axel Oxenstiernas motparti i Rådet, för så vidt man nu rätteligen kan tala om en fullt utpräglad partibildning. Men det dröjer ej synnerligen många månader, förrän en förändring härutinnan sker. Längre fram, särskildt under Karl Gustafs konvalescenttid efter benbrottet på försommaren 1641, är det närmast folk, som intagit en mer eller mindre framträdande oppositionell hållning gentemot rikskansleren, som utgör den unge furstens omgifning. Vi finna således, att Johan Skytte, Per Brahe, Jakob de la Gardie, Lennart Torstensson och Erik Ryning under denna tid flitigt aflade visiter hos honom, om också hvarken Axel Oxenstierna eller hans son Johan underläto att personligen göra sig underrättade om den unge furstens befinnande[1]. Att riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm hörde till Karl Gustafs förtrogne, är ganska naturligt, men att därjämte Per Brahe, Johan Skytte, Jakob de la Gardie äfvensom Lars Kagg utgjorde hans nära vänner, till hvilka han öppet ansåg sig kunna anförtro sina svårigheter, framgår af brefväxlingen mellan honom och fadern. De aflade ofta besök hos den unge pfalzgrefven, som stundom gengäldade deras visiter, och någon gång från en och annan af dem mottog föräringar af olika slag[2]. Liksom Karl Gustaf märkte en pålitlig tillgifvenhet och behaglig uppmärksamhet från åtskilliga framskjutna personligheter, tyckte han sig å andra sidan vara en smula tillbakasatt af andra. Särskildt föreföll honom detta vara fallet från rikskanslerens sida. Denne mäktige man visade, enligt Karl Gustafs tanke, en tydlig likgiltighet för de frågor och intressen, som lågo pfalzgrefven om hjärtat — den unge prinsen sökte mer än en gång förgäfves företräde hos Axel Oxenstierna —, en likgiltighet, som ej ansågs till fullo kunna ursäktas och förklaras af Axel Oxenstiernas med statsaffärer strängt upptagna tid. Den unge fursten misstänkte t. o. m., att rikskansleren ville hafva honom aflägsnad från hofvet[3].

---

la Gardie $^{25}/_{9}$ 1640. De la Gardieska Saml. Estl. L. G. Reval. J. K. till J. Skytte $^{25}/_{9}$ 1640 (konc.) St. S.

[1] J. Rosenhane till J. K. $^{10}/_{5}$ 1641 St. S. B. Baaz till J. K. $^{20}/_{4}$, 1641 tr. Adlersparre Hist. Saml. I: 208. K. G. till J. K. $^{3}/_{7}$ 1641 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{20}/_{9}$, $^{17}/_{10}$, $^{7}/_{11}$ 1640, $^{20}/_{4}$ 1641, tr. Adlersparre H. Sv. H. III: I, VIII, XIV; IV: XIV. $^{3}/_{7}$ 1641 St. S. B. Baaz till J. K. $^{16}/_{10}$, $^{17}/_{7}$ 1641 Adlersparre: Hist. Handl. I: 252, 245. J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{11}$ 1640 St. S.

[3] K. G. till J. K. $^{23}/_{2}$ 1641 Adlersparre H. Sv. H. IV: IV.

Å andra sidan kan ifrågasättas, om Karl Gustaf själf var utan skuld för det kyliga bemötande, han från visst inflytelserikt håll tyckte sig förmärka. Det kan icke nekas, att Karl Gustaf med hänsyn till societetslifvet intog en ganska ömtålig ställning. Å ena sidan gick det ej an att sluta sig, så att säga, för sig själf vid hofvet. Han måste deltaga i umgängeslifvet. Men huru långt nedåt på rangskalan borde han söka sina förbindelser? Det var fara värdt, att ett närmare och förtroligare umgänge med vanliga riksråd eller med folk i än blygsammare ställning kunde på inflytelserikt håll ogillas som ett tadelvärdt jäktande efter folkgunst. Att det var svårt för Karl Gustaf att i detta hänseende undvika Scylla utan att råka i Charybdis, skulle snart visa sig. Vid början af sin Stockholmsvistelse hade han åtskilliga gånger af egen drift, utan att vara bjuden, aflagt visiter hos rådsherrarne, således ej blott riksförmyndarne, och hade då också stundom blifvit kvarbjuden vid någon måltid. Om lämpligheten af denna mer förtroliga form för umgänge ha tydligen meningarna varit delade, och Bengt Baaz fann i början af november 1640 skäligt att härom skriftligen rådspörja pfalzgrefven Johan Kasimir. Denne ville i sin svarsskrifvelse visserligen ej neka till att dylikt mer förtroligt umgänge kunde hafva sina stora fördelar för sonen, men denna umgängesform vore ock förbunden med stora faror. Det vore ej uteslutet, att trakteringen, särskildt med hänsyn till dryckerna, kunde blifva något för kraftig; å andra sidan — och det betonades starkt af Johan Kasimir — vore det svårt att fördela dessa visiter så, att ej afundsjuka uppstode; framförallt vore fara för handen, att damerna blefve missnöjda, i händelse att den ena familjen oftare hedrades med besök än den andra eller den ena damen uppmärksammades framför den andra. Att åter inskränka dessa artighetsbetygelser till riksförmyndarnes trånga krets kunde också väcka ovilja. Hur man ställde sig, riskerade man att härvid ej vara till lags, och skulle man riktigt noga fördela visiterna bland dem, som härutinnan kunde hafva anspråk, skulle måhända ej året räcka till. Ehuru den äldre pfalzgrefven således starkt framhäfde betänkligheterna rörande den ifrågavarande umgängesformen, ville han ej bestämdt afråda från denna. Baaz vände sig då till doktor Johannes Matthiæ, sedan länge en förtrogen vän till pfalzgrefliga familjen, och inhämtade hans mening. Denne rådde till att ej pläga alltför förtroligt och tätt umgänge. Helgdagarna borde härtill kunna räcka, då prinsen dessutom bevistade fester af mera officiell natur. Alltför stor förtrolighet, menade

Johannes Matthiæ, födde blott förakt[1]. Detta råd har den unge fursten med alltför stor konsekvens följt, till sin egen skada. Några månader senare fann hofmästaren Johan Rosenhane sig nödgad att klaga hos Johan Kasimir öfver att prinsen hade så föga böjelse att aflägga visiter äfven hos riksförmyndarne; detta vore beklagligt äfven därför, att dylika besök kunde vara lärorika för honom. Hans underlåtenhet i detta afseende hade väckt en för honom mindre behaglig uppmärksamhet. Personer i inflytelserik ställning hade flerfaldiga gånger förekastat hofmästaren hans herres, den unge furstens, otillgänglighet, och man hade uttryckt sin förvåning öfver att denne ej mer beflitade sig om att vinna deras bevågenhet, som kunde bereda hans lycka. Det allra värsta var väl, att Karl Gustaf alldeles underlåtit att uppmärksamma kansleren. På snart ett halfår hade han ej aflagt visit hos Axel Oxenstierna. Om Johan Kasimirs föreskrift, att sonen i fråga om höflighetsvisiter hos regeringsherrarne ej borde försumma något tillfälle, hade inverkan på Karl Gustafs umgängesvanor, kan ej med bestämdhet sägas[2]. Visst är i hvarje fall, att åtskilliga händelser, som sedermera inträffade — bl. a. att han vid officiella tillfällen fann sig tillbakasatt —, ej gjorde den unge fursten mera välvilligt stämd mot en och annan inflytelserik person.

Allt för ifrigt har Karl Gustaf, så vidt af de bevarade källorna framgår, ej deltagit i de vid denna tid vanliga stora begrafnings- och bröllopsfestligheterna bland de förnäme. Stundom har opasslighet hindrat honom härifrån. I oktober 1640, strax efter ankomsten till Stockholm, företogs en färd till Torpa, där Karl Gustaf bevistade bröllopet mellan Jakob Göransson Silfverpatron och Katarina Rosenhane, en syster till Johan Rosenhane. Här voro ej så synnerligen många förnämliga gäster närvarande. Den främste synes näst pfalzgrefven varit Johan Skytte. Värdfolket och gästerna gåfvo uttryck åt sin tacksamhet öfver att prinsen bevistade högtiden, liksom de uttalade sin förtjusning öfver hans "bons comportements"[3]. Ståtligare var säkerligen det bröllop, då riksskattmästaren i november bortgifte sin dotter med sonen till riksdrotsen, Ture Oxenstierna.

---

[1] J. K. till K. G. $^{7}/_{11}$ 1640. J. K. till B. Baaz $^{7}/_{11}$, $^{19}/_{11}$ 1640 kop. bl. konc. B. Baaz till J. K. $^{14}/_{11}$ 1640 St. S.

[2] J. Rosenhane till J. K. $^{20}/_{3}$, $^{27}/_{3}$ 1641. J. K. till J. Rosenhane $^{30}/_{3}$ 1641 (konc.) St. S.

[3] J. Rosenhane till J. K. $^{17}/_{10}$ 1640. B. Baaz till J. K. $^{14}/_{10}$ 1640. J. Skytte till J. K. $^{22}/_{10}$ 1640. K. G. till J. K. $^{6}/_{10}$ 1640 (St. S.) tr. Adlersparre H. Sv. H. III: VII.

Det bevistades af regeringens och Rådets medlemmar; och äfven Karl Gustaf var närvarande. Men då rikskansleren tidigt aflägsnade sig från bröllopet, fick ej den unge fursten då tillfälle att komma i förtroligt samtal med honom, hvilket särskildt synes legat Johan Kasimir om hjärtat. Äfven vid detta bröllop förekommo groteska och bullersamma uppträden i tidens stil[1]. Äfven förnämligare begrafningar öfvervoros[2]. Så finna vi, att Karl Gustaf tillika med regeringens medlemmar och andra förnäma var närvarande vid Mecklenburgske residentens begrafning i slutet af mars 1641. Några dagar förut hade en högtidligare begrafningsakt ägt rum, då riksdrotsen Gabr. Gustafsson Oxenstierna begrofs i Tyresö kyrka. Karl Gustaf deltog jämte sin broder i sorgeprocessionen, där han hade sin plats närmast de sörjande anförvanterna framför riksråden. Han befann sig också bland åhörarne, då Erik Oxenstierna, rikskanslerens son, den 13 mars kl. 8 f. m. höll en oration till sin farbroders minne. Till denna högtidlighet hade han blifvit särskildt inbjuden af Erik Oxenstierna och dennes broder Johan[3].

Vid begrafningarna var frågan om ceremonierna vid processionen en ömtålig punkt. Här var ett tillfälle att förödmjuka den unge, ömtålige fursten, som ej lämnades obegagnadt. Då hofmästarinnan, fru Ebba Ryning, den 27 maj 1642 skulle begrafvas, erhöll Karl Gustaf af riksskattmästaren underrättelse om att vid officiella tillfällen, hvartill tydligen förnämligare begrafningar räknades, enligt af regeringen fattadt beslut, någon af regeringen eller rådet, således ej pfalzgrefven, skulle föra drottningen. Underrättelsen kom ej alldeles oväntadt för prinsen, som genom goda vänner fått reda på att något dylikt varit på tal. Karl Gustaf svarade artigt på det föga angenäma meddelandet. Han förstod att till det yttre bemästra sin vrede öfver ett beslut, som han fann vara tillkommet blott för att förödmjuka honom. Han trodde, att det blott vore förspelet till nya trakasserier från de maktägandes sida. Den uppbrusande vreden fann han dock härvid föga gagnelig. Då man ej hade makt att sätta sig till motvärn, måste man tålmodigt uthärda vedervärdigheterna; det var hans mening[4].

[1] B. Baaz till J. K. $^{14}/_{11}$ 1640. J. Rosenhane till J. K. $^{14}/_{11}$ 1640 St. S. På grund af bröllopet inställdes rådssammanträdet den $^{13}/_{11}$ 1640. R. P. 8: 312.

[2] B. Baaz till J. K. $^{27}/_{3}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml. I: 199.

[3] B. Baaz till J. K. $^{13}/_{3}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml. I: 185 ff. J. Rosenhane till J. K. $^{13}/_{3}$ 1641 St. S.

[4] B. Baaz till J. K. $^{28}/_{5}$ 1642. Adlersparre: Hist. Saml. I: 285. K. G. till J.

Vid främmande sändebuds högtidliga audienser inför drottningen var Karl Gustaf stundom, åtminstone till en början i enlighet med regeringens anvisning, tillstädes. Så vid de stralsundske legaternas afskedsaudiens i oktober 1640 och vid den danske ambassadörens audiens i januari 1641, men däremot ej vid det danska sändebudets högtidliga företräde i juni s. å.[1] Då unge pfalzgrefven i juni 1641 på grund af sviter af benbrottet i april ej kunde vara närvarande vid brandenburgske legatens välkomstaudiens inför drottningen, aflade denne dagen därpå visit hos honom i hans rum, hvarvid dock endast förekommo curialia. Samtidigt med den brandenburgske legaten vistades i Stockholm ett sändebud från konungen af Portugal. Äfven han framställde begäran att i likhet med sin kollega från Brandenburg enskildt få uppvakta prinsen. Att bifalla denna begäran ansågs emellertid, åtminstone af Bengt Baaz, högst betänkligt, alldenstund portugisen i motsats till brandenburgaren, som främst aflade visit hos Karl Gustaf, förut uppvaktat samtliga riksförmyndarne och först i sista rummet ämnade hedra den unge pfalzgrefven med sitt besök. Anbudet borde, menade Baaz, under någon förevändning afböjas. Men trots dessa betänkligheter, som synas ha delats af Johan Kasimir själf, erhöll legaten genom Joh. Rosenhanes och rikskanslerens bemedling företräde hos Karl Gustaf den 6 juli mellan kl. 9 och 10 f. m. Sändebudet framförde en hälsning från sin konung. Under det följande samtalet, som varade öfver en half timme, hade han åtskilligt att meddela om sitt hemlands politiska och kulturella förhållanden[2].

Frågan om den plats de unga furstarne skulle hafva vid främmande sändebuds audienser var ett brännbart ämne. Karl Gustaf och Baaz klagade i bref till pfalzgrefven Johan Kasimir öfver att Adolf Johan åtminstone vid portugisiska sändebudets audiens den 2 juni 1641 blifvit undanskjuten. Han hade jämte kansleren och marsken fått sin plats på drottningens vänstra sida, men bakom den sistnämnde[3].

K. $^{21}/_{5}$, $^{28}/_{5}$ 1642. Regeringens befallning betecknas af Karl Gustaf som "le vray mojen de nous mettre bas".

[1] J. Rosenhane till J. K. odat. St. S. K. G. till J. K. $^{16}/_{10}$ 1640. Adlersparre: H. Sv. H. III: ix.

[2] B. Baaz till J. K. $^{19}/_{6}$, $^{10}/_{7}$ 1641 tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 231 ff.; 240 ff.

[3] K. G. till J. K. $^{5}/_{6}$, $^{12}/_{6}$ 1641. Adlersparre: Handl. Sv. H. IV: xxiv, xxvii. B. Baaz till J. K. $^{12}/_{6}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml, I: 230. Vid brandenburgske legatens audiens i juni erhöll Adolf Johan plats bredvid rikskansleren. K. G. till J. K. $^{12}/_{6}$ 1641.

Värre gick det för Karl Gustaf vid de stralsundske sändebudens högtidliga audiens den 7 juli s. å. Omedelbart före dennas början erhöll han, som nyss blifvit återställd från sitt benbrott, af regeringen anmodan att vara tillstädes. Riksmarskalken, som också uttalat sig för lämpligheten af hans närvaro, anvisade honom på begäran en plats till höger om drottningen och, som det föreföll prinsen, i rang under riksamiralens, närmast jämställd med Per Banérs, kanslirådets. Denna behandling fann unge pfalzgrefven i hög grad kränkande — han är ju stolt öfver sin härstamning från svenska kungahuset —, och han aflägsnade sig till regeringsherrarnes stora förargelse, just som de stralsundske sändebuden stodo för dörren. Riksmarskalkens försök att efteråt ursäkta och förklara saken som ett obehagligt misstag — det hade varit dennes mening, att Karl Gustaf vid audiensen skulle haft sin plats bredvid drotsen, grefve Per —, lyckades ej synnerligen. Äfven om han godtoge riksmarskalkens försäkran, vore det, menade han, ovisst, om dennes åsikt äfven varit regeringsherrarnes: dessa hade ju ej anmodat honom taga en förnämligare plats. Om det verkligen varit meningen, att Karl Gustaf skulle intaga en så anspråkslös och undanskymd plats, som han i hastigheten tyckte blifvit honom anvisad, är ju ingalunda säkert [1]. Visst är emellertid, att frågan om placering vid dylika officiella tillfällen var en ganska kvistig sak för regeringen, liksom själfva händelsen, bland många andra, vittnar om Karl Gustafs retlighet i etikettsfrågor.

I anledning af nyss berörda tilldragelse anhöll Karl Gustaf att i förväg få förhållningsorder rörande sin och sin broders placering vid dylika audienser. Saken löste regeringen på ett ganska radikalt sätt, som visserligen ej var ägnadt att göra den unge fursten till lags. Den 21 juli skulle brandenburgske legatens afskedsaudiens hos drottningen försiggå. På morgonen samma dag meddelade riksmarskalken å regeringens vägnar, att Karl Gustaf jämte sin broder skulle i sitt rum afvakta legatens afskedsbesök. Pfalzgrefvarne uteslötos sålunda från närvaron vid den högtidliga audiensen hos drottningen. Det hette nu visserligen, att saken så ordnades efter legatens önskan, men härom kände sig Karl Gustaf tydligen ej öfvertygad. För honom var anordningen en ny kränkning,

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{7}$, $^{17}/_{7}$ 1641. St. S. B. Baaz till J. K. $^{10}/_{7}$, $^{17}/_{7}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml. I: 240 ff., 243 ff. Karl Gustaf var dock jämte sin fader och broder närvarande vid portugisiske legatens audiens $^{3}/_{8}$ 1641 (R. P. VIII: 675). Om placeringen vid detta tillfälle är mig intet bekant.

kanske början till en systematisk sträfvan att alldeles utesluta honom från de officiella ceremonierna. Han gaf också riksmarskalken ett afmätt svar, lofvande att följa regeringens anvisning [1].

Från de officiella och ceremoniösa högtidligheterna vid hofvet och från umgänget inom riksrådskretsen vände sig Karl Gustaf till en annan omgifning, där umgängesformerna säkerligen voro mera otvungna och där han kände sig fullkomligt obesvärad. Denna societet utgjordes af unga officerare, som, hemkomna från kriget, tillfälligtvis vistades vid hofvet, jämte en och annan ung tysk furste, som i något ärende besökte det svenska hofvet. Vi finna således som Karl Gustafs förtrogne bland jämnårige hertig Frans Henrik af Sachsen-Lauenburg, markgrefven Fredrik af Baden, öfversten Hans Wachtmeister och v. d. Linde. Detta umgänge hade emellertid sina faror och hotade urarta till tygellöshet. Särskildt då markgrefven Fredrik af Baden, Karl Gustafs blifvande svåger, hösten 1641 vistades i Sverige, hängaf man sig alltför lifligt åt bollhusets och kortspelets nöjen, hvilket hos preceptorn och hofmästaren uppväckte farhågor, som togo sig uttryck i bekymrade skrifvelser till Johan Kasimir. "Prinsen", skrifver Joh. Rosenhane, "tager sig ingen annan sysselsättning före än att smeka sina hundar och spela kort". Den äldre pfalzgrefven varnar också sin son för kortspelets faror. Han borde fly korten som pesten och i stället åter gripa sig an med nyttiga sysselsättningar, studier, särskildt af akterna i Gamla kansliet, exercitier och samtal med inflytelserika personer samt framförallt ej lämna riksförmyndarne ur sikte [2]. Vistelsen vid hofvet med dess bundenhet och de förödmjukelser i etikettsväg, som där mötte, hade blifvit allt mer outhärdlig för den unge, verksamhetslystne fursten, som framförallt behöfde och åstundade ett lefnadskall i enlighet med sina böjelser och familjetraditionerna. Då han ej erhöll något sådant, sökte öfverskottet af lefnadslust och lifskraft sig uttryck, som ej alltid voro prisvärda. I hvarje fall voro

---

[1] K. G. till J. K. $^{23}/_{7}$ 1641 St. S. B. Baaz till J. K. $^{24}/_{7}$ 1641. Tr. Adlersparre Hist. Saml. I: 247. Anordningen betecknas af Karl Gustaf som ett effektivt medel att utesluta honom från offentliga ceremonier: c'étoit le vray mojen de m'excloye hors des touttes les cérémonies publiques. K. G. till J. K. $^{23}/_{7}$ 1641.

[2] B. Baaz till J. K. $^{16}/_{10}$, $^{30}/_{10}$ 1641, $^{1}/_{3}$ 1642. Tr. Adlersparre: Hist. Saml. I, 253, 255, 273. J. Rosenhane till J. K. odat., $^{1}/_{3}$ 1642. J. K. till K. G. $^{23}/_{2}$ 1642 kop. delvis egenh. Jfr J. K. till Sch. Rosenhane $^{24}/_{2}$ 1642, till J. Rosenhane $^{23}/_{2}$ 1642 kop. bl. konc. St. S. Sannolikt Erik v. d. Linde d. y.

dessa excesser af öfvergående natur och kunna ingalunda sägas ha haft en menlig inverkan på den unge prinsens hälsa.

Såsom mycket efterlängtade afbrott i hoflifvets bundenhet betraktades smärre reseturer inom landet. Af dessa företogos tvenne till Upsala, där Karl Gustaf under studietiden vetat färvärfva många trogna vänner. Där erbjöds också ett ypperligt tillfälle att knyta förbindelser med en ungdom, som skulle komma att bekläda inflytelserika platser inom stat och kyrka. Den framtida nyttan af dylika förbindelser uppskattades i hög grad af Karl Gustaf. Resan 1641 hade man först ämnat företaga i enkla former. Men regeringen bestämde annorlunda. När färden till Upsala i början af april anträddes, var Karl Gustaf åtföljd af en lysande svit, som hans värd från studietiden, Lenæus, torde haft ett visst besvär att härbergera. Hvad förplägnaden beträffar, hade man dock att ej i ringa grad lita till kronans fogdes omsorger. Kostnaden för logementet bestreds också af kronan. Det var ett ståtligt mottagande, som bereddes prinsen i Upsala. Strax vid hans ankomst höll rektor magnificus i universitetes namn till hans ära en vältalig oration. Öfriga professorer liksom den unga adeln synas jämväl ha uppvaktat honom. Universitetets föreläsningar torde Karl Gustaf åhört; åtminstone uttalade han sin tillfredsställelse med studiernas uppsving vid akademien. Närmaste syftet med resan hade varit att på upplandsslätten njuta af jaktens nöje. Däraf blef dock föga, då väderleken ej härför var gynnsam. Den 16 april bröt man åter upp till hufvudstaden efter nära ett par veckors vistelse i Upsala[1]. Det var strax efter återkomsten till Stockholm, som Karl Gustaf, då han i Lilla Slottsträdgården lekte riddarspel med den unga drottningen, råkade ut för ett besvärligt benbrott, för hvilket han först i juli månad blef helt återställd. Ungefär ett år senare, i midten af april, anträdde Karl Gustaf åter en färd till Upsala, följd af en talrik svit, bland hvilken nämnas Axel Åkesson Natt och Dag och Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, in alles tio personer utom betjäning. Äfven vid detta tillfälle utöfvade Lenæus värdskapet. Professorerna och de till ett femtiotal uppgående adliga studenterna torde väl ej heller denna gång försum-

[1] K. G. till J. K. $^{20}/_{3}$, $^{27}/_{3}$, $^{3}/_{4}$, $^{9}/_{4}$ 1641. Adlersparre: H. Sv. H. IV: ix, xii, xiii, xiv St. S. B. Baaz till J. K. $^{9}/_{4}$, $^{17}/_{4}$ 1641, tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 199 ff., 201 ff. J. Rosenhane till J. K. $^{3}/_{4}$ 1641 St. S. K. G. till J. K. $^{20}/_{4}$, $^{24}/_{4}$, $^{28}/_{4}$, $^{12}/_{6}$ 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xiv ff., xxviii, $^{23}/_{6}$ 1641. B. Baaz till J. K. $^{20}/_{4}$, $^{29}/_{4}$, $^{21}/_{5}$, $^{29}/_{5}$ 1641 tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 206, 210, 215, 219. J. Rosenhane till J. K. $^{20}/_{4}$, $^{29}/_{4}$, $^{10}/_{5}$ 1641 St. S.

mat att uppvakta. För öfrigt sysselsatte sig Karl Gustaf och hans följe ifrigt med fågeljakt. De uppländska adelsmännen underläto ej att visa sin uppmärksamhet; så trakterades prinsen på Salsta af Ture och Sten Bielke. Men detta upsalabesök hade sin frånsida: det blef mycket dyrt. Detta kom sig ej däraf, att Lenæus var obillig i sina anspråk, tvärtom. Felet låg, enligt Karl Gustafs mening, däri att, tack vare bristande kontroll öfver betjäningen, de extra utgifterna, särskildt för vin och sötsaker, stigit till en oanad höjd. Karl Gustaf tog mycket hårdt den oordning, som förefallit. Han klagade, att han ej hade någon, som sörjde för att han respekterades [1].

Prinsens lust att genom resor utbilda sin kunskap om fäderneslandet och tillika knyta nyttiga förbindelser underblåstes af den pfalzgrefliga kretsens förtrogne rådgifvare, framförallt Johan Skytte och Per Brahe. Å andra sidan var det för honom själf lika litet som för pfalzgrefven Johan Kasimir fördoldt, att dylika resplaner på inflytelserikt håll betraktades med synnerligen starka misstankar. Per Brahe framhöll för honom särskildt drastiskt, hvilka faror man vädrade af hans resor inom landet: de funnos, som fruktade, att någon oro däraf skulle uppstå i sinnena. Karl Gustaf fann dock, att dessa misstankar för honom voro af föga betydelse i jämförelse med den fördel han väntade af att knyta närmare förbindelser med inflytelserikt folk i landsorten. Dessutom ansåg han sig väl behöfva en rekreation. Hoflifvet var ej angenämt för honom. Han kände, hurusom hans vistelse där ej vore honom gagnelig, lika väl som den vore obehaglig för mången. Johan Kasimir delade sonens uppfattning[2].

[1] J. Rosenhane till J. K. $^{9}/_{4}$, $^{27}/_{4}$ 1642. K. G. till J. K. $^{23}/_{3}$, $^{2}/_{4}$, $^{27}/_{4}$, $^{10}/_{5}$ 1642. Baaz deltog ej i denna upsalaresa. Baaz till J. K. $^{28}/_{4}$ 1642 tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 282.

[2] K. G. till J. K. $^{13}/_{2}$, $^{10}/_{5}$, $^{5}/_{6}$, $^{12}/_{6}$, $^{19}/_{6}$ 1641 St. S. Adlersparre: H. Sv. H. IV: I, XVII, XXV, XXVII. B. Baaz till J. K. $^{13}/_{2}$, $^{24}/_{2}$ 1641. Adlersparre: Hist. Saml. I: 178, 182. Huru försiktig och räddhågad för alla öfverilade steg Johan Kasimir var, finner man äfven af hans betänklighet mot K. G:s projekterade resa inom landet: Gleichwie der wohlaffectionierte förslagh (dass Carl Gustaff einen Tour im lande thuen soltte) in effectu sehr nutzlich sein köndte vndt zu wünschen were, so ist sich doch ob hominum suspiciones wohl zu bedencken, erstlich pro prætextu, secundo wegen des methodi, wie ich Carll Gustaff, welcher mir idem zueschreibt, deswegen selbsten zueschreibe undt die specialförslagh des methodi gern sehen mögtte. J. K. till B. Baaz $^{19}/_{2}$ 1641 kop. bl. konc. St. S. I början synes J. K. tänkt sig den föreslagna resan företagen i samband med färden till kriget mot Danmark, som ansågs nära förestående. Wenn ettwas, wie ich furchte mit den dänern angehet, so wirdt er (Karl Gustaf) gelegenheit genug bekommen,

Också företog Karl Gustaf tvenne längre färder, båda omfattande Sveriges hufvudbygder. Den första ägde rum strax efter hans hemkomst till Sverige i sept. 1640 och torde gått ganska hastigt. Resan gick genom Östergötland öfver Stora Åby till Visingsborg, där prinsen aflade besök hos grefve Per, och Jönköping, där Johan Skytte och Lars Kagg fingo tillfälle att lämna prof på sin tillgifvenhet för pfalzgrefliga familjen, till Göteborg. Härifrån ledsagades Karl Gustaf af ståthållaren öfver Elfsborgs län Johan Henriksson Reuter till Skara, hvarifrån han ämnade taga vägen öfver Värmland, Nerike, Västmanland och Södermanland, där måhända rikskansleren uppvaktades, till hufvudstaden, dit han anlände den 26 september. Färden från Göteborg till Stockholm hade ej tagit mer än en knapp vecka [1].

Sedan Johan Kasimir vid sitt Stockholmsbesök sommaren 1641 utverkat regeringens tillstånd för Karl Gustaf att företaga en färd genom mellersta Sverige "för att lära känna sitt fosterland och därefter så mycket mindre där kunna betraktas som främling" [2], företogs en ny sådan hösten 1641. Man reste den 4 september från Stegeborg, hvarifrån färden gick genom Östergötland — öfver V. Husby, Linköping, Vreta, Vadstena, St. Åby — till Grenna och Visingsborg, där Karl Gustaf på lysande sätt blef mottagen af grefve Per. Öfver Jönköping och genom Västergötland — öfver Timmele, Hällstad, Od och Lerum — fortsatte man till Göteborg. Från Göteborg gick resan norrut öfver Gamla Lödöse, Brätte, Levene, där man förplägades af ståthållaren Johan Henriksson Reuter, Skålltorp, där man var gäst hos ståthållaren Karl Siggesson Rosendufva, Lidköping, Österplana, Mariestad och den rosenhaneska egendomen Näs till Bro i Värmland och Karlstad. I Värmland besöktes bergsbygden, Brattfors, Filipstad, Kroppa, Storfors och Karlskoga. Genom Nerike fortsatte man till Ulfsund samt vidare öfver Kjula och Strängnäs, Gripsholm, Telje och Botkyrka till Stockholm. Resan hade tagit en rätt rundlig tid i anspråk: först den 11 oktober var man i Stock-

das landt zu besehen, Ich bekenne das sein still liegen bey hoff ihme nicht viel nutzt. J. K. till Christina Magdalena $^{24}/_{8}$ 1641 kop. Jfr till K. G. $^{2}/_{3}$ 1641 kop. Karl Gustafs arkiv St. S.

[1] K. G. till J. K. $^{20}/_{9}$ 1640 tr. Adlersparre: H. Sv. H. III: v.

[2] J. Kasimirs uttryck i rek.-skrifvelser till ståthållarne i Västergötland, Värmland, Nerike etc. $^{3}/_{9}$ 1641 (konc.) St. S.

holm. Tiden har också användts väl[1]. I enlighet med Johan Kasimirs önskan togs särskildt kännedom om industriella anläggningar och i synnerhet bergverken. Under resan tog man in i präst-, fogde- eller länsmansgårdar, hos borgmästare samt någon gång i gästgifvaregårdar. Färden skaffade Karl Gustaf tillfälle till umgänge med bredare folklager än som för honom var vanligt. Stundom gaf han gästabud för orternas honoratiores, hvarvid öfverstelöjtnanter, jägmästare och fogdar voro bland de inbjudne. Öfverallt mötte den unge fursten varm tillgifvenhet. Stor uppmärksamhet visades honom af kronans ståthållare och orternas ståndspersoner, i Visingsö afbrändes bl. a. ett ståtligt fyrverkeri till hans ära, och i Göteborg hade han särskild hedersvakt utanför sin bostad. Till hans tjänst läto också stundom ståthållarne sina kockar medfölja genom vidsträckta bygder. I allmänhet synes man, att döma af den omständliga reseräkningen, varit frikostig med dricks-penningar. Färdekostnaden belöpte sig till nära 300 Rdlr eller 296 Rdlr och 14 dlr[2].

* * *

Att Karl Gustafs framtid ej var tryggad, att han ännu ej fått en sin börd värdig ställning i rikets tjänst, där hans begåfning kunde göra sig gällande, var något, som hans närmaste vänner bland den svenska högadeln sökte att råda bot för genom att efter Gabriel Gustafsson Oxenstiernas bortgång genom drottningen bringa honom i åtanke vid besättandet af den främsta platsen i regeringen. Till någon allvarligare ompröfning kom emellertid aldrig denna kandidatur: drottningen hade nog förstånd att både "för sin egen och Karl Gustafs skull" afböja förslaget, när det enskildt för henne framställdes. Också hade projektet, som en modern författare anmärker, "utseende af intrig"[3]. Ovisst torde

[1] K. G. till J. K. $^{8}/_{9}$ 1641. B. Baaz till J. K. $^{16}/_{10}$ 1641 tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 252 samt reseräkning, förd af Baaz (K. G. U.) St. S.

[2] Karl Karlsson Gyllenhielm hade gifvit Karl Gustaf förhållningsorder för hans resa. Johan Kasimir till Gyllenhielm $^{6}/_{9}$ 1641 (Gyllenhielms S.).

[3] K. G. till J. K. $^{3}/_{4}$ 1641, Adlersparre: H. Sv. H. IV: xiii. Kristina till J. K. $^{3}/_{4}$ 1641. Arckenholtz I: 35—37. Jfr M. och L. Weibull: Sveriges hist. V: 492. Odhner: Sveriges inre hist.: 100—101. Af Johan Kasimirs skrifvelse till K. G. af $^{2}/_{2}$ 1641 framgår, att den äldre pfalzgrefven tidigt var förtrogen med intrigerna för drotsvalet (konc.) St. S.

också vara, om den nittonårige fursten varit kvalificerad att framträda som rättskipningens högsta vårdare i landet. Visst är, att den pfalzgrefliga kretsens närmaste förtrogne redan vid denna tid tillärnade honom en helt annan ställning.

Man kan t. o. m. ifrågasätta, huru allvarligt det nyssnämnda projektet om Karl Gustafs drotsutnämning var menadt från förslagsställarne själfva, då åtminstone den ene af dem sedan en tid tillbaka var betänkt på en helt annan form för hertig Karls "accommodement" i rikets tjänst. Redan i november 1640 hade nämligen Karl Karlsson Gyllenhielm i samtal med Baaz framkastat det förslaget, att Karl Gustaf, under förutsättning, att hans lust stode till krig, till våren borde utsändas till Tyskland såsom öfverbefälhafvare för kronans "ansenliga recreut". Baaz visade sig emellertid ej synnerligen böjd för Gyllenhielms förslag. Han framhöll det stora ansvar, som skulle komma att hvila på prinsen, som ännu vore "en ung herre", den risk denne löpte, om någon olycka skulle träffa förstärkningsmanskapet. Han uttalade t. o. m. sin förundran öfver att ett så vanskligt projekt kunde komma från riksamiralen, som vore den furstliga familjen så högt affektionerad. Gyllenhielm svarade på dessa invändningar med att framhålla som sin mening, att erfarne officerare skulle sättas vid prinsens sida samt att denne i hvarje fall ej helt "simpelt" utan stark konvoj kunde utresa till armén [1]. Riksamiralen ansåg sig förmodligen på grund af det ringa intresse, som från Karl Gustafs närmaste visades hans förslag — Johan Kasimir fann dock att skälen pro et contra med hänsyn till projektet genom muntlig öfverläggning närmare borde dryftas —[2], ej böra tillsvidare arbeta på dess realisering. Först i maj 1641 kommer frågan åter på allvar upp. Jämte Gyllenhielm är det i all synnerhet grefve Per Brahe, den nye drotsen, som ägnar den unge furstens angelägenheter ett lifligt intresse. Behjärtande hans allt ömtåligare ställning vid hofvet, framlade Per Brahe i juni 1641 en plan för den unge furstens verksamhet under de närmaste åren. Denne borde som frivillig, till en början några månader, uppehålla sig vid svenska armén i Tyskland och sedermera äfven besöka holländska och franska arméerna i syfte att på så sätt vinna en allsidigare erfarenhet om krigaryrkets betingelser och kraf för att i en framtid blifva så mycket mer kvalificerad

[1] B. Baaz till J. K. $^{14}/_{11}$ 1640 St. S.

[2] J. K. till B. Baaz $^{19}/_{11}$ 1640, $^{9}/_{2}$ 1641 (koncept) St. S.

som officer i svenska armén [1]. Om någon anställning i svenska armén är här således ej tal — Karl Gustaf skulle endast uppträda som frivillig —, och därutinnan skiljer sig Per Brahes plan från Gyllenhielms af hösten 1640. Helt borde dock, enligt Brahe, Karl Gustaf ej öfvergifva svenska hofvet; åtminstone någon tid borde han årligen tillbringa i hemlandet.

I trots af att Karl Gustaf i sina bref till sin fader blott refererar det för honom framställda förslaget, är det ej svårt att finna, att han sympatiserar med dess syfte. Han uttalar visserligen intet omdöme om lämpligheten af en resa till armén, utan nöjer sig med att framhålla det skäliga i att förslaget tages under noggrant bepröfvande vid förhandlingar mellan Joh. Kasimir, Per Brahe och Gyllenhielm men gifver samtidigt uttryck åt det obehagliga i sin ställning vid hofvet. Han fann de politiska intrigerna där allt annat än uppbyggliga, och det fordrades all hans självbehärskning, för att han ej understundom skulle låta de frispråkige känna sitt missnöje. Dessutom fann han sig betraktad med en viss misstänksamhet af åtskilliga mäktige [2]. Hvad Johan Kasimir beträffar, förhöll han sig i början mera betänksam till det framställda förslaget. Han framhöll så väl skriftligen som genom Baaz för Karl Gustaf de betänkligheter, han hyste, framförallt gällande de dryga kostnaderna. Karl Gustaf kunde på grund af sin börd och särskildt med hänsyn till frändskapen med den unga drottningen ingalunda i fält lefva indraget. Dessutom kunde, enligt hvad det syntes den äldre pfalzgrefven, den unge fursten snart få tillfälle att på närmare håll och under gynnsammare förhållanden lära krigaryrket: spänningen mellan Danmark och Holland tilltog, och det vore stor utsikt för handen, att Sverige jämväl skulle råka i fejd med grannriket; i så fall blefve tillfälle för honom att tjäna fäderneslandet [3]. Huru starka Johan Kasimirs betänkligheter än voro, kunde de dock ej betraktas som rent afslag. Äfven han hade funnit tiden vara inne för att söka ordna sonens ställning. Han insåg, att det fanns starka skäl, som talade mot dennes fortsatta vistelse vid hofvet, i hvilken uppfattning han ytterligare styrktes vid underrättelsen om de obehag-

---

[1] K. G. till J. K. $^{20}/_{5}$, $^{5}/_{6}$, $^{12}/_{6}$ tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xx, xxv, xxvii $^{19}/_{6}$ 1641 St. St.

[2] K. G. till J. K. $^{5}/_{6}$, $^{12}/_{6}$ 1641 tr. Adlersparre: H. Sv. H. IV: xxv, xxvii $^{17}/_{7}$ 1641 St. S.

[3] J. K. till K. G. $^{16}/_{5}$, $^{24}/_{6}$ 1641 kop., $^{16}/_{6}$ konc., $^{18}/_{5}$ 1641 St. S. B. Baaz till J. K. $^{19}/_{6}$ 1641 tr. Adlersparre: Hist. Saml. I: 233.

liga etikettstvister, för hvilka denne i juli månad råkat ut. Något måste tydligen göras. Men frågan om Karl Gustafs ställning borde enligt Johan Kasimir — härom nämner Per Brahes förslag intet — icke lösas endast genom privatöfverläggningar mellan den pfalzgrefliga kretsen och dess närmaste förtrogne. Detta ärende vore ett statsintresse, och regeringen hade plikter mot den unge fursten i kraft af dennes nära frändskap med regentätten. Pfalzgrefven ämnade sig upp till hofvet för att erbjuda Hennes Majestät sin tjänst och vid samma tillfälle arbeta för äldste sonen intresse. Karl Gustaf fann, att faderns skäl voro talande, och lät i öfverensstämmelse med dennes önskan saken tills vidare hvila, så mycket hellre som goda förhoppningar förefunnos, att allt skulle blifva ordnadt till hans belåtenhet [1].

Karl Karlsson Gyllenhielm tillstyrkte i juli Johan Kasimir att af Rådet utverka bestämdt svar rörande sonens ställning, härmed säkerligen närmast åsyftande att utverka en officerspost åt den unge prinsen [2]. Några dagar efter erhållen kännedom om Gyllenhielms råd infann sig också denne i Stockholm (den 30 juli), och erhöll följande dag jämte Karl Gustaf audiens i Rådet. Närvarande i rådkammaren voro riksmarsken, riksamiralen och riksskattmästaren samt följande rådsherrar: Clas Flemming, Herman Wrangel, Carl Bonde, Axel Banér, Lars Sparre och Knut Posse. Johan Kasimir framförde först en ursäkt, att han ej oftare med bref uppvaktade den kungliga regeringen. Hans svaga hälsa vore orsak härtill, och han hade därjämte uppskjutit detta i hopp att personligen få uppvakta regeringen och tacka för bevisad gunst, särskildt för den omsorg och välvilja, som kommit Karl Gustaf till del vid dennes tvenne olycksfall [3]. Nu hade Gud emellertid hulpit denne till

[1] K. G. till J. K. $^{26}/_{6}$ 1641 St. S.

[2] B. Baaz till J. K. $^{17}/_{7}$ 1641. Att döma af Baaz' framställning af Gyllenhielms budskap till Joh. Kasimir skulle saken redan varit bragt på tal i Rådet, förmodligen af Gyllenhielm själf, dock utan märkbart resultat: "ty han — Gyllenhielm — inthet seer medh alwar C. G. något menas, fast det af androm ibland påminnes". Adlersparre: Hist. Saml. I: 246.

[3] Hertig Karl hade, då han på Rännarbanan den 19 nov. 1640 gjort ett anlopp mot hofjunkaren Cursell, störtat med sin häst och ådragit sig en skada på vänstra benet, hvilken, om den ock var af lindrig art, nödgade honom att några veckor hålla sig på sin kammare. Vid midten af jan. 1641 var prinsen dock återställd. K. G. till J. K. $^{21}/_{11}$ 1640, $^{23}/_{1}$ 1641, tr. Adlersparre: H. Sv. H. III: xvi, xx. B. Baaz till J. K. $^{21}/_{11}$, $^{28}/_{11}$ 1640. J. Rosenhane till J. K. $^{21}/_{11}$, $^{23}/_{11}$, $^{28}/_{11}$ 1640 samt odat. St. S. Jfr s. 114 n.

återvunnen hälsa, och han, den äldre pfalzgrefven, ville nu inhämta rådsherrarnes vänskapliga råd, huru den unge hertigen borde använda sin ungdom för att med Guds hjälp göra sig duglig till skyldig tjänst mot drottningen, hvartill han alltid hade manats af sin fader. I rådsprotokollet uttryckes Johan Kasimirs begäran bestämdare än i hans egenhändigt författade relation[1] om sina underhandlingar i Karl Gustafs intresse. Enligt det i Rådet förda protokollet skulle han begärt, att "å H. Maij:ttz vägnar den Kongl. Regeringen ville gifva hans son, nu närvarandhe Hertig Carolum, några meddel om händer att kunna göra sig dugse till något tienist framdeles bevijsa H. Maij:tt" [1]. Säkerligen är också Johan Kasimirs mening i protokollet rätt återgifven, äfven om han ej gifvit sin anhållan en fullt så bestämd form. Sedan Rådet öfverlagt om pfalzgrefvens andragande, svarade rikskansleren å dess vägnar. Han uttryckte Rådets hugnad öfver att den äldre pfalzgrefvens hälsotillstånd förbättrats och att hertig Karl blifvit lyckligen återställd och betonade dess villighet att bevisa de furstliga personerna skyldig uppmärksamhet. Hvad den framställda begäran angående Karl Gustaf beträffade, önskade Rådet, att pfalzgrefven tydligare ville angifva sina planer rörande sonen. Då vore det lättare att öfverlägga om saken. Ehuru Johan Kasimir i detta afseende hade betänkligheter — han ansåg lämpligare, att förslag i ärendet utginge från Rådet — uttryckte han dock sin önskan, att hans son genom besök i respektive kollegier och äfven på annat sätt i statssaker erhöllo handledning af riksförmyndarne. Härtill gåfvo genast de närvarande, rikskansleren, riksmarsken och riksamiralen, sitt samtycke. Drotsens och riksskattmästarens medgifvande erhölls något senare.

Att Johan Kasimir härmed ej var tillfredsställd, att detta ej var hans innersta syfte, framgick emellertid af hans antydan, att det under dåvarande osäkra konjunkturer med hänsyn till förhållandet till grannlandet, vore rådligast, att Karl Gustaf tillsvidare afvaktade händelsernas utveckling [2]. Själf väntade Johan Kasimir, enligt

[1] Enligt R. P. 8: 672 har Joh. Kasimir såsom skäl för sin anhållan bl. a. anfört att "H. F. Nådes heela huuss ju nest Gud hafver hooss H. Maij:tt sin tillflycht och skattar sig nästan som hemma här i landet".

[2] R. P. 8: 671—73. Joh. Kasimirs egenhändiga relation om underhandlingarna med regeringen rörande Karl Gustafs ställning (K. G. U.) St. S. Denna redogörelse, som innehåller åtskilliga upplysningar om privata förhandlingar mellan Rådets medlemmar och Johan Kasimir vid den senares besök i hufvudstaden, är författad omedelbart efter de nämnda förhandlingarnes slut. J. K. till K. G. $^{18}/_{1}$ 1642 (kopia) St. S. K. G. till J. K. $^{27}/_{1}$ 1642.

sin redogörelse för händelseförloppet, närmare besked i fråga om den gjorda hemställan af Rådet. Den 3 augusti trodde han sig skola få det efterlängtade svaret. Rikskansleren, riksdrotsen och riksskattmästaren jämte några rådsherrar infunno sig då vid middagstiden, förmodligen omedelbart efter det portugisiska sändebudets audiens, i hans gemak å slottet; rikskansleren inlät sig på en längre utredning af det föreliggande ärendet om Karl Gustafs ställning, slutande med att detta vore en fråga af vikt, som kräfde noggrant öfvervägande. Något svar gafs ej heller vid detta tillfälle. Dock tillstyrkte rådsherrarne pfalzgrefvens förslag, att dennes son "in erwartung was das hollendische wesen für einen ausgang gewinnen mochte" under hösten borde företaga en resa till Stegeborg och därifrån efter besök hos grefve Per till Göteborg samt genom Västbo härad, Värmland och Nerike tillbaka till hufvudstaden. Trots att Johan Kasimir i god tid anmälde sin afresa, erhöll han dock ej det efterlängtade officiella svaret. Man var fortfarande lika förbehållsam. Den äldre pfalzgrefven afreste den 16 aug. i hopp att framtiden skulle vara honom lyckosammare [1].

Privata förhandlingar under hösten voro föga framgångsrika. Karl Gustaf erhöll ej, som Johan Kasimir hoppats, vid sin återkomst till Stockholm i oktober någon bestämd resolution. Bref till rikskansleren uträttade föga i likhet med Karl Gustafs besök hos denne för att utröna hans tankar [2]. Så mycket hade Axel Oxenstierna dock låtit förstå, att han om denna liksom om andra pfalzgrefvens angelägenheter ville muntligen meddela sig med Johan Kasimir i hufvudstaden. Gyllenhielms råd, att tiden nu vore inne att återupptaga förhandlingarna med Rådet — själf hade Gyllenhielm, enligt uppgift till Karl Gustaf, god förhoppning, att särskildt riksmarsken skulle medverka till vinnandet af ett godt resultat — torde väl också bestämt Johan Kasimir att i december månad åter begifva sig till Stockholm [3].

[1] Joh. Kasimirs relation om underhandlingarna om Karl Gustafs ställning. (K. G. U.) St. S. R. P. 8: 675, 686, 696.

[2] Troligen har äfven Gyllenhielm efter Joh. Kasimirs afresa från hufvudstaden sökt befordra dennes syfte. Rijkz Cantzlären och Rijkss Skattmästaren sampt flere andre, som nu här widh Hoffuedt wistass, haffua migh här Vthi min siukdom besöcht, doch icke synnerlige discourser fallne. Lijkwäl några dhem E. F. N:de jagh i Vnderdånighet gerna wille uptäcka, der iagh siälff mechtigh wore at skriffua. Gyllenhielm till J. K. $^{22}/_{8}$ 1641 St. S.

[3] K. G. till J. K. $^{23}/_{10}$ 1641. Talade H. N:de Rijkz Admiralis och myckit om E. F. N:des nådiga förehafuande och iblandh annat, sade höghnödigdtt wara.

I december, af hans egen redogörelse att döma, under senare hälften af månaden, infann sig således Johan Kasimir i Stockholm. Sedan han gifvit sina förtrogne, särskildt bland regeringsherrarne, antydan om att han hade något angeläget att meddela sig med Rådet om, uppvaktade han jämte Karl Gustaf dagen efter sin ankomst mer tillfälligtvis i Rådkammaren, där då blott några få rådsherrar voro samlade: riksdrotsen, riksskattmästaren, riksamiralen, fältmarskalk Wrangel och Clas Fleming, som något senare kom tillstädes. Han framställde för dessa herrar ändamålet med sitt besök i hufvudstaden, som vore, utom att göra skyldig uppvaktning hos drottningen, att inhämta Rådets tankar rörande tvenne angelägna ärenden, Karl Gustafs ställning och sin äldsta dotters ifrågasatta giftermål med markgrefven Fredrik af Baden. Efter en resumé af den behandling, som den förra frågan hittills rönt alltsedan pfalzgrefvens föregående uppvaktning i juli och augusti, uttalades den förhoppningen att, trots att Rådet varit öfverlupet med ärenden, alltid någon stund, "ein klein stündlein", funnits öfver att begrunda denna fråga. Sedan de närvarande herrarne öfverlagt i ett sidorum, förklarade Per Brahe vid deras återinträde i rådkammaren å sina egna och närvarande medbröders vägnar, att båda de af pfalzgrefven på tal bragta ärendena vore af den vikt, att de påkallade noggrant öfvervägande; de kunde ej afgifva något svar, förrän de samrådt med sina kolleger, hvilka voro att vänta under de stundande helgdagarne. Härmed förklarade sig pfalzgrefven nöjd [1].

Under afvaktan på svar använde han tiden till att genom enskild bearbetning intressera inflytelserika personer för de ifrågavarande angelägenheterna. Emellertid hade han ej så lätt att komma till tals med de ledande inom regeringen. Riksmarskalken Axel Banér visade väl sitt välvilliga intresse, och Karl Gustaf, som besökte riksmarsken på Jakobsdal, erhöll förvissning om dennes benägna medverkan. Dock, menade Jakob de la Gardie, borde man gå fram med försiktighet. När den äldre pfalzgrefven själf sedermera, Tomasmässodag (21 december) besökte Jakob de la

snart, serdeles tilkommande Herredagh movera den förra discursum. Regimini non ita pridem propositum, der om han sade sigh ofta hafua nembdt, män det till swar bekommit att E. F. N:de talade så dubie, att the sigh dervthinnan ey resolvera kunna. B. Baaz till J. K. $^{6}/_{11}$ 1641. Adlersparre: Hist Saml. I: 257.

[1] Johan Kasimirs relation om underhandlingarna med regeringen rörande Karl Gustafs ställning (K. G. U.) St. S.

Gardie, kom samtalet så godt som uteslutande att röra sig om den tilltänkta giftermålsförbindelsen med markgrefven af Baden. Äfven Per Brahe, med hvilken Joh. Kasimir inlät sig i långvariga öfverläggningar, uppmuntrade ej till att drifva saken hos Rådet. Han antydde tvärtom lämpligheten af att uppskjuta ärendet till drottningens myndighetsförklaring, hvarpa dock Johan Kasimir ej reflekterade. Svårast blef det att på allvar komma till tals med rikskansleren. När han ett par dagar före julhögtiden kom till Stockholm, uppvaktade han visserligen redan följande dag den äldre pfalzgrefven, men just som denne senare ville inleda ett samtal om de angelägenheter, som lågo honom närmast om hjärtat, aflägsnade sig rikskansleren under förklaring, att han måste uppvakta drottningen. När han sedan ämnade besöka rikskansleren, omintetgjordes hans afsikt ena gangen af underrättelsen, att Axel Oxenstierna vore bortrest till riksmarsken, en annan gång — det var tidigt på morgonen — vägrades han tillträde till kansleren under förklaring från dennes tjänare, att husets herre ännu hvilade. När han ändtligen lyckades komma till tals med rikskansleren, hände det, att deras samtal afbröts genom andra riksråds ankomst. Emellertid hade Axel Oxenstierna inför Johan Kasimir gifvit uttryck åt regeringens ohåga att taga furstliga personer i svenska arméns tjänst, hvilket gjorde, att den senare fann mindre lämpligt att bringa Karl Gustafs blifvande ställning på tal. Dock beslöt Johan Kasimir att dröja kvar några dagar i hufvudstaden efter helgen i hopp att erhålla bestämdt svar af Rådet, trots att hans enskilda angelägenheter kallade honom tillbaka till Östergötland [1].

Det dröjde om, innan pfalzgrefvens ärende kom före i Rådet. Detta var i början af året 1642 strängt upptaget med förberedelser för det stundande riksmötet. Frågor om utskrifning och kontribution, att ej nämna kriget och utrikespolitiken, påkallade i hög grad dess uppmärksamhet. Först den 7 januari började rådsherrarne, som talrikt kommit tillstädes, öfverläggningarna om de pfalzgrefliga angelägenheterna. Det är rikskansleren, som tager ledningen. Först och främst beslöts att gifva pfalzgrefven svar: man borde undvika att stöta honom för hufvudet i en sak af helt och hållet privat natur. Beträffande det ifrågasatta giftermålet låg

[1] Johan Kasimirs relation om underhandlingarna med regeringen rörande Karl Gustafs ställning (K. G. U.) St. S. Axel Oxenstierna var ingalunda principiellt mot Karl Gustafs utresa till armén, under tillbörlig heder, om han ock hyste betänkligheter mot att behandla denna angelägenhet som en statsaffär. K. G. till J. K. $^{17}/_{7}$ 1641 St. S.

svaret nära till hands. Pfalzgrefven ägde bortgifta sina döttrar åt hvem han behagade, så vida det ej skedde till rikets fiender. Men eftersom han begärt Rådets utlåtande, vore skäligt att svara, att hinder ej syntes föreligga mot giftermålet, då intet vore att anmärka mot markgrefven. Beträffande åter markgrefvens ekonomi, borde han taga denna i närmare öfvervägande.

Den andra frågan, om hertig Karls "accommodement", som närmast intresserar oss, befanns mera invecklad. Då fadern, den äldre pfalzgrefven, ej var uti något visst stånd i riket, kunde, menade kansleren, som gaf uttryck åt Rådets mening, ej heller sonen sättas i något visst "estat", eller med andra ord: någon ställning i riket i kraft af sin börd kunde ej Karl Gustaf pretendera. I själfva saken ville man ej framställa något som helst förslag, utan först genom en deputation inhämta pfalzgrefvens mening om hvad för slags accomodement denne för sonen önskade; sedan ville den kungliga regeringen "göra sigh vinn om att göra hvadh som sigh bäst göra låther". Det ansågs vara förenadt med risk att råda till något, som Johan Kasimir ej åstundade; därför hade man blott otack. Innan beslut fattats att afsända deputationen och innan denna ännu afgått, öfvervägdes inom Rådet olika möjligheter för Karl Gustafs "accommodement", som kunde komma i fråga.

Att han skulle kvarblifva vid hofvet ansågs olämpligt — "H. M:t holler sigh modeste och som een quinsperson, att han i hennes stat icke behöfves så att vara stilla" —; diplomatiska värf synas ej heller ansetts lämpliga. Hvad tjänst i armén beträffade, hade äfven det sina sidor. Karl Gustaf kunde ej som en ringare passera graderna — enligt vanlig ordning kunde han i armén ej påräkna mera än en öfverstelöjtnantsbeställning, och man hyste dessutom betänkligheter mot de främmande furstarne i hären. Den aflidne konungen hade väl förstått att iakttaga sin och rikets auktoritet gentemot dem, men detta vore svårare för förmyndareregeringen. Viktigare befäl borde blott lämnas åt sådana, af hvilka man kunde kräfva räkenskap, och det hade sin risk att helt öfverlämna verket åt en furste. Möjligheten af att en dylik läte draga sig öfver till annat parti, vore något, med hvilket man också räknade. Slutligen vore det ju tänkbart, att Karl Gustaf skulle företaga bildningsresor i främmande land, en möjlighet, som dock ansågs undanskjuten efter hans långvariga peregrination; i sådant fall ställde man sig ej afvisande mot att lämna ekonomiskt understöd, "medh mindre H. M:tt skulle om någon hielp dertill ombidias i

anseende af pfaltzgrefvinnan sampt förvantskapen". Troligast ansågs likväl, att pfalzgrefven ville hafva sonen till armén, i hvilket fall det borde svaras, att man ville sända honom till Tyskland [1].

Emellertid afgick till Johan Kasimir den utsedda deputationen, bestående af Johan Skytte, Clas Fleming och Matthias Soop. Beträffande Karl Gustafs intresse framställde denna — Johan Skytte förde ordet — de olika möjligheter, Rådet närmast tänkte sig: antingen kunde prinsen stanna vid hofvet eller fara till svenska armén eller till den holländska eller franska; studieresor i främmande land betraktades som numera för honom mindre nödvändiga. Nu ville man veta, för hvilket alternativ Johan Kasimir bestämde sig i fråga om sin sons närmaste framtid. Denna förhandlingsordning tilltalade emellertid ej Johan Kasimir. Han ansåg mera med sin värdighet öfverensstämmande, att Rådet i frågan framkom med något förslag. Härigenom blef han ej bunden utan kunde, som han vid ett senare tillfälle förklarade, friare tala om de hinder, som sedan kunde möta för förslagets realiserande. Något bestämdt projekt framställde han således ej. Däremot gaf han till Rådets ledning några antydningar. Han menade, att Karl Gustaf skulle betraktas ej blott som pfalzgrefvens son utan jämväl som drottningens fasters son, i hvilket fall han väl enligt Johan Kasimirs åskådning vore berättigad till speciell omvårdnad från regeringens sida, som bl. a. kunde taga sig uttryck i ekonomiskt understöd. Han framhöll nämligen kraftigt svårigheterna att i fortsättningen bekosta sonens utbildning. Han hade många barn och måste tillse, att alla blefve försörjda. Enligt rådsprotokollet sades rent ut, att Karl Gustaf kunde draga ut i kriget med markgrefven, men under hvilka förhållanden, "huru starck och medh hvadh medel", visste ej Johan Kasimir. Något bestämdt förslag kunde, som nämndt, deputationen ej framföra till Rådet: pfalzgrefven hade förhållit sig afvaktande, "theendes sigh uthi sijn meningh abstrusum och ambiguum, anthen att hafva honom — Karl Gustaf — till militien, det ungdomen syntes hindra, eller som volontaire" [2].

Sedan de officiella förhandlingarna strandat eller rättare ej kommit i gång — ty några öfverläggningar i realitetsfrågan blef det ej mellan Johan Kasimir och Rådet —, sökte den äldre pfalzgrefven de närmast följande dagarne genom privata samtal med Rådets och

[1] R. P. IX: 8—12.

[2] R. P. IX: 14. Joh. Kasimirs relation om underhandlingarna med regeringen rörande Karl Gustafs ställning.

regeringens medlemmar bringa frågan på tal. Men härvid mötte honom städse Rådets förhandlingsståndpunkt: man måste klart känna Joh. Kasimirs planer för sonen för att så mycket bättre kunna meddela råd. Johan Kasimir hade emellertid ej uppgifvit hoppet att komma i förhandling med Rådet. Därpå tyder åtminstone det förhållandet, att han drog försorg om att Rådet skulle i god tid vara förberedt på hans afresa från hufvudstaden, före hvilken han väl väntat erhålla dess betänkande. Å andra sidan förnyade han i samtal med ledamöter af regeringen och Rådet, bl. a. rikskansleren och riksmarsken, sina antydningar om hurusom det ej vore försvarligt af honom att på sonen spendera de andra barnens arf, liksom han erinrade om hvad de unga kavaljererna som volontärer gemenligen sökte af krigarlifvet, nämligen att få vara med om ett ordnadt fälttåg, en ordnad batalj eller en ordentlig belägring. Något formligt positivt förslag angående sonens ställning framställde däremot ej Johan Kasimir vare sig till Rådet i dess helhet eller till någon af dess medlemmar. Rådet å sin sida vidhöll alltfort sin ståndpunkt. Frågan har visserligen behandlats äfven efter den 7 januari, men den har ej föranledt någon åtgärd från Rådets sida [1].

Rådet har konsekvent stått fast vid att ej anse Johan Kasimirs anhållan om dess utlåtande som någon statsangelägenhet; någon plikt att afgifva betänkande i hans angelägenheter förelåge alldeles icke [2]. Men man ville ej i onödan såra pfalzgrefven genom att helt enkelt afvisa hans begäran om att lämna råd. Också framställdes några af de vägar, som kunde anses närmast lämpa sig för den unge fursten, men att framkomma med något bestämdt förslag ansågs olämpligt, dels därför att hela saken då i pfalzgrefvens och andras ögon genom Rådets initiativ kunde få sken af att vara en statsangelägenhet, dels emedan ett förslag, som ej behagade Johan Kasimir, lätt kunde uppväcka dennes synbara misshag. Däremot afvisades ej förhandlingar, om nämligen initiativ i form af förslag utgick från pfalzgrefven [3]; ej heller

[1] R. P. IX: 36, n, 41. Joh. Kasimirs relation om underhandlingarna med regeringen rörande Karl Gustafs ställning (K. G. U.) St. S.

[2] De kumme att discourrera om Pfalzgrefvens anhollan 1. att det vore svårth att gifva consilium, som skulle vara authori periculosum och onerosum 2. ähre icke plichtige att göra någon det uthan öfverheten. R. P. IX: 41.

[3] Något formligt förslag i saken utgick aldrig från Johan Kasimir. Jfr Baaz till J. Kasimir $^{15}/_{12}$ 1643: Omsidher kom och der till, att han (Axel Oxenstierna)

synes Rådet ställt sig afvisande mot tanken att gifva Karl Gustaf penningunderstöd, ehuru det stod klart, att någon skyldighet i detta fall ej förelåge. Å andra sidan voro, att döma af pfalzgrefvens relation, som bestyrkes af rådsprotokollen, Rådets och främst regeringens män föga trakterade af det spörsmål, som bragts på tal, främst väl på grund af dettas befarade konsekvenser. När saken fördes på tal, sökte man på ett eller annat sätt komma ifrån det obehagliga ämnet. Ingen af regeringens medlemmar — väl med undantag af Karl Gyllenhielm, hvars inflytande dock ej var nog stort för att ändra Rådets ståndpunkt — har allvarligt arbetat för pfalzgrefvens intresse, som att döma af uttalanden i hans egenhändiga relation närmast gick ut på att Karl Gustafs vistelse som volontär vid arméerna i Tyskland skulle betryggas genom ett ansenligt apanage från statens sida. Per Brahe stod otvifvelaktigt i sin politiska uppfattning i mycket Johan Kasimir nära och hade vid flera tillfällen visat sin tillgifvenhet för Karl Gustaf. Men det var så långt ifrån, att han var hågad att i Rådet framdrifva den besvärliga frågan om den senares "accommodement", att han tvärtom rådde Johan Kasimir att låta saken hvila till drottningens myndighetsförklaring, och hans nit för att öfverhufvudtaget göra Karl Gustafs angelägenheter till statsaktioner kan med hänsyn till hans några månader senare fällda uttalanden allra minst starkt betviflas [1].

Alltnog, till några verkliga förhandlingar mellan pfalzgrefven och Rådet i saken kom det aldrig. I midten af januari lämnade Johan Kasimir Stockholm, förtretad, som han själf skrifver, öfver att ej ha ansetts värdig svar. Hans missnöje hade blifvit märkbart för mer än en vid hofvet, och den unga drottningen fann sig böra i en egenhändig skrifvelse varna honom för att i anledning af den motgång, han rönt, vidtaga några obetänksamma mått och steg; han borde gifva sig en smula till tåls och förtrösta på Gud och lyckan. Om åter riksamiralens förhoppning, att Rådet skulle lämnat svar, i händelse Johan Kasimir ej så hastigt afrest, visar annat än Gyllenhielms optimism, torde vara tvifvelaktigt. Att Rådet skulle varit betänkt på att öfvergifva sin en gång intagna

sadhe sigh aldrigh hafua fulkombligen kunnat förnummit E. F. N:des egentliga meeningh, vthan alt obscure lijka som det skedde medh consultationen om H. F. N:des uthreesande i krijgh, der E. F. N:des inclination till något wist ingaledes förnimmas kunde förvth. ADLERSPARRE: Hist. Saml. II: 132.

[1] Rådspr. $^{6}/_{12}$ 1642. Tr. R. P. IX: 476.

position bestyrkes hvarken af pfalzgrefvens relation eller rådsprotokollen, och Per Brahe finner äfven efter Joh. Kasimirs afresa bäst att låta frågan hvila [1].

När den äldre pfalzgrefven ej erhållit svar af Rådet, återstod för honom intet annat än att besluta på egen hand. Hans afsikt liksom Karl Gustafs önskan gick, som nämndt, närmast ut på att den senare skulle som frivillig (aventurier) söka sig till någon eller några af de i kriget på tysk mark kämpande härarna. Men den gode pfalzgrefven var en försiktig fältherre och betänksam hushållare med sina och barnens medel och ville således ej fatta något afgörande utan att noga ha öfvervägt de ekonomiska konsekvenserna. Han hade, som han själf säger, från barndomen lärt ur bibeln att icke påbörja något företag utan att uppgöra en plan därför, och här gällde det att ej göra sig till åtlöje för världens blickar genom att kasta sig in i ett vidtutseende företag, innan man först beräknat sina resurser [2]. Frågan om Karl Gustafs utresa i kriget blir nu, sedan Johan Kasimir förgäfves sökt göra den till en statsaffär, en angelägenhet af vikt för privata underhandlingar mellan den pfalzgrefliga kretsen och dess förtrogne. Vid kostnadsberäkningen hoppades man på välvilligt biträde af Per Brahe, Jakob de la Gardie, Johan Skytte och Lars Kagg samt kanske främst rikskansleren, hvarjämte äfven rad från andra det pfalzgrefliga huset närstående borde inhämtas [3]. Det var ingen obetydlig utrustning, som, enligt Johan Kasimirs tanke, en ung prins behöfde, när han drog ut till armén. Han ville, att från sakkunnigt håll skulle lämnas förteckning på tross, hästar, vagnar etc. och öfrig utrustning, betjäningens antal och löneförmåner, kostnad för dess underhåll, allt beräknadt efter år och månad. Att han ej tänkte sig utgifterna alltför obetydliga, framgår däraf, att han ansåg nödvändigt, att Karl Gustaf höll öppen taffel i fält. Till de ordinarie utgifterna skulle komma extra ordinarie, såsom presenter o. s. v. Dock insåg Johan Kasimir, att det ej ginge an att slå på för stort.

[1] R. P. IX: 52. J. K. till K. G. $^{18}/_{1}$ 1642 kop. Kristina till J. K. $^{20}/_{1}$ 1642 St. S. Brahes råd, gifvet till Karl Gustaf, gick ut på, att "man inthet hastigdt skulle meera urgera propositam de eo Regimini quæstionem, ey häller att E. F. N:de för hastigdt tenterade extrema". Adlersparre: Hist. Saml. I: 261.

[2] — "ich von meinen Eltern ja auss der bibell gelernt nichtts anzuefangen, ehe ein förslagh gemacht". J. K. till B. Baaz $^{18}/_{1}$ 1642 kop. Karl Gustafs arkiv. Jfr J. K. till K. G. $^{26}/_{1}$ 1642 kop. St. S.

[3] J. K. till K. G. $^{19}/_{1}$ 1642 kop. J. K. till B. Baaz $^{18}/_{1}$ 1642 (kop. Karl Gustafs arkiv) St. S.

Från början borde förslaget anpassas efter de medel[1], som vore att påräkna. För Karl Gustaf, som närmast erhållit i uppgift att intressera de nämnda herrarne för planläggning af den tilltänkta färden, var detta ingen lätt uppgift. Förgäfves sökte han liksom Johan Rosenhane i detta syfte få audiens hos Axel Oxenstierna. Bättre tur hade han dock hos Skytte, riksamiralen, Jakob de la Gardie och Per Brahe. Dessa funno visserligen pfalzgrefvens afsikt rörande sonen välbetänkt, men att upprätta ett bestämdt kostnadsförslag ansågo de vara ett alltför vågadt företag. Per Brahe tillrådde emellertid, särskildt med hänsyn till de extraordinarie utgifternas omfattning, att prinsen borde göra sin utrustning så lätt och billig som möjligt, bl. a. af det skälet, att han ej borde binda sig vid en armé utan utom den svenska äfven besöka de holländska och franska härarna: en utrustning på 12 à 15 hästar borde räcka[2].

Samtidigt som dessa Per Brahes tankar meddelades Joh. Kasimir, hade denne, enligt begäran, från Johan Rosenhane erhållit en summarisk förteckning på antalet af den svit, hästar, livré m. m., som ansågs för färden nödvändig[3]. Förteckningen var uppgjord i samråd med Karl Gustaf och Hans Wachtmeister. På särskild anhållan kompletterades den sedermera af Rosenhane med ett utförligare kostnadsförslag, som i sin helhet slutar på en beräknad ordinarie utgiftssumma af ungefär 1,854 Rdlr pr månad, ett högst afsevärdt belopp. Också var den beräknade utrustningen ej af det lättare slaget. Man tänkte sig en svit af 40 personer, hvilkas underhåll, inberäknadt utgifterna för öppen taffel, uppgående till 224 Rdlr i veckan, beräknades stiga till 11,648 Rdlr pr år, hvartill kommo utgifter för dessa i form af löner, livré, foder för 59 hästar samt dessutom hvarjehanda extra utgifter. Johan Kasimir kunde ej annat än på det allra skarpaste ogilla det uppgjorda projektet, och han var fullt och fast öfvertygad, att Karl Gustaf själf däraf skulle till fullo inse omöjligheten af den åsyftade resan till armén. Den äldre pfalzgrefven hade redan vid mottagandet af listan på den nödvändiga utrustningen anat, att företagets realiserande skulle medföra högst betänkliga utgifter, ja, kännbara ekonomiska uppoffringar för honom och hans öfriga barn. Då man, trots allt, ändock ej kunde hålla den unge prinsen med tillbörlig heder ute i

[1] J. K. till K. G. $^{19}/_{1}$ 1642 kop. St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{27}/_{1}$ 1642. J. Rosenhane till J. K. $^{27}/_{1}$ 1642.

[3] Denna synes medföljt Joh. Rosenhanes bref till J. K. $^{27}/_{1}$ eller $^{6}/_{2}$ 1642.

fält, skulle denne mahända nödgas att draga hem omedelbart före begynnandet af ett följande års fälttåg, hvilket icke blott skulle ådraga honom löje inom hären utan ock betänkligt nedsätta hans anseende inom Sverige [1]. Än bestämdare uttrycker Joh. Kasimir sina farhagor, när Joh. Rosenhanes kostnadsförslag underställts hans pröfning. Karl Gustaf själf hade visserligen i likhet med fadern ogillat det framkomna förslaget angående utrustningen och därvid anknytande kostnadsberäkning. Han uttalade sig, samtidigt som Joh. Rosenhanes kostnadsförslag underställdes fadern, för en lättare och därmed billigare utrustning, en tanke, som ej synnerligen slog an på den äldre pfalzgrefven; äfven en dylik utrustning befanns förbunden med betänklig kostnad, synnerligen om, som han tänkte sig, vistelsen vid häraina i Tyskland skulle utsträckas under längre tid, tre år [2]. Karl Gustaf sökte att bibringa sin fader en något ljusare syn på det tilltänkta företaget genom att framhålla, hurusom han af Skytte och Gyllenhielm fått godt hopp om att kronan skulle utanordna en ansenligare summa för hans utrustning och underhåll i fält. Men äfven om detta förslag att lösa den ekonomiska frågan hade Joh. Kasimir sina dubier. Erhölle sonen, menade han, verkligen en afsevärd ekonomisk hjälp för sin utrustning, skulle detta i dessa betryckta tider lätt kunna ådraga honom och hans närmaste förtal, i det att frikostigheten mot honom skulle uppväcka afundsjuka bland de penninghungrige inom krigshären och medelbart, genom klagan från armén, skada honom äfven hemma i landet [2].

Således var den äldre pfalzgrefven allt sedan början af februari afgjordt emot planen, att sonen som "aventurier" skulle bege sig i fält, och Karl Gustaf själf, som lika afgjordt klart gifver uttryck för sin lust att draga i fält, synes stundom finna hindren, särskildt dem af ekonomisk natur, omöjliga att öfvervinna. Han klagar öfver att han ingenstädes hade att påräkna välvilligt råd och hjälp, och visar tidigt nog en, låt vara öfvergående, lust att för tillfället uppgifva allt sammans [3].

[1] I bref till K. G. $^{26}/_{1}$ 1642 talar Joh. Kasimir om "le peu de contentement qu'on peult donner à la soldatesque". Han finner att planen för Karl Gustafs utresa ej kunde realiseras "sans engagement ou vente de quelques biens". J. K. till K. G. $^{26}/_{1}$ 1642 kop. Till Christina Magdalena $^{28}/_{1}$ 1642 (Karl Gustafs arkiv) St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{6}/_{2}$ 1642. J. K. till K. G. $^{10}/_{2}$ 1642 kop. St. S.

[3] C'est pourquoy il faut attendre l'assistance divine esperant qu'avec le temps les affaires se metteront dans une autre forme. K. G. till J. K. $^{29}/_{1}$ 1642. Joh. Kasimirs bref till Karl Gustaf af $^{23}/_{2}$ 1642 betecknar det definitiva afslaget på sonens önskan att få draga i fält. Jfr J. K. till Baaz $^{24}/_{2}$ 1642 kop. bl. konc. St. S.

Det vore emellertid orätt mot Johan Kasimir att föreställa sig, att hans obenägenhet mot den plan, som i så hög grad väckt sonens entusiasm, uteslutande eller ens väsentligen skulle bero på de utgifter, som betingade dennas verkställighet, låt vara att också den synpunkten starkt framhålles. Mot själfva projektet, att Karl Gustaf som frivillig skulle draga i fält, har han från början haft flera invändningar att göra, hvilka han tvifvelsutan tidigt anförtrott sina i Stockholm vistande barn och dessas omgifning. De ekonomiska betänkligheterna slutligen, understödda af ett i detalj utarbetadt kostnadsförslag, skulle liksom råga måttet af Johan Kasimirs skäl mot förslaget och vid närmare eftersinnande nödga Karl Gustaf och andra att uppgifva hela planen [1]. Johan Kasimir var först och främst högst tvifvelsam, huruvida Karl Gustaf, om han begåfve sig ut som frivillig, verkligen skulle vinna det därmed åsyftade ändamålet: att vara med om ett ordnadt fälttåg, en ordentlig belägring eller ett ordnadt fältslag. Mången frivillig hade blifvit grundligen bedragen i sin förväntan att få lära krigskonsten och varit glad att finna en förevändning att med någorlunda bibehållen heder draga sig från alltsammans hem igen. Att det för sonen skulle vara ringa utsikt att vid armén nu få ordentligen lära krigaryrket, slöt Johan Kasimir jämväl däraf, att då fredsunderhandlingarna med första skulle taga sin början, de olika generalerna skulle vara föga hågade att genom fältslag eller andra märkligare krigsföretag utsätta sig för allvarligare risker [2]. Om Karl Gustaf således, enligt Johan Kasimir, hade ringa utsikt att vid hären lära något nyttigt, kunde han däremot på grund af den alldeles fördärfvade militära disciplinen råka ut för stora faror. Dessa kunde hota från egna tjänares försumlighet, men särskildt från "freyreiter", härarnes löst organiserade ströfkårer, hvilka ofta voro värre för vännen än fienden. Betänkligare än detta var den moraliska förvildningen inom en sysslolös krigshär, som var ägnad att i grund fördärfva ynglingasinnet [3]. Då

[1] Zweifele nichtt, wann ein juster verschlagh der nöhtigen equipage, besoldung vndt expensen gemacht, es werden ihrer viel andere gedancken bekommen. J. K. till B. Baaz $^{28}/_{1}$ 1642 kop. bl. konc. St. S.

[2] J. K. till K. G. $^{26}/_{1}$, $^{23}/_{2}$, $^{9}/_{3}$ 1642 kop. J. K. till J. Rosenhane $^{26}/_{1}$ 1642 kop. bl. konc. St. S. Att öfvergifva den svenska armén och sluta sig till den franska eller holländska skulle, enligt Johan Kasimirs tanke, blott skada Karl Gustaf, då det skulle uppfattas, som om han därmed ville säga, att i den svenska armén föga vore att lära. J. K. till K. G. $^{28}/_{1}$ 1642 kop.

[3] Undt möchte ich doch gerne einen sehen, der mir sagen köndte, was ehr' undt nutzen ein junger herr haben könne bey einer undisciplinirten armee zu sein.

det var klent beställdt med de militära öfningarna, skulle de unga herrarne endast så mycket kraftigare ägna sig åt nöjen, som voro allt annat än förädlande. Johan Kasimir fruktar för frosseri och dryckenskap samt spelpassionen; kortspelet betecknade han som en pest och värre än pest. Pfalzgrefvens djupt kända farhågor för den dåliga andan i armén vinna för öfrigt bekräftelse äfven från annat håll [1].

Det fanns emellertid en djupare orsak, som kom Johan Kasimir att synnerligen starkt draga i tvifvelsmål, om det öfverhufvud vore lämpligt, att sonen så snart ånyo af egen drift lämnade fosterlandet. Af de många, som af den äldre pfalzgrefven anmodats att rörande Karl Gustafs tilltänkta resa till armén gifva råd och anvisningar, var det åtminstone en, som uttalade sig från mera allmänna synpunkter än den omedelbara, direkta nyttans. Det var ståthållaren Schering Rosenhane, som ingaf ett längre, koncist hållet betänkande, hvilket på grund af den vikt mottagaren fäste vid detsamma förtjänar ett något vidlyftigare omnämnande. Att prinsen i likhet med så många tyska furstar på egen risk, utan någon som helst ställning i armén skulle draga i fält, fann Schering Rosenhane blott vara förbundet med omkostnader, faror och betänkligheter. En helt annan sak vore, om drottningen och riksförmyndarne ingåfve honom håg härför, om färden, åtminstone delvis, bekostades af kronans medel och om Karl Gustaf själf erhölle en ställning, som anstode drottningens nära frände; i så fall skulle han genom sin närvaro vid arméerna kunna befordra kronans intressen och medverka till fred i Tyskland. Saken skulle därmed komma i ett annat läge, äfven om betänkligheter fortfarande kunde finnas; prinsen kunde nämligen då liksom förutse den betydelsefulla ställning, som han hade att vänta. Schering Rosenhane var också lifligt öfvertygad, att den unge pfalzgrefven här i landet vore kallad till något betydelsefullt: ty hvem skulle föredraga en främling framför en furste, född i landet, af dess religion, språk och seder, af ett behagligt och gladt sinne, förekommande i sitt uppträdande, rättänkande och därtill af gammal ansedd furstefamilj. Genom tåla-

---

Allein dass man fressen, sauffen undt alle lasten undt das elende Plundern lerne, es were dann so auch dass man auss Unordtnung ordtnung lerne. In summa das ist undt bleibt meine meinungh. J. K. till Christina Magdalena $^{25}/_{1}$ 1642 kop. bl. konc. St. S.

[1] "Är och siälfsvoldet i Tyslandh så stoort, att han inthet myckyt däraf skall kunna lära." R. P. IX: 12.

mod skulle Karl Gustaf så småningom nå fram till sin bestämmelse. Handlade han åter brådstörtadt och öfvergåfve landet i ett anfall af missräkning och otålighet, då vore den faran nära för handen, att han genom dylik oklokhet fördärfvade sina goda utsikter och förlorade den allmänna tillgifvenhet, för hvilken han hittills varit föremål, alldeles oafsedt de faror, för hvilka han i öfrigt utsatte sig. Bäst vore således att ännu en tid tålmodigt bida, förlitande sig på Gud och lyckan, hellre än att begifva sig ur landet i mer eller mindre tydligt missmod [1]. Schering Rosenhanes framställning har alldeles visst haft stark inverkan på Johan Kasimirs uppfattning af frågan. Skulle sonen lämna Sverige för att draga i fält, borde han på ett eller annat sätt intaga en offentlig ställning. Att åter nu så snart efter motigheterna i början af året därom träda i underhandling med Rådet ansåg pfalzgrefven tydligen ej lämpligt [2] och beslöt därför att, i anslutning till Schering Rosenhanes tankegång, tills vidare låta hela saken hvila.

Det är också fullkomligt i enlighet med andan i Sch. Rosenhanes råd, när pfalzgrefven manar sin son att, öfvergifvande tankarna på fältlifvet, försöka vinna inflytelserika personers bevågenhet och inlåta sig i samtal med "gens d'honneur", särskildt regeringsherrarne, men däremot undvika sådana sällskapskretsar, där etiketten var mera otvungen, men där också nöjen florerade, som ej voro af obetingadt förädlande natur, t. ex. kortspel. Jämte samtal med erfarna och inflytelserika personer borde Karl Gustaf jämväl ägna sig åt läsning af goda författare för att härigenom ytterligare skärpa sitt omdöme. Slutligen skulle han åter med allvar gripa sig an med studier i Gamla kansliet af äldre statshandlingar äfvensom inkommande kanslihandlingar rörande Tyskland, hvarjämte ridderliga öfningar, "exercities honnestes", ingalunda finge försummas. Härmed behöfde, menade pfalzgrefven, möjligheten för honom att snart pröfva fältlifvet ingalunda vara utesluten: Sveriges förhållande till grannriket Danmark gåfve i detta afseende för Karl Gustaf goda utsikter. Men under tiden skulle han genom ett ordnadt och systematiskt arbete på sin egen utbildning i enlighet med de kraf, hans börd och ställning medförde, vinna insikter samt därjämte skaffa sig nyttiga förbindelser. Vid den systematiska planläggningen af denna

[1] Sch. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{2}$, $^{19}/_{2}$ 1642 St. S.

[2] J. K. till K. G. $^{3}/_{3}$ 1642 kop. St. S. J. K. till Sch. Rosenhane $^{9}/_{2}$, $^{24}/_{2}$ 1642 kop. bl. konc. St. S.

Karl Gustafs verksamhet hyste Joh. Kasimir i alldeles särskild grad hopp om riksamiralen Gyllenhielms högt skattade medverkan [1].

Hittills hade Karl Gustaf väsentligen förhållit sig passiv. Han hade i enlighet med faderns anvisningar sökt råd af inflytelserika män eller eljest sådana, till hvilka Joh. Kasimir satte förtroende. Han hade i öfverensstämmelse med böjelse och uppfostran i det hela mera varit sin faders lydaktiga verktyg än själf tagit initiativ. För visso hade den unge fursten i det längsta hoppats, att allt snarligen skulle ordna sig i enlighet med hans önskningar. Det hoppet tycktes grusadt. I slutet af februari nådde honom emellertid Joh. Kasimirs definitiva afslag på det föreliggande projektet, och då ansåg han tiden inne att allt bestämdare gifva uttryck åt sina tankar i det för honom så betydelsefulla ärendet. Redan tidigt har han insett nödvändigheten af att företaga färden med så liten och billig utrustning som möjligt, då han till fullo beaktade svårigheten att skaffa uppehälle åt ett talrikt följe i ett land, där krigets ödeläggelser drifvit prisen på födoämnen upp till det tredubbla normala. Å andra sidan fann han snart nog, att skulle färden företagas, så komme detta att ske på hans egen kostnad. I själfva saken ansåg han sig helt böra rätta sig efter faderns vilja och fann det allra minst lämpligt att för ett år fullständigt ruinera sig.

Frågan om hans utresa som frivillig till armén borde, menade Karl Gustaf, ses från synpunkten af den plikt, som åläge honom, att göra sig duglig att tjäna det allmänna. Redan hans heder fordrade detta. Hans familj hade lidit svåra förluster under lyckans skiften i Sverige och i Tyskland; äran och plikterna återstodo dock ännu. Af Karl Gustaf fordrade de utbildning i de yrken, som tillhörde hans börd, för att han med tiden skulle kunna framvisa de frukter, furstar hämta af att hafva följt krigskunnige män, då de ju på en gång gagna det allmänna och fäderneslandet. I hans ställning betydde detta skyldighet att, i kraft af familjetraditionens förpliktelser, göra sig duglig att tjäna Sveriges rike, som genom faderns förmaningar, moderns minne och naturens röst blifvit hans fädernesland. Att åter i detta land nå en inflytelserik ställning utan att vara väl förfaren i krigiska värf ansågs omöjligt, då Sveriges storhet framför allt hvilade på kriget. Först efter vunnen förtrogenhet med krigiska värf kunde han hoppas att vinna de styrandes bevågenhet och en ställning i statens tjänst, värdig hans börd. Slut-

[1] J. K. till K. G. $^{23}/_{2}$ 1642 kop. J. K. till Sch. Rosenhane $^{24}/_{2}$. J. K. till B. Baaz $^{9}/_{2}$, $^{24}/_{2}$ 1642 kop. bl. konc. St. S. Jfr ofvan s. 113.

ligen framhåller Karl Gustaf, att det är hans innersta böjelse, ej en flyktig lust, som kallar honom till kriget. "Gud har", heter det i det innehållsrika brefvet till fadern af $^1/_3$ 1642, "gifvit mig af naturen en liflig åtrå att söka min lycka med svärdet, lika väl som jag önskar söka henne, innan jag finner henne." Vistelsen vid hofvet vore ej nyttig, den skulle blott gifva ett sken af sanning åt klandrets röst, att han ej hade någon böjelse att uträtta något för nationen, på samma gång som hans bästa ungdomstid skulle förgå utan rätt nytta [1].

Alla de svårigheter, som från skilda håll upptornade sig mot hans käraste önskan beträffande det framtida kallet, hade gjort, att Karl Gustaf mognat till en man med klart medvetande om sin inre kallelse. Möjligheten att realisera denna kunde väl för tillfället af vidriga förhållanden undanskjutas, men pliktens bud finge ej åsidosättas. Det hade varit en kränkning af Guds och naturens lag, af skyldigheten mot föräldrar och fädernesland. I full förvissning om att Gud genom sin allmakt skulle leda hans handlingar till sin ära och det allmännas väl mognade hos Karl Gustaf den känsla för pliktens kraf, som kännetecknar hvarje stor man. Det är också icke utan förtrytelse, han visar bort faderns förmodanden, att hans tal om plikt blott vore en skyddande förklädnad för hans egen tillfälliga lust, ytterligare underblåst af de unga officerarne. Han ville ej, skrifver han till Joh. Kasimir, vidare röra i frågan, i händelse han skulle misstänkas blott återgifva andras ingifvelser. Han hoppades, att den tid vore i annalkande, som skulle gifva fadern anledning att nödga honom till snarare än afhålla honom från att resa till armén. Karl Gustaf själf hyste i hvarje fall den förhoppningen, att han efter markgrefvens af Baden till hösten väntade förmälning med den äldsta af Joh. Kasimirs döttrar skulle kunna i svågerns följe med heder draga i fält. Nu ville han emellertid, trogen lydnadsplikten mot fadern, tills vidare låta saken hvila [2].

Först i maj månad kommer frågan åter upp. Karl Gustaf befann sig då i ett tillstånd af depression, som gränsade till förtviflan. Orsakerna antydas i bref till fadern. Han fann sina intressen försummade t. o. m. af dem, som voro närmast att bevaka dem. Från de ledande männen tyckte han sig mötas af likgiltig-

[1] K. G. till J. K. $^{12}/_2$, $^{16}/_2$, $^{19}/_2$, $^1/_3$, $^{14}/_3$, $^{19}/_3$ 1642 St. S.

[2] J. K. till K. G. $^9/_3$ 1642 kop. K. G. till J. K. $^{14}/_3$ 1642 St. S.

het, och man underlät icke att såra honom genom att vid högtidliga tillfällen sätta honom tillbaka. Särskildt kände han djup, men dold harm öfver att ständigt misslyckas i sina försök att vinna företräde hos den mäktige rikskansleren. Han fann, att lifvet vid hofvet rentaf skulle fullständigt fördärfva honom. Föga gagn kunde han draga af vistelsen där; frånvaron vore snarare ägnad att medföra nytta, synnerligast som han där saknade en förtrogen, åt hvilken han helt kunde anförtro sina svårigheter[1]. På Karl Gustafs antydan om nödvändigheten för honom att öfvergifva hoflifvet med dess faror och frestelser svarade Johan Kasimir med att ånyo framställa sina betänkligheter. Helt afböjde han visserligen ej sonens önskan, men han fann det lämpligare att muntligen öfverlägga i ärendet[2]. Karl Gustaf själf önskade också ett personligt sammanträffande med fadern för att af honom få förhållningsorder i anledning af de förtretligheter, som mött honom vid hofvet, senast obehaget i etikettsväg vid Ebba Rynings begrafning. Sedan Johan Kasimir hos regeringen och drottningen utverkat tillstånd därtill, aflade Karl Gustaf i början af juni ett kortare besök hos fadern i Skenäs. Vid detta tillfälle lyckades han omsider besegra dennes motvilja mot den länge ifrågasatta resan till armén. Men prinsen hade också fått en värdefull bundsförvant i den unga drottningen. I ett bref af den 1 juni tillstyrker hon på det kraftigaste Karl Gustafs utresa, synnerligast som hon fann förhållandena vid hofvet sådana, att denne ej med god reputation där kunde kvarstanna[3].

Den 7 juni underrättade Joh. Kasimir regeringen, att han hade gifvit sitt samtycke till sonens utresa till armén, och dagen därefter var Karl Gustaf, säkerligen med nytt lefnadsmod, på väg till Stockholm för att göra förberedelser till sin utrustning[4].

[1] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$ 1642 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{21}/_{5}$ 1642, $^{25}/_{5}$ 1642 kop. bl. konc. St. S.

[3] Kristina till J. K. $^{1}/_{6}$ 1642 St. S.

[4] J. K. till Reg. $^{7}/_{6}$ 1642 kop. bl. konc. K. G. till J. K. Säterstad $^{5}/_{6}$ 1642 St. St.

IV. Karl Gustaf i Torstenssons armé.

Karl Gustafs åstundan var att genom vistelse vid armén fullkomna sina insikter i krigsväsendet. Därtill eggade honom det pfalzgrefliga husets förtrogne, liksom han af dem — en Gyllenhielm, en Salvius, en Johannes Matthiæ m. fl. — erhöll råd och upplysningar för vinnandet af sitt syfte. Den unge fursten, menade Gyllenhielm, vore i det stånd och den ålder, att han borde tjäna sitt fädernesland och Guds församling med svärdet. Uppfyllde han i detta hänseende sin plikt, skulle den Allsmäktige välsigna hans förehafvande och med tiden försörja honom med land och län, furstendöme eller konungarike, "hvad heller det skall ske i Tysklandh heller här i Sverige" [1].

Tidens furstеuppfostran gick ut på att meddela "prudentiam militarem cum civili". Genom sina studier hade Karl Gustaf inhämtat en ej föraktlig fond af vetande i historia och politik, under den utländska studieresan liksom under den senare vistelsen i Stockholm hade han skaffat sig god insikt rörande det borgerliga samhället och dess funktioner, och han skulle nu sträfva att förvärfva grundlig erfarenhet i krigskonsten [2]. "Le principal mestier des princes, c'est l'art militaire", skrifver till den unge prinsen legaten Salvius under hänvisning till uttalanden om furstebildning af Macchiavelli, "Politicus Florentinus", en författare, som för Karl Gustaf

[1] Gyllenhielm till K. G. $^{17}/_{3}$ 1643 (kopia) Joh. Kasimirs arkiv St. S.

[2] Af det bevarade källmaterialet kan skönjas en vid Karl Gustafs uppfostran medveten afsikt att göra honom förtrogen med historiens stora krigaregestalter, en Alexander, en Cæsar m. fl., hvilka tidigt väckte hans beundran. Jfr J. Olliequist: Historia Caroli Gustavi: Incitabatur ad labores militiæ et virtutem, cum ex Livio Hannibalis aut Cyri ex Xenophonte vitam didicisset. Miratus talium heroum facta, sæpe ipse cum magistris instituit super hac re sermonem, ut in illa ætate facile apparerent quædam sequentis fortunæ indicia. Olliequist har utan tvifvel fått sina uppgifter i detta fall från sin fader Joh. Matthiæ, hvilken, en ofta anlitad rådgifvare vid Karl Gustafs studier, härutinnan måste vara väl underrättad. Jfr också ofvan sid. 10.

med hans omfattande studier ingalunda var främmande. Det är ingen tillfällighet, att Salvius just anför Macchiavellis maning, att en furste icke borde rikta sina tankar på något annat eller till yrke välja annat än kriget, ty detta vore, enligt den store florentinaren, så kraftigt, "att det icke allenast vidmakthåller födda furstar utan t. o. m. upphöjer enskilda personer till denna värdighet". Krigskonsten borde inhämtas praktiskt under fältlifvet, men också, menade Salvius, teoretiskt genom studium af framstående författare i hithörande ämnen, hvarom officerarne bäst kunde lämna upplysning [1].

Äfven pfalzgrefven Johan Kasimir gifver i ett egenhändigt memorial af den 21 juli 1642 Karl Gustaf noggranna förhållningsorder för hans vistelse vid armén. Han borde sätta sig in i alla militära förhållanden, i befästningskonst lika väl som i sättet att anordna en batalj och leda ett fälttåg samt skaffa sig grundlig kännedom om olika vapenslag, artilleri, kavalleri och infanteri, fästningssystem m. m. Medlet härför vore flitigt umgänge med fältmarskalken och öfriga ledande officerare. Han skulle vidare söka skaffa sig god kännedom om utgifna order och i detta syfte med fältmarskalkens tillstånd bereda sig tillträde till krigsråden, men också noggrant iakttaga tystnadsplikten, så att tillträde till eller kännedom om äfven de hemligaste rådplägningar kunde medgifvas honom. Genom en dylik "förtrolig communication" kunde, enligt pfalzgrefvens mening, prinsen på en månad inhämta mera än eljest på flere år. I öfrigt borde han vid behof inhämta upplysningar och råd af, utom sin närmaste omgifning, officerarne, särskildt generalmajor Karl Gustaf Wrangel, som i likhet med sin fader Herman stod i nära vänskapsförbindelse med Johan Kasimir [2]. Johan Skytte försummade ej att såsom ett efterföljansvärdt föredöme för den unge furstens begynnande krigarbana framhålla den store Gustaf Adolf [3]. På den lärde rådsherren hade särskildt konungens vana att äfven under fältlifvet ägna sig åt studium af goda författare slagit an. Äfven Johan Kasimir rekommenderade f. ö. sonen att i lägret använda den lediga tiden till läsning af goda historiska författare.

Beaktansvärda äro de förmaningar, som Johan Kasimir gifver sonen på dennes färd från hemlandet ut i pröfvande för-

[1] J. A. Salvius till K. G. $^{10}/_{8}$ 1642 (konc.) Salv. S. Jfr J. A. Salvius till J. K. $^{13}/_{8}$ 1642 St. S. Det af Salvius citerade stället återfinnes i Macchiavelli: Il Principe Cap. XIV.

[2] Memorial undt vätterliche erattung etc. $^{21}/_{7}$ 1642 (K. G. U.) St. S.

[3] J. Skytte till J. Matthiæ $^{23}/_{6}$ 1642 G. 171 (U. U. B.). Tr. Arckenholtz I: 6 n.

hållanden. Främst borde den unge prinsen beflita sig om gudsfruktan — gudsfruktan vore nämligen början till allt godt, då därpå följde den Högstes välsignelse —, morgon och afton bedja om den Allsmäktiges beskydd, korteligen börja och fullborda all sin gärning i Guds namn, då Han genom sina änglar skulle bevara honom från all skada och farlighet.

Vidare borde han taga sig väl till vara för dåligt sällskap, men söka ärbart och tuktigt umgänge, där något nyttigt stode att inhämta. Lättfärdigt sällskap åter med hvad därtill hörde — frosseri, dryckenskap, spel — skulle endast uppväcka människors förakt och Guds vrede, hvarför Karl Gustaf borde bedja Gud bevara sig för dylikt. Frosseri och dryckenskap vore, om ock somliga ansågo dem ringa, svåra laster, då andra sådana däraf lätt kunde följa. Spel vore också farligt, då däraf lätt uppstode gräl, som kunde skada ens reputation, hvarjämte man ofta då spelet vanligen ginge högt, antingen kunde "enervera" sig själf eller andra; dessutom förde spelet lätt dryckenskap med sig. Lättfärdigt sällskap kunde skada både kropp och själ, orsaka ondt samvete och därjämte ofta medföra gräl och blodsutgjutelse, hvarför prinsen i öfverensstämmelse med faderns från hjärtat gående förmaningar borde afhålla sig därifrån [1].

I glad tillförsikt till framtiden hade Karl Gustaf i juni från Skenäs skyndat först till drottningen på Svartsjö, till hvilken han öfverlämnade sin faders notifikationsskrifvelse om resan, och därefter i liknande ärende till Rådet i Stockholm, hos hvilket han erhöll audiens den 10 juni. Rådet, som ännu icke utan misstro betraktade hvarje försök af Karl Gustaf att vinna anställning i svensk krigstjänst, gillade i sitt svar till honom — rikskansleren förde ordet å sina medbröders vägnar — hans afsikt att som frivillig besöka Torstenssons armé, liksom det ej undandrog sig att i öfverensstämmelse med Johan Kasimirs önskan i råd och dåd vara den unge fursten behjälpligt för ernåendet af hans syftemål. Sedan Rådet i ärendet öfverlagt, erhöll Karl Gustaf samma dag på e. m. genom rikskansleren, som tillsammans med Cl. Fleming, Knut Posse och Ture Bielke besökte honom i hans "kammare", löften om Rådets medverkan för att underlätta hans resa; så utlofvades redan nu kronoskeppet "Falken" liksom ett särskildt fartyg för transport af hästar och tross. I öfrigt skulle Rådet ur sin krets till drottningen sända tvenne senatorer att öfverlägga om den hjälp, som kronan i föreliggande fall kunde lämna.

[1] Memorial undt vätterliche erattung $^{21}/_{7}$ 1642 (K. G. U.) St. S.

Rådets ståndpunkt var nämligen, att man väl kunde bevilja pension för utresan, men endast under förutsättning, att denna uppfattades som ett "beneficium", ej som "obligatio". Efter ytterligare öfverläggning bestämdes Karl Gustafs resebidrag till 3,000 Rdlr; till detta beslut torde i hög grad bidragit den unga drottningens önskan att bereda sin frände hederligt underhåll vid utresan. Ytterligare beviljades Karl Gustaf ett spann hästar[1].

Med hänsyn till arbetena med sonens utrustning för färden till armén hoppades Joh. Kasimir råd och hjälp af, utom riksförmyndarne, sina närmaste förtrogne bland rådsherrarne, Joh. Skytte, Herman Wrangel jämte dennes son K. G. Wrangel. Särskildt de tvenne sistnämnde synas tillika med Karl Karlsson Gyllenhielm och P. Brahe med goda råd tillhandagått den unge fursten. Herman Wrangel träffade aftal med stallmästaren hos fältmarskalken Johan Banér att träda i Karl Gustafs tjänst, hvilket skedde för en lön af 500 Rdlr pr år. Äfven uppsatte Herm. Wrangel tillika med sin son förslag på antalet tjänare, som borde följa den unge fursten: 1 hofmästare, 3 uppvaktande, 2 pager, 2 lakejer, 1 trumpetare, 1 kock och en skaffare utom dem, som skulle vara sysselsatta i stallet. Utrustningen fulländades i öfrigt på Stegeborg, men först efter medio af juli, bl. a. på grund af svårighet att skaffa farkost för hästar och proviant, kunde Karl Gustaf afsegla från Barsund[2], föregangen af regeringens rekommendationsskrifvelser till Sveriges guvernörer i Mecklenburg och Pommern Erik Hansson Ulfsparre och Axel Lillie äfvensom till legaten Johan Oxenstierna och fältmarskalken L. Torstensson[3]. Dessa herrar erhöllo uppdrag att skaffa Karl Gustaf och hans folk och hästar fria kvarter samt i öfrigt på allt sätt söka underlätta hans färd och bevisa honom tillbörlig heder och respekt. Särskildt borde fältmarskalken vara honom behjälplig, så att han skulle uppnå afsikten med sin vistelse i armén: att vinna förfarenhet i krigsväsendet.

[1] J. K. till A. Oxenstierna $^{7}/_{6}$ 1642 A. O. B. II: 10: 771—72. J. K. till P. Brahe $^{7}/_{6}$ 1642 Brahe S. P. Brahe till J. K. $^{26}/_{6}$ 1642 St. S. B. Baaz till J. K. $^{11}/_{6}$ 1642 Adlersparre: Hist. Saml. I: 286. K. G. till J. K. $^{10}/_{6}$ 42. R. P. 9: 288 ff., 294, 297, 309, 327. Christina till K. G. $^{18}/_{6}$. K. G. till Christina $^{21}/_{6}$ 1642 kop. (K. G. U.). Christina till J. K. $^{17}/_{6}$ 1642. Reg. till riks- och kammarråd $^{18}/_{6}$ 1642 Riks Reg.

[2] P. Brahe till J. K. $^{26}/_{6}$ 1642 St. S. H. Wrangel till J. K. $^{15}/_{6}$, $^{30}/_{6}$ 1642. H. Wrangel till K. G. $^{25}/_{6}$ 1642. K. G. till J. K. $^{10}/_{6}$, $^{15}/_{6}$ 1642. Sch. Rosenhane till J. K. odat. St. S. Ännu den 19 juli hade Karl Gustaf ej afseglat. J. K. till Gyldenklou $^{19}/_{7}$ 1642. Skrifvelser till kanslitjänstemän.

[3] Samtliga dessa skrifvelser daterade $^{16}/_{7}$ 1642 R. R. eller K. G. U. St. S.

Efter en stormig öfverfart, som nödgat honom att söka skydd i en gottländsk hamn, anlände Karl Gustaf den 30 juli välbehållen till Wolgast [1]. Att genast därifrån anträda färden till armén, dit all hans håg nu stod, var honom tills vidare omöjligt. Först måste han invänta sina hästar och sin öfriga utrustning, som under stormen skilts från det skepp, på hvilket han själf befann sig. Tanken att, utan att invänta de fördröjda hästarne, till hären medfölja Karl Gustaf Wrangel i spetsen för förstärkningsmanskap af infanteri öfvergafs liksom en senare plan att från Stettin under konvoj af generalmajor Axel Lillies trupp nå hufvudarmén, som det framgår af Karl Gustafs egna uttalanden, främst för att ej motsätta sig legaten Johan Oxenstiernas vilja. I enlighet med regeringens officiella anmodan och rikskanslerens privat uttryckta önskan visade denne först i Wolgast och därefter från början af september i Stettin den unge fursten all möjlig heder och gästfrihet. I Wolgast bodde Karl Gustaf på slottet och åtnjöt utom af Johan Oxenstierna äfven sällskap af Gustaf Horn, hvilken senare han betecknar som "un cavallier fort discret et modeste" [2]. Emellertid mötte honom snart erfarenheter af mindre behaglig art. Bland officerarne, så väl de svenskfödde som dem af tysk börd, rådde starkt missnöje till följd af militära anordningar, bl. a. befordran af ungt folk. Dessutom fann sig den unge fursten vara föremål för misstänksamhet rörande ändamålet med sin färd till hären och öfriga planer för sin framtid, särskildt från Johan Oxenstiernas sida, men äfven från Gustaf Horns. I syfte att få kunskap om Karl Gustafs verkliga planer upptog man bl. a. samtal om den nyss till Sverige afgångna Brandenburgska beskickningens, som man trodde, hufvudsakliga ärende, att åvägabringa en giftermålsförbindelse mellan Sveriges drottning och kur-

[1] K. G. till J. K. $^{31}/_{7}$ 1642 St. S.

[2] "Så kan jag intet latha att påminna dig, ded du, så viida Legati ratio tillåter, gör honom all ähra och Courtoisie, och befordrar hans bliiffuande och resa så myckedt du kant, tesmonierandes allestädhes godh affection och förtroende." Axel Oxenstierna till Joh. Oxenstierna $^{14}/_{6}$ 1642 tr. Gjörwell: A. Oxenstiernas bref I: 14. Axel Oxenstierna döljer dock ej i cit. skrifvelsen sin misstro ang. pfalzgrefvens innersta syfte med färden till armén. Pfaltz Greffuen H. Carl ähr för 4 dagar sedan hijt kommen och haffwer iagh heer i Wolgast såsom på Resan stadd och för den sletta lägenheet medh logementer och annat i staden ähr logerat honom heer in upå slottet och honom tracterat som en gäst, hwarvthinnan jagh icke hoppas att haffwa errerat. När jagh bort Reser blijfwer han här quar och tracteres effter K. M:t till migh affgågne ordre och breff frijt dock måteligen. Nhär han till Stetin kommer, will jagh honom i staden låtha logera och då iact taga mitt retta ställe. Joh. Oxenstierna till Axel Oxenstierna $^{3}/_{8}$ 1642 O. S.

fursten. Men Karl Gustaf aktade sig väl för allt för stor öppenhjärtlighet, hvarför han f. ö. blifvit varnad af bl. a. Axel Lillie, som förtroligt samprakat med honom om ställningar och förhallanden [1]. I ambassadörens försäkran att städse eftersträfva den pfalzgrefliga familjens intressen och att alltid understödja dem såg Karl Gustaf ett försök från Joh. Oxenstiernas sida att i honom vinna ett verktyg för att motarbeta L. Torstensson. Men han hade nog takt för att genast inse det olämpliga i att inblanda sig i fältmarskalkens och legatens inbördes tvister [2]. Äfven Johan Oxenstiernas rekommendation för Josef Hettler, förut sekreterare vid ambassaden, att träda i Karl Gustafs tjänst möttes af den unge fursten med misstro i tanke att man blott ville skaffa honom en spion på halsen. Då emellertid förslaget, utom af Oxenstierna och Mylonius, äfven understöddes af Salvius, lät han sina betänkligheter fara och tog Hettler i sin tjänst, sedan Johan Kasimir därtill gifvit sitt samtycke. Detta hade han ej heller anledning att ångra, då Hettler städse visade sig som en trogen tjänare. Slutligen tyckte sig Karl Gustaf märka en sträfvan af Johan Oxenstierna att under hvarjehanda förevändningar hindra hans så varmt eftersträfvade färd till armén [3], hvilket för honom var så mycket betänkligare som han å ena sidan inhämtat, att han ingalunda saknade vänner i armén, bland dem främst fältmarskalken, å andra sidan fått kunskap om att en hufvuddrabbning vore att vänta.

* * *

Den unge furste, som nu stod beredd att göra sina lärospån i krigets skola, var icke längre den själfsäkre och själftillräcklige yngling, vi tidigare lärt känna. Karl Gustaf var nu fullt på det klara med sitt framtida lefnadskall. Plikten kallade honom ut i kriget, och hans håg stod ock till krigets värf. Så hoppades han

[1] K. G. till J. K. $^{5}/_{8}$, $^{10}/_{8}$, $^{6}/_{9}$ 1642.

[2] Joh. Oxenstiernas ställning till L. Torstensson karakteriserar Karl Gustaf på följande sätt: Touttefois je regrette que par telles jalousies quelquefois le bien publique trouve grande désavantage, car tout ce que le Marischal commende, Mr. Oxenstern contremande, et ainsi réciproquement; mesme il n'y a nulle correspondance entre eux deux, ce qui m'oblige d'estre rétire dans mes discours et bien expliquer les actions et intentions de l'un et de l'autre. K. G. till J. K. $^{6}/_{9}$ 1642 St. S. Jfr Joh. Oxenstierna till Axel Oxenstierna $^{24}/_{12}$ 1642. J. K. till K. G. $^{2}/_{10}$, $^{23}/_{10}$ (kop.) St. S.

[3] M. Oxenstern me fait grande courtoisie estant modere en ses discours envers moy, cest que me fait à songer; mais tous ses actions sont fort inclines de ne me permettre point aller à l'armée. K. G. till J. K. $^{6}/_{9}$ 1642 St. S.

vinna sin ärelystnads mål. Han ville ernå de befälsposter, som närmast lekte honom i hågen, ej som en allmosa af regeringen eller drottningen, utan han önskade genom inlagda förtjänster och efter vunnen erfarenhet i krigets värf göra sig värdig en mer maktpåliggande uppgift i drottningens och Rikets tjänst. Det är i full öfverensstämmelse med denna uppfattning, som han afböjer Johan Oxenstiernas förnyade anbud att taga befäl öfver den kavalleriförstärkning, som skulle afgå till hufvudarmén [1].

Karl Gustaf hade nu kommit långt i sin sträfvan att vinna förfarenhet i självbehärskningens svåra konst. Mot alla visade han välviljans lugna och leende uppsyn. De misstankar, han hyste mot Oxenstiernorna, förstod han skickligt dölja: de endast manade honom till ytterligare vaksamhet i hans uppträdande. Själf adagalade han ingalunda misstro till den mäktige rikskansleren och dennes son. I det följande anlita både han och Johan Kasimir i flera för den pfalzgrefliga familjen viktiga angelägenheter Axel och Johan Oxenstiernas råd lika väl som Salvii och Gyllenhielms [2]. En gammal tradition lägger i Karl Gustafs mun valspråket: "Hvad hielper, iag måtte lowera". Traditionen innebär i hvarje fall en inre sanning, nämligen att Karl Gustaf önskade stå utanför partibildningarna. Ingenting uppväckte mera hans farhågor än fruktan, att den pfalzgrefliga familjen skulle knyta förbindelser, som gåfve ens skenet af bestämd ställning till de ansatser till partibildning och personlig rivalitet, som funnos inom den svenska högadeln. Icke genom skickliga partiintriger utan genom förtjänster om den svenska rikspolitiken väntade Karl Gustaf sin lycka. Denna försiktighet drefs dock ingalunda till obeslutsamhet. Om också betänksamhet var en af den unge furstens mest framträdande egenskaper, förstod han dock, när hans beslut en gång var fattadt, att med kraft arbeta på dess realiserande. Han hade visat detta redan under de långdragna förhandlingar, som föregått hans utresa till krigsskådeplatsen [3].

* * *

[1] K. G. till J. K. $^{6}/_{9}$ 1642. K. G. till J. K. $^{1}/_{3}$ 1642.

[2] "En considérant le fondemant de nostre familie la quelle consiste à conserver le monde en Suède en bon humeur et ne caresser l'un plus que l'autre mais pareilliement affin de ne chercher effectivement quelques partialitez ou parties qui seront suspectes à sa Majesté la Royne et aux ses ministres comme des personnes privez ou interresses, c'est pourquoy il faut eviter touttes occurences qui pouroint mecontenter quelques personnes demeurant en termes neutres pour estre prive de tous suspect." K. G. till J. K. $^{1}/_{5}$ 1643 St. S.

[3] Palmsköld 44, U. U. B.

Slutligen förklarade Karl Gustaf för Johan Oxenstierna sin bestämda afsikt att med eget folk söka uppnå hufvudarmén. Han hade nämligen fått underrättelse, att hans väntade hästar anländt till Peenemünde, hvarför han hyste godt hopp, att de enligt order skulle träffa samman med honom i Landsberg. Sedan han kompletterat sin utrustning i Stettin, gaf Johan Oxenstierna honom en eskort af ett kompani finska ryttare. Den 7 september bröt Karl Gustaf upp från Stettin, färden gick öfver Dam och Stargard, och den 12 anlände han lyckligen till Landsberg, trots att en hotande fara under vägen lurat på honom. Då han mot aftonen den 11 september i allsköns lugn låtit eskorten gå före från Stargard, under det han med några få red på jakt, hade en ryttmästare Merbach, som med sin lilla trupp om 18 à 20 ryttare var pfalzgrefven följaktig, låtit 15 ryttare rida före mot Landsberg; själf följde han efter för att i enlighet med Joh. Oxenstiernas order stöta till pfalzgrefven. Vid Warsin mellan Stargard och Landsberg mötte de 15 ryttarne en officer med 24 man, hvilka till en början mottogo dem vänligt, gjorde sig underkunniga om deras order att konvojera pfalzgrefven, storleken af dennes öfriga eskort samt Karl Gustafs utseende och hvar han kunde befinna sig. Sedan de erhållit svar härpå, afkastade de fientliga ryttarne masken och sköto på Merbachs folk, dödade en del, togo flertalet af de öfriga till fånga, hvarefter det lömska följet försvann i skogen. För Karl Gustaf är kännetecknande den känsla af medlidande med de olycklige, som i viss mån för hans skull uppoffrat sig, men också af oförställd harm och förtrytelse öfver det lömska angreppet, för hvilket han synes misstänkt en polsk ströfkår, hvaråt han gaf lifliga uttryck i bref till fadern: han önskade på öppna fältet träffa nidingarne, han skulle då veta fullgöra sin plikt som riddersman [1].

Från Landsberg, där Hettler var till mötes med de saknade hästarna, gick färden till Frankfurt, där Karl Gustaf vid sin ankomst den 25 september fann före sig öfversten Hack och ryttmästaren Rave med 20 musketerare, sända att ledsaga honom till armén, som var lägrad kring Zittau och Friedland. Öfver Guben, Sommerfeld och Sorau, förbi Lauban, i en trakt kringsvärmad af fientliga ströfkårer gick den äfventyrliga färden i raska dagsmarscher fram till det svenska lägret i Zittau, dit man lyckligen anlände den 4 oktober.

[1] K. G. till J. K. $^{14}/_{9}$ 1642. Extract af Herr Johan Oxenstiernas bref till K. M:t $^{18}/_{9}$, $^{20}/_{9}$ 1642. Tyskland och Tyska kriget O. S. Brefvet af $^{18}/_{9}$ ligger till grund för Chemnitz framställning. Chemnitz: IV: 2: 122—123.

Rik på mödor och faror hade Karl Gustafs färd varit, och samtida generaler betraktade hans lyckliga ankomst till svenska armén som en underbar skickelse, då han ej haft någon stor eskort och då svenska lägret städse kringsvärmades af fientliga ströfkårer, till den grad att proviantering inom en mils omkrets därifrån utan stark konvoj var omöjliggjord [1].

* * *

Torstenssons fälttågsplan gick, som bekant, ut på att i möjligaste mån förlägga krigets börda till kejsarens arfländer, men tillika betrygga Sveriges välde i Pommern och upprätthålla kommunikationslinjen med detta land, för att bl. a. äfven underlätta härens välbehöfliga rekrytering från moderlandet. Efter lycklig förening med "succursen" och efter att hafva tillbakaslagit de kejserliges belägring af Glogau, hade Torstensson med hufvudarmén, under marschen bemäktigande sig åtskilliga fasta platser i Schlesien, tågat mot Riesengebirge och slagit läger kring Zittau, där Öfre Lausitz under några veckor lämnade proviant åt hären. Då emellertid marschen mot Böhmen var afskuren af de kejserlige och det ödelagda Schlesien och Lausitz ej vidare kunde föda armén, beslöt Torstensson i öfverensstämmelse med hela svenska generalitetets mening att vända sig mot Elbe. Den 7 oktober bröt man upp från Zittau mot Sachsen, och den 18 hade Torstensson börjat belägringen af Leipzig, hvars strategiska betydelse klart framstod för honom. Å andra sidan var Leipzig en så betydande ort, att de kejserlige för dess skull ansågo sig böra pröfva vapenlyckan. Ärkehertig Leopold Wilhelm och Piccolomini följde således efter svenska hufvudarmén och beslöto leverera batalj, innan denna senare vunnit förstärkning från de Weimarska trupperna [2]. I den korta, men synnerligen skarpa bataljen utanför Leipzig förmiddagen den 23 okt. 1642 erhöll Karl Gustaf elddopet. Hans skildring af slaget i bref till Joh. Kasimir gifver en visserligen kortfattad, men dock åskådlig framställning af krigsoperationerna närmast före slaget och dettas förlopp: den högra svenska flygelns snabba seger, den vänstras begynnande motgång och flykt samt hurusom situationen för svenskarne räddades genom förstärkning till den hotade flygeln. Allt

[1] K. G. till J. K. $^{19}/_{9}$, $^{22}/_{9}$, $^{27}/_{9}$, $^{1}/_{10}$ 1642 St. S. K. G. Wrangel till Herman Wrangel $^{23}/_{10}$ 1642 Sk. S.

[2] Chemnitz IV: 2 s. 137—138.

detta hade Karl Gustaf, som under drabbningens gång befann sig jämte fältmarskalken och andra generaler vid de afgörande punkterna af slaglinjen, godt tillfälle att iakttaga [1]. Däremot omnämner han ej, hurusom han själf vid slagets början jämte Torstensson fått sin häst skjuten af en kedjekula, som sedan bl. a. dödligt drabbade generalkrigskommissarien Lars Grubbe, lika litet som han antyder sin oförskräckta ifver att tillsammans med officerarne efter Schlanges död återställa ordningen på den vikande vänsta flygeln [2].

Då Torstensson efter segern fann sig för svag att förfölja fienden mot Böhmen, koncentrerades i stället krafterna på eröfringen af Leipzig, ett företag, som man hoppades ej skulle draga ut allt för långt på tiden, hvarefter armén, stärkt genom Leipzigs rika förråd, åter kunde fortsätta marschen mot arfländerna. Af vikt var framförallt eröfringen af fästningen Pleissenburg, som behärskade Leipzig [3]. Men belägringen af denna drog ut på tiden. Garnisonen gjorde flera framgångsrika utfall och lyckades t. o. m. förnagla svenskarnes kanoner, och handgranaterna anställde stor förödelse bland de belägrande. Vid ett dylikt utfall, den 12 november, var Karl Gustaf i tillfälle att ådagalägga det herravälde, han redan nu förstod att vinna öfver soldaten. När svenskarne veko för de hvinande granaterna och under allmän förvirring lämnade sina poster, lyckades han jämte K. G. Wrangel genom snabbt ingripande på den hotade punkten åter samla och ordna de flyende samt drifva dem mot fienden. Det skedde ej utan ögonskenlig lifsfara: en muskötkula trängde genom hans benkläder, dock utan att skada honom själf [4]. Dylika händelser lade grund till Karl Gustafs rykte för oförvägen tapperhet liksom de befäste hans gunst bland soldaterna. Först den 25 bekvämade sig Pleissenburgs kommendant till dagtingan samt öfverlämnade i svenskar-

[1] K. G. till J. K. $^{24}/_{10}$ 1642 St. S.

[2] K. G. Wrangel till H. Wrangel $^{23}/_{10}$ 1642 (Sk. S.). Extracht-schreibens eines Vertrauten Persohn aus Eulenburgh de dato 27 okt. 1642. "Avisor"; Tyskland och Tyska kriget. O. S. Denna relation synes ligga till grund för Chemnitz' framställning. Jfr Chemnitz IV: 2: s. 140.

[3] K. G. till J. K. $^{2}/_{11}$ 1642 St. S.

[4] Om händelsen upplyser ett brefextrakt, skrifvet med sekr. Schauwbrücks hand, i K. G. U. Skrifvelsen förskrifver sig sannolikt från Josef Hettler. (Jfr Gyldenklou till J. K. $^{31}/_{11}$ 1642); Extractschreiben aus dem Konigl. Schwed. Feldtlager für Leipzig $^{22}/_{12}$ 1642 "Avisor". Tyskland och Tyska kriget. O. S. Den senare relationen har måhända legat till grund för Chemnitz' framställning. Jfr Chemnitz: IV: 2: s. 145 ff.

nes händer fästningen med dess förråd af lifsmedel och ammunition. Ett par dagar senare följde stadens kapitulation; den mottog svensk besättning och erlade en dryg bevillning.

Soldaternas vid fältslaget och under belägringen ådagalagda tapperhet kunde ej annat än tillvinna dem Karl Gustafs beundran och erkännande[1]. Å andra sidan var arméns läge, trots framgångarna, ej det bästa. Officerare så väl som soldater hoppades förgäfves vinna riklig ersättning för sina mödor — flertalet hade ej af framgångarna fått annat än blessurer, för att citera Karl Gustaf — [2], och fältmarskalken befann sig i synnerligen stora svårigheter, då det gällde att tillfredsställa soldaternas kraf på belöningar, bekymmer, som han förtroendefullt meddelade den unge pfalzgrefven. Torstenssons plan gick efter Leipzigs eröfring ut på inryckning i Böhmen[3]. Men dessförinnan ansåg han sig böra skaffa sin armé förstärkning, synnerligast som ryktet förstorade de kejserliges makt. Han sökte förmå weimarianerna att ansluta sig till svenska hufvudhären. Åtföljd af pfalzgrefven Karl Gustaf, som således blef i tillfälle att följa förhandlingarnas gång, sammanträffade fältmarskalken med grefve Guébriant, weimarianernas chef, den 5—7 december. Men Torstenssons föreställningar om svenska hufvudarméns betänkliga läge uträttade intet. Guébriant förklarade sig under hänvisning till sina order, som gingo ut på marsch mot Rhentrakten, förhindrad att med sina trupper närma sig svenska armén. Detta afslag på anhållan om fransk hjälp var säkerligen ej ägnadt att stämma Karl Gustaf till välvillig uppfattning af den franska politiken[4]. I syfte att före inmarschen i Böhmen betrygga reträttlinjen påbörjade Torstensson efter eröfringen af Chemnitz den 29 dec. 1642 belägringen af Freiberg. Detta företag drog mot förmodan ut på tiden, ty besättningens tappra försvar underlättades af årstiden och väderleken samt ströftåg från Hatzfeldts och Piccolominis i Böhmen lägrade trupper. Slutligen ryckte den fientliga armén i midten af februari mot Freiberg. Torstensson, som då fruktade att blifva afskuren från provianteringsmöjligheter, bröt

[1] Fonttefois je ne peu sufficement louer les actions de nostres et la grande patience qu'il ont de souporter touttes incommoditez. K. G. till J. K. jan. el. febr. 1643.

[2] Les plus part [des soldats] ne gaigne rien du butin que des blessures ce qui n'est point soufficent pour le contentement de l'armée. K. G. till J. K. jan. ou fevr. 1643 St. S.

[3] Denna plan har stått klar för Karl Gustaf redan i början af nov. K. G. till J. K. $^{2}/_{11}$ 1642 St. S.

[4] K. G. till J. K. jan. el. febr. 1643 St. S.

med armén upp mot Elbe i hopp att den efterföljande fienden skulle inlåta sig på fältslag, hvarefter en inryckning i Böhmen kunde äga rum. Svenska armén ryckte den 17 februari till Döbeln, därifrån den 19 till Strehla och öfvergick Elbe den 27 febr. Genom ett på lifsmedel rikt land gick marschen, och den 3 mars slogs för en tid läger vid Elsterwerda. Kejserliga armén utbredde sig på Elbes båda stränder till Meissen och Pirna, bevakande svenskarnes rörelser [1].

Under arméns uppehåll i Lausitz företog Karl Gustaf en färd till Östersjökusten, bl. a. för att sammanträffa med sin syster, den nyvordna markgrefvinnan af Baden, som tvärtemot Karl Gustafs råd — han hade ansett lämpligare, att hon kvarblifvit i Stockholm — tillsammans med sin gemål begifvit sig öfver till Tyskland. Genom systern och svågern hade han hopp att få råd från fadern rörande sin vistelse vid armén. I slutet af mars 1643 finna vi Karl Gustaf i Wismar, glad öfver sammanträffandet med sina anförvanter och öfver erhållna råd från fadern [2]. I midten af april aflade han besök hos Salvius i Hamburg för att inhämta dennes mening dels angående sina egna angelägenheter, dels angående systerns. Det gällde nu bl. a. att anskaffa en ny "direktor" för Karl Gustafs folk — Hettler hade aflidit — äfvensom ny stallmästare. Genom Salvius och hertigen af Mecklenburg, hvilken senare visade Karl Gustaf stor uppmärksamhet vid hans besök i Schwerin, erhölls emellertid anvisning på lämpliga personer i de afgångnas ställe. Efter öfverläggning med Salvius och Johan Oxenstierna tillrådde Karl Gustaf sin syster, markgrefvinnan, att slå sig ned i Wolgast, där prisen på lifsmedel vore synnerligen billiga [3]. Han anbefallde henne att iakttaga all möjlig sparsamhet.

Karl Gustaf hade också blifvit af Torstensson anmodad att under sin resa af Johan Oxenstierna förskaffa en penningsumma för arméns behof, men af "plusieurs raisons et considérations" ville han ej i detta ärende hänvända sig till legaten, utan föredrog att söka vinna Torstenssons syfte genom att i en egenhändig skrifvelse under framhållandet af arméns tryckta läge och trängande behof af hjälp göra en liknande hemställan till Per Brahe [4].

[1] K. G. till J. K. $^{19}/_{2}$, $^{24}/_{2}$, $^{27}/_{2}$ 1643 St. S. Chemnitz IV: 3: 28—33.

[2] K. G. till J. K. $^{2}/_{2}$, $^{9}/_{3}$, $^{26}/_{3}$, $^{3}/_{4}$ 1643 St. S.

[3] K. G. till J. K. $^{10}/_{5}$, $^{18}/_{5}$ 1643. Salvius till J. K. $^{15}/_{4}$ 1643 St. S. (kop.) Tyskland och Tyska kriget O. S.

[4] K. G. till P. Brahe $^{3}/_{4}$ 1643 (Brahes.).

Då provianteringssvårigheter inträdde och det ansågs betänkligt att lämna fienden ytterligare tid att fullkomna sina rustningar, tågade Torstensson med hufvudhären i slutet af april från Lausitz förbi Friedland och Reichenberg till Turnau och i senare delen af maj var svenska hären lägrad vid Melnik, vid sammanflödet af Moldau och Elbe. Hit anlände den 27 maj Karl Gustaf, sedan han i början af maj brutit upp från Pommern. Hans färd hade gått mot Landsberg och därifrån i följe med fältmarskalkens fru och general Stålhandske till Crossen. Här voro en 800 man samlade, som Stålhandske skulle föra till armén, och under denna konvoj kom Karl Gustaf, som nämndt, lyckligen till Melnik, om han också äfven under denna färd var hotad af fiendens ströfkårer [1]. Torstenssons afsikt var nu att tåga till Olmütz' undsättning och i händelse fienden ämnade hindra marschen, våga en drabbning. Den 30 och 31 maj stod svenska hären i slagordning knappt en halfmil från fiendens läger. Men de kejserlige under Gallas ville ej inlåta sig i drabbning, hvaremot ströfkårer, mest bestående af kroater, svärmade kring svenska lägret och plundrade dess tross. Stålhandske, Wrangel och Karl Gustaf i spetsen för blott 150 ryttare skyndade på aftonen den 31 emot kroaterna för att drifva dem undan, men dessas öfvermakt var för stor, och svenskarne nödgades draga sig tillbaka i ett så trångt pass, att de voro nära att tillfångatagas [2]. Torstensson bröt redan den 31 maj upp, tågande förbi Prag, som hälsades med några skott, och Böhmisch Broda till Kollin, Kuttenberg, Chrudim, Leutomischel, Zwittau och Müglitz. Den 9 juni intogs Littau af Wrangel. I Mähren vanns rikt byte af svenskarne vid eröfringen af landets fasta platser, hvarigenom deras herravälde öfver landet ytterligare betryggades. Den 16 juni hade det viktiga Kremsier eröfrats, och några dagar senare gaf sig Tobitschau. Från slutet af juni voro svenskarne lägrade mellan floden March och omkringliggande moras, hvarigenom floden banar sig väg. Gallas undvek fortfarande fältslag samt sökte att utmatta motståndaren genom det lilla kriget samt försvåra provianteringen. Efter en månads

[1] K. G. till J. K. $^{18}/_{5}$, $^{11}/_{6}$ 1643 St. S. Om hans (Stålhandskes) marche hafue wij kundskap den 19 May Vthur Crossen, at han då bröt derifrån opp, och war Hans Furstl. N:de då i föllie medh. Dagen tillförenne skulle Hans F. N:de och fleere af öfuesterne hafua warit på Jacht, då it starkt partij fiendtlige Ryttere täncktе till passe Hans F. N:de och flere opp. Men så är Hans F. N:de Vthen all skadha kommen tillbakar igen. A. Gyllenklou tlll Chr. Schauwbruck $^{24}/_{6}$ 1643. J. Kasimirs arkiv St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{11}/_{6}$ 1643 St. S.

vistelse i trakten af Tobitschau flyttades Torstenssons läger den 25 juli till en dal vid Mostienitz, 12 mil från Prerau. De kejserlige företogo dit täta plundringståg, röfvande bl. a. officerarnes trosshästar. Å andra sidan hade svenskarne framgång i fält, om ock ej någon hufvuddrabbning kom till stånd. Då Buchheim den 16 aug. med omkring 1,500 man tyskar och ungrare ryckte nära intill Hollitschau i syfte att genom Schlesien tåga till Pommern och där anfalla Sveriges försvarskrafter samt söka draga svenska hufvudkåren ur arfländerna, gick hans afsikt om intet, enär Torstensson med en flygel af kavalleriet förföljde den kejserliga truppen 4 mil från lägret och dref den på flykten. Buchheim måste med endast en mindre del af sin styrka återvända till kejserliga lägret. Karl Gustaf, som ifrigt deltog i förföljandet, förlorade därvid en häst, som han i slaget vid Leipzig eröfrat från ärkehertig Leopold Wilhelm [1].

Under september gick svenska hufvudhärens verksamhet främst ut på att intaga Brünn, som dock höll stånd mot de upprepade anfallen, samt eröfra bergfästet Eulenburg, som också med rika förråd af lifsmedel dagtingade den 26 september. Från Mähren tågade hären i början af oktober till Schlesien, närmast, som det syntes, för att skydda Pommern mot ett befaradt anfall af en fientlig kår. Marschen fortsattes genom Tyskland, och under mästerliga manövrer, som intill det sista höllo fienden i ovisshet om Torstenssons afsikt, kom svenska hufvudhären den 6 dec. till Havelberg. Först här erhöll krigshären kännedom om att marschen gällde Holstein. I slutet af sept. hade Torstensson fått regeringens order att anfalla Danmark. Detta syfte hade alltsedan bestämt hans operationer [2].

* * *

Karl Gustafs första år i svenska armén är ej blott karakteriseradt af djärfva fäktningar och dödsföraktande mod. Detta hade visserligen gjort den unge fursten till en tapper krigsbuss, en god svensk soldat, men ingalunda lärt honom fältherrens konst. Härtill fordrades äfven insikt i grunderna för krigsrörelserna, deras syften och villkor. Karl Gustaf sträfvade också att vinna sådan. Han nöjer sig ej med att i sina bref till hemlandet, närmast till fadern, gifva en framställning af drabbningarna och skärmytslingarna. Han lämnar

[1] K. G. till J. K. $^{19}/_{8}$ 1643 St. S. Jfr Chemnitz IV: 3: 128.

[2] Chemnitz IV: 3: 169—174.

också upplysning om Torstenssons marscher och skälen för dessa likaväl som för de underrättelser, man inhämtat om fiendens rörelser och dessas förmodade syften; likaså följer han äfven öfriga arméers, ej blott hufvudarméns, rörelser. Ej heller den på de krigiska företagen ofta inverkande diplomatin är honom främmande. Han lämnar meddelanden om underhandlingar med kronprinsen af Sachsen samt om de utdragna förhandlingarna med Siebenbürgens furste Rakoczy. Karl Gustaf försummade ej de rika tillfällen att förvärfva insikt i krigskonsten, som stodo honom till buds. Han skattade sig lycklig att få göra sina krigiska lärospån under ledning af "un si sage cavallier", som han med rätta ansåg Lennart Torstensson vara[1]. Städse var den unge prinsen i fältherrens närhet för att lära känna dennes sätt att leda krigsföretagen och bringa till samverkan dessa skiftande skaror af olika nationaliteter och sinnelag. Fältmarskalken vårdade sig också från början med omsorg om sin furstlige lärjunges utbildning. Vi finna således, att redan strax efter Leipzigslaget Torstensson låtit Karl Gustaf genomgå det eröfrade kejserliga fältkansliet, hvarigenom en ökad insikt om fiendens planer stode att vinna[2]. Åtminstone mot slutet af det första krigsåret erhöll han af fältmarskalken underrättelser äfven om de hemligaste angelägenheter rörande kriget. Också drog, som från kompetent håll intygas, Karl Gustaf synnerligen stort gagn af sitt novisår vid hären. Det var för fältmarskalken efter några månader klart, att denne ämnade göra "en profession af kriget"[3]. En annan af dåtidens ledande svenskar, J. A. Salvius, själf visserligen diplomat, men ej främmande för krigaryrket, intygar, då han på våren 1643 sammanträffade med Karl Gustaf, dennes oförskräckta krigarmod och förmåga att diskutera militära ämnen, en förmåga, som uppväckte Salvii förvåning. "Es wirdt", skrifver Salvius till Joh. Kasimir, "furwahr ein compito Principe daraus werden"[4]. Men fältlifvet hade också sina besvärligheter och obehag. Karl Gustaf var således under långa tider helt afstängd från förbindelsen med hemlandet; särskildt var detta fallet under hösten 1643, då han klagade öfver att ej på måna-

[1] K. G. till J. K. $^{13}/_{1}$ 1643 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{20}/_{11}$ 1642 St. S.

[3] Gyllenhielms uttalande i Baaz' bref till J. K. $^{13}/_{1}$ 1644. Adlersparre: Hist. Saml. II: 139. L. Torstensson till K. M:t juli 1643. Acta Historica: Skrifvelser till K. M:t.

[4] J. A. Salvius till J. K. $^{15}/_{4}$ 1643 St. S.

der ha erhållit bref hemifrån. Sjukdom härjade bland hans folk, som i sin tur orsakade, att hans hästar och förråd ej erhöllo tillbörlig passning och eftersyn, fienden röfvade hans hästar och plundrade öfriga ägodelar. Vid dylika fataliteter fick han pröfva officerarnes uppoffrande välvilja, någon gång nödgades han t. o. m. af dem mottaga tillfälliga penningförsträckningar. Karl Gustaf erkände också officerarnes "courtoisies" [1].

Särskildt prisar han fältmarskalkens förekommande välvilja [2]. För honom har den unge fursten tidigt fattat förtroendefull vänskap, som också denne i rikt mått återgäldade. Att vinna officerarnes och soldaternas bevågenhet var ej något oväsentligt för Karl Gustaf; han insåg detta själf. Han lyckades också genom sitt hurtiga, otvungna väsen och sin allvarliga sträfvan att sätta sig in i krigaryrkets hemligheter förvärfva stor popularitet; officerare, som kommo till hemlandet, tröttnade ej att storligen prisa den unge pfalzgrefvens "godhe comportement och berömmelige heroiske förehafwande" [3].

När kriget mot Danmark började, var Karl Gustafs novisår redan slut. I oktober 1643 var han välbeställd öfverste för kurländska kavalleriregementet. Det är till en framställning af de förhandlingar, som föregått denna utnämning, jag nu öfvergår.

* * *

Redan vid sitt besök i Stockholm i november och december 1642, närmast med anledning af äldsta dotterns förmälning med markgrefven Fredrik af Baden, hade Johan Kasimir under privata samtal hört sig för angående riksförmyndarnes mening om sonens "accommodement". Men han bragte också frågan jämte andra privata angelägenheter på tal inför Rådet i en högtidlig audiens, som han erhöll den 5 december. Rikskansleren svarade vid detta tillfälle artigt på hans andraganden, betygande Rådets nit för den pfalzgrefliga familjens välgång, men något definitivt svar kunde ej nu lämnas, då öfverläggning härom ej genast kunde äga rum, enär åtskilliga af Rådet, bland dem riksdrotsen, "såsom den principaleste

[1] K. G. till J. K. $^{2}/_{11}$ 1642, $^{27}/_{4}$, $^{10}/_{9}$, 1643 St. S.

[2] Il me fait toutte sorte des courtoisies et me traicte amiablement. K. G. till J. K. $^{2}/_{2}$ 1643 St. S.

[3] Gyllenhielm till J. K. $^{10}/_{6}$ 1643 St. S. Gyllenhielm uppgifver särskildt G. O. Stenbock som sagesman. "Vostre très chaire fils qui est en nostre armée en très glorieuse réputation." P. Brahe till J. K. $^{14}/_{1}$ 1643 St. S.

ibland oss", vore frånvarande[1]. Den 6 och 7 december blefvo pfalzgrefvens andraganden, bl. a. frågan om Karl Gustafs accommodement, föremål för Rådets öfverläggning. Det var tydligen intet behagligt ärende. Man fann hans tilltag att till Rådets behandling hänskjuta sina enskilda angelägenheter något sällsamt och misstänkt. Själfve riksdrotsen gaf i klara ordalag uttryck åt sitt missnöje med hans handlingssätt. Några funno lämpligt "att pfalzgrefven skulle därom hårdt tilltalas, att han icke komme mehre igen", en åtgärd, som dock ansågs väl kraftig med hänsyn till dennes ålder och sjukdom. Man beslöt i stället att sända tvenne af Rådet till Johan Kasimir, hvilka skulle betona, att Rådet som offentlig korporation ej kunde gifva honom råd i hans privata angelägenheter; såsom enskilda personer ville dock rådsherrarne ej undandraga sig att gå honom till handa med råd. Hvad Karl Gustaf beträffade, befanns bäst, att han fortfarande förblefve "som en volontaire" vid Torstenssons armé och ej bunde sig vid någon viss krigstjänst: han kunde då lättare vara med vid alla occasioner och mera i grund inhämta krigskonsten. Innan svar lämnades, ansågs lämpligt att underställa rikskansleren, som hade varit frånvarande vid öfverläggningarna i Rådet, dettas beslut i saken. För detta ändamål sändes sekreteraren Cantersten till honom. I sak gillade Axel Oxenstierna Rådets beslut. Formen för svaret till pfalzgrefven borde dock göras för honom något behagligare; man skulle tacka honom för det förtroende, han visat Rådet genom att inhämta dess mening angående sina barns intressen, men tillika artigt föreställa honom, att Rådets medlemmar visserligen ej ansett sig kunna "publice" om saken öfverlägga; dock funno de "privatim och hvar in particulari" lämpligt, att hans äldste son till vinnande af större förfarenhet i krigskonsten skulle fortfarande uppehålla sig i armén som "aventurier". Rådet följde kanslerens mening, och utsågos Gustaf Horn och Clas Fleming att öfverbringa svaret till pfalzgrefven[2]. Den 10 december underrättade Johan Kasimir sin son om att de rådfrågade vännerna ansett honom ännu en tid böra vänta med att inträda i verklig krigstjänst jämte skälen för denna uppfattning. Rådet hade emellertid vid förhandlingarna i december tydligare än vid årets början låtit förstå, att de pfalzgrefliga barnens angelägenheter ej vore några statssaker. Hvad angår särskildt riksdrotsen Per Brahes i december deciderade ståndpunkt *mot* att Rå-

[1] R. P. 9: 470—472.

[2] R. P. 9: 476—82. J. K. till K. G. $^{10}/_{12}$ 1642 St. S.

det som sådant skulle taga någon som helst befattning med pfalzgrefvens andraganden, finns intet, som hindrar, att denna ej skulle godt kunna förlikas med hans hållning i januari. Äfven då visade han ej något tillmötesgående mot Johan Kasimirs lust att få de pfalzgrefliga intressena behandlade af Rådet som korporation [1].

Frågan om Karl Gustafs inträde i verklig krigstjänst hvilar emellertid en god tid. Först i slutet af januari och början af februari 1643 bringas saken på tal. Karl Gustaf kunde då meddela sin fader, att fältmarskalken vid flera tillfällen föreställt honom lämpligheten af att mottaga en hederlig charge för att så blifva honom, fältmarskalken, till god hjälp. Torstensson hade t. o. m. erbjudit honom befäl öfver två à tre olika regementen och i öfrigt framställt långt gående erbjudanden. Karl Gustaf, som kände ansvaret att åtaga sig ett maktpåliggande befäl, förklarade, att han ej i denna angelägenhet kunde besluta. Han hänsköt den till fadern. Han är t. o. m. så försiktig, att han i sina skrifvelser till denne till en början nöjer sig med att referera samtalen med Torstensson och undviker att uttala sin egen mening i den för honom så viktiga frågan [2].

Hvilken Karl Gustafs egen tanke i saken var, framgår emellertid klart af ett par följande bref, dat. $^{9}/_{3}$, $^{3}/_{4}$ 1643. Dessa skrifvelser vittna otvetydigt om den unge furstens lust att mottaga en officerspost. Han ansåg detta nödvändigt för vinnandet af en fullkomlig insikt i krigskonsten, ty denna, menade han, kunde ej förvärfvas endast genom att åse andras manövrer och genom samtal med dugliga officerare, huru nyttigt detta än vore. Härtill måste sälla sig under eget ansvar vunnen praktisk erfarenhet [3]. Ett af hufvudsyftena med hans vistelse i hären, förvärfvandet af soldaternas bevågenhet — en sak som Joh. Kasimir rådt honom att ej försumma

[1] R. P. 9: 474—482.

[2] Enligt uppgifter från flere olika håll hade Torstensson redan i nov. 1642 erbjudit Karl Gustaf att öfvertaga befälet öfver aflidne gen.-major Slanges regemente, ett anbud, som denne dock afböjt. Gyldenklou till J. K. $^{31}/_{12}$ 1642 St. S. Extract-schreiben aus dem königl. Schwedischen Feldtlager für Leipzig von 22:ten Nov. A:o 1642. "Avisor". Tyskland och Tyska kriget. O. S. La dessus je luy fist responce que je despend entierement de la resolution de V. A. K. G. till J. K. jan el. febr. 1643. Jfr $^{2}/_{2}$ 1643.

[3] L'habitude et l'expérience fait un homme plus à guerry que l'instruction et l'information des autres. K. G. till J. K. $^{9}/_{3}$ 1643. Pour dire de la practique, c'est la mère de toutte expérience. K. G. till J. K. $^{3}/_{4}$ 1643 St. S.

— kunde ej till fullo ernås, om han fortfarande förblefve volontär; det kunde ej vinnas annat än genom den omvårdnad, han som officer blefve i tillfälle att ägna gemene man. Då Karl Gustaf var öfvertygad om nödvändigheten att i grund lära känna de lägre befälsposterna för att kunna bekläda de högre, ansåg han sig till en början böra nöja sig med befälet öfver ett kompani under en duglig öfverste, liksom han hoppades att äfven som officer få på nära håll iakttaga fältmarskalkens högsta ledning af krigsföretagen.

Fullkomligt i öfverensstämmelse med Torstenssons mening ansåg sig Karl Gustaf ej böra mottaga någon anställning i hären utan regeringens samtycke. I syfte att inhämta regeringsmedlemmarnes betänkande i saken uppvaktade han skriftligen en och annan af dessa [1] med begäran, att de skulle afgifva sitt utlåtande och inhämta sina kollegers tankar om huru han bäst kunde vinna sitt mål, att göra sig kapabel att tjäna Sveriges krona i krigiska värf, genom att fortfarande vara volontär i armén eller där mottaga charge. Äfven Johan Kasimir var fullt öfvertygad om nödvändigheten att inhämta regeringsmedlemmarnes och andra inflytelserika rådsherrars mening; att begära Rådets officiella utlåtande kunde efter erfarenheten i december ej gärna komma i fråga. Dagen efter det han mottagit Karl Gustafs bref i frågan, den 9 mars, afsände den äldre pfalzgrefven skrifvelser till några förtrogne vänner och inflytelserika personer med begäran om deras råd i ämnet. Dylika skrifvelser afgingo till riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm med anmodan, att denne skulle meddela ej blott sina egna tankar utan jämväl andra vänners, särskildt riksdrotsens och riksmarskens, till rikskansleren, till rådsherren Lars Kagg, den framstående ordnaren af Sveriges landtförsvar, af gammalt förtrogen med den pfalzgrefliga familjen, samt till den unga drottningen. Slutligen kan också nämnas, att frågan af pfalzgrefven omnämnes i bref till Johannes Matthiæ, hvari uttalas visshet, att Gyllenhielm skulle kommunicera ärendet med brefmottagaren. Något uttalande om sin egen uppfattning gifver ej Johan Kasimir i de berörda skrifvelserna, för så vidt man ej får räkna dit hans betonande af lämpligheten för sonen af en grundlig och ej alltför kort utbildning i krigskonsten [2].

[1] K. G. till Gyllenhielm $^{25}/_{1}$ 1643 Gyllenhielms S. K. G. till P. Brahe $^{25}/_{1}$ 1643 Brahe. S.

[2] J. K. till Axel Oxenstierna A. O. B. II: 10: 718 ff. J. K. till Carl Carlsson Gyldenhielm $^{9}/_{3}$ 1643 (Gyllenhielms S.). J. K. till L. Kagg $^{9}/_{3}$ 1643. J. K.

Det dröjde ej länge, förrän svar ingingo från de rådfrågade. Axel Oxenstierna skattade högt den unge furstens sträfvan att utbilda sig i syfte att tjäna kronan i krigiska värf, en lust, som snanare borde uppmuntras än stäfjas i förhoppning, att prinsen med tiden skulle blifva "ein stadtliches publicum instrumentum". Likaledes gladde sig rikskansleren åt fältmarskalkens tillgifvenhet för Karl Gustaf samt höll före, att det ingalunda vore till men för krigsväsendet, särskildt med hänsyn till fältmarskalkens uttalade mening, att den unge fursten nu mottoge charge i hären. Men trots detta stode dock rikskansleren fast vid sin tidigare uttalade uppfattning, att det vore för Karl Gustaf gagneligast, om han ännu en tid uppehölle sig vid armén utan att mottaga någon bestämd befälspost, bevistade aktionerna och vore närvarande vid krigsråden, härigenom skulle han bättre blifva i tillfälle att grundligen inhämta, hvad som tillhörde kännedomen om krigsväsendets olika detaljer och olika vapenslag. Sedermera skulle han med större säkerhet och nytta kunna mottaga ett befäl. I ett senare bref betonade han ytterligare, att han vid afgifvandet af sitt betänkande uteslutande tagit hänsyn till den unge furstens eget välförstådda intresse, såsom han uppfattade det[1]. Äfven Gyllenhielm, som i sin skrifvelse också gifvit uttryck åt Per Brahes, Jakob de la Gardies och Johan Skyttes tankar, framförde efter rådplägning med nyssnämnda herrar en mening, som i allt väsentligt öfverensstämde med rikskanslerens. Han ansåg ej olämpligt, att fältmarskalken understundom öfverlämnade åt den unge fursten någon trupp att föra under "en godh och förfaren commendant", och borde då dessa trupper växla; härigenom skulle Karl Gustaf vinna ökad förfarenhet i krigsväsendet, utan att binda sig vid en viss tjänst samt tillika — hvilket kraftigt betonas — förvärfva arméns tillgifvenhet. Att mottaga en

till drottning Kristina $^{9}/_{3}$, $^{31}/_{3}$ 1643. J. K. till J. Matthiæ $^{9}/_{3}$ kop. bl. konc. St. S. Kopia af brefvet till rikskansleren åtföljde åtminstone skrifvelserna till Gyllenhielm och Kagg.

[1] So viel ich aber von ferne judicieren kan in betrachtung des ganzen wesens, solltte ich noch fast beruhen uff meine vorige meinung E. F. G. eröpfnett, wie sie hier letzst waren, nemblich das ich noch uff eine Zeitt rathsamer befunde, das Ihro des jungen Princen F. G. sich noch eine Zeitt langk bey der armee ohne sich zu engagieren uffhieltte, wohnete den actionibus undt consilijs bellicis bey, ohne obligation gewisses ortes oder regimennts, damitt sie desto besserer was der Krieg fordertt so bey fusknechtte als reuteriey perfect erlernen könten, ehe undt bevor sie sich bey einer partey engagieren solltten. A. Oxenstierna till J. K. $^{14}/_{3}$ 1643. Jfr $^{5}/_{4}$ 1643 St. S.

bestämd charge borde däremot anstå till dess större förfarenhet vunnits, hvarefter den unge fursten kunde påräkna ett befäl, värdigt hans höga börd. Om Karl Gustaf alltför snart mottoge befäl, skulle detta lätt gifva upphof åt misstankar, att han eftertraktade någon "authoritet framför andra". I hvarje fall borde han ej mottaga något sådant, förrän det erbjudits honom af regeringen. Tillsvidare borde han förblifva i hären som frivillig. Skulle åter detta falla honom svårt af ekonomiska skäl, skulle, menade Gyllenhielm, bot därför väl kunna finnas[1]. Drottningen var af samma mening som de nyssnämnda herrarne: äfven hon stannade vid att anse lämpligast, att hertig Karl förblefve ännu en tid i samma ställning inom hären som han var, d. v. s. ej bunde sig för något befäl. Således synes bland de af pfalzgrefven rådsporde, att döma af det bevarade brefmaterialet, i själfva sakfrågan god enighet rådt. Det faller visserligen i ögonen, att Gyllenhielm jämte samma skäl som rikskansleren äfven antyder nödvändigheten för Karl Gustaf att undvika att genom mottagandet af ett befäl så pass snart efter utresan ådraga sig misstankar[2].

Enigheten brytes endast af Lars Kagg. Denne hade förnummit af Karl Gustafs egna bref, att han hade lust till krigsväsendet; då därtill fältmarskalken rådt honom att inträda i verklig krigstjänst, stod det alldeles klart för Kagg, att den unge pfalzgrefven borde mottaga det befäl, som erbjöds. På Karl Gustafs kvalifikationer tviflade ej Kagg. "H. F. N:de", menade han, "hafver så monga ockasioner uthij 5 månar sett som mången generall pärson icke haffver sett i all sin tidh" [3].

Johan Kasimir själf anslöt sig till den af de rådfrågade så godt som enhälligt förfäktade meningen; särskildt har han fästat afseende vid rikskanslerens och riksmarskens uttalanden. Äfven för honom stod det klart, att för sonens omsorgsfulla utbildning i krigskonsten det vore tjänligare, att han som volontär framdeles

[1] Gyllenhielm till J. K. $^{18}/_{3}$, $^{25}/_{3}$ 1643. Gyllenhielm till K. G. $^{17}/_{3}$ 1643, kop. bilagdt bref till J. K. St. S. Carl Gustafs comportement betreffendt auss h. dr Johann Matthiæ schreiben so wohl auch zuvorderst auss diesem E. K. M. eigenen schreiben, imgleichen von dem H. R. Ammiral des Herren R. drotzet undt feldtherrn sambt Herrn Joh. Schutzen meinung vernommen, mitth welcher dann des H. R. Cantzlers meinungh allerdings vbereinstimmet, so hab ich in Gottes nahmen resolviret meinen Sohn dessen zu avisiren u. zu ermahnen noch eine zeitt langk zu zusehen. J. Kasimir till Kristina $^{21}/_{3}$ 1643 (konc.) St. S.

[2] Christina till J. K. $^{18}/_{3}$ 1643 St. S.

[3] Lars Kagg till J. K. $^{13}/_{3}$ 1643 St. S.

som hittills kunde vara närvarande vid märkliga krigshändelser utan att bindas vid en bestämd plats. Härtill kom också fruktan för att han som officer lätteligen till egen skada kunde dragas in i uppkommande inbördes tvister mellan högsta ledningen inom armén och soldatesken; nu kunde han förhålla sig fullt neutral. En omständighet, som också gjorde Johan Kasimir betänksam, låt vara, att den ej i högre grad inverkade på hans mening i saken, var också konungens i Frankrike motsedda frånfälle. Han förmodade nämligen att denna händelse skulle snarligen medföra vändning i kriget: antingen fred eller ännu häftigare och mera pröfvande krig [1].

Den 26 mars afsändes till Karl Gustaf pfalzgrefvens betänkande jämte kopia af rikskanslerens utlåtande i frågan och Gyllenhielms bref till Karl Gustaf; skrifvelserna sändes till legaten Salvius för att genom honom tillställas adressaten, som vid denna tid befann sig på tillfälligt besök vid Östersjökusten. Äfven till Salvius själf gjorde Johan Kasimir framställning, under hänvisning till sin egen och de rådsporde vännernas åsikt, att denne skulle vid personligt sammanträffande lämna Karl Gustaf ett godt råd i den viktiga frågan [2]. Prinsen följde faderns råd, så mycket hellre som det understöddes af så många inflytelserika mäns betänkande och äfven — vid Karl Gustafs sammanträffande med honom i Hamburg — biträddes af Joh. Adler Salvius [3], hos hvilken, som Johan Kasimir i ett bref från denna tid anmärker, pfalzgrefvens barn enligt faderns exempel vant sig vid att finna stöd och hjälp i brydsamma lägen.

[1] J. K. till J. A. Salvius $^{26}/_{3}$, J. K. till Torstensson $^{26}/_{3}$ 1643, J. K. till Christina $^{21}/_{3}$ 1643 kop. bl. konc. St. S. J. K. till Gyllenhielm $^{21}/_{3}$, Gyllenhielms S. $^{31}/_{3}$ 1643 kop. bl. konc. St. S. J. K. till Axel Oxenstierna $^{21}/_{3}$, $^{31}/_{3}$ 1643. A. O. B. II: 10: 783—788. Haltt ich darfür, dass in diesem stande vndt da er nicht in wirklichen diensten engagiert, er vielmehr erfahren, auch in effect mehr nuzlichere dienste leysten könne, alss wann durch wircklich engagement er vielleicht die meinung mögte fassen, dass zuegleich mit vndt neben den andern officirern er für die soldatesque reden müssen, da dann sehr gutte discretion zugehörett, v. hergegen wann man nicht mit ihnen zuesammen haltten will, man die gute affection gantz verliehret, wann man aber nicht würcklich engagieret ist so kan man mit grosserer beyderseitts satisfaction sich befleissen alles zum besten helffen zu deuten. J. Casimir till Christina $^{21}/_{3}$ 1643 (konc.) St. S.

[2] J. K. till K. G. $^{26}/_{3}$ 1643 St. S. J. K. till J. A. Salvius $^{26}/_{3}$ 1643. J. K. till Torstensson s. d. kop. bl. konc. St. S.

[3] K. G. borde än en tid förblifva volontär (frey) för att desto bättre kunna sätta sig in i "das total Werck des Krieges". J. A. Salvius till J. K. $^{15}/_{4}$ 1643 St. S.

Men att den unge furstens lust stod till att så fort som möjligt inträda i verklig krigstjänst kunde han ej dölja för fadern och den trofaste vännen, riksamiralen: han hoppades, att den tid vore nära, då han blefve i tillfälle att ådagalägga sitt uppsåt att med vapen tjäna Hennes Majestät och Sveriges krona för att sedan med större ära återvända till Sverige. Endast genom att helt träda i krigstjänst kunde han vinna soldaternas fulla bevågenhet. Det var ej med gladt hjärta han följde faderns och vännernas råd [1].

Frågan om Karl Gustafs anställning i verklig krigstjänst har härefter hvilat några månader. I början af juni tages saken åter upp, denna gång af Gyllenhielm, som härom inlåter sig i diskussion med drottningen. Han meddelar med anledning häraf åt pfalzgrefvarne sin tanke, att det ej vore olämpligt, om Karl Gustaf nu, sedan han genom umgänge med fältmarskalken och andra förnäma "cavallieri" vunnit mera öfning i och förtrogenhet med krigsväsendet, mottoge befäl öfver ett kompani väl munderadt kavalleri. Härigenom skulle han vinna öfning i att kommendera en trupp samt tillika erhålla ett behöfligt skydd vid sammandrabbningar och rekognosceringar. Som svar på detta Gyllenhielms uttalande förklarade Johan Kasimir, att han funne lämpligt att åter bringa saken på tal inför Hennes Majestät och riksförmyndarne [2]. Först med augusti månads ingång har ärendet emellertid med allvar tagits upp af den äldre pfalzgrefven. Möjligen har sjuklighet hindrat honom från att tidigare verka för denna angelägenhet. Johan Kasimir sänder till drottningen, rikskansleren, Jakob de la Gardie och Per Brahe bref, i hvilka han gifver tillkänna sonens önskan att träda i verklig krigstjänst, därvid framhållande, hurusom denne deltagit i flere aktioner och genom dagligt umgänge med fältmarskalken blifvit förtrogen med krigsväsendet. Ytterligare erhöll Bengt Baaz af pfalzgrefven den 5 aug. i uppdrag att i Stockholm verka för att Karl Gustaf snart erhölle en charge inom armén; han skulle rörande denna sak underhandla med samtliga riksförmyndarne, framhållande motiven för Karl Gustafs önskan, men i all synnerhet med rikskansleren, samt också anlita Johan Skyttes bistånd för en lycklig utgång af sitt uppdrag, Gyllenhielms

[1] K. G. till J. K. $^{12}/_{4}$ 1643 St. S. K. G. till Gyllenhielm $^{30}/_{4}$ 1643 Gyllenhielms S. K. G. till P. Brahe $^{30}/_{4}$ 1643.

[2] Gyllenhielm till K. G. $^{10}/_{6}$, Gyllenhielm till J. K. $^{10}/_{6}$ 1643 St. S. J. K. till Gyllenhielm $^{13}/_{6}$ 1643 (Gyllenhielms S.).

medverkan var ju gifven[1]. Den 8 aug. började Baaz fullgöra sitt uppdrag. Sedan han öfverlämnat bref till drottningen och de furstliga personerna, vände han sig i ifrågavarande ärende till riksdrotsen, som för sin del förklarade, att han gärna såge, att Karl Gustaf mottoge någon charge, och t. o. m. föreslog regementsöfverstes. Baaz ville härom intet yttra, tydligen i enlighet med Joh. Kasimirs föreskrift, utan hänsköt den saken till "de höge herrars godhe judicium och betänkiande". Emellertid framförde han pfalzgrefvens önskan, att om krig med grannen, hvarmed tydligen åsyftas Danmark, skulle utbryta, Karl Gustaf då skulle komma hem till moderlandets försvar, äfven om han mottagit en befälspost i armén i Tyskland. Drotsen genmälde härtill, att det ej vore tillbörligt att öfvergifva sitt befäl; skulle krig mot grannen utbryta, kunde Karl Gustaf göra nytta äfven annorstädes än i hemlandet[2]. Han sade sig för öfrigt vilja hänskjuta ärendet till sina kolleger. Jakob de la Gardie åter höll tjänligast, att Karl Gustaf ännu en tid dröjde att mottaga befäl; det vore lämpligare, att han som volontär fortfarande mottoge fältmarskalkens omedelbara handledning i krigskonsten. Vore han afgjordt böjd att inträda i verklig krigstjänst, ansåg äfven de la Gardie honom värdig att öfvertaga chefskapet för ett regemente. Äfven till marsken framhöll Baaz, att det ej vore meningen att framkomma med någon bestämd önskan i detta hänseende; dock betonades, att om Karl Gustaf trädde i verklig tjänst, han då bättre blefve i tillfälle att gagna fäderneslandet liksom att vinna en allsidigare utbildning i krigskonsten. Också de la Gardie ville närmare öfverlägga med sina kolleger. Rikskansleren åter ansåg, att numera, sedan prinsen genom deltagande i åtskilliga förnämliga krigshändelser vunnit insikt i krigiska värf, intet väsentligt hinder mötte för hans inträde i verklig militärtjänst, och själf ville han därtill gärna gifva sitt samtycke. Han inskärpte dock nödvändigheten af noggrann pliktuppfyllelse äfven från de furstliga officerarnes sida, något som gifvetvis ej kan fattas, som om Axel

[1] J. K. till Axel Oxenstierna $^{2}/_{8}$ 1643 A. O. B. II: 10: 798 ff. J. K. "ahn die Königin" (kop.) $^{2}/_{8}$, $^{5}/_{8}$ 1643 (konc.) St. S. J. K. till P. Brahe aug. 1643 Brahe S.; J. K. till Jac. de la Gardie $^{5}/_{8}$ 1643 de la Gardieska S. D. U. B. J. Kasimirs instruktion för B. Baaz (Biografica: Baaz). J. K. till B. Baaz $^{5}/_{8}$ 1643 (konc.) St. S.

[2] Med anledning af denna Johan Kasimirs önskan föreslog P. Brahe, att Karl Gustaf kunde vänta med att antaga något befäl, intill dess man finge se, huru förhållandet till Danmark utvecklades, ett förslag, som också rikskansleren biträdde. Adlersparre: Hist. Saml. II: 118, 123.

Oxenstierna vore obenägen för Karl Gustafs anställning i hären eller som ett misstroende mot den unge pfalzgrefvens plikttrohet. På senare tid inträffade händelser gifva tillräcklig förklaring till rikskanslerens uttalande [1]. I fråga om Johan Kasimirs önskan, att Karl Gustaf i händelse af fredsbrott med Danmark finge tjäna mot denne fiende, uttalade sig kansleren i likhet med Per Brahe: ville prinsen ändtligen medverka vid hemortens försvar, vore bäst för honom att dröja ännu tre månader med att träda i verklig tjänst. I själfva sakfrågan voro drotsen och kansleren eniga. Båda ansågo Karl Gustaf

[1] Ett utdrag ur Axel Oxenstiernas bref till L. Torstensson må belysa officerarnes själfsvåld: Belangande de wederwertigheter min K. F. af een och annan officerare tilwexa, serdeles att een part öffwerste ähre sällan hoos deras Regimente såsom Hertig Frantz Hindrick och Her Gustaff Gustafsson, derigienom deras Regimenten förgåås och penningarne till Hennes Kongl. Maytz tienst illa anwendes. Andre sökia otijdigt förloff att draga heem som Generalmajoren Carll Gustaff Wrangell och flere Begierandes, at jag mig huru han sig med de första åthbära skall wille förklara och att öfver GeneralMajoren ickie till min K. F. præjudicio något måtte statueras, etc. — — —. Så tyckies mig att min K. F. will een och annan gång citera Hertigh Frantz Hindrich och Her Giöstaff Giöstafsson till sine Regimenten, på sijdstone med notification at ickie blifwa nödgatt till at anten sticka deras Regimenter såsom afkompne neder, heller att få dem åth andre, som dem hålla wid macht så wel som Hennes Kongl. Maytz tienst. Stella de sig in och effterkomma deras plicht, då hafuer altt sin skiäl; Giöre de ded ickie, då hafwer min K. F. skiäl, fog och rätt at gifwa dem åth andre, som dem hålla widh macht, och giöra tienst före. Och skickar sig bäst, att man i sådane fall ähr alfwarsam. Ähr ded giordt, ded låter sig wel förswara — — —.

Generalmajorens ankompst hijt i denne tijden hafwer hwarken mig heller andre wåre colleger warit behageligh. Och twiflar jag intet, at der han ickie wore inkommen, han ded gierna hade förandratt, sedan han hoos een och annan ickie så besynnerlig wäl ähr vndfången worden, och derföre fuller något hafwer måst höra. Och kommer alt här utaf Fadren, som honom uthan wåre andras weetskap och samptyckie infordrat hafwer, Hwilkens naturel min K. Frände wel ähr kunnigt. Oss samptligen behagar slätt inthet sådane hwissperressor, enkannerligen wid sådana tijd, då Generalen gåår i fäldt och alle ähre skyllige at foga sig derhoos. Annen disgusto ähn phantasier kan jag intet finna orsak dertill. Och må min F. wisserligen försäkra Sig, at hwarken Han heller någon annan skall få något avancement här hoos oss, uthan ded skeer med min K. F. weetskap och samptyckie, så lengie jag och hafwer mitt ordh i Regieringen. Där kunde fuller hafwa funnes någon, som hans anancement gierna hade befordrat. Och ibland annadt gierna hade honom committerat den volante armeen wid Elffwen. Men jag hafwer styrckt till at han blifwer i armeen och tagar af Min K. Frände ordre, hwar han skall blifwa, contenterandes Sig för denne tijd med den charge han hafwer, så lengie at hans meriter och occasionerne bringe honom en högre efter min K. F. gottfinnande, så att min K. Frändes respect i så måtto ähr hållin i wyrdningh. Axel Oxenstierna till L. Torstensson $^{5}/_{7}$ 1642 koncept O. S. Jfr Torstensson till A. Oxenstierna $^{12}/_{4}$ 1642 A. O. B. II: 8: 362—366.

kvalificerad till en officersbeställning (drotsen synes direkt uttalat sig för chefskap för ett regemente). Beslut har också fattats att låta order afgå till Torstensson med anledning af Johan Kasimirs hemställan.

Men just då anlände till Stockholm underrättelsen om att saken, utan regeringens medverkan, vunnit en preliminär lösning [1]. Strax efter återkomsten från resan till Östersjökusten hade nämligen Karl Gustaf på inrådan af fältmarskalken och generalmajorerna samt i samråd med vännerna i armén mottagit titeln af ryttmästare vid Torstenssons eget regemente; han hade afböjt anbudet att blifva öfverste för kurländska regementet. Det skäl, som synes förmått honom att gå in på fältmarskalkens förslag, var nödvändigheten för honom att innehafva militär rang för att i händelse af fångenskap kunna utväxlas [2]. Men Torstensson själf framhåller också i det bref till regeringen, hvari han underrättar om utnämningen, att den unge fursten till fullo var kvalificerad för en officers post [3]. Emellertid lät regeringen vid Torstenssons åtgärd bero. Axel Oxenstierna lofvade dock att framdeles gifva fältmarskalken order om annat befäl för Karl Gustaf [4].

Att Karl Gustaf så, som skedt, brådstörtat frågans lösning, oroade dock den äldre pfalzgrefven, hvarför han i bref till rikskansleren anhöll om regeringens öfverseende med sonens öfverilade steg, som härrörde af lofvärd lust att tjäna kronan. Af Baaz' bref blefvo väl pfalzgrefvens farhågor något lugnade, hvartill kom

---

[1] B. Baaz till J. K. $^{19}/_{8}$ 1643 Adlersparre: Hist. Handl. II: 115 ff. Jfr också Chr. Schauwbrück till J. K. $^{17}/_{8}$ 1643: "Das Consilium, wie ich von Mgr. Benkt verstehe, wegen der sollicitationen pro H. Carl G. F. G. gehet noch zuzeit beym H. R. Cantzleren dahinn vielleicht auch bey den vbrigen von der Königl. Regierung, dass H. C. G. F. G. ein Regiment annehmen, E. F. G. aber darneben anheymgesteltt werde, ob sie damitt noch einen monatt oder ettlich oder biss uff den herbst verziehen wollen." Äfven Schauwbrück vistades samtidigt i aug. i Stockholm för att befordra Johan Kasimirs intressen. Odhner (Sveriges inre hist. s. 115 ff.) har framställt den uppfattningen att en tydlig söndring förefunnits inom Rådet angående frågan om Karl Gustafs utresa i kriget och inträde i verklig krigstjänst, i det att rikskansleren i motsats till Per Brahe med alla medel skulle motarbetat Karl Gustafs åstundan i denna sak. Att denna mening ej är hållbar, torde ofvanstående framställning ha visat.

[2] K. G. till J. K. $^{11}/_{6}$ 1643. Jfr $^{12}/_{4}$ 1643 St. S.

[3] L. Torstensson till K. M:t $^{6}/_{7}$ 1643. Acta historica: skrifvelser till K. M:t.

[4] B. Baaz till J. K. $^{19}/_{8}$ 1643 Adlersparre: Hist. Saml. II: 127. Jfr också Schauwbrücks bref till J. K. $^{26}/_{8}$ 1643. Schauwbrück, som synes fått sina uppgifter från Baaz, men äfven hade liflig förbindelse med Gyllenklou, uppgifver i sitt bref, att kansleren ej nu mer fann något hinder för att Karl Gustaf öfvertoge en öfverstebeställning, "weil er dem werkh nunmehr durch so langwierige experientz gewachssen".

Gyllenhielms försäkran, att han och hans kolleger läto sig mycket väl behaga det steg, Karl Gustaf tagit [1]. För säkerhets skull fann dock Johan Kasimir rådligast att vid sin audiens hos Rådet den 30 okt. 1643 jämte tacksägelser för regeringens och Rådets omsorg om hans barn äfven frambära en ursäkt, därför att äldste sonen utan dess vetskap trädt i krigstjänst. Han hoppades dock, att detta steg skulle tydas till det bästa, då därmed afsags att gagna fäderneslandet [2]. Själf hade Karl Gustaf i bref till Axel Oxenstierna förklarat sitt beslut att engagera sig i kronans tjänst: detta hade fattats i syfte, att han med sin ungdomskraft desto bättre skulle kunna vara fäderneslandet till gagn, och han hoppades, att kansleren gunstigt skulle uttolka hans åtgärd, betonande sin lust att städse göra honom till viljes [3].

Det dröjde ej längre än till slutet af oktober, förrän fältmarskalken erbjöd Karl Gustaf öfverstebeställning för det kurländska kavalleriregementet. I början vägrade denne att mottaga anbudet, eftersom han ej i detta stycke vore underrättad om Johan Kasimirs vilja; han hade ej mottagit bref hemifrån på tolf veckor. Men då fältmarskalken förnyade anbudet, mottog Karl Gustaf detta för att ej misshaga Torstensson. Hans vänner hade likaledes rådt honom därtill och föreställt honom, hvilken heder fältmarskalken visade honom genom att just erbjuda detta ansedda regemente, som för öfrigt själft önskade prinsen till chef. Hvad själfva utnämningen beträffar, hade den skett emot regeringens order — denna hade rekommenderat ryttmästaren Henrik Horn — [4], hvarför Torstensson ansåg sig böra urskulda det skedda, anförande som skäl dels Karl Gustafs synbarligen ådagalagda intresse och fallenhet för officerskallet, dels ock nödvändigheten att skaffa honom en ställning, som i händelse af fångenskap lättare möjliggjorde hans utväxling [5]. Karl Gustaf själf fann också skäligt att i bref till medlemmar af regeringen anhålla, att hans steg måtte tolkas till det bästa: i sin nyvunna befälsställ-

[1] J. K. till A. Oxenstierna $^{22}/_{8}$ 1643 A. O. B. II: 10: 801 ff. Gyllenhielm till J. K. $^{9}/_{9}$ 1643 St. S. Pfalzgrefvens oro öfver Karl Gustafs steg att utan Rådets hörande antaga charge i armén och hans önskan att skyndsammast blidka regeringen komma till synes i hans skrifvelser till dottern Eleonora Katarina. J. K. till Eleonora Katarina $^{6}/_{9}$, $^{7}/_{9}$, $^{22}/_{9}$, $^{25}/_{9}$ 1643 konc. St. S.

[2] R. P. 10: 317—18.

[3] K. G. till Axel Oxenstierna $^{21}/_{6}$ 1643 O. S. K. G. till Gyllenhielm $^{19}/_{8}$ 1643 (Gyllenhielms S.).

[4] Reg. till Torstensson $^{5}/_{8}$ 1643 R. R.

[5] K. G. till J. K. $^{30}/_{10}$ 1643 St. S. Torstensson till K. M:t $^{30}/_{10}$ 1643. Acta historica: skrifvelser till K. M:t. Regeringen lät vid Torstenssons åtgärd bero.

ning kunde han bättre tjäna Hennes Majestät och kronan; själf skulle han göra allt för att visa sig värdig fältmarskalkens förtroende. Äfven Johan Kasimir ansåg sig böra ursäkta det skedda dels genom bref till riksförmyndarne, dels genom Bengt Baaz, numera ombud i hufvudstaden för de pfalzgrefliga intressena. Den senare kunde konstatera, att intet misshag i anledning af Karl Gustafs åtgärd förefanns hos regeringen och rådsherrarne. Riksamiralen och Joh. Skytte hade t. o. m. uttryckt sin synnerliga belåtenhet med att Karl Gustaf mottagit befäl. Handbref från Joh. Skytte och Gyllenhielm bidrogo ytterligare att lugna Joh. Kasimirs farhågor i detta fall[1].

Däremot befunnos inga af de inflytelserika herrar, af hvilka Bengt Baaz begärde råd, huruvida den unge fursten skulle längre stanna vid armén i Tyskland, villiga att härpå gifva bestämdt svar. Pfalzgrefven hade ju tänkt sig Karl Gustafs hemkomst, för att denne skulle på närmare håll deltaga i kriget mot Danmark. Rikskansleren, som alltid visade intresse för Karl Gustaf, fann likväl lämpligast, att denne i hvarje fall vintern öfver blefve kvar vid sitt befäl i den mot Danmark anryckande svensk-tyska hären[2].

* * *

Karl Gustaf, som ville från grunden lära känna krigskonsten, hade helst önskat att till en början få befäl öfver ett infanteriregemente, ehuru han ej velat afvisa fältmarskalkens hedersamma anbud. I hvarje fall skulle han ej försumma att iakttaga infanterigeneralernas rörelser, under det han lefde i hoppet att framdeles få pröfva chefskapet för ett infanteriregemente.

Emellertid var han synnerligen belåten med sitt regemente — kurländska ryttarne hade redan stadgadt rykte för tapperhet —, och han var från början fullt öfvertygad om att regementet, sedan dess luckor väl blifvit fyllda och det något fått hvila ut, skulle göra god tjänst och bereda sin öfverste all heder[3].

Redan den 12 december gick Torstenssons armé öfver gränsen till Holstein. Kriget mot Danmark började. Ingen kunde vara

[1] K. G. till P. Brahe $^{25}/_{10}$ 1643 (Brahe S.). K. G. till A. Oxenstierna $^{25}/_{10}$ 1643 O. S. K. G. till Gyllenhielm $^{26}/_{10}$ Gyllenhielms S. J. K. till Gyllenhielm $^{7}/_{12}$ 1643 Gyllenhielms S. J. K. till A. Oxenstierna $^{7}/_{12}$ 1643 A. O. B. II: 10: 807 ff. B. Baaz till J. K. $^{15}/_{12}$ 1643 Adlersparre: Hist. Saml. II: 129 ff. J. Skytte till J. K. $^{14}/_{1}$ 1643 St. S. J. K. till P. Brahe $^{7}/_{12}$ 1643 Brahe S. J. K. till J. de la Gardie $^{7}/_{12}$ 1643 de la Gardieska S. D. U. B. Gyllenhielm till J. K. $^{15}/_{12}$ 1643. Förteckning på inkommande bref. Arkivförteckningar vol. 2 St. S.

[2] Bengt Baaz till J. K. $^{15}/_{12}$, $^{30}/_{12}$ 1643 Adlersparre: Hist. Saml. II: 129—138.

[3] K. G. till J. K. $^{11}/_{11}$ 1643 odat. Gr. Glogau 1643 St. S.

mera öfvertygad om nödvändigheten af Danmarks allvarliga tuktan än just Karl Gustaf. Af denna stats tvetydiga politiska hållning hade han fruktat det värsta, han såg i den danska politiken en allvarsam fara för vinnandet af en verklig fred, "peste d'une tranquillité universelle et commune", och botemedlet vore intet annat än tillintetgörelse af den danska staten. Att det förevarande kriget måtte leda därhän var hans innerligaste önskan [1].

Den unge öfversten och hans tappra regemente deltogo också med lif och lust i eröfringen af åtskilliga danska fästen på den jutska halfön, främst Christianspris. Inom en månad efter svenskarnes inryckning i Holstein fanns ej längre någon dansk regeringstrupp på halfön, försvaret från dansk sida hade ej varit allt för kraftigt. Den närmaste vinsten af den hastiga framgången blef förvärfvet af goda kvarter åt de efter långvariga strapatser uttröttade svenska soldaterna. Karl Gustafs regemente förlades till en början i nejden af Slesvig, själf tog han sitt kvarter i Eschelmarck. Frånvaron på en tid af pröfvande fältslag och belägringar betydde för honom ingalunda dådlös sysslolöshet. Hans redan nu tydligt framträdande militära intresse och begåfning röjde sig ej minst däri, att han för sitt regemente utbildade vinterkvarteret, som eljest vid denna tid ofta nog försvagade truppernas stridsduglighet genom befrämjande af lättja och oordning, till en härdande öfningsskola i krigsmannaduglighet. Han hyste ock god tillförsikt, att hans ansträngningar skulle krönas med framgång. Hans pliktkänsla och lust att ej försumma något tillfälle till utbildning i krigskonsten gjorde också, att han måste afstå från att aflägga besök hos de furstliga anförvanterna i norra Tyskland; en kortare visit gjordes dock hos systern och svågern i Wolgast. Torstensson hade också lofvat Karl Gustaf, att han för vinnandet af fulländning i krigskonsten vid alla viktigare aktioner med en skvadron af sitt regemente skulle få vara vid fältmarskalkens sida [2].

Den strategiska plan, som Rådet uppgjort för danska kriget, räknade med att Torstensson i spetsen för hufvudarmén i Tyskland i september eller åtminstone oktober skulle rycka in i Holstein, besätta Jutland och öfver Middelfartsundet gå öfver till Fyen, under

[1] Esperant que Dieu faire la grace aux armes de sa Majesté et de la conronne de Suède à poursuivre ceste victoire (eröfringen af Christianspris) et les seconder par une couple d'autres pour exstirper ceste nation Danoise, peste d'une tranquillité universelle et commune. K. G. till A. Oxenstierna $^{22}/_{12}$ 1643 O. S.

[2] K. G. till J. K. $^{22}/_{11}$, $^{23}/_{12}$ 1643 febr. 1644, $^{20}/_{5}$ 1644 St. S.

det att en kår om 2,000 "gode knechtar" under befäl af Erik Hansson Ulfsparre på transportskepp skulle öfverföras från Pommern till Seeland och andra öar för att till sist betvinga Köpenhamn och Kronborg. En här från svenska moderlandet skulle fullborda de skånska landskapens eröfring. Denna väl genomtänkta strategi anknyter till gamla traditioner; i sin hufvudtanke — att öfverväldiga Danmark på den sårbara gränsen i söder — går den tillbaka till tiden närmast före Gustaf II Adolfs ingripande i trettioåriga kriget (1629) för att under detta krigs fortgång allt klarare utmejslas. Att realisera denna plan var emellertid ej Torstensson beskärdt. Den skulle bortåt fjorton år senare under gynnsammare konjunkturer genom kraftig beslutsamhet föras till seger af den unge pfalzgrefve, som nu under Gustaf Adolfs genialaste lärjunge i fältherrekonsten inhämtade den nationellt svenska krigföringen med dess starka böjelse för kraftig offensiv, sådan denna under decennier pröfvats och utbildats på Österuropas slätter[1].

Nu kom emellertid Torstenssons armé efter Jutlands eröfring att spela en jämförelsevis obetydlig roll i det danska kriget, beroende därpå, att svenskarne hvarken kunde göra sig till herrar på sjön — stora flottans utlöpande blef fördröjdt, och transportskepp för härens öfverförande till Fyen stodo ej till buds i tillräcklig mängd —, ej heller genom ett kraftigt infall i Skåne genast i början splittra Danmarks försvarskrafter och afleda dem från öarna. Gustaf Horns infall i Skåne kom nämligen för sent. I regel förekommo blott smärre skärmytslingar. Karl Gustaf väntade under våren och försommaren förgäfves på förnyandet af vintermånadernas bragder, och i hans från denna tid visserligen sparsamt bevarade bref kan man ej undgå att märka en tydlig missräkning. Med passionerad ifver iakttager han händelsernas utveckling från Tondern, där hans regemente på försommaren är förlagdt, och särskildt följer han med spänning såväl den stora flottans som de Geers värfvade flottors

[1] Rikskansleren till L. Torstensson $^{25}/_{5}$ 1643 R. R. Rådspr. $^{19}/_{5}$ 1643 R. P. 10: 161. Redan i okt. 1629 uttalas i Rådet grundtanken i den strategiska planen mot Danmark. Rådspr. $^{29}/_{10}$ 1629: R. P. I: 220, återkommer i aug. 1630, "sahl. konungens consilium af den 2 aug. uthur Stetin" (R. P. 10: 161), och når full klarhet i mars 1632: Gustaf Adolfs order till Salvius och Tott. Gustaf Adolf till Salvius $^{31}/_{3}$ 1632, Krigsh. Arkiv 1: 587. Gustaf Adolf till Axel Oxenstierna $^{31}/_{3}$ 1632 A. O. B. II: 1: 775. Konungen själf var våren 1632 allvarligt betänkt att från Sydtyskland skynda mot norr för att med svenska hufvudstyrkan kasta sig från söder mot Danmark. Jfr Boëthius: Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna s. 343.

öden — med de Geer sammanträffade han i Hamburg vid dennes genomresa till Holland —, under det han afvaktar den sjöseger, som omsider skulle bereda hans tappra regemente tryggad öfverfart till Fyen till nya bragder [1]. När tillfälle gafs, sökte dock gifvetvis svenskarne göra fienden afbräck. Så företog fältmarskalken med kavalleriet i slutet af juni ett anfall mot general Bauer, lägrad vid Husum, ett anfall, som likväl misslyckades, då fienden i tid hann undkomma [2].

Men åtminstone vid en betydelsefull batalj fick Karl Gustaf spela en ledande roll. Den 25 juli hade danskarne vid Gründe, midtemot den svenska flottan utanför Christianspris, uppfört en skans, från hvilken en kula en dag senare gifvit amiralen Clas Fleming banesår. Det var naturligt, att Torstensson ville hämnas denne genom anfall på skansen, hvilket äfven från annan synpunkt var i hög grad påkalladt, ty utan eröfring af Gründe skans fanns föga utsikt för svenskarne att kunna segla ut ur Kielfjorden. Clas Fleming hade också påkallat Torstenssons hjälp mot de begynnande danska befästningarna i ett bref af 25 juli. Alltnog, natten till den 28 juli företogs det planerade anfallet mot den danska styrkan. Generalmajor Goltstein sände från Kiel, där en stark kavalleristyrka befann sig, några hundra ryttare under öfverste Sack, som lyckades kringgå den danska styrkan på ett par hundra man och besätta Neumühlen. En del af danskarne undkommo till hufvudstyrkan mellan skansen och Labö, men flertalet stupade. Pfalzgrefven Karl Gustaf i spetsen för sitt regemente hade öfver floden Schwentine ryckt till Sacks undsättning, striden i närheten af redutten blef het, men danskarne kunde ej motstå det väl ledda anfallet. För de besegrade gafs ej kvarter — man försvarade detta dels med åberopande af danskarnes sedvänjor, dels med erinran om de danska fångarnes ådagalagda opålitlighet —, och öfver 1,500 man lära nedhuggits, hvarjämte värfvade tyskar tillfångatagits. Fyra fanor, 6 kanoner och rikliga förråd af ammunition blefvo segrarnes byte. På svensk sida hade manfallet varit obetydligt [3]. När

[1] K. G. till J. K. febr., $^{20}/_{5}$, $^{13}/_{6}$, $^{17}/_{6}$, $^{25}/_{6}$ 1644 St. S.

[2] K. G. till J. K. $^{25}/_{6}$ 1644.

[3] Om själfva förloppet af striden finnas olika uppgifter. Rapport från lägret vid Gadebusch om krigshändelserna efter $^{22}/_{7}$ (Acta historica: Danska kriget 1643—45) påstår, att fienden befann sig på öppna fältet i full reträtt mot landstigningsplatsen vid Labö, då Karl Gustaf anföll. I Regeringens skrifvelse till Gustaf Horn af $^{7}/_{8}$ (R. R.) 1644 säges, att fienden intagit en fördelaktig ställning vid skansen och mött anfallet med en skarp salva, men att han af svenskarne i en häftig drabbning fördrifvits från sin ställning.

skansen var intagen, sköts svensk lösen. Flottan kunde nu segla ut.

Några dagar efter denna batalj, den 8 aug., tågade svenska hufvudhären från Rendsburg. Den kejserliga hären under Gallas, som fann sin reträtt hotad, bröt likaledes upp från lägret vid Kiel. Torstenssons marsch gick förbi Neumünster och Segeberg till Oldesloe, dit han kom den 10 aug. Gallas följde efter och förskansade sig på några höjder i närheten af Oldesloe. Förgäfves erbjöd Torstensson här liksom förut vid Neumünster batalj. Då svenska hären ej längre kunde finna underhåll i Holstein, bröt man upp, tågade öfver Ratzeburg österut och anlände den 22 aug. till Gadebusch. Gallas följde till närheten af Ratzeburg, men vek af vid Möllen mot söder till Elbe, som han öfvergick vid Lauenburg den 21 och 22 aug. Hans afsikt att i samverkan med danskarne instänga svenskarne på Jutland hade fullständigt förfelats, den danska hären under Bauer öfvergaf de kejserlige, som fortsatte uppför Elbe till Magdeburg och därifrån till Bernburg vid Saale, där Gallas slog ett befästadt läger den 8 september. Han ämnade så småningom draga till de kejserliga arfländernas skydd. Torstensson öfvergick den 1 september Elbe i närheten af Boitzenburg och fortsatte öfver Gardelegen till Halberstadt, där Königsmarck tillstötte med 3,000 man. Den förstärkta hären marscherade öfver Alsleben, öfvergick Saale den 17 september och slog läger vid Bernburg, öster om floden Saale, midt emot den kejserliga hären. Karl Gustafs förhoppning att nu ändtligen en afgörande batalj skulle äga rum gick emellertid ej i fullbordan[1]. Torstenssons afsikt var att hindra Gallas' tåg mot Böhmen, i hvilket syfte han befäste två bryggor, den ena norr, den andra söder om Bernburg, och afskar Gallas all tillförsel på Elbe. Det dröjde ej länge, förrän brist och sjukdomar började härja i det kejserliga lägret. Men de kejserliga hade dessförinnan i grund plundrat de trakter, som de genomtågat, förödelser, som på Karl Gustaf gjorde ett smärtsamt intryck. Han tyckte sig spåra en princip hos den kejserliga politiken att vilja i grund utarma riksfurstarne[2]. Under det härarna omkring två månader lågo midt emot hvarandra, förekommo ofta mindre sammandrabbningar, som i sina följder verkade utmattande, särskildt på de kejserlige. I en af dessa spelade Karl Gustaf en mera framstående roll. Natten mellan den 4 och 5 oktober drog generalmajor Königsmarck i spetsen

[1] Chemnitz IV: 4: 104—108. K. G. till J. K. $^{12}/_{9}$ 1644.

[2] K. G. till J. K. $^{29}/_{10}$ 1644 St. S.

för åtskilliga skvadroner ryttare, i allt omkring 2,000 man ut från lägret; med på tåget voro fem öfverstar, bland dem Karl Gustaf. Efter åtskilligt kringströfvande erhöll Königsmarck af tagna fångar upplysning, att fienden just hade starka partier ute för att fouragera. Mellan Aschersleben och Schandersleben påträffades fienden, som bestod af "tolf starka trupper". De kejserlige, som synas intagit en fördelaktig ställning på en höjd, värjde sig i början kraftigt, men under bataljens fortgång uppstod oordning i de fientliga leden, och de kejserlige togo till flykten, en del till sitt läger, andra till grefskapet Mansfeldt. Den fientliga styrkan var helt upprifven, och flera officerare togos till fånga. Karl Gustaf själf ådagalade vid detta tillfälle synnerlig tapperhet och erhöll flera svåra blessurer [1]. Ändtligen fram i november beredde sig Gallas tillfälle att undkomma. Torstensson hade fått underrättelse om att fienden den 11 november på aftonen ämnade sända en stark trupp för att i grund utplundra Eisleben. Han bröt då genast upp i spetsen för större delen af sitt kavalleri, lämnande i lägret infanteriet och fyra rytteriregementen i syfte att afskära fourageringstruppen reträtten till det kejserliga lägret. Emellertid försvårade mörkrets inbrott uppspårandet af fienderna, och de kunde lyckligen dölja sig i en dal, "så att vi", säger Karl Gustaf i sin skildring af denna händelse, "ej kunde finna dem". Emellertid lyckades Gallas med största delen af sin styrka, under det svenskarnes uppmärksamhet var riktad på annat håll, under natten draga sig undan till Magdeburg. Trots att allarmskott tillkännagifvit Gallas förehafvande, hade Torstensson ej hunnit fram i tid att hindra hans uppbrott. Men fouragerarne blefvo, när de, okunnige om Gallas' uppbrott, letade sig tillbaka till det forna kejserliga lägret, till största delen tillfångatagna af svenskarne [2]. Torstensson vidtog emellertid dispositioner för att hindra fiendens flykt. Han lade sin här vid Aken där en brygga slogs, en afdelning af armén gick öfver floden och besatte Zerbst på andra sidan. Dessa åtgärder kröntes med fullständig framgång. Då de kejserliges kavalleri sökte undkomma, tillfogades dem nära Jüterbog den 23 nov. ett grundligt nederlag. Gallas' här var

---

[1] Relation om then rencontre som är förlupen mellan den kongl. svenske h. Generalmajoren Königsmarck och de kejserlige en half mil från Aschersleven den 5 okt. 1644. Samtida relationer om Sveriges krig. (K. B.). Ehrensteen Vita R. Caroli Gustavi. Ofvannämnda relation ligger till grund för Chemnitz framställning. Chemnitz IV: 4: s. 160—161.

[2] K. G. till J. K. $^{13}/_{11}$ 1644 St. S.

nu ofarlig för svenskarne — den blef det än mer genom Königsmarcks seger en månad senare öfver infanteriet vid Wittenberg.

Intet hindrade nu Torstensson att förverkliga sin plan: anfall mot kejsarens arfländer. Att detta verkligen var syftet med svenskarnes operationer, hade Karl Gustaf redan 2 sept. kunnat meddela sin fader. Svenska härens marsch gick närmast mot söder, öfver Leipzig — fästningen Pegau intogs — till Meissen. Vid Zeitz tog Torstensson sitt högkvarter, men trupperna förlades i gränstrakterna mot Böhmen, högra flygeln under generalmajor Goltstein, till hvilken Karl Gustafs regemente hörde, i trakten af Marienberg och Annaberg. Hären skulle under återstående delen af året stärka sig för följande års strider. Äfven under detta vinterkvarter låg tydligen hans regementes intresse Karl Gustaf varmt om hjärtat [1]. Mot midten af januari bröt hären upp, tågande genom Böhmerwald, närmast till Kaaden, där fältmarskalken den 21 januari tog sitt högkvarter. På grund af inträffande töväder, som försvårade vägarnas farbarhet, låg armén här stilla några dagar. Den 8 febr. bröt man åter upp: marschen gick öfver Kitsch, Chlum, Tuscha vid Meyse, en mil från Pilsen, till Klattau och Horazdiowitz, där Torstensson den 16 febr. förgäfves erbjöd den fientliga hären under Hatzfeld drabbning. Båda härarne fortsatte marschen under häftig kanonad på hvardera sidan om floden Watawa. Då öfvergången af nämnda flod hindrades af fienden, framryckte Torstensson i hast mot Moldaustrømmen, som han efter en besvärlig marsch genom skogs- och bergstrakter vid Zwickau öfvergick den 20 och framryckte mot Jankowitz. Hatzfeld följde hastigt efter, och den 23 febr. stodo härarne mot hvarandra. Trots att fienden hade bemäktigat sig en fördelaktig ställning och den eländiga terrängen försvårade en batalj, beslöt Torstensson att den 24 våga en drabbning, då han fann, att de beständiga marscherna vintertiden verkade upprifvande på hären. Slaget vid Jankowitz blef en afgörande seger för svenskarne, tack vare fältmarskalkens öfverlägsna ledning och rytteriets tapperhet. Karl Gustaf gifver i bref till sin fader ett oförställdt erkännande åt de stridandes tapperhet: det fanns skvadroner, som ända till sju à åtta gånger varit i elden mot fienden [2]. Karl Gustafs eget regemente hade ej minst bidragit till segern, men också lidit stort afbräck. Flertalet officerare voro sårade eller

[1] Je suis à cest heur avec Mr Golstein en marsche pour le bien de mon régiment. K. G. till J. K. $^{7}/_{12}$ 1644 St. S.

[2] Chemnitz IV: 5: 30—44. K. G. till J. K. $^{27}/_{2}$ 1645 St. S.

döda, öfverstelöjtnanten Lettmath hade blifvit blesserad. Karl Gustaf själf hade flera gånger varit i lifsfara [1].

Den 26 februari lämnade svenskarne valplatsen vid Jankowitz. Deras marsch gick öfver Woschitz, Czernowitz och Pilgram till Iglau, som den 3 mars kapitulerade. Sedan starka besättningar inlagts i Olmütz och Iglau, bröt Torstensson åter upp den 9 mars: hans afsikt var att tåga mot Donau för att där skaffa sig en fast stödjepunkt för fortsatta operationer. Marschen gick öfver Znaim till Krems vid Donau, dit hären kom den 14 mars. Snart därefter bemäktigade sig svenskarne de viktiga fästningarna, Stein den 16 mars, genom stormning, och Krems, som den 19 gaf sig på nåd och onåd. Då Torstensson på grund af saknaden af tillräckligt antal transportskepp ej vid Krems kunnat öfvergå Donau, ämnade han i stället tåga mot Brünn för att närma sig sin tilltänkte bundsförvant Rakoczy. Han kunde ju sedan öfvergå Donau mellan Pressburg och Wien. Marschen gick från Krems utför Donau, den 26 föll Neuburg i svenskarnes händer, och den 27 stod hären framför den skans, som behärskade wienbryggan öfver Donau. Tre dagar senare var skansen i svenskarnes händer; fienden hade öfvergifvit den. Svenskarne behärskade Donau från Krems till Wien. Under förra hälften af april gick marschen mot Brünn, hvarunder svenskarne eröfrade flera viktiga fästningar: Nicolsburg, Labe, Falckenstein m. fl. Den 24 april slog man läger framför Brünn. Brünn var en viktig ort, belägen i själfva hjärtat af Mähren och försedd med duktiga befästningar. Brünn i svenskarnes händer betydde en stark position midt i kejsarens arfländer, på samma gång som utsikten att förmå Rakoczy till kraftigare mått och steg mot kejsaren därigenom skulle ljusna [2]. Belägringen af Brünn och underhandlingarna med Rakoczy, hvarvid äfven Karl Gustaf spelade en viss roll, kommo under den återstående tiden af Karl Gustafs vistelse vid armén framförallt att sysselsätta sinnena.

* * *

[1] Ty wijd Jankow hafuer Hans M:tt så offta träffatt och fiendens anstöter så manligen sustineret, att Hans Sahl. Kongl. M:tt icke ringa till den victorien hafuer contribueret såsom och fast alle Hans M:tz Regementz officerare blefue skuttne och blesserade och Hans M:tt sielf hårlåcken afskutin. Ehrensteen Vita R. Caroli Gustavi. Nordin 192. U. U. B.

[2] K. G. till J. K. $^{2}/_{3}$, $^{22}/_{3}$ 1645 St. S. Torstensson till Axel Oxenstierna $^{23}/_{3}$, $^{28}/_{3}$ 1645 A. O. B. II: 8: 450—56. Torstensson till Joh. Oxenstierna $^{21}/_{4}$ 1645 O. S. Jfr Chemnitz IV: 5: 45–48, 97–101.

Det franska sändebudet Croissy hade af den vacklande siebenburgske fursten lyckats utverka afsändandet af en ungersk styrka under befäl af general Bakos Gabor som välbehöflig förstärkning åt fältmarskalken vid Brünn. Det är betecknande för ungersk stridsvana, att Bakos Gabor i spetsen för en här af omkring 10,000 man vid underrättelsen om att Buchheim med en vida underlägsen styrka ryckte mot Pressburg ej vågade marschera vidare, förrän fältmarskalken sände en svensk trupp till hans skydd [1]. I spetsen för omkring 600 ryttare sändes Karl Gustaf jämte generalmajor Douglas att förena sig med ungrarne och inöfva dem i ordnad västerländsk krigföring. Den 6 maj förenade sig svenskarne i Ostro med den lysande ungerska hären, och den 7 slogs läger vid Schalitz, dit landtgrefven Fredrik, utsänd af Torstensson för att observera en fientlig styrka, som vid Pressburg öfvergått floden, några dagar senare anlände med 6 regementen. Fienden drog sig emellertid snart tillbaka, och den förenade svensk-ungerska hären ryckte på Bakos Gabors önskan mot den närbelägna staden Tyrna. Den 17 stod hären framför denna. Då borgarne började skjuta på förtruppen, besvarades detta af fältmarskalkens lifkompani med kraftig eldgifning, som hade den effekten, att borgarne anhöllo om tre dagars betänketid. Den siebenbürgske generalen tillstyrkte deras begäran, men från svenskt håll kräfdes bestämdt stadens kapitulation utan uppskof. Borgerskapet gaf då efter och mottog den 18 i dagbräckningen en ungersk besättning om 700 ryttare och 300 infanterister. Härefter fortsatte hären marschen till Hollitsch vid Morach, 6 mil från svenska lägret, där läger slogs. Att den ungerska hjälphären på grund af total frånvaro af krigstukt ej var mycket att lita på, hade redan i början visat sig, då ett par hundra valaker den 7 maj gjort myteri och rymt, och då Torstensson senare beordrat 2,000 man att vid Mistelbach förena sig med general Wittenberg för att undsätta wienskansen, gjorde manskapet myteri, vägrande att marschera, förrän de bekommit begärd sold. Torstensson måste å Rakoczys vägnar härutinnan ställa dem till freds äfvensom gifva presenter åt öfverstarne m. fl. Redan nu begynte svenska befälet, ej minst Karl Gustaf, att inse, att ungrarne ej "af sig själfve kunde bestå" [2].

* * *

[1] Torstensson till K. M:t $^{13}/_{5}$ 1645.

[2] K. G. till J. K. 22/12 maj 1645 St. S. Chemnitz IV: 5: 101—103.

Af Karl Gustafs hand finnas i Riksarkivet bevarade, hittills förbisedda dagboksanteckningar berörande Brünns belägring liksom äfven förhandlingarna med Rakoczy. De hafva en tydlig konceptkaraktär, utmärka sig för uppgifternas detaljrikedom, framställningens klarhet och koncisa form samt äro af intresse dels såsom gifvande bidrag till vår krigshistoria, dels, och ej minst, som ett ojäfaktigt bevis på med hvilken noggrannhet den unge fursten följde krigets och diplomatiens skiftningar. Dagboksanteckningarna gifva åtskilliga upplysningar om stämningen inom hären och det diplomatiska spelets gång. Till belysning af anteckningarnas karakter torde en kortfattad redogörelse för Karl Gustafs framställning af Brünns belägring här ej vara alldeles omotiverad [1]. Torstensson grep sig redan från början med ifver an med detta företag men svårigheterna voro stora: brist på ammunition och fotsoldater, fästningens utmärkta läge bland klipporna samt försvararnes tapperhet och kloka omtanke. Minor anlades äfvensom batterier mot staden och slottet, men verkan af dessa åtgärder upphäfdes till god del genom försvararnes påpasslighet: nya afskärningar anlades inom fästningsområdet äfvensom kontraminor mot belägrarnes minor. I Karl Gustafs dagboksanteckning för den 14 juni läses: "Spillade wåhr mina inwartes, therförre på nyt arbete fortsattes och ett batterie resolverades att forferdiga uppå klinten af berget till att bårtskuta krantzen uppå tårnet innanforre then nia bastionnen", och den 23 juni omtalas, hurusom "de wåra" blifvit orsakade "at låta springa minan uti nya Bastionen, emedan fienden på tre stedh contraminerade". Fiendens dubbla afskärningar blefvo stående kvar och, klagar Karl Gustaf, "intet stådh til at hazardera". Tidigare, natten till den 16 juni, hade öfversten Passue, banande sig väg mellan slottet och staden, lyckats insmuggla krut åt de belägrade. Öfversten Galbrecht, som med sitt och Goltsteins regementen sökt hindra undsättningen, hade blifvit nedskjuten; han blef, uppger Karl Gustaf, icke "seconderad" af sina ryttare. Belägringen hade kommit i ett så kritiskt läge, att ett krigsråd den 23 juni på e. m. sammankallades. Närvarande voro, enligt Karl Gustafs anteckningar, utom Torstensson generalerna Wittenberg, Mortaigne och Paijkull. Torstensson framlade tvenne propositioner. Den första gällde, på hvad sätt man skulle kunna bemäktiga sig Brünn samt "wadh fahra och skadha eller och nytta wij uthi sådan beleg-

[1] Dagboksanteckningar af Pfalzgrefven Carl Gustaf under vistandet vid Fältmarskalken L. Torstenssons armée samt meddelande rörande ställningen inom arméen (K. G. U.) St. S.

ring hafwe til at forwenta". Härpå svarades, att alldenstund fienden vore välförsedd med arbetsfolk, minörer och krigsmaterial oeh öfverlägsen uti sapperande och minerande, måste man genom en häftig beskjutning söka fälla stadsmuren och angripa denna samt genom sappörer hindra förbindelsen mellan staden och slottet och fatta posto antingen i staden eller uppå slottet och söka "att våga något". Med de sista orden åsyftas tydligen stormning, som man således redan då ansett nödvändig för att vinna Brünn. Faran, som hotade de belägrande, var först möjligheten af en undsättningshär till Brünn. Därjämte togs i betraktande risken för det redan till antal minskade fotfolket, särskildt vid en stormning. Vid en fientlig undsättningshärs ankomst hotade ju dessutom samtidigt utfall från fästningen, som rent af kunde hota belägrarne med tillintetgörelse. Nyttan af Brünns eröfring framhölls starkt: härigenom erhölle armén ett säkert fäste i fiendeland, utan hvilket det vore omöjligt att subsistera. Lämnade svenskarne Brünn, skulle de kejserlige i dess omnejd finna rikliga förråd af fourage och proviant.

Rörande Torstenssons andra spörsmål, om en belägring "salvo honore" kunde lämnas, erinrades först om att man tidigare afstått från att fullfölja belägringar, t. ex. Freiburgs, samt att man så småningom åter kunde vänta en fulltalig kejserlig armé i fält. Men däremot framhölls, att belägringen framförallt drifvits för att draga Rakoczy på svenskarnes sida. Äfven om dennes trupper vore av den beskaffenhet, att de, trots sitt stora antal, ej kunde operera på egen hand, vore det dock bättre att vinna dem än att fienden skulle draga nytta af dem mot svenskarne. Rakoczy borde drifvas till aktion mot kejsaren, liksom han vid belägringen skulle lämna en förstärkningstrupp om 4,000 ungrare; en alltför stor myckenhet ungrare antogs däremot vara af föga gagn. Beslutet blef, att man fortfarande skulle arbeta i approcherna men sända bud till Rakoczy med begäran om folk och ammunition. Torstenssons förhoppning om bistånd från denne gick åtminstone delvis i fullbordan, då den 9 juli prins Sigismund Rakoczy anlände till svenska lägret med fyra kanoner jämte därtill hörande ammunition, hvarför fältmarskalken hyste godt hopp att fästningen snart skulle falla i svenskarnes händer, för så vidt ej en fientlig undsättningshär nalkades [1]. Men belägringen drog ut på tiden, och den 26 juli och följande dagar är frågan om den skulle fortsättas på allvar uppe. Det betänkliga läget fram-

[1] Torstensson till A. Lillie $^{12}/_{7}$ 1645. Tyskland och Tyska kriget. O. S

hålles med all tydlighet, "fienden betar oss", heter det i Karl Gustafs anteckningar, "uthi minerande al fördel", gällde det åter stormning, vore bristen på infanteri en betänklig sak, hvartill kom, att man ej ordentligen vore försäkrad om ungrarnes hjälp. Å andra sidan förbisågs ej fördelen af Brünn i svenskarnes händer: fienden skulle då kunna genom "ett litet corpus som flygande armée" betagas all möjlighet att behärska arfländerna: Österrike, Böhmen och Schlesien, och den svenska hufvudstyrkan kunde då rycka annorstädes. Lämnades Brünn, förlorade armén hvarje säker post i arfländerna. Risken af en fortsatt belägring doldes dock ej. Den 28 juli tecknade general Mortaigne närmare det militära läget. Anfallet måste riktas mot fästningens ravellin, då denna skyddade de innanför belägna bastionerna. Att intaga denna genom minor vore på grund af fiendens kontraminor ogörligt, att vinna den genom beskjutning vore ytterligt försvaradt genom besättningens försvarsatgärder. Hvad som fordrades, vore jämte kraftig beskjutning en duktig styrka för att fatta posto på någon punkt vid slottet eller i staden, men härvid framträdde det betänkliga i infanteriets stora svaghet. På grund af besättningens utfall vore det ock svårt att afskära förbindelsen mellan staden och slottet. Slutligen sammanfattar fältmarskalken de föreliggande möjligheterna: antingen genom beskjutning och följande stormning riskera infanteriet och angripa eller genom kraftig beskjutning göra bresch i stadsmuren, injaga skräck hos invanarne och så vinna staden eller slutligen genom en af några regementen utförd blockad framtvinga en kapitulation; huruvida detta senare kunde lyckas, berodde tydligen på tillståndet i staden. Utan eröfringen af Brünn måste armén begifva sig annorstädes, synnerligast som en långvarig belägring skulle göra ungrarne missmodiga: dessa skulle helt enkelt mot hösten draga bort. Efter en långvarig öfverläggning beslöts likvisst att bruka Rakoczys kanoner och fotfolk mot staden och storma denna. Eröfringen af Brünn ansågs nödvändig för vidare samverkan med Rakoczy mot kejsaren, å andra sidan måste denne furstes hjälp, särskildt i form af ammunitionssändningar, påräknas för en lycklig utgång af belägringen [1]. Underhandlingarna med honom blifva därför med belägringens fortgång af allt större vikt.

Det är tid att öfvergå till en kortfattad framställning af särskildt de förhandlingar, i hvilka Karl Gustaf deltog.

[1] När Rakoczys armé väl anländt, hoppades Karl Gustaf, att man skulle kunna företaga "une chose signalée pour obtenir une paix géneralle". K. G. till J. K. 22/12 maj 1645 St. S.

Omsider, den 7 juni, hade Rakoczy själf med sina trupper satt sig i rörelse och efter en synnerligen långsam marsch och under skydd af en svensk hjälpstyrka den 30 juni öfvergått Waag och lägrat sig vid foten af Waisse-Gebirge. Till Rakoczy afsändes den 28 juni Alex. Erskein med order att jämte framförandet af fältmarskalkens ursäkt för att den af Rebenstock afslutade traktaten ännu ej blifvit ratificerad öfverbringa en anhållan om furstens snara förening med svenskarne och om hans bistånd vid Brünns belägring. Fursten, som emellertid afböjde förening med svenskarne, föreslog fältmarskalken att i stället påbörja belägringen af Pressburg, och lofvade att jämte manskap och ammunition sända sin son Sigismund Rakoczy till svenska lägret för vidare underhandlingar med Torstensson. Den 9 juli började också underhandlingarna med Sigismund Rakoczy och Kemény Janos, sedan den förre i svenska lägret blifvit mottagen med stora hedersbetygelser. Att leda öfverläggningarna utsåg fältmarskalken Karl Gustaf med biträde af general Arvid Wittenberg och Alex. Erskein. Vid det första sammanträdet, som äfven bevistades af franske residenten d'Avaugour, framhöll Sigismund Rakoczy i allmänna ordalag faderns förtjänster om den gemensamma saken. Härför frambar Torstensson de allierades tacksamhet och uttalade förhoppning om Rakoczys fortsatta bistånd; en marsch till Ungern vore dock omöjlig för svenskarne, i stället borde Rakoczy närma sig fältmarskalken. Till sist uttalade den unge Rakoczy önskan om en "occasion, dermedh man kunde see en proba af ungrar". Sedan vidtogo de speciella förhandlingarna, som blott bevistades af svenskar och siebenbürgare. Om dessas förlopp saknas visserligen närmare uppgifter, men det kan med visshet sägas, att de svenska underhandlarne från början visade stort tillmötesgående för att bibehålla Rakoczy i kriget mot kejsaren och vinna hans understöd mot Brünn. Sigismund Rakoczys första begäran var, att alliansen skulle blifva vederbörligen ratificerad och dess bestämmelser efterlefvas, främst i fråga om utbetalandet af de fursten lofvade subsidierna. Som svar härpå förklarade man sig från svensk sida villig att utbetala föregående års subsidiebelopp (100,000 Rdlr); penningsvårigheter hindrade fältmarskalken att för tillfället lämna större belopp. Därjämte framhölls det gagn, som fursten dragit af svenskarnes aktioner, då det till god del vore deras förtjänst, att "Ungern uti furstens hender redunderar". Vidare framställdes af siebenbürgarne kraf på 1,500 knektar och 600 ryttare att förlägga i Kaschau till skydd

mot polacker och turkar; detta afböjdes under hänvisning till den kännbara uppoffring en så stor truppsändning skulle innebära för svenskarne, så mycket mera som en sådan lätt kunde få utseendet af en fientlig handling mot Polen och Turkiet. Slutligen gafs dock löfte att efter Brünns eröfring under förevändning att eskortera en express till Konstantinopel sända 600 ryttare till Kaschau. Rakoczy framhöll också nödvändigheten af att turkiske storvesiren blefve "contenterat" med en ansenlig föräring af de konfedererade, alldenstund kejsaren arbetade på att väcka turkens misstanke mot Sverige. Lämpligt vore att skicka ett sändebud till Konstantinopel att lugna storvesiren, en önskan som man lofvade framföra till Hennes Majestät i Sverige. Äfvenledes begärde man, att fältmarskalken vid första lägenhet skulle understödja ett anfall mot Pressburg. Rakoczys ännu pågående förhandlingar med kejsaren ursäktades med turkarnes hotelser: de asyftade blott att vinna tid. Från svenskt håll inskärptes nödvändigheten af att fursten af Siebenbürgen lämnade än kraftigare bistånd vid Brünns belägring. Den 10 juli lämnade den yngre Rakoczy svenska lägret[1].

Rakoczy närmade sig visserligen några dagar efter dessa förhandlingar svenskarne och slog läger mellan Göding och Lundenburg icke långt från svenska lägret vid Eisgrub. Men om hans uppsåt att understödja sina allierade erhöllo svenskarne snart grundade tvifvelsmål. Den 14 juli kom underrättelse om pågående underhandlingar mellan kejsaren och Rakoczy, och den 19 anlände till fältmarskalken en synnerligen oförsynt skrifvelse från den senare, hvari han hotade med separation. Nödvändigheten af att han slöte fred med kejsaren framställde Rakoczy för svenska beskickningen, en tanke, som från svensk sida kraftigt bemöttes under uttalande af fältmarskalkens redobogenhet att lämna fursten möjligt bistånd. Torstenssons utbetalande af de s. k. konsenspengarne till fursten hjälpte ej. Den 31 juli tillkännagaf en utskickad från denne, att han vore tvungen sluta fred med kejsaren, men att han ville konferera med fältmarskalken om huru detta skulle kunna ske utan kronornas skada. Freden vore blott tillfällig, villkoren skulle blifva sådana, att kejsaren ej kunde halla dem, då fursten ej skulle försumma att åter börja kriget. I själfva verket hade Torstensson i slutet af juli uppgifvit tanken på verksam hjälp från fursten och

[1] L. Torstenssons memorial till K. M:t tr. A. O. B. II: 8: 508—512. Torstensson till A. Oxenstierna $^3/_6$ 1645. A. O. B.: 456—461. Karl Gustafs dagboksanteckningar. Jfr Chemnitz IV: 5: 169—170.

därmed också hoppet om Brünns eröfring, om han också ännu den sista juli hos Rakoczy framställde anhållan om understöd i detta syfte [1]. På grund af franske residenten Croissys och furstens egen uttalade önskan gaf fältmarskalken, om ock motvilligt, sitt samtycke till en afskedskonferens med fursten. Denna ägde rum i Eisgrub den 10 aug. Karl Gustaf var närvarande vid de stundom ganska hetsiga öfverläggningar mellan fältmarskalken och den franske residenten, som föregingo konferensen, hvarvid Torstensson ej försummade att framhålla att det varit oklokt af fransmännen att i allianstraktaten med Rakoczy medgifva denne att få sluta fred med kejsaren, i händelse han hotades af turkarne.

Karl Gustaf jämte de förnämsta svenska generalerna var också tillstädes vid den högtidliga hälsningsceremonien i Eisgrub för Rakoczy den 10 aug., hvarvid pfalzgrefven frivilligt lämnade hedersplatsen åt Siebenbürgens furste under uttalande af önskan att än kraftigare kunna främja en effektiv samverkan mellan fursten och Hennes svenska majestät. Så följde öfverläggning mellan siebenbürgarne, företrädda af Sigismund Rakoczy och Kemény Janos, och de konfedererade kronornas ombud, den franske residenten, fältmarskalken, Karl Gustaf och de svenska generalerna Wittenberg och Douglas samt Alex. Erskein. Rakoczys deputerade förklarade bestämdt på fältmarskalkens föreställning om faran för de konfedererade af fred med kejsaren samt osäkerheten för fursten af en dylik fred, att deras herre måste ingå fred på grund af Turkiets hotelser; ej ens ett uppskof på några veckor kunde lämnas; dock stode för de konfedererade kronorna öppet att genom pengar i Konstantinopel utverka tillåtelse för fursten att förnya kriget mot kejsaren. Försäkran lämnades om den senares uppsåt att åter blanda sig in i kriget, om kejsaren ej noga iakttog fredsvillkoren. Då det syntes omöjligt att bringa fursten på andra tankar, framställde Torstensson fordran på en revers från Rakoczy, att han ordentligt iakttagit traktaten med fursten.

Sedan nu Rakoczy vidhållit sitt uppsåt att sluta fred med kejsaren, vidtogo underhandlingar den 10 efter middagen samt den 11 aug. rörande de villkor, som enligt svenskarnes fordran borde inflyta i fredstraktaten. Dessa underhandlingar fördes å Rakoczys vägnar af Sigismund Rakoczy och Kemény Janos, å svenskarnes af Karl Gustaf, Wittenberg, Douglas och Erskein. Svenskarne funno föga tillmötes-

[1] Karl Gustafs dagboksanteckningar. Torstensson till A. Lillie $^{31}/_{7}$ 1645. Tyskland och Tyska kriget O. S.

gående. Kravet på en skriftlig revers till fältmarskalken afvisades under förklaring, att fursten i så fall äfven borde erhålla en dylik af Torstensson, trots svenskarnes — deras talan fördes af Erskein, Kemény Janos talade å siebenbürgarnes vägnar — framhållande af olikheten i fältmarskalkens och furstens ställning. Svenskarnes kraf på garanti mot att kejsaren ej efter fredsslutet skulle föra ungerska soldater mot dem afböjdes, under förklaring att man ej kunde hindra ungrarne att taga sold hos kejsaren, men att fursten själf skulle värfva och således minska den förres värfningsmöjligheter. Man afvisade vidare svenskarnes begäran om att inrycka i fredsvillkoren en bestämmelse om fri korrespondens mellan ungrare och svenskar och betonade kraftigt Ungerns neutralitet; ett dylikt kraf skulle blott väcka kejsarens misstanke. Svenskarnes hotelse om infall i Ungern uträttade intet. Äfven skydd för lutheranernas fria religionsutöfning ansågs opåkalladt, lika litet som Rakoczy kunde gå med på att öfverlåta trupper åt svenskarne, då han själf med hufvudstyrkan drog tillbaka till sitt land. Endast kravet på utbekommandet af Rebenstocks tillhörigheter, på hvilka Rakoczy lagt beslag, villfors af siebenbürgarne. Vid underrättelsen härom förklarades emellertid, till ej ringa förvåning för ungrarne, att Torstenssons olika kraf blott vore framställda för att utforska furstens affektion mot kronans intresse för att därom kunna gifva svenska drottningen underrättelse. För öfrigt uttalades önskan om framgång för fursten i fredsverket med kejsaren. Sist framställdes af siebenbürgarne förutsättningarna för att fursten åter skulle börja krig mot kejsaren, nämligen att fältmarskalken utverkade turkens samtycke härtill samt att Rebenstocks traktat förnyades. Härtill svarades å svensk sida tämligen undvikande, att denna i så fall borde lämpas efter tidsomständigheterna [1].

Af den närmare bekantskapen med furst Rakoczy och hans omgifning erhöll Karl Gustaf intrycket af ovissheten och bristen på stadga i de siebenbürgska förhallandena liksom franvaron af klart beräknande kraft i den siebenbürgske furstens politik. De ungerska magnaterna imponerade lika litet på den unge pfalzgrefven som deras herre, hvilken Karl Gustaf fann vankelmodig och mest hågad att intaga en afvaktande hållning i de stora brytningarna. Den franska diplomatin, sådan den i Croissys person mött honom vid

[1] Berättelse om Torstenssons personliga sammankomst med Georg Rakoczy i augusti 1645 och därmed sammanhängande förhandlingar tr. A. O. B. II: 8: 537—65. Karl Gustafs dagboksanteckn. (K. G. U.) St. S.

förhandlingarna med Rakoczy, föreföll honom äfvenledes atskilligt misstänkt. Sedan Croissy genom sina förhandlingar med den siebenbürgske fursten tilltrasslat de allierades sak, stod han, menade pfalzgrefven, färdig att kasta hela bördan på den svenske fältmarskalken och själf draga sig ur spelet. Karl Gustaf använde också tillfället att af ungrarne skaffa sig noggrann kännedom om deras samhällsförhållanden, hvarom ännu bevarade anteckningar af hans hand vittna [1].

Omedelbart efter Rakoczys definitiva separation bryter svenska hären upp från Brünn och tågar mot Donau, förgäfves erbjudande fienden batalj, proviantera och befäster Donaufästena Korn-Neuburg och Krems jämte andra fasta platser inne i landet, hvarefter marschen fortsättes mot Böhmen. Fältmarskalkens syfte är att här under förväntan på förening med Königsmarck skaffa sig en fast ställning. Den 18 okt. slog Torstensson efter att hafva afbränt Pardubitz läger vid Jaromirs [2].

* * *

Hvad Karl Gustafs förhållande som officer och regementschef [3] beträffar, föreligga synnerligen lofordande uttalanden från kompetentaste håll. Af fältmarskalken Lennart Torstensson framhallas hans goda kvalifikationer för öfverstebeställningen, ej minst hans nit i tjänsten; han ville ej försumma någon "occasion", där något stode att lära. Torstensson hyste välgrundade förhoppningar om att den unge fursten på än mer kräfvande poster skulle med framgång tjäna Kungl. M:t och fäderneslandet. Också lofvade han att framgent handleda honom i krigskonsten och i öfrigt gå honom till handa med råd och dåd [4].

[1] Om Rakoczy skrifver Karl Gustaf: "Ther til medh är fursten icke utaf mycket heroisch gemute utan redder och wanckelmodig af naturen, hvilket alt — jämte den ringa hjälp han hade att motse af sina ständer — honom och förorsakar til siocka heem igen". Om en ungersk grefve Wortgatz yttrar K. G. något ironiskt: "Grefvens qualiteter for en unger äro rare" (Karl Gustafs dagboksanteckningar K. G. U.) St. S.

[2] Torstensson till A. Lillie $^{20}/_{8}$, $^{30}/_{8}$, $^{3}/_{9}$ 1645. Tyskland och Tyska kriget. O. S. Chemnitz: IV: 5: 176—180; 261—263.

[3] Karl Gustafs hofstat mot slutet af hans fälttåg med Torstensson var ganska talrik: i allt, från hofmästare till stalldrängarne, 94 personer (Lista uppå H. F. N:des hofstadt som H. F. N. hade uthi arméen uthi Tysslandh 1645.) Karl Gustafs hofhållning och hofstat St. S.

[4] L. Torstensson till J. K. $^{21}/_{3}$, $^{27}/_{6}$ 1644 St. S.

Karl Gustafs förmåga att genom okonstlad älskvärdhet vinna hjärtan fäste redan nu vid honom officerarnes och soldaternas tillgifvenhet, lika väl som hans tapperhet och insikt i krigsväsendet af alla respekterades. Schering Rosenhane, som själf våren 1644 besökte Torstenssons läger, blef angenämt berörd af prinsens stora anseende: han vore aktad och afhållen af "tous les cavalliers et gens de biens". Rosenhane, som allt fort höll sig underrättad om förhållandena inom hären genom resande officerare, som besökte Münster, skildrar i bref till Johan Kasimir Karl Gustafs ställning i hären på följande sätt: Hans tapperhet i förening med en viss anspråkslöshet, hans klokhet och förmåga att reda sig i alla svårigheter, allt detta är redan så allbekant, att hela armén är betagen i honom och skattar honom, alldeles oafsedt hans börd, som den tappraste soldat. Men allting har sin frånsida. Prinsens popularitet i hären hade, meddelar Rosenhane, bragt honom afundsmän[1]. Själf fann Karl Gustaf behag i krigarlifvet och påminde sig gärna efter återkomsten till Sverige den "courtoisie" och vänskap, för hvilken han blifvit föremål af alla "cavallieri" under sin vistelse vid Torstenssons armé[2].

* * *

Redan i början af året 1645 kan hos Karl Gustaf skönjas lust att återvända till Sverige, liksom äfven tidigare försports en viss tvekan både hos honom själf och hans fader, om det ej för honom vore lämpligare att vid danska krigets utbrott hemma i moderlandet tjäna mot den danske arffienden. Karl Gustaf önskade helt naturligt att vända hem för att se Hennes Majestät triumfera i sin lysande ställning som regerande drottning och för att skaffa sig närmare underrättelser om ställningar och förhållanden i hemlandet. Å andra sidan kvarhöll honom vid armén lusten efter krigisk utmärkelse jämte åstundan att vinna ökad insikt i krigsväsendet. Hans vänner hemma i Sverige hade ansett, att hans återkomst vore att förvänta till drottningens kröning, som ansågs omedelbart förestående. Men då denna dröjde, erhöll han — liksom Johan Kasimir — från de allra intimaste vännerna i hufvudstaden, t. ex. Gyllenhielm och Baaz, vinkar om lämplig-

[1] Sch. Rosenhane till J. K. $^{6}/_{2}$ 1644, $^{7}/_{6}$ 1645 St. S.

[2] K. G. till G. O. Stenbock $^{15}/_{9}$ 1647 (Stenbockska saml.).

heten af att snart återvända till hufvudstaden; detta vore gagneligt så väl för honom själf som för "touts bienveuillants". Tiden vore nämligen inne att åstadkomma ett afgörande i fråga om hans blifvande ställning och härvid befanns hans personliga närvaro önskvärd. Dock saknades ej röster, som i de öfverläggningar, hvilka föregingo beslutet om Karl Gustafs hemresa, afstyrkte denna [1]. Så var åtminstone fallet med Lars Kagg, pfalzgrefvens gamle förtrogne, som framhöll nödvändigheten af att Karl Gustaf kvarblef vid hären som behöfligt stöd åt den giktbrutne Lennart Torstensson, synnerligast som så godt som inga generaler af svensk börd funnos vid hufvudarmén, en synpunkt, som visar, hvilket värde krigaren Lars Kagg satte på Karl Gustafs fältherreegenskaper [2].

Emellertid afgick i saken bref från Johan Kasimir till Karl Gustaf, och i början af juni 1645 hade den senare efter öfverläggning med fältmarskalken fattat beslut att i sällskap med svågern, landtgrefven af Hessen, återvända till Sverige. Först hoppades han dock få vara med om Brünns eröfring, hvarför han flera månader uppsköt afresan [1]. Först den sista oktober sattes beslutet i verkställighet. Efter lysande festligheter och en bankett, vid hvilken enligt traditionen Torstensson spått, att Karl Gustaf en gång skulle blifva hans herre och konung, lämnade prinsen i sällskap med landtgrefven och general Douglas jämte en talrik svit af högre och lägre officerare fältlägret vid Jaromirs. Färden gick så hastigt som möjligt öfver Greiffenhagen och Berlin, Stralsund och Warnemünde. Efter en sjöresa till Kalmar kunde Karl Gustaf efter mer än treårig frånvaro hälsa sin fader i Östergötland i midten af december. Redan den 19 december var han i Stockholm, där han erhöll ett ståtligt mottagande af drottningen [3].

---

[1] B. Baaz till J. K. $^{5}/_{10}$, $^{14}/_{12}$ 1644, $^{7}/_{9}$ 1644, $^{14}/_{9}$ 1644. Adlersparre: Hist. Saml. II: 157, 164, 182. Gyllenhielm till K. G. $^{12}/_{3}$ 1645 St. S. K. G. till J. K. $^{27}/_{1}$, $^{24}/_{4}$, 19/29 maj, $^{5}/_{6}$ 1645. Dagboksanteckning 10 juni (K. G. U.).

[2] Lars Kagg till A. Oxenstierna $^{24}/_{3}$ 1645 A. O. B. II: 9: 624.

[3] Chemnitz: IV: 5: 263. K. G. till J. K. $^{3}/_{11}$, $^{10}/_{11}$, $^{4}/_{12}$, $^{14}/_{12}$, $^{20}/_{12}$ 1645 St. S. Kristina till Torstensson $^{3}/_{1}$ 1646 R. R.

V. Vid hofvet 1646—1648. Karl Gustaf och Kristina.

När Karl Gustaf hösten 1645 anträdde hemfärden till Sverige, skedde detta närmast i ett officiellt uppdrag [1]. Han skulle å fältmarskalken Torstenssons vägnar gifva rapport om tillståndet i hären, om arméns marscher och fältmarskalkens underhandlingar med Rakoczy samt det preliminärt slutna stillestånds fördraget med Sachsen m. m. Den 20 december 1645 erhöll Karl Gustaf audiens i Rådet, hvarvid han fullgjorde sitt uppdrag, öfverlämnande ett memorial från Torstensson, som föredrogs, förmodligen jämte Karl Gustafs egenhändiga explikation därtill. Emellertid synes af Karl Gustafs egenhändiga anteckningar, att han från fältmarskalken, utöfver hvad memorialet förmäler, hade åtskilliga meddelanden och förslag att framföra rörande arméns organisation och ledning. Så t. ex. lämnas åtskilliga uppgifter om officerarnes "licence", deras böjelse att öfvergifva armén, när ej enhvar fick som han ville. För att säkerställa de dugliga högre officerarne och knyta dem fastare vid kronans intresse föreslår Karl Gustaf å fältmarskalkens vägnar pensioner åt öfverstarne; dessa skulle då grundligt betänka sig, innan de lämnade armén och därmed lön och pension. För arméns behof vore af vikt, att tillräckliga penningmedel lätt kunde anskaffas. Garnisonernas i Pommern och Mecklenburg underhåll borde tryggas t. ex. genom att städerna i dessa land mot afdrag i kontributionen åtoge sig garanti härför. Möjligt är ju, att dessa och liknande råd rörande krigföringen i Tyskland redan vid den officiella audiensen i Rådet af Karl Gustaf framfördes. Visst är, att hans mening rörande militära förhållanden i det följande ofta inhämtades af drottningen, omtalades i Rådet och hade afgörande inflytande på ärendenas gång [3]. I den viktiga frågan om "change-

[1] K. G. till Axel Oxenstierna $^{28}/_{7}$ 1645 O. S.

[2] Karl Gustafs dagboksanteckningar etc. (K. G. U.) St. S.

[3] Så t. ex. rörande de nyutskrifna rekryternas användning, dessa borde ej genast föras till armén utan läggas i garnison. R. Pr. $^{2}/_{4}$ 1646 tr. R. P. 11: 326. Jfr också 11: 306: Hertig Carl hade sagt, "dedh går till battaglie."

mentet af armeens conduite" hade Karl Gustaf å fältmarskalk Torstenssons vägnar att föreslå, att denne senare ännu en tid efter den nye öfverbefälhafvarens, general Wrangels, ankomst borde kvarstanna vid armén för att så småningom skaffa sin efterträdare auktoritet bland officerarne. Det framgår af Karl Gustafs anteckningar, att Wrangel ej var väl tåld af befälet. Torstenssons förslag, utförligt motiveradt i Karl Gustafs anteckningar, blef också antaget, då Torstensson kvarstannade i Tyskland äfven efter den nye öfverbefälhafvarens ankomst till armén ända till slutet af år 1646 [1]. En annan fråga, hvari också Karl Gustafs betänkande inhämtades, var grefve M. G. de la Gardies tilltänkta ambassad till Frankrike, hvilken af honom synes tillstyrkts, dock under anförande af åtskilliga betänkligheter [2].

Det är klart, att Karl Gustaf under sin vistelse i Sverige 1646—48 med uppmärksamhet följde det militära och diplomatiska spelets gång, storpolitikens skiftningar. Han kunde så mycket lättare göra detta, som han af fältmarskalkerna Torstensson och Wrangel samt Sveriges mest betydande diplomater hölls underkunnig, delvis genom förtroliga bref, om händelsernas utveckling. Bland Karl Gustafs flitigaste korrespondenter från denna tid märkas sålunda Johan Adler Salvius, Johan Oxenstierna, Biörenklou, Appelboom, Dureel, Silvercron och Schering Rosenhane [3].

Däremot låg det icke för Karl Gustaf att självkrafd i ogjordt väder söka inverka på ärendenas gång eller deltaga i de begynnande partistriderna vid hofvet. Han älskade för egen del en klok tillbakadragenhet och visste att bida sin tid. Han fann sig ju också af mängen betraktad med öppen misstro, något som manade honom att vara på sin vakt. Å andra sidan visste han väl, att drottningen ville själf regera och ej tålde någon inblandning i de politiska frågorna. Denna nödvändiga försiktighet sökte Karl Gustaf bibringa sin trogne krigskamrat Lorens v. d. Linde, för hvilken konsten att väga orden ingalunda var lättlärd [4].

[1] Jfr R. P. 11: 258.

[2] K. G. till J. K. $^{7}/_{2}$, $^{20}/_{2}$ 1646 St. S.

[3] Skrifvelser till Karl Gustaf St. S.

[4] "Kiäre Lasse, see eder wäl före til hwem i Eder förtroo, emedan jagh particulierement informerat är at monga vppå edra actioner acht hafua och them icke til thet besta her hemma beretta, förtroo eder icke allom, eij heller discourerar icke for mycket confident om eens och annars person här hemma, i wetta wäl wadt jagh menar". K. G. till Lor. v. der Linde (odat.) Kungl. arkiv. Handskriftssaml. Karl X Gustafs egenh. konc. och anteckn. 1.

En uppmärksam iakttagare, Frankrikes resident i Stockholm Pierre Hector Chanut, som så småningom kom på förtrolig fot med den unge pfalzgrefven, bestyrker till fullo dennes förbehållsamhet, när det gällde politiska uttalanden, och lugna förbidan, när det var fråga om ställningstagande till åtskilda politiska meningar. Chanut liksom många andra kunde till en början ej undgå att på förhand tillerkänna drottningens närmaste frände ett visst inflytande på de allmänna ärendenas gång. I april 1646 förmenade han, att man visserligen ej kunde tala om några partier vid svenska hofvet — drottningen vore allenahärskande —, dock tilltrodde han pfalzgrefvarne, således äfven Karl Gustaf, de la Gardie och Torstensson, i motsats till rikskansleren, Horn, Wrangel och flertalet senatorer stark böjelse för freden. Nagot senare fann han Karl Gustaf mindre tillgifven de franska intressena än drottningen och de la Gardie. Men den skarpsynte diplomatens iakttagelser resultera i intrycket, att Karl Gustaf ej det ringaste blandar sig i affärerna. Han iakttager fullständig opartiskhet, visar hvarken förkärlek för eller motvilja mot Frankrike. Endast ett enda positivt politiskt uttalande af honom kan Chanut meddela: Karl Gustaf tillstyrker vapenstillestånd med Bajern, men blott ett längre sådant på ett år, ej ett kortare på några veckor [1].

Karl Gustafs tillbakadragenhet betyder visserligen ej, att han skulle hyst likgiltighet för de politiska fragorna. Tvärtom följde han med varmaste intresse och med största fördomsfrihet utvecklingen af Sveriges politiska lif, om också förtroliga uttalanden af helt naturliga skäl blott sparsamt förekomma i hans bevarade bref.

Partisplittringen vid 1647 års riksdag ingaf Karl Gustaf fruktan. Han såg däri en fara för minskandet af kronans förmåga att tillvarataga Rikets intresse. Men också mot drottningens egen hushållning med Rikets medel var han kritisk. Kristinas redan nu framträdande bristande håg för sparsamhet väckte hans allvarliga farhågor, då han anade slöseriets betänkliga följder för landet. Emellertid afhölls Karl Gustaf ej häraf från att för egen del mottaga högst afsevärda donationer från kronan [2].

[1] Chanut till Brienne $^{21}/_{4}$, $^{2}/_{6}$ 1646, $^{16}/_{12}$ 1646, $^{6}/_{7}$ 1647, till Mazarin $^{11}/_{1}$ 1648 (W. S.).

[2] Om riksdagen 1647 skrifver Karl Gustaf till sin fader: "Depuis que je suis arrivé icy, j'ay trouvé touttes les humeures si differentes que je ne les pouvoit pas recognoistre, quantité des troubles et fascheuses intriges ce practiquent de part et d'autre en préjudice de sa Majesté". K. G. till J. K. $^{8}/_{2}$ 1647.

Emellertid påkallades åtminstone i ett viktigt politiskt afgörande Karl Gustafs ingripande. I juli 1646 vände sig J. A. Salvius till honom med en framställning af läget och utsikterna vid fredskongressen. Uppgörelsen mellan kejsaren och Frankrike äfvensom mellan de evangeliska ständerna och kejsaren tycktes stå för dörren, då både Frankrike och de evangeliska iakttogo en stor moderation i fråga om sina kraf. Däremot fördröjdes freden af Sverige, som framträdde med de svåraste fordringar: hela Pommern, Wismar jämte närliggande amt, stiften Bremen, Verden, Cammin med världslig länsrätt, dryg ersättning åt militien, m. m.; allt kraf, som från olika synpunkter mötte det starkaste motstånd från kejsaren, kurfursten af Brandenburg, mecklenburgska hertigarne m. fl. Salvius antyder också, att äfven om Sveriges krona skulle kunna genomdrifva sina fordringar, blefve det svårt att gentemot uppretade grannar och andra staters afund — han nämner särskildt Polen, Danmark och Holland — behålla det förvärfvade. För egen del anser han för fäderneslandet tryggast att lämpligen modifiera de enligt hans tanke öfverdrifna anspråken. Sverige borde nöja sig med Vorpommern och Rügen, condominium af Wismar, Bremen och Verden som andliga stift. Soldaterna kunde vara belåtna med 1 mill. Rdlr o. s. v. Salvius hade icke ansett lämpligt att officiellt jämte grefve Johan Oxenstierna för drottningen framställa detta förslag. Han ville nu, att Karl Gustaf skulle i hemlighet meddela det åt riksdrotsen och sedan äfven vinna drottningen för Salvii synpunkter i frågan. Förslaget borde i öfrigt hållas strängt hemligt. Dock kunde det meddelas den äldre pfalzgrefven. Därjämte försäkrade Salvius om sin beredvillighet att, om görligt vore, skaffa bättre villkor än dem, som han nu trodde stå att erhålla. Om Karl Gustafs åtgörande med anledning af denna begäran om intercession i de pågående fredsförhandlingarna upplyser visserligen intet bevaradt skriftligt meddelande från honom till Salvius, vare sig i original eller koncept. Af ett senare bref från Salvius till Karl Gustaf framgår emellertid, att den senare verkligen tillmötesgått den framförda önskan och att den förre nu afvaktade det beslut, som drottningen med anledning häraf komme att fatta. Visst är, att när

Nödvändigheten af strängare sparsamhet med statens medel uttrycker Karl Gustaf: "J'apprend fort bien que sa Majesté incline grandement qu'au couronnement de la Reine un grand nombre des Princes soyent present *sans considerer une inexcessive dépence quoy doibre faire*, mesme la Reine est enervé des moyens qu'elle ne peut fournir". K. G. till J. K. $^{22}/_{10}$ 1647 St. S.

frågan om fredsvillkoren åter kom före i Rådet, drottningen visade sig böjd för moderation och att den 19 september till legaterna affärdades order om nedsättning af förut framställda fordringar [1].

Karl Gustafs bemedling hos drottningen söktes äfven i mindre högpolitiska ärenden. Så påkallade fältmarskalken K. G. Wrangel pfalzgrefvens bistånd för vinnandet af tillbörlig belöning i form af donation för sina kronan gjorda tjänster. Han hade närmast tänkt på Wollin, men då förläningen häraf mötte motstånd — själfva änkedrottningen hade fått afslag på sin begäran härom — erhöll han i stället genom Karl Gustafs bedrifvande donationsbref på Bremervörde. Karl Gustaf och Wrangel stodo på särdeles god fot med hvarandra, och den senare påkallade förtroendefullt Karl Gustafs hjälp för vinnande af de önskningar för härens eller egen del, som hans utskickade Douglas och Erskein hade att framföra till drottningen, liksom å andra sidan Karl Gustaf med framgång utbeder sig fältmarskalkens välvilja till sina släktingars förmån t. ex. då det gällde att befria Eichstedt, landtgrefven Fredriks donation, från inkvartering. Äfven andra t. ex. Mattias Biörenklou och Sch. Rosenhane anlitade Karl Gustafs bistånd för att erhålla donationer eller liknande förmåner [2].

Äfven för sitt tappra regemente bar Karl Gustaf framgent omsorg — det bar fortfarande hans namn —, och mer än en gång påkallade han Wrangels uppmärksamhet för dess bästa, liksom denne i bref till Karl Gustaf meddelar underrättelser om dess öden. Det var ej förgäfves, som regementsbefälet utbad sig sin forne öfverstes hjälp i sina angelägenheter.

Genom drottningens donation af Eskilstuna stad och län, Räfsnäs' hus samt Öfver- och Enhörna socknar fick Karl Gustaf ett nytt föremål för sitt verksamhetsbegär. Han bedref på sin

[1] J. A. Salvius till K. G. $^{20}/_{7}$, $^{31}/_{8}$ 1646 St. S. Jfr Odhner: Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen. V. H. A. H. XXVII (ny följd VII): 189—192.

[2] "Til Feldtmarschalkens Wrangels person kunna I allena förlåta eder, til hwilkens sinceritet jagh migh och aldeles förseer, ty hoppas jagh at widh min ankombst til armeen at sådant skall ennu mehra förmehras och medh een hårdare knutt af godh wenskap i hoopa bindas." K. G. till Lor. v. d. Linde odat. Kungl. arkiv. Handskriftssaml. Karl X Gustafs konc. och anteckn. 1. K. G. Wrangel till K. G. $^{24}/_{2}$, $^{28}/_{3}$, $^{16}/_{5}$, $^{30}/_{5}$, $^{27}/_{6}$, $^{9}/_{7}$, $^{18}/_{8}$, $^{14}/_{9}$, $^{25}/_{9}$, $^{10}/_{10}$, $^{21}/_{12}$ 1646 St. S. K. G. till K. G. Wrangel $^{25}/_{4}$, $^{13}/_{6}$, $^{1}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{29}/_{8}$, $^{21}/_{11}$ 1646 Skokl. S. M. Biörenklou till K. G. $^{31}/_{8}$ 1646. Maria Eleonora sökte Karl Gustafs intercession för att erhålla donationen af Wollin. Maria Eleonora till K. G. $^{21}/_{5}$ 1647. Sch. Rosenhane sökte genom Karl Gustaf vinna bättre rang etc. vid utöfvandet af sin förestående befattning som sändebud till Frankrike. Sch. Rosenhane till K. G. $^{18}/_{7}$ 1647 St. S.

förläning vidsträckta byggnadsarbeten och sökte upphjälpa dess kultur. Nämnda donation erhöll Karl Gustaf den 10 mars 1647 på särdeles goda villkor. Därjämte höjde drottningen den 1 maj 1647 den Karl Gustaf tillkommande årliga pensionen från 2,000 Dlr smt. till 5,000 Rdlr[1].

* * *

Redan under de senaste åren af 1640-talet ägde en reform af det svenska hoflifvet rum. En strängare etikett infördes, hvartill början kan skönjas redan i slutet af året 1647 — en sak, som uppväckte klander i vida kretsar —[2], antalet hofämbeten ökades, med ett ord det svenska hofvet började närma sig det franskas eller spanskas karakter. Där infunno sig utom en talrik skara af lärde äfven många furstliga gäster, furstar af Sachsen, Holstein, Mecklenburg, Hessen m. fl. Det är gifvet, att Karl Gustaf, drottningens närmaste frände, i Kristinas glada och lysande hof skulle spela en bemärkt roll. Han deltog med framgång i ringränningar, torneringar och baletter, bevistade de lysande festerna inom societeten[3], där vid hans ankomst Frankrikes nya sändebud, Chanut, var en firad gäst. Karl Gustaf blef också snart populär i hofkretsarna, hvartill bidrogo hans vinnande personliga egenskaper och hans redan nu stadgade rykte för tapperhet och fältherreduglighet. Hans egenskaper voro emellertid mera gedigna än lysande, och om också hans börd och hans föregående lif gjorde honom väl hemmastadd i Kristinas spirituella hof, låg hoflifvet dock ej för honom. Som lysande hofman öfverträffades Karl Gustaf, som Chanut, den skarpsynte iakttagaren å ämbetets vägnar, anmärker, vida af grefve Magnus Gabriel de la Gardie.

Chanut framställer i sin karaktersteckning Karl Gustaf som tapper, frikostig och välvillig, mycket behärskad i sitt tal så väl af böjelse som vana, varsam och fåordig, försiktig, ståndaktig vid ett fattadt beslut. Särskildt framhåller han, hurusom prinsen vore högt värderad af krigsmän[4].

---

[1] Karl Gustaf ägde att från förläningen uppbära årlig viss och oviss ränta, landttågsgärden, verkkörslor, kyrkotionde och konungs sakören. De, som hade lifstids donationer i Ytter- och Enhörna socknar skulle utbyta dessa mot vederlag annorstädes. R. R. Handlingar rör. Karl Gustafs gods och förläningar.

[2] Chanut till Mazarin $^{4}/_{1}$ 1648 W. S.

[3] Se t. ex. Gustaf Bondes diarium (Säfstaholmsarkivet) R. A. Lilliecronas dagbok X 352 U. U. B.

[4] Chanut till Brienne $^{2}/_{6}$ 1646, till De la Cour $^{27}/_{4}$ 1647 (W. S.).

Lifvet vid hofvet behagade ej Karl Gustaf; han drog sig ofta, till och med för rätt lång tid, tillbaka till sin förläning eller till Stegeborg, och stundom var det blott med motvilja han återvände till Stockholm. Orsakerna härtill voro utan tvifvel flera. Visst är, att den relativa overksamheten vid hofvet på längden ej lämpade sig för hans kynne, och vi finna, hurusom han i förtroliga bref till Wrangel meddelar sin önskan att redan hösten 1646 återvända till armén. I detta afseende måste han dock rätta sig efter drottningens vilja; han hoppades dock att följande vår åter få draga i fält och öfvertaga befälet öfver sitt gamla regemente [1].

Hoppet om att komma till ett klart afgörande i fråga om hans framtida ställning skulle dock kvarhålla honom i Sverige vida längre.

* * *

Karl Gustafs vistelse vid hofvet från början af år 1634 till upsalastudiernas och edukationsresans anträde betraktades på vissa håll som ett försök af den pfalzgrefliga familjen att obehörigen innästla sig i drottningens ynnest [2]. Det dröjde ej heller länge, förrän den unga drottningen knöt ett förtroligt kamratskap med den några år äldre kusinen, som hon särskildt hedrade. Den käcke, intelligente och liflige Karl Gustafs umgänge i allvar och lek måste tilltala henne så mycket mera, som hennes egen lust och förmåga lågo åt manliga idrotter. Af hennes bref till honom från åren 1637 och 1638 visar det sig, huru vänskapsbandet mellan de båda unga fränderna blir af allt förtroligare och ömmare natur. När prinsen tillfälligtvis lämnade hofvet, blef den unga drottningen alldeles otröstlig, och det hände då, att hon i deras herres frånvaro kunde slösa sina ömhetsbetygelser på Karl Gustafs hundar, som hon högst egenhändigt dagligen tog i knäet och själf matade [3]. Då prinsen sedan väl kom till Upsala, förde hon med honom en

---

[1] K. G. till Wrangel $^{22}/_{8}$ 1646 (Skokl. S.). Wrangel till K. G. $^{16}/_{5}$ 1646 St. S.

[2] "— — Effter som och Phaltzgreffuen stedze emellan Nyköpingh och Stegeborgh förreser, uthan tviffuell medh magt under denna elden blåsandes, dermedh sökiandes gratiæ, effter som H. M:tt haffuer och tagit hans sonn i håffuet att studera tillika medh vår unge Dråttningh." Gabr. Gustafsson Oxenstierna till A. Oxenstierna $^{18}/_{1}$ 1634. A. O. B. II: 3: 321.

[3] Pfalzgrefvinnan Katarina till J. K. $^{14}/_{10}$ 1637 St. S.

liflig brefväxling. Små, korta biljetter vittna ännu om de unga furstebarnens förtroliga vänskap och särskildt drottningens längtan efter att åter träffa samman med sin frände. Någon gång gäller brefväxlingen gemensamma studieintressen, liksom man af den finner, att Karl Gustaf ej utan framgång anlitade den unga drottningen som föresprakare hos de pfalzgrefliga föräldrarne för att vinna framgång åt någon sin önskan [1]. Under hans utländska resa 1638—40 följde Kristina med liffullt intresse sin frändes öden och meddelade stundom sina tankar och råd angående färdens anordning. Det förnimmes af hennes bref, bl. a. till Johan Kasimir, huru hon längtar efter Karl Gustafs återkomst, men dock ingalunda af egoistiska motiv vill, att studiefärden till dennes skada skall förkortas [2]. Att detta förtroliga umgänge fortsattes äfven efter prinsens återkomst till Sverige intill dess han drog i fält, torde få anses säkert, om också af helt naturliga skäl — Karl Gustaf vistades ju då så godt som ständigt vid hofvet i drottningens närhet — inga brefbiljetter närmare belysa detta. Huru Kristina löste den omdebatterade frågan om Karl Gustafs utresa till kriget genom sitt betydelsefulla inlägg, är förut omtaladt, liksom också hennes ifver att utverka ett hederligt resebidrag åt sin frände.

Har en barnförlofning ägt rum mellan drottningen och Karl Gustaf? Verkligheten af en dylik synes ådagaläggas af Karl Gustafs yttrande till drottningen i deras samtal den 15 juni 1648, i viss mening slutakten af Karl Gustafs äktenskapsunderhandling. Han talar därvid bl. a. om "af drottningen mig gifna löften från ungdomen". Kristinas replik bekräftar, att det här är fråga om äktenskapslöfte, hon erkänner själfva faktum, förlofningen, men tillägger visserligen, att det vore skedt "af ovett och ungdoms oförstånd, tå hon eij hade makt een bondegård att bortgiffva, mycket mindre förlofva sig sielf" [3]. Fråga vi åter efter tidpunkten för denna förlofning, kan med visshet blott det sägas, att den måste ägt rum före Karl Gustafs utresa till kriget 1642. Det förefaller ej osannolikt, att den skett vida tidigare. Kristinas bref till Karl Gustaf från åren 1637 och 1638 andas stundom en ömhet, som är af helt annan och varmare glöd än vänskapens och frändskapens. Drottningen

[1] Kristina till K. G. $^{9}/_{4}$ 1638. Om K. G:s försök att genom Kristina utverka de pfalzgrefliga föräldrarnes tillstånd att under upsalastudierna få aflägga besök i Stockholm, se Kristina till K. G. $^{2}/_{3}$ 1638 St. S.

[2] Kristina till J. K. $^{25}/_{2}$ 1639, $^{21}/_{6}$ 1648. Arckenholtz Mém. IV: 203, 206.

[3] Adlersparre: Hist. Saml. II: 232; R. P. XII: 435.

talar om, att hon ville "dasselbige halten bis in mein letztes ende", och underteckuar "getreue bas so lange ich lebe". Hon hoppas också på att vara innesluten i prinsens trogna hjärta och på ståndaktighet af hans böjelse under den förestående utrikesresan [1].

Drottningens bref till Karl Gustaf under dennes fälttåg åren 1643—44 belysa närmare det kärleksförhållande, som uppstått mellan fränderna, och bekräfta det vittnesbörd, vi från annat håll hämtat om en förefintlig förlofning. Kristinas bref uttrycka varm kärlek. Dess värre synas ej Karl Gustafs bref finnas i behåll. Deras korrespondens går delvis genom pfalzgrefvinnan Maria Euphrosyne, som haft bägges förtroende. Kristina försäkrar prinsen om sin till döden framhärdande trohet. Hon lugnar hans farhågor beträffande kurfurstens af Brandenburg pågående frieri till henne, försäkrande Karl Gustaf, att både rikedom och annat i världen skattade hon vida ringare än hans beständiga affektion. Hon skulle ej blifva trött att vänta honom, för hvilken hennes kärlek vore så stark, att den aldrig i evighet skulle upphöra; om han ginge bort före henne, skulle hon sedan aldrig kunna fatta kärlek till någon annan. Hon tviflade ej, att Karl Gustaf vore besjälad af likartade känslor, och hoppades snart få träffa honom. Emellertid bad hon honom vänta med att offentligen begära henne till äkta, till dess hon själf fått kronan på hufvudet och han vunnit större erfarenhet i krig; han borde trösta sig med det gamla ordspråket: den väntar ej för länge, som väntar på något godt. Själf framhöll hon sin hjärtliga åstundan att träffa sin prins. Någon gång kunde regeringsgöromålen hindra henne från att skrifva, men hon lät då genom Maria Euphrosyne framföra sin ursäkt [2].

* * *

Hurusom redan hösten 1632 hos flere inflytelserika män, t. ex. Salvius, förefunnits en plan att skaffa någon af Johan Kasimirs söner, närmast Karl Gustaf, ärkestiftet Bremen, är redan nämndt. Tanken härpå återkommer tid efter annan, senast 1645—46. Emellertid låg planen att söka utverka ständernas erkännande åt den pfalzgrefliga ättens successionsrätt till Sveriges krona för Karl Gustafs räkning Johan Kasimir och hans vänner främst om hjär-

[1] Se särskildt Kristina till Karl Gustaf $^{4}/_{11}$ 1637 St. S.

[2] Kristina till K. G. $^{1}/_{5}$ 1643, $^{5}/_{1}$, $^{15}/_{7}$, $^{16}/_{9}$ 1644. H. Sk. H. 27: 209—215. Maria Euphrosyne till K. G. (odat.) $^{14}/_{1}$ 1645 K. G. till J. K. $^{1}/_{5}$ 1643 St. S.

tat. Nu saknades visserligen ej sådana, t. ex. Gyllenhielm och Lenæus, som tillerkände de pfalzgrefliga barnen arfsrätt till kronan, men dittills hade försöken att skaffa allmännare erkännande åt denna mening snöpligen misslyckats [1].

Att frågan vid Kristinas myndighetsförklaring af pfalzgrefliga husets anhängare ej med mera ifver fördes på tal, kan bero på att man inom dessa kretsar begynte skönja ett medel, hvarigenom man kunde vinna sitt syfte utan att allt för kraftigt drifva successionsfrågan [2]. Detta var äktenskap mellan de båda fränderna: drottningen och Karl Gustaf. Därmed vore landet skyddadt för valrikets vådor, lika väl som den unge furstens och därmed pfalzgrefliga husets ställning inom Sverige vore betryggad. Att denna plan var varmt omhuldad inom vida kretsar i Sverige, var ej fördoldt för Johan Kasimir. Några allvarliga åtgärder hade emellertid ej vidtagits i fråga om hertig Karls "accommodement" under dennes vistelse vid hären. När han nu i enlighet med många "patrioters" önskan återvände till Sverige, skulle den saken bringas å bane. Men då skulle också, så hoppades han själf, Karl Gustaf vinna officiell bekräftelse på framgången af sitt frieri till drottningen [3].

* * *

När Karl Gustaf kom till Stockholm vintern 1645—46, var det intet, som ingaf honom annat än goda förhoppningar i fråga om framgång i hans frieri, allra minst drottningen själf. Han var vid gladt mod och hyste den bästa förtröstan, att de betänkligheter, som kunde uppresas mot giftermålet, med Guds hjälp med tiden skulle undanröjas, detta så mycket mera, som han till nitisk befordrare af sina syften redan från början fått Johannes Matthiæ, drott-

[1] R. P. XI: 36. Gyllenhielm till J. K. $^{20}/_{11}$ 1639 St. S. Lenæus till J. Matthiæ $^{12}/_{6}$ 1638 G. 171. U. U. B.

[2] I "Mestadels ständernes och gode patrioters betänkande" häfdas bestämdt det pfalzgrefliga husets arfsanspråk. Jfr Odhner, Sveriges inre hist. under drottning Christina s. 127.

[3] På tal om förlofningen mellan M. G. de la Gardie och Maria Euphrosyne skrifver Sch. Rosenhane till Joh. Kasimir: "Je prévois par ceste allience un acheminement asseuré à un autre mariage plus grand et avantageux pour le quel prosperer je prieray Dieu iour et nuict et veux croire que plusieurs bon patriotes en fairont de mesme". Sch. Rosenhane till J. K. $^{7}/_{6}$ 1645. Den äktenskapsförbindelse, som härmed åsyftas, torde ej kunna vara någon annan än den mellan Karl Gustaf och Kristina.

ningens förtrogne, en man med stort inflytande i vida kretsar, om hvars verksamhet till sin förmån Karl Gustaf med fog gjorde sig de bästa förhoppningar. Prinsen åtföljde drottningen på resan till Kopparberget och Mälartrakten vintern 1646. Vid hennes återkomst till Stockholm hoppades han vinna ett afgörande i den sak, som låg honom närmast om hjärtat, men under allehanda förevändningar, naturligtvis under betygande af all aktning och vänskap för sin frände, förstod Kristina att komma ifrån det allvarliga samtal, som Karl Gustaf åstundade. Trots allt detta förlorade denne ej modet. Drottningens skygghet för mera förtroliga samtal med honom ursäktar han välvilligt med att statsaffärer i så hög grad lade beslag på hennes tid och krafter. På hennes nit för "nos adventages" tviflar han ej. Emellertid företog Karl Gustaf i senare hälften af april en färd till Joh. Kasimir för att inhämta dennes råd om lämpligaste sättet för giftermålsunderhandlingarnas bedrifvande. När han från Stegeborg återvände till hufvudstaden, blefvo väl hans förhoppningar åtskilligt dämpade; fortfarande väntade han dock framgång i sin åstundan särskildt af Johannes Matthiæs goda råd och värdefulla bistånd. Det kan dock ej förnekas, att Karl Gustafs bref redan från förra hälften af sommaren 1646 bära vittnesbörd om en allt klarare kännedom om de mötande svårigheterna: allt vore fotadt på blindt tålamod, klagar han juli 1646[1].

Karl Gustaf tyckte sig under sommaren 1646 förmärka, huru-som mäktiga krafter sökte motverka hans frieri. Den, som han i detta afseende synes mest fruktat, var ingen mindre än rikskansleren Axel Oxenstierna. De åtgärder af denne, som prinsen ansett syfta till sin skada, torde det visserligen vara omöjligt att med ledning af de sparsamma uppgifterna i Karl Gustafs bref i detalj uppgifva. Antagligt är emellertid, att hans starka misstro mot kansleren främst kom af det just på våren 1646 cirkulerande ryktet, att Axel Oxenstierna eftersträfvade drottningens hand för sin yngre son Erik, ett rykte, hvartill Karl Gustaf och, åtminstone till en början, äfven drottningen satte tilltro. Huruvida dessa misstankar varit ägnade att i mera betydande grad göra Kristina böjd för Karl Gustafs frieri, kan ej med bestämdhet påstås. Däremot bör den på vårsidan tydligt framträdande förtroligheten mellan Karl Gustaf och hans blifvande svåger M. G. de la Gardie, Oxenstiernornas motståndare och drottningens gunstling, varit ägnad att främja Karl Gustafs intresse i fråga om det tilltänkta giftermålet. Visst är,

[1] K. G. till J. K. $^{27}/_{1}$, $^{7}/_{2}$, $^{17}/_{2}$, $^{21}/_{3}$, $^{31}/_{3}$, $^{9}/_{4}$, $^{11}/_{4}$, $^{18}/_{4}$, $^{2}/_{5}$, $^{13}/_{6}$, juli 1646 St. S.

att de la Gardie i slutet af april i bref till pfalzgrefven Johan Kasimir kunde omtala, hurusom allt lofvade godt för de pfalzgrefliga önskningarna med hänsyn till drottningens stämning, sedan dock förut intrigerna vid hofvet synts allt annat än lyckobådande för Karl Gustaf[1]. Om man på grund af detta brefs dunkla ord får anse, att de la Gardies fruktan för Oxenstiernorna skulle varit lugnad, är detta ingalunda fallet med Karl Gustafs farhågor. Han fruktade tydligen af rikskanslerens stundom något sträfva uppträdande det allra värsta för sig och sin sak, ja, han tyckte sig finna antydningar, att denne helst ville vara af med honom.

De enda fakta, som i någon mån bestyrka Karl Gustafs misstanke, att Axel Oxenstierna motarbetat hans åstundan i fråga om giftermålsunderhandlingen, är kanslerens obenägenhet att medgifva äktenskap mellan syskonbarn samt hans tidigare motarbetande af de pfalzgrefliga arfsanspråken på kronan. I själfva verket synes han förhållit sig passiv under giftermålsförhandlingen, en passivitet, som åtminstone vid denna tid ej gagnade Karl Gustafs intresse[2].

Alltnog, Karl Gustafs till hätskhet gränsande misstroende mot Axel Oxenstierna är vid denna tid tydlig: i bref till fadern gifver han t. o. m. uttryck för den ej särdeles fromma önskan att en gång blifva i tillfälle att utkräfva hämnd för de spratt, kansleren spelat honom[3].

Det hände, att Karl Gustafs förhoppningar i fråga om hans frieri hastigt skiftade. Så har han ännu i *början* af juli god förtröstan: "Karl Gustafs bref", skrifver M. G. de la Gardie från Göteborg, "ingifver mig, jag vet ej hvilka förhoppningar". Några

[1] M. G. de la Gardie till J. K. $^{20}/_{4}$ 1646 St. S.

[2] "Jagh war i dagh hooss R. Cantzeleren vppå Landtgrefwens wägnar om Eixfeldt, handz discourser wore intet annat än som at H. K. M. stat fodrade at achta sigh in minutissimis quoque for tysche furstars incxessive ambitioner och them til ingen considération vti höga charger komma låta, ehwadh in directe hans discourser för H. K. M. til min skada lende igienom sådanne inpressiones sådant är lät at dömma." K. G. till M. G. de la Gardie $^{22}/_{7}$ (1646). Tr. H. Sk. H. 27: 216—217. B. Baaz till J. K. $^{4}/_{3}$ 1643 tr. Adlersparre: Hist. Saml. II: 112. Om Axel Oxenstiernas ställning till pfalzgrefliga huset, jfr Ellen Fries, Erik Oxenstierna 44—46. För Axel Oxenstiernas ställning till Karl Gustaf är af intresse det svar han genom sekr. Nils Nilsson Tungel gaf drottningen, då det var fråga om förläning åt Karl Gustaf: "touttefois selon son opinion conseilloit il de le faire si la Reine avoit l'intention de continuer ses graces envers ma personne en matière que tous le monde discourre". K. G. till J. K. $^{23}/_{4}$ 1647. Jfr Baaz till J. K. $^{24}/_{4}$ 1647. Adlersparre: Hist. Saml. II: 189—194.

[3] K. G. till J. K $^{4}/_{5}$ 1646 St. S.

dagar senare ljuder en vida dystrare tonart ur prinsens bref. Han klagar för den blifvande svågern öfver sin brydsamma belägenhet: [Jagh] "moste igienomlöpa heela werlden såsom en förlohret menscka, som sin lycka och olycka allestädes moste medh lijka tolamot uptaga". Äfven hans vänner föreföllo rådlösa[1]. Från senare halfåret 1646 börjar Karl Gustaf alltmer inse svårigheterna till framgang i giftermalsförhandlingen. Hans närmaste förtrogne sökte visserligen intala honom mod: det gällde blott att vara tålig; den där tid vinner, vinner mycket. Särskildt synes M. G. de la Gardie och hans trolofvade sträfva att ingifva honom tillförsikt; vaksamhet, tålamod, intet öfveriladt steg är deras råd. Karl Gustaf var emellertid alltför skarpsynt för att länge kunna se saken med hoppfulla ögon. Allra minst kunde han känna sig öfvertygad af systerns tröstegrund: "Jungfrun säger ofta nej till den, hon gärna vill hafva"; kanhända att drottningen blott pröfvade honom, om han hyste verklig kärlek till henne[1]. Han märkte alltmer, att drottningens forna ömhet mot honom var försvunnen, hon behandlade honom med den artighet och tillgifvenhet, som han på grund af sin börd och sina förtjänster kunde göra anspråk på, men någon varmare böjelse från hennes sida kunde han ej förmärka. Hennes bref till honom från denna tid kännetecknas af en kall välvilja. Å andra sidan kan man ej undgå att en smula frapperas af den ceremoniösa artighet och en till räddhåga gränsande tillbakadragenhet, som karakterisera Karl Gustafs fran denna tid fåtaligt bevarade skrifvelser till drottningen. Emellertid kunna dessa senares beskaffenhet förklaras af hans allt tydligare förnimmelse af bristande gensvar från drottningens sida för de känslor, han hyste för henne. Det föreföll dock en och annan vid hofvet, som om prinsen bemötte drottningen med allt för stor vördnad för att hans kärlek till henne

[1] M. G. de la Gardie till J. K. $^{21}/_{7}$ 1646 St. S. K. G. till M. G. de la Gardie $^{27}/_{7}$ (1646). H. Sk. H. 27: 216—218. K. G. till J. K. $^{28}/_{7}$ 1646 St. S.

[2] M. G. de la Gardie till K. G. juli 1646, sept. 1646. H. Sk. H. 27: 218—21, 227—36. M. G. de la Gardie till M. Euphrosyne sept. 1646. Wieselgren: De la Gardieska Arkivet VII s. 128. Maria Euphrosyne till K. G. $^{14}/_{10}$ 1646 St. S. Chanut till Mazarin $^{19}/_{1}$ 1647, $^{9}/_{3}$ 1647 (W. S.). Att Hert. Carl intet aldeles är tillfreds, märker jag väl af hans bref. Han måste låta tiden råda, den den vinner, vinner mycket. Jag hoppas vid min hemkomst bevisa honom god tjenst. Imellertid önskade jag, han ville patientera och ej genom otålighet sin sak förderfva. Han skall spörja, att han i mig en trogen tjänare haft hafwer. M. G. de la Gardie till Maria Euphrosyne slutet af 1646. Wieselgren: De la Gardieska Arkivet VII: 131. M. G. de la Gardie till J. K. $^{21}/_{7}$ 1646 St. S.

skulle rätt framträda[1]. Om Karl Gustaf också alltfort beklagade sig öfver intrigerna mot hans intressen[2], kunde han ej undgå att allt klarare inse, att det väsentliga hindret för en lycklig utgång af äktenskapsunderhandlingen låg i drottningens egen bristande böjelse för den åsyftade förbindelsen.

Om Karl Gustafs tvifvel på Kristinas böjelse för honom vittnar hans sträfvan att för den tilltänkta äktenskapsförbindelsens åvägabringande skaffa sig bistånd af hos drottningen mer eller mindre inflytelserika personer. Redan juli 1646 räknas särdeles på drottningens forne lärares inflytande hos henne[3]. Särskildt vintern 1646—1647 framträder detta klart. Prinsen besökte Joh. Matthiæ i Strängnäs och grefve Gustaf Gustafsson (Wasaborg) på Wibyholm för att intressera dem för sin sak, och båda lofvade honom bistånd.

Grefve Gustaf Gustafsson af Wasaborg åtnjöt under de la Gardies frånvaro ett visst inflytande hos drottningen; om hans förtrolighet med Karl Gustaf vittna bl. a. Chanuts depescher. Om han åter hade de nödiga personliga egenskaperna att verkligen kunna uträtta något hos drottningen i ett så grannlaga värf, kan betviflas. Han ansågs vara framfusig och allt för hårdt stå på sitt eget bästa samt hade namn om sig att gå kring med löst tal. Chanut, som dock kanske i denna sak ej är rätt opartisk, insinuerar rent af, att han motarbetat Karl Gustafs giftermålsplan af omtanke om egna arfsanspråk på kronan. Äfven ett par år senare återkommer för öfrigt denna misstanke mot honom, att han endast skulle hycklat intresse för Karl Gustaf, men i själfva verket motarbetat denne; denna gång är änkedrottningen Maria Eleonora sagesmannen. Grefve Gustaf stod dock vid denna tid väl med både Karl Gustaf och M. G. de la Gardie. Hans inflytande hos drottningen var emellertid af snart öfvergående natur[4]. En mera betydande

[1] Christina till K. G. $^{13}/_{10}$ 1646, $^{25}/_{1}$ 1647, (odat.) 1647. H. Sk. H. 27: 236—37, 246, 253—55. Karl Gustaf till Kristina $^{15}/_{10}$ 1646, $^{9}/_{1}$, $^{2}/_{5}$, $^{15}/_{5}$, $^{18}/_{12}$ 1647. Egenh. konc. utan dat. St. S. Tr. Gjörwell: Drottning Christinas arbeten och märkvärdigheter Del II: 21—27. Chanut till Mazarin $^{19}/_{1}$ 1647.

[2] On se serve des milles inventions pour m'abuser et pour rendre mon affaire en maleur. K. G. till J. K. $^{2}/_{11}$ 1646 St. S.

[3] M. G. de la Gardie till J. K. $^{21}/_{7}$ 1646 St. S.

[4] K. G. till J. K. $^{12}/_{12}$, $^{26}/_{12}$ 1646, $^{2}/_{1}$, $^{6}/_{1}$ 1647 St. S. Gustaf Gustafsson hade utspridt ett rykte om Per Brahe, att denne med B. Skytte som sagesman skulle påstått, att Hans Wachtmeister fallit i onåd hos drottningen. P. Brahe till B. Skytte $^{8}/_{7}$, $^{12}/_{7}$ 1649 Espl. Arkiv. Själf måste Gustaf Gustafsson försvara sig för att hafva utspridt förklenande rykten om de la Gardie. Gustaf Gustafsson

bundsförvant vann Karl Gustaf i det franska sändebudet Pierre Hector Chanut, som tack vare sina vinnande personliga egenskaper, sitt älskvärda väsen, sin intelligens, sin förfinade litterära bildning och sina stora vetenskapliga intressen redan från början af sin anställning vid svenska hofvet vunnit Kristinas gunst i så hög grad, att hon, att döma af Chanuts bref, gjort honom till förtrogen i sitt förhållande till Karl Gustaf [1]. Han betecknar sig själf såsom den ende, hvilken efter grefve Magni afresa får del af hennes hemliga tankar. Redan i augusti 1646 hade han funnit, att Sveriges intresse liksom Frankrikes och drottningens eget kräfde, att han arbetade på förverkligandet af pfalzgrefvens giftermålsplan. Chanuts uppfattning i detta afseende gillades fullkomligt af Mazarin, som ålade honom att hålla sig väl med Karl Gustaf. Sedermera i februari 1647 erhöll han direkt uppmaning både af Karl Gustaf och M. G. de la Gardie att främja den åstundade förbindelsen. Det är emellertid lätt att förstå, att detta skulle vara en synnerligen delikat sak för en man sådan som Chaunt. Han fick ej genom efterhängsenhet undergräfva sin ställning hos drottningen, ej heller var det önskligt, att han fick skenet af att helt stå på det de la Gardieska partiets sida — de la Gardies och Karl Gustafs intressen ansågos nämligen sammanfalla —, hvarigenom han lätt kunde göra sig misstänkt i andra kretsar, särskildt i Oxenstiernornas ögon. Det var också med all varsamhet, han fullgjorde sitt ömtåliga värf. Chanut blef alltmer öfvertygad om drottningens motvilja för giftermål. Hon åhörde visserligen välvilligt dennes skäl för giftermålet — hon borde tänka på landets intresse och sina närmastes säkerhet —, och understundom hyste ministern ett svagt hopp, att drottningen skulle kunna förmå sig till eftergift: understundom kunde hon, ansatt af statsskäl, gifva ljufvare känslor rum. Men Chanuts mening efter de förtroliga samtalen med drottningen blir dag för dag allt bestämdare: Kristina var personligen mot giftermålet; hans föreställning, att det dock vore bättre att, om äktenskap af statsskäl ansåges nödvändigt, prinsen aldrig fått anledning tvifla på drottningens kärlek, gjorde endast ringa intryck på Kristina, om också giftermål med Karl Gustaf af statsskäl, att döma af Chanuts framställning, ännu långt framp på våren 1647 föresväfvade henne som en obehaglig nödvändighet.

Wasaborg till M. G. de la Gardie $^{26}/_{5}$ 1649 (de la Gardieska saml.). Maria Eleonora till K. G. $^{18}/_{5}$ 1647 St. S. Chanut till Mazarin $^{22}/_{9}$, $^{10}/_{11}$ 1646 (W. S.).

[1] Grauert: Königinn Christina von Schweden und ihr Hof I: s. 179 ff. Weibull: Drottning Kristina och Klas Tott s. 4, n. 1.

Emellertid hade Chanut ej synnerlig framgång. "Drottningen låter", klagar han, "ej öfvertala sig af några skäl". Hon lider, då man talar om giftermålet, och synes "chargée de sourcir", säger Chanut ofta i sina depescher från vintern och våren 1647 [1].

Grefve Magnus Gabriel de la Gardie var, som bekant, en af Karl Gustafs förtrogne. På sin furstlige frändes — liksom sin trolofvades — bistånd hade han räknat för att vid sin frånvaro under den franska ambassaden hos drottningen omintetgöra sina ovänners anslag, för hvilka han hyste stor oro. I gengäld lofvade han främja pfalzgrefvens frieri till drottningen. Det ser emellertid ut, som om de la Gardie själf och hans gemål Maria Euphrosyne hoppats mera af hans inflytande öfver drottningen för en lycklig utgång af giftermålsförhandlingen än Karl Gustaf [2], och det kan ej förnekas, att de la Gardie som drottningens gunstling intog en ömtålig ställning. Efter sin återkomst till hofvet från den franska ambassaden i jan. 1647 ansåg de la Gardie de bästa utsikter föreligga för Karl Gustaf. Han uppmanade honom att nöjd och glad komma tillbaka till hofvet — enligt drottningens önskan hade han ej varit närvarande vid riksdagens öppnande —, allt skulle utveckla sig efter hans åstundan. För Karl Gustaf tedde sig ställningen ej lika förhoppningsfull, när han i februari återkom till hofvet. Af sina förtrogne fann han sig afspisad med lösa förespeglingar och råd att tåligt vänta till drottningens kröning. Kristina själf syntes honom vilja begagna sig af alla möjliga förevändningar för att kringgå det obehagliga ämnet. Själf ansåg han, att det var ute med hans utsikter, och han förklarade sig vilja efter grefve Magni bröllop öfvergifva alltsamman för att söka sin lycka annorstädes "en toutte extrémité du monde" [3].

---

[1] Chanut till Mazarin $^{11}/_{8}$, $^{13}/_{10}$ 1646, $^{9}/_{2}$, $^{16}/_{2}$, $^{2}/_{3}$, $^{9}/_{3}$, $^{6}/_{4}$, $^{1}/_{6}$ 1647 (W. S.).

[2] M. G. de la Gardie till K. G. juli, sept. 1646 St. S., till Maria Euphosyne sept. 1646, odat. De la Gardieska arkivet L. U. B. Graf Mannus bitt euch auch um Gottes willen Ir wollt euch zu friden geben, er sieh woll aus eurem schreiben, das Ir nicht recht zu friden seitt, er hoff, wenn er woll überkomt euch einen gutten dins zu tuh, versichere euch seine trew gegen euch. Maria Euphrosyne till K. G. $^{8}/_{11}$ 1646 St. S. Hoffe nach euren begeren doch die zeitt wirtt baldt erweisen wie es werden sol wen nun graf Mannus wider komt. Maria Euphrosyne till K. G. $^{9}/_{1}$ 1647 St. S. Jag wille önska iagh wore i Rike, så kunde iagh förmoda att eij wara onyttigh till E. F. N. tjenst. De la Gardie till K. G. sept. 1646. H. Sk. H. 27: 230. Längre fram börjar tydligen de la Gardie tvifla på möjligheten att till Karl Gustafs intresse kunna inverka på drottningen: De la Gardie till K. G. $^{24}/_{7}$ 1647 Tr. H. Sk. H. 27: 263.

[3] M. G. de la Gardie till K. G. sept. 1646, $^{27}/_{1}$ 1647 tr. H. Sk. H. 27: 227—236;

När de la Gardie under de första vintermånaderna ingaf Karl Gustaf de bästa förhoppningar om en god utgång af hans frieri, tänkte han sannolikt bl. a. på det inskridande i saken från ständernas sida, som just då var i görningen. Detta kom visserligen ej oväntadt för de ledande männen inom rådskretsen. Redan den 4 febr. framställde rikskansleren i Rådet en förmodan, att detta ärende skulle bringas på tal — bönderna skulle utan tvifvel framföra det —, hvarpå drottningen uttryckte som sin mening, att man i så fall borde tacka ständerna för visad affektion, men svara i allmänna ordalag. Om frågans behandling af riksdagen föreligga endast sparsamma uppgifter. Möjligt är, att landtmarskalken Bengt Skytte först fört fram saken. Denne, som tidigt i ärendet meddelat sig med Chanut, har för honom framhållit, att motstånd mot ett ifrågasatt initiativ från ständerna i giftermålsfrågan kunde väntas från rikskanslerens och drotsens sida, hvilkas inbördes förtrolighet var tydlig. Chanut meddelar också, att saken väckt söndring, särskildt bland prästerna, hvilka voro i tvifvelsmål om äktenskap kunde äga rum mellan drottningen och hennes nära frände, och äfven bland bönderna hade agitation bedrifvits för att ej upptaga giftermålsfrågan. Af ovedersägliga intyg är det emellertid säkert, att Bengt Skytte vid riksmötet ifrigt främjat Karl Gustafs intresse [1].

Redan den 13 februari påminde landtmarskalken vid ett sammanträde mellan adelns utskott och Rådet om den högnödiga frågan om drottningens giftermål, som af ständerna vid pågående riksdag borde tagas i öfvervägande. Härtill genmälde rikskansleren, att i en sak af så stor vikt Rådet ej genast kunde säga sin mening: rådsherrarne borde först sinsemellan öfverlägga. Vid en ny öfverläggning mellan Rådet och utsände af ridderskapet den 17 februari uppmuntrade ej Rådet till vidare förhandlingar i detta ämne: "till observera den ordentelige processen" vore det bättre att i detta fall initiativet utginge från hufvudet, drottningen själf, än från fötterna.

Emellertid hade bland ständerna saken så drifvits, att ett utskott af de tre högre ståndén den 24 februari framförde ärendet inför drottningen personligen. I sitt svar framhöll Kristina, att hon

---

243—46. Maria Euphrosyne till K. G. $^{9}/_{1}$, $^{22}/_{1}$ 1647 St. S. K. G. till J. K. $^{8}/_{2}$, $^{22}/_{2}$ 1647 St. S. Om M. G. de la Gardies nära förtrolighet med Karl Gustaf vittnar också hans bref till K. G. under den franska ambassaden 1646—47.

[1] Chaunt till Mazarin $^{2}/_{2}$, $^{9}/_{3}$ 1647 (W. S.). K. G. till B. Skytte $^{31}/_{12}$ 1648 Esplunda arkiv.

väl insåg angelägenheten af att riket vore försäkradt om bestämd succession, men då ärendet, som för henne vore af synnerlig betydelse, kom så hastigt öfver henne, begärde hon uppskof med att lämna definitivt svar för att kunna meddela sig med Rådet. Den 22 mars erhöll ett utskott af alla fyra ständen i rådkammaren del af drottningens svar med anledning af deras hemställan. Innan detta bekantgjordes, dryftades giftermålsförslaget från mera allmänna synpunkter af de deputerade och Rådet; å det sistnämndas vägnar förde drotsen Per Brahe ordet, å ständernas landtmarskalken B. Skytte, ärkebiskopen Lenæus och borgmästaren Westermann. Skälen för drottningens giftermål voro från ständernas synpunkt nödvändigheten af successionens betryggande och undvikande af besvärliga tronpretendenter. Äfven frågan om den ställning, som drottningens blifvande make skulle intaga i riket, behandlades. Man ansåg, att jura majestatis borde tillkomma drottningen helt. Slutligen uttalades också önskemål angående hennes blifvande gemål: denne borde vara "tractabel" och ej hafva stort land samt helst född i fäderneslandet och af dettas religion. Det framhölls, att frågan gifvetvis berodde på drottningens beslut, men att ständerna förväntade, att hon fäste afseende vid fäderneslandets bästa och i detta syfte "länker sigh till giftermål". Man lägger märke till huru Karl Gustaf till fullo uppfyllde de önskemål, som framställdes beträffande drottningens blifvande make.

Det budskap, som drotsen hade att framföra från drottningen, innebar intet bestämdt löfte om äktenskap från hennes sida. Hon ville i denna sak själf söka tid och tillfälle, när sådant lämpligen kunde ske, dock ville hon hafva ett nådigt öga på hertig Karl framför andra. De utskickade framförde sin tacksamhet för drottningens nådiga resolution [1].

* * *

Långt innan detta meddelande gjorts ständernas deputerade, hade Karl Gustaf af drottningen fått klart besked om hennes ställning till hans frieri. Hans värsta aningar hade blifvit bekräftade. Flera gånger på våren — särskildt den 2 mars i Johan Kasimirs närvaro synes det kommit till klarhet å drottningens sida

[1] R. A. P. 4: 53, 60—61, 63—64, R. P. XII: 53, 84—88. Riksdagsacta: Joh. Rosenhanes berättelse. P. Brahes tänkebok 71—72.

— hade Kristina uttryckligen sagt honom, att hon värderade honom som duktig karl och släkting, men att om hon gifte sig med honom, skulle det ske helt och hållet af statsskäl, "för ståndernes och sina undersåtars begäran", men ej af kärlek till honom. Det kan ej förundra, att Karl Gustaf efter detta svar ej kunde dölja sin missräkning och gränslösa oro. Vännernas råd till lugn förbidan uträttade föga. I motsatt fall ansågs fara vara för handen, att han genom att oroa drottningen och uppväcka hennes fruktan för framtiden genom sin dystra stämning skulle alldeles fördärfva sina utsikter. Själf kände han det också svårt att kvardröja vid hofvet. Med Kristinas svar till ständerna, som ryktet tolkade för Karl Gustaf fördelaktigt, var han ej rätt nöjd. Han insåg till fullo osäkerheten i dess karaktär [1]. Allt tydligare blef det för honom, att intet hopp mera vore om framgång i giftermålsunderhandlingen. Det enda "contentement", han åstundade, vore drottningens resolution att åter sända honom i krigstjänst. De nya bevis på hennes nådiga bevågenhet, han i form af förläningar rönte, uppväckte ej hos honom några större förhoppningar. Han betraktade dem blott som åsyftande att skingra hans smärta, på samma gång som de skulle kvarhålla honom i Sverige och således motverka hans önskan att få kämpa under Sveriges fanor [2]. Karl Gustafs vänner voro emellertid verksamma för hans intresse. Särskildt var detta fallet med Johannes Matthiæ, som så väl muntligen som skriftligen för drottningen framhöll hennes eget och fäderneslandets intresse utaf en för prinsen gynnsam utgång af äktenskapsförhandlingen, "den bekända saken", som termen lyder i Strängnäsbiskopens bref. Det är ej osannolikt, att Joh. Matthiæs uppvaktningar hos rikskansleren under sommaren åsyftade att vinna denne till Karl Gustafs förmån. Han synes härvid ej heller varit alldeles utan hopp: han fann Axel Oxenstierna vid "godh humeur" med "åthskillige favorable discurser". När Karl Gustaf i juli återvände till hofvet från Eskilstuna, dit han en tid dragit sig undan, för att ännu en gång pröfva sin lycka hos drottningen, för att "attendre le fin des destinés", skedde detta mera på grund af vänners inrådan än af någon hans egen förhoppning om framgång. Framförallt var det M. G. de la Gardies råd, han härvid följde.

[1] Chanut till Mazarin $^{16}/_{3}$, $^{6}/_{4}$; till St. Romain $^{1}/_{5}$ 1647; (W. S.). K. G. till J. K. $^{10}{}_{4}$ 1647 St. S.

[2] K. G. till M. G. de la Gardie $^{27}/_{6}$, $^{4}/_{8}$ 1647 H. Sk. H. 27: 258—61, 270—73. K. G. till J. K. odat. 1647, $^{24}/_{7}$ 1647 St. S.

Denne, som nu misströstade om att kunna uträtta något af värde för svågerns intresse, framhöll, att det funnes hjärtan, som ej gåfve sig i första taget. "Aut nunc aut nunquam", manar han Karl Gustaf[1].

För framgång i sin sak satte prinsen nu — näst Gud — sitt högsta hopp till Joh. Matthiæ; denne ansågs vara den ende, af hvilken han kunde betjäna sig för sina syften, och väl kommen till Stockholm afvaktade Karl Gustaf med spänning biskopens ditkomst. Men hvad han af dennes och andras, särskildt riksmarskens, mellankomst hoppades, var visserligen mindre gynnsamt svar af drottningen i fråga om sitt frieri än erhållandet af hennes medgifvande att återvända till en befälspost vid hären. Några allt för öfverdrifna förväntningar om ett gynnsamt resultat gjorde han sig dock ej ens i detta hänseende.

I början af augusti framställde Karl Gustaf genom biskop Johannes Matthiæ sin åstundan att med anledning af kröningens annalkande blifva underrättad om det svar han vid den tiden kunde vänta af drottningen beträffande sitt frieri. Därjämte gjorde Joh. Matthiæ efter anmodan en hemställan, huruvida det ej vore lämpligt, att Karl Gustaf uteblefve från kröningen för ceremoniernas skull och de med dem förbundna kostnaderna. Härpå lät drottningen afgifva det en smula kyliga svaret, att i fråga om det tilltänkta giftermålet hon ej ville gifva någon annan förklaring än den, som redan lämnats: om hon skulle gifta sig med honom, skulle det ej ske af kärlek till hans person. Däremot gillade drottningen hans betänkligheter mot att bevista hennes kröning. Hon hade tänkt att påföljande vår sända honom ut till hären i Tyskland, hvarigenom han lätt kunde draga sig undan närvaron vid kröningen. Efter erhållen kännedom om detta svar lät Karl Gustaf genom biskopen meddela Kristina, att han skulle nöja sig med hennes besked angående giftermålet, men att, då hon nu ämnade sända honom till armén på våren, han lika gärna redan på hösten kunde draga i fält, hvarigenom han icke förspillde tiden att "evertuera sig". Därtill svarade Kristina att om Karl Gustaf nödvändigt redan på hösten ville åter inträda i krigstjänst, hon intet däremot hade att invända, men finge han i så fall nöja sig med sin tidigare öfverstebeställning; först på våren kunde han på-

[1] J. Matthiæ till K. G. $^{4}/_{5}$, $^{30}/_{5}$ H. Sk. H. 27: 251—52, 256 $^{29}/_{7}$ 1647 St. S. M. G. De la Gardie till K. G. $^{24}/_{7}$ 1647. K. G. till de la Gardie $^{4}/_{8}$ 1647 H. Sk. H. 27: 261—73. K. G. till J. K. $^{17}/_{4}$, $^{7}/_{7}$ 1647 St. S.

räkna en mera honorabel charge. Den 10 aug. på aftonen inlät sig drottningen själf i samtal med Karl Gustaf om hans uttryckta åstundan att snarast möjligt begifva sig till hären, hvarvid hon bl. a. sporde, om han i saken rådfört sig med sin fader. Karl Gustaf bejakade detta under försäkran, att Johan Kasimir, då nu de förhoppningar, som kvarhållit Karl Gustaf i landet, slagit fel, vore belåten med att han åter inträdde i krigtjänst. Drottningen öfverlämnade saken helt till hans eget afgörande, ville hvarken af- eller tillråda och antydde något kyligt, att hon ej ville vara orsak till några klagomål från hans sida öfver att han fått sina utsikter förstörda af kärlek till henne. Själf kände Karl Gustaf en tydlig lättnad öfver att på detta sätt blifva befriad ur sin pinsamma belägenhet: deltagande i fältlifvets mödor skulle för honom vara mera ärofullt, anmärker han med fog, än att här hemma längre uppehålla sig, fjättrad af grundlösa förhoppningar och falska förespeglingar af tvifvelaktiga vänner. Han hoppades om en månad vara rustad att åter draga i fält, glad i medvetandet att i rent syfte och med lofliga medel ha bedrifvit giftermålsunderhandlingen. Dessa utsikter skulle emellertid snart förmörkas. Redan den 12 aug. erhöll han genom riksmarsken tydligt besked om drottningens missnöje öfver hans uttalade önskan att omedelbart draga i fält. Hon ansåg, att han härmed endast ämnade pressa henne till att gifva definitivt besked i äktenskapsunderhandlingen. Långt ifrån att Karl Gustaf härmed skulle vinna sitt syfte, skulle tvärtom hans oförmodade resa för honom omintetgöra alla utsikter beträffande en lycklig utgång af hans frieri till drottningen. Dock öfverlämnade Kristina saken helt åt hans eget afgörande. Genom Johannes Matthiæ sökte emellertid Karl Gustaf förklara sin åstundan såsom endast förestafvad af ifver att tjäna fäderneslandet. Han hade ej kunnat tro, att drottningen i detta fall skulle hysa betänkligheter, dock ville han helt foga sig efter hennes vilja. Kristina lät emellertid, trots ursäkterna, tydligt påskina sitt missnöje med Karl Gustafs hållning samt ville ej närmare gifva skäl, hvarför hon önskade hans resa till armén uppskjuten. Slutligen kom det till förklaring mellan Kristina och Karl Gustaf i Johannes Matthiæs närvaro, hvarvid Karl Gustaf till en början behandlades med tydlig köld. Han ursäktade sig och förklarade, att han ej genom något bryskt uppträdande ville riskera sin ställning, utan ville rätta sig efter drottningens vilja. Han skulle uppskjuta sin resa och tåligt afbida tiden, ett uttalande, som framkallade drottningens tydliga besked,

att han ej skulle göra sig några förhoppningar; hon hölle sig i fråga om giftermålsunderhandlingen till sin tidigare gifna förklaring. Samtalet ändade emellertid med att drottningen gaf sin främde försäkran om sin kungliga nåd och bevågenhet och lofvade att främja hans intressen [1]. Således hade detta försök att komma till klarhet i fråga om ställningen för Karl Gustaf utfallit efter önskan — utom i fråga om det åstundade giftermålet. Han hade fått drottningens löfte om en hög chefspost vid armén, men i fråga om giftermålet hade han ej vunnit någon visshet. I denna fråga sade Kristina hvarken ja eller nej, allt ställdes på framtiden. Men för så vidt Karl Gustaf med sin begäran att genast få draga i fält ämnat tvinga drottningen till att härutinnan gifva klart besked, hade hans syfte förfelats. Kristinas obenägenhet för det ifrågasatta äktenskapet hade endast ytterligare blifvit röjd, och för Karl Gustaf stod det klart, att han i sitt frieri måste se tiden an [2].

Men det var ej lätt för honom att följa förståndets röst och i lugn afvakta, hvad framtiden kunde bjuda. Han är tidvis under hösten i en förtviflad sinnesstämning — i förtroliga bref nämner han sig "den eländigaste på jorden". Han var ej en gång främmande för tanken att i desperation lämna Sverige och i utlandet som simpel adelsman söka sin lycka. Det är i detta hans läge, som hjärtevännen Lorens von der Linde intalar honom manligt mod och tillförsikt. Förkunnande en förtröstansfull skepticism för v. d. Linde på ett uppriktigt och okonstladt språk inför sin stridskamrat det sunda förståndets talan. Man måste bära sin lott. Hvilka konstgrepp man än anlitade, kunde man ej afvända, hvad komma skulle; allt stode i Guds hand, och hvad han beslutat, sker, "ehuru monga och stora obstacula sig och finnes kunde", lyckan kunde ej betvingas, dessutom kunde tiden allt förändra, "hvad såm ij dag synes swårt, det kan ij morgån wara lät nogh; wår Herre gör mången lyksalig, som minst tänker tärpå och redas har slefft all håg och tröst". Genom en öfverilad handling kunde Karl Gustaf alldeles fördärfva sina utsikter. Minst kunde det lämpa sig för honom att som simpel adelsman söka sin lycka i främmande land, att blifva i ett så "nidrigit" stånd kunde han ej i längden finna sig i. Om han åter lugnt såge tiden an, skulle han, äfven

[1] K. G. till J. K. $^{11}/_{8}$, $^{13}/_{8}$ 1647 St. S. Karl Gustafs egenhändiga berättelse om sin giftermålsunderhandling Adlersparre: Hist. Saml. II: 200—212. Jfr Chanut till Mazarin $^{24}/_{8}$, $^{31}/_{8}$ 1647 (W. S.).

[2] La patience soit ma remède. K. G. till J. K. $^{14}/_{8}$ 1647 St. S.

om ej åstundad framgång i giftermålsunderhandlingen vunnes, i hvarje fall i Sverige anses såsom en högförnäm prins och som sådan blifva underhållen. Men att söka *tvinga* drottningen lönade sig ej; det kunde ej ens rikets ständer, hon hade sin fria vilja. Det är troligt, att dessa uppriktiga uttalanden ej undgingo att öfva afsedd verkan på Karl Gustafs stämning, så mycket mer som de understöddes af dylika maningar från annat håll, låt vara att Karl Gustaf för egen del ej hyste någon starkare tro på framgång i giftermålsunderhandlingen [1].

När hans förhoppning på Kristinas hand alltmer förmörkades, sökte han tröst i flyktigare förbindelser med kvinnor af lägre börd. Den bäst bestyrkta af dessa är den med Märeta Allertz, dotter till rådmannen i Stockholm Clas Allertz och hans hustru Brita. Med henne erhöll han 1647 sonen Gustaf, sedermera erkänd och nobiliserad som grefve Gustaf Carlson [2].

Emellertid underhöll Karl Gustaf, som redan i augusti 1647 lämnat hofvet, alltjämt lifliga förbindelser med sina närmaste förtrogne i giftermålsunderhandlingen. Han höll i augusti och september rådplägningar med Johannes Matthiæ och M. G. de la Gardie liksom äfven med sin fader. Genom de bägge förstnämnda lyckades han dock ej vinna större klarhet om drottningens verkliga tanke rörande giftermålet. M. G. de la Gardie hade vid besök hos rikskansleren funnit denne intresserad för Karl Gustafs framgång, men af drottningen hade han endast vunnit försäkran om den aktning, hon hyste för sin frände. Kristina hade med tårar i ögonen beklagat sig öfver de misstankar, Karl Gustaf bar mot henne: han ville ej lägga märke till, huru mycket hon gjorde för honom. Af några i ett samtal med honom af drottningen fällda uttryck af resignation synes de la Gardie fått vidtgående förhoppningar om ett önskadt resultat af giftermålsunderhandlingarna: ett godt och säkert beslut af drottningen kunde väntas. Men härför vore prinsens egen närvaro i Stockholm af nöden [3]. Bevekt af svägerns maningar, vände Karl Gustaf i midten af oktober, sedan han på Ekholmen rådgjort med de la Gardie om sina utsikter — några bestämda för-

[1] Lor. v. d. Linde till K. G. $^{1}/_{10}$, $^{22}/_{10}$, $^{6}/_{11}$ 1647 tr. H. Sk. H. 27: 277—279, 282—299.

[2] Palmsköld 44 Biographica: Carlson.

[3] K. G. till J. K. $^{20}/_{8}$, aug. 1647, aug. el. sept. 1647, $^{15}/_{9}$, $^{4}/_{10}$ 1647 St. S. M. G. de la Gardie till K. G. $^{9}/_{9}$, $^{26}/_{9}$, $^{2}/_{10}$ 1647 St. S. H. Sk. H. 27: 273—77, 279—80. M. G. de la Gardie till J. K. $^{26}/_{9}$ 1647 St. S.

hoppningar om en lycklig utgång af hans frieri kunde denne då ej lämna —, tillbaka till hofvet i Stockholm, där han emellertid i fråga om sina intressen fann allt oklart och ovisst. De la Gardie hyste visserligen ännu hopp om framgång för Karl Gustaf, om blott denne, öfvervinnande sin motvilja mot vistelsen vid hofvet, kunde förmå sig att kvarstanna i Stockholm. Emellertid lämnade Karl Gustaf redan i slutet af oktober hofvet, och ett förnyadt besök där i början af november befäste honom blott i den öfvertygelsen, att i hans sak allt ännu vore förvirradt och oklart. Han var glad att få lämna hofvet. Under senhösten fortfor han att i giftermålssaken konferera med sina förtrogne, Johannes Matthiæ, de la Gardie och Gustaf Gustafsson af Wasaborg [1]. Särskildt den förstnämnde är i liflig verksamhet för prinsens intresse, muntligen såväl som skriftligen erinrande drottningen om hvad hennes egen säkerhet och fäderneslandets välfärd kräfde "uti thett bekända ärendet" [2].

En ljusning för Karl Gustaf tycktes det nådiga bref förebåda, han i början af december erhållit från drottningen med anmodan att infinna sig vid hofvet: denna kallelse syntes i hvarje fall innebära, att den ovisshet och relativa overksamhet, som hittills plågat honom, omsider skulle brytas. Från senare hälften af december 1647 finna vi honom också i Stockholm. Men beträffande sitt frieri erhöll han vid ditkomsten inga goda nyheter. Johannes Matthiæ, som alltfort verkat för hans intresse, upplyste honom, att allt härutinnan fortfarande vore i samma ovissa läge. Det var en annan sak, som närmast blef föremål för uppmärksamhet: frågan om uppdragandet åt Karl Gustaf af öfverbefälet öfver de svenska trupperna i Tyskland. Redan tidigare på hösten hade den saken drifvits af bl. a. M. G. de la Gardie, men det hade ej saknats röster, som bestämdt afrådt Karl Gustaf från att mottaga den åsyftade befälsposten: han skulle i så fall blott ådraga sig drottningens afund. Själf har Karl Gustaf under de förberedande

[1] Alldeles utan hopp om framgång i giftermålsunderhandlingen har väl ej Karl Gustaf varit under hösten 1647, låt vara, att hans förhoppningar då voro dämpade: Meij tikes E. F. N. är inted skilgde malcontent aff Stokholm, man kan ij sådana tijder inted bettre göra que de donner satisfaction à un chaqun sans se sousier de rien; E. F. N. warder doch vnderstundåm på samma sätt måtta besökia Håffuet, det skikar seij fulla, när werden har utraasa, allt ting har sin tijd och Gud regerar altsammans. Lor. v. d. Linde till K. G. $^{26}/_{11}$ 1647 H. Sk. H. 27: 303.

[2] K. G. till J. K. $^{7}/_{10}$, $^{13}/_{10}$, $^{15}/_{10}$, $^{22}/_{10}$, $^{12}/_{11}$, $^{18}/_{11}$, $^{28}/_{11}$ nov. 1647. M. G. de la Gardie till J. K. $^{23}/_{10}$ 1647 St. S. J. Matthiæ till K. G. $^{20}/_{11}$ 1647 tr. H. Sk. H. 27: 299—301. B. Baaz till J. K. $^{9}/_{10}$ 1647. Adlersparre: Hist. Saml. II: 197.

öfverläggningarna härom förhållit sig passiv. När han emellertid i december kom till Stockholm, erfor han drottningens vilja att anförtro honom det åsyftade viktiga uppdraget, men också, att hela Rådet motsatte sig denna plan och att Kristina skulle få svårt att bryta detta motstånd. Annandag jul erhöll han af drottningen själf kännedom om denna hennes afsikt; vid samma tillfälle försäkrade hon Karl Gustaf "thet ingen annan skolle hafua eller få nådigt åthniuta H. K. M. person till gifte" [1].

Vid drottningens förhandlingar under julhelgen med de främste af Rådet rörande Karl Gustafs tilltänkta öfverbefäl mötte emellertid starkt motstånd. Hvarken riksdrotsen, med hvilken hon först samrådt, eller kansleren eller marsken ville tillråda att lämna armén i Karl Gustafs händer, för så vidt drottningen ej ämnade taga honom till gemål. Onekligen var denna rådsherrarnes hållning ett kraftigt medel att nödga drottningen till ett bestämdt besked i fråga om giftermålet. Alldeles utan verkan blef ej detta starka tryck. Nyårsaftonen förespeglade Kristina för Karl Gustaf, som genom svågern M. G. de la Gardie hölls underkunnig om drottningens pågående förhandlingar med Rådets ledare, att hon först ville se honom "considerabel" i världen, innan hon beslöte sig för äktenskapet, chargen som generalissimus vore för honom en nödvändig förutsättning för att öfverhufvud ett giftermål med henne skulle komma till stånd. Än bestämdare har hon, att döma af rådsherrarnes egna af drottningen oemotsagda uppgifter, för dessa senare gjort gällande, att hon, då Karl Gustaf fått en inflytelserikare ställning, skulle fullborda giftermålet med honom, och just denna öfvertygelse förmådde Rådets främste att gå in på drottningens förslag angående pfalzgrefvens utnämning till generalissimus: detta skedde den 4 januari. I februari följde ärendets föredragning inför Rådet och hans utnämning [2]. Därmed hade Karl Gustaf

[1] K. G. till J. K. $^{7}/_{12}$, nov., $^{29}/_{12}$ 1647 St. S. M. G. de la Gardie till K. G. $^{2}/_{12}$ 1647 tr. H. Sk. H. 27: 307—308.

[2] Enligt Karl Gustafs berättelse om sin giftermålsförhandling med Kristina skulle drottningen förmått rikskansleren och riksmarsken att gifva upp sitt motstånd genom hennes afgifna försäkran, att hon beslutat sig för äktenskap med Karl Gustaf. Adlerspparre: Hist. Saml. II: 212—218. [Feltherren] påminte åther H. M:t hwadh i fiohl var H. M:t rådt af Rijckzdrotsen, Rijckzmarsken, Rijckzammiralen och Rijckzcantzeleren, som H. M:t togh deröfver till rådz, när resolutionen var på gångh, at fursten skulle förtroos armeen; å H. M:t blef af dem tillfrågat, om H. M:t ville hafva Hertigen till man, då gaf fuller i förstonne H. M:t till svar, at om H. M:t skulle vele giffta sigh, tå ville H. M:t ingen annan taga än Hertig Carll. När

ryckts upp ur sin tvungna overksamhet, hans hopp att snart få återvända till krigsskådeplatsen tycktes blifva snar verklighet. Redan detta var ägnadt att bereda honom tillfredsställelse, och hans förtrogne veta meddela, att han syntes nöjd. Att han själf uppfattade drottningens visade bevågenhet som ett förebud till lycklig utgång af äktenskapsunderhandlingen, är ej osannolikt. En honom och drottningen så närstående person som M. G. de la Gardie har tolkat Karl Gustafs utnämning till generalissimus i denna riktning. Till sin förtrogne vän Arvid Forbus skrifver de la Gardie: "... H. F. N. H. Carls saker richtighe ehre ogh so han dem sielf önskar, allenast moste han ehn Campagnie heller någhre som Generalissimus commendera". Med upplysningar, att Karl Gustafs "saker" äro som han själf önskar, lär säkert åsyftas prinsens förhoppningar i äktenskapsunderhandlingen, till hvilkas realiserande generalissimusvärdigheten skulle bana väg [1].

Före sin afresa till Tyskland erhöll Karl Gustaf i närvaro af M. G. de la Gardie och Johannes Matthiæ klart besked af drottningen den 15 juni 1648. Kristina förklarade då på fullt allvar och inför Gud som vittne, att hon ville hvarken ingifva eller betaga Karl Gustaf någon förhoppning i fråga om giftermål med henne, men lofvade också att ej äkta någon annan i hela världen än honom samt, om hon ej komme att gifta sig, då "till rijcksens säkerhet och bästa" söka utverka hans val till tronföljare och arffurste. Hon tillade, att hon vid detta löftes afgifvande blott toge hänsyn till statens väl. Karl Gustaf, som gifvetvis blef högst bestört öfver drottningens förklaring, tackade för hennes nåd, men bedyrade på samma gång, att blott giftermålet låge honom om hjärtat. Om hans hopp i denna riktning sloge fel, vore allt annat för honom värdelöst. Drottningen, som i anledning af detta yttrande förevitade honom halsstarrighet, lofvade att i fråga om giftermålet gifva bestämdt besked vid tiden för sin kröning eller då hon vore 25 år; erhölle Karl Gustaf då ej besked, vore för honom allt hopp ute. Hon uppmanade honom att anropa Gud

tå theropå Rijckzens Rådh sade sigh inthet kunne råda H. M:t till förtroo Hertigen armeen i händer, medh mindre han på giftermåhlet wore försäkrat, tå lofvade och tillsade Kongl. M:t per expressum, at K. M:t ville hafva Hertigen till sin man." R. P. $^{26}/_{2}$ 1649, R. P. XIII: 341. "Rijkz ammiralen: Vij hafve aldrigh annat vist, än at E. M:t hade fullkombligen lofvat echtenskapet, tå honom (Karl Gustaf) blef bevilliat at få armeen i händer." R. P. $^{26}/_{2}$ 1649, R. P. XIII: 349. K. G. till J. K. $^{20}/_{12}$, $^{25}/_{12}$ 1647, $^{15}/_{1}$ 1648 St. S.

[1] M. G. de la Gardie till Arvid Forbus $^{26}/_{2}$ 1648 De la Gardieska saml. (L.U.B.)

om hans välsignelse, att "begges wåra hiertan till een godh ände bevekas måtte", bedyrande, att hon blott ville följa Guds vilja och iakttaga fäderneslandets intresse; i detta syfte ville hon ock främja sin frändes lycka. Karl Gustaf å sin sida försäkrade, att om hans förhoppning om äktenskap med drottningen sloge fel, kunde han nöja sig "medh ett stycke brödh", hvarjämte han i så fall för alltid ville lämna Sverige, yttranden, som Kristina tog illa upp, kallande dem ett stycke af en roman: Gud hade ej skapat honom till privatperson eller att sitta på hans faders gård utan till högre uppgifter; lämnade han landet, skulle han ångra det. Karl Gustaf åter beklagade Kristinas bristande böjelse för honom, som snarare syntes af- än tilltaga. Själf hade han ofta sträfvat att undertrycka sin böjelse för henne och bedt Gud om hjälp därtill, men hans kärlek och smärta hade blott tilltagit. Kristina gaf honom den måttliga trösten, att hennes böjelse hvarken vore för eller emot giftermålet, men skulle hon samtycka till äktenskapet, skulle det ske af statsskäl, ja, hon gaf Karl Gustaf bestämdt löfte om äktenskap, för så vidt ej ständerna ville taga honom till tronföljare; ettdera, antingen tronföljarval eller äktenskap, skulle ske, och båda kunde äga rum. Nu vore tid för honom att göra sig "considerabel" i sin ombetrodda charge. Karl Gustaf tackade väl för drottningens bevågenhet, men återvände till sitt förra tal, att då han ej hade utsikt att vinna hennes hand, han ville för alltid lämna Sverige. Ville hon ej gifta sig med honom, bad han henne blott använda honom i tjänst i utlandet. Härtill vägrade Kristina under förebråelser, framhållande Karl Gustafs plikt att fortfarande tjäna fäderneslandet: hon förlitade sig på hans trohet. Handlade han på annat sätt, blefve han föremål för Guds straffande rättfärdighet. Hon ville göra allt för honom. Karl Gustaf i sin tur beklagade under rörelse, att drottningen trodde honom blott eftersträfva yttre förmåner; hade han vetat, att drottningen ej ämnat hålla sitt i ungdomen åt honom gifna löfte, hade han ej återvändt till Sverige. Det åberopade löftets bindande kraft ville drottningen emellertid ej erkänna. De löften, hon nu gifvit, tänkte hon däremot hålla. Hvad hon nu lofvat, gaf honom högt anseende för hela världen. Men Karl Gustaf betonade åter, att han blott önskade giftermål, tilläggande, att han efter drottningens död ej kunde komma tillrätta med herrarne; han vore då stadd "uti thesse herrers vilkor och skön" och Gud skulle bevara honom att söla sina händer i deras blod. Dessa farhågor för Karl Gustafs

blifvande ställning i händelse af val till tronföljare lugnade drottningen under förklaring, att om hon ej visste att detta vore gagneligt för fäderneslandet, skulle hon aldrig bringa den saken på tal. En förmodan, att drottningen under väntetiden kunde fatta böjelse för någon annan, tillbakavisades af henne. Sedan Kristina manat Karl Gustaf att anropa Guds hjälp, så att saken fördes till ett för båda och hela kristenheten lyckligt slut, uttalade Karl Gustaf sin tacksägelse till drottningen jämte trohetsförsäkringar, hvarpå de närvarande vittnena manade båda till ömsesidigt förtroende [1]. Det var således i ovisshet rörande det ifrågasatta äktenskapet, som Karl Gustaf måste anträda färden till krigsskådeplatsen i Tyskland, men visserligen ingåfvo de gjorda erfarenheterna honom en stark fruktan, att drottningen ej skulle bekväma sig till äktenskap.

Huru giftermålsunderhandlingarna fortsätta, får jag längre fram tillfälle att berätta.

* * *

Det är gifvet, att drottningens från Karl Gustafs återkomst till Sverige 1646 alltmer tydligt framträdande motvilja mot hans frieri måste i hög grad väcka förvåning, synnerligast då hänsyn tages till det tidigare ömma förhållandet dem emellan. Redan Pufendorf har härför sökt en rent yttre förklaringsgrund: de höga herrarnes sträfvan att i eget intresse åter förvandla Sverige till valrike. I detta syfte hade man ej försmått att ingifva drottningen motvilja för Karl Gustaf, särskildt framhållande dennes obetydliga yttre. M. G. de la Gardie skulle varit den som framför andra genom sina konstgrepp lyckats gifva Kristina afsmak för det ifrågasatta äktenskapet med Karl Gustaf, framhäfvande för henne Elisabets af England föredöme som efterföljansvärdt. Denna beskyllning utslungades af de ofrälse mot adeln redan i samtidens förbittrade strider. Den genljuder i senare arbeten, så hos Lacombe och Schroekh [2].

[1] Härtig Carl Gustafs egenhändiga Berättelser om sin Giftermåls-underhandling med Drottning Christina. Adlersparre: Hist. Saml. II: 219—235. P. XII: R. 429—438. Det är onekligen ägnadt att förvåna, att Karl Gustaf enligt sin egen framställning af uppgörelsen med drottningen i juni 1648 synes så bestört öfver att hans frieri ej vunnit framgång, då föregående års erfarenheter borde beredt honom på det värsta.

[2] Jonas Petri dagbok vid riksdagen 1650 tr. H. Sk. H. 22: s. 170. Pufendorf: Reb. Gest. Fr. Wilh. II 49, 64. Pufendorf: De rebus a Carolo Gustavo gestis I: 2. Lacombe: Drottning Christinas Historia, öfvers. af Gjörwell, s. 60. Schroekh: Lefvernesbeskrifning om Drottning Christina, öfvers. af P. Luth, II: 5. Starkare än andra förf. har Lundblad I: 58 framhäft denna de la Gardies för-

Till bestyrkandet af denna uppfattning har man pekat på de la Gardies inflytelserika ställning vid hofvet och hos drottningen, hans äregirighet, som ej tålde någon medtäflare. I detta sammanhang skulle kunna påvisas Karl Gustafs egna misstankar mot svågern i fråga om dennes redliga uppsåt att främja hans frieri. Efter den intima förtroligheten mellan Karl Gustaf och de la Gardie hade nämligen ett stycke fram på året 1647 dem emellan inträdt en allt mer förnimbar köld. De la Gardie tar i bref till Karl Gustaf till orda för att vederlägga mot honom af hans ovänner till prinsen framburna beskyllningar, och Karl Gustaf sätter tydligt ifråga de la Gardies uppsåt att befrämja hans intresse. Emellertid arbetade mäktiga krafter, bl. a. Chanut, ej utan framgång under hösten 1647 på återställandet af det goda förhållandet svågrarne emellan, och i början af januari 1648 syntes dessa åter nära förenade[1]. Det behöfver emellertid ej framhållas, att misstankar från Karl Gustafs sida ingalunda äro bevis för de la Gardies dubbelspel.

Det är tvärtom osannolikt, att de la Gardie skulle fått ett sådant välde öfver sin drottning, som traditionen vill göra gällande. Kristina älskade att själf regera, t. o. m. rikskansleren fick erfara detta. Huru skulle hon då låta någon annan inverka bestämmande i sina personliga förhållanden? De la Gardies ridderliga väsen hade intagit henne; det är sant. Det var hos honom den fulländade kavaljeren hon skattade. Hennes förhållande till honom var af den renaste och oskyldigaste natur. Däri ingick intet otillbörligt, som också Chanut, hvilken kom båda, Kristina och de la Gardie, nära, flerfaldiga gånger intygar i sina bref[2]. Dessutom, hade de la Gardie i berördt syfte velat och kunnat hindra äktenskap mellan Kristina och Karl Gustaf, borde han ock kunnat afhålla drottningen från att väcka förslag om den senares upphöjelse till tronföljare. Mot den nyssnämnda traditionen talar i hög grad Kristinas egen-

menta roll — Lundblad drog sig öfverhufvudtaget ej för synnerligen tillspetsade omdömen. Hufvudkällan för nämnda förf. synes vara en uppgift i *Mém. de Chanut* III: 314—15 — Mem. de Piques —, som Weibull ådagalagt en mera suspekt källa för vår historia. Grauert: Christina, Königin von Schweden I: 316—22 nekar visserligen ej möjligheten att de la Gardie motverkat den tilltänkta äktenskapsförbindelsen, men finner på goda grunder, att hufvudorsaken till att giftermålet ej kom till är att söka annorstädes.

[1] K. G. till J. K. aug. 1647 St. S. M. G. de la Gardie till K. G. $^{17}/_{6}$ 1647. Lor. v. d. Linde till K. G. $^{6}/_{11}$ 1647. H. Sk. H. 27: 256—58, 286—99. Chanut till Mazarin $^{18}/_{5}$, $^{29}/_{6}$, $^{26}/_{10}$ 1647, $^{18}/_{1}$ 1648 (W. S.).

[2] Chanut till Mazarin $^{23}/_{6}$, $^{7}/_{7}$ 1646, $^{29}/_{6}$ 1647 (W. S.).

händiga vederläggning, visserligen från långt senare tid, af detta påstående: "Ingenting i världen är oriktigare, ingen kunde inspirera henne hvarken till hat eller kärlek. Hon var icke i stånd att foga sig efter andras meningar". Däremot talar jämväl — låt vara, att de ej äro öfverbevisande — de la Gardies och hans gemåls egna, ofta upprepade försäkringar till Karl Gustaf och Johan Kasimir om obrottslig trohet mot den förres intressen. Karl Gustafs och hans egna intressen, skrifver de la Gardie till den äldre pfalzgrefven, vore så nära förbundna, att den förres framgång också vore den senares[1].

Om också hans egen ställning ej tillät honom att allt för efterhängset påminna drottningen om nödvändigheten af hennes giftermål med Karl Gustaf, är det höjdt öfver allt tvifvel, att de la Gardie verkligen önskade denna förbindelse. Hans egen ställning som på en gång drottningens förtrogne gunstling — Kristinas böjelse för honom syntes tilltaga — och Karl Gustafs svåger gaf anledning till mycken afund och mycket illvilligt tal. Den var för honom personligen allt för obehaglig, för att han ej med glädje skulle se den åsyftade förbindelsen. Detta ådagalägges till fullo af de la Gardies förtroliga beklagande för Chanut öfver sin ställning jämte hans flerfaldiga gånger till det franska sändebudet upprepade bön om dennes medverkan till att stämma drottningen till giftermål med Karl Gustaf, bl. a. ur den synpunkten, att han, de la Gardie, då komme ur en obehaglig mellanställning[2]. Således, de la Gardie icke blott icke motverkade en äktenskaplig förbindelse mellan Kristina och Karl Gustaf, utan tvärtom befordrade denna. Det har anmärkts, att de la Gardie var mera hofman än Karl Gustaf, att han mera än denne hade förmåga att uppträda med "petits aggrements", som kanske ej alldeles förfelade att inverka på drottningen. Men att han skulle motarbetat sin frändes intressen, därför finnes, som nämndt, intet bevis.

[1] Arckenholtz, J.: Mém. III: 157. M. G. de la Gardie till J. K. $^{21}/_{7}$ 1647 St. S. "Ich fürsichre E. L. das bey mein Herr und ich uns werden befleissigen E. L. zu dinen. E. L. glauben nimmer ander von uns und lassen sich [anders] nicht einbillden von meinem lieben Herrn, den Gott weis wie treulich er E. L. gedinet hatt." Maria Euphrosyne till K. G. $^{7}/_{7}$ 1647. Jfr $^{12}/_{7}$, $^{24}/_{7}$, $^{24}/_{9}$ 1647 St. S. De la Gardie till K. G. sept. 1646, $^{17}/_{6}$, $^{24}/_{7}$ 1647. H. Sk. H. 27: 228, 258, 262 ff. "Il n'i a personne au monde qui vons aye esté plus sacre que moy et qui vous honore plus parfaitement." M. G. de la Gardie till K. G. 24/14 dec. 1646. "Jagh beder E. F. N. för Gudz skull at icke andra så aldeles E. F. N. intagha at mehra af soubsoner ähn sielfua sanninghen åm migh dömess." M. G. de la Gardie till K. G. $^{24}/_{6}$, $^{9}/_{9}$ 1647 St. S.

[2] "Il (de la Gardie) m'a reconnu confidemment la peine où il se trouve et m'a prié de luy aider à disposer l'esprit de la reine au mariage du Prince Palatin". Chanut till Mazarin $^{16}/_{2}$ 1647. Jfr $^{9}/_{3}$ 1647 (W. S.).

Några hinder af yttre art hade ej förefunnits mot den ifrågasatta förbindelsen mellan Kristina och Karl Gustaf: hade hon velat den, hade ingen kunnat hindra den, så stor var hennes myndighet[1]. Redan under år 1644 kan hos Kristina tydligt förmärkas en aftagande böjelse för Karl Gustaf, något som ej heller undgick dennes skarpa blick. Någon yttre brytning, allra minst en sådan, hvartill Karl Gustaf genom sitt uppträdande gifvit anledning, kan ej påvisas. Tvärtom betygar drottningen allt framgent sin uppskattning af honom. Men hennes kärlek till sin unge frände var af öfvergående art[2]. Hennes bristande böjelse för det föreslagna äktenskapet med Karl Gustaf blef allt tydligare, ju ifrigare han och hans förtrogne sträfvade att härutinnan vinna framgång. Icke som om Kristina skulle hyst aversion mot sin frände: hon skattade honom högt som släkting och en man med redan ådagalagda krigaregenskaper och visade honom stora hedersbetygelser. Hon talade allt godt om honom och önskade befordra hans framgång[3]. Men hon saknade den böjelse för honom, att hon af kärlek kunde ingå äktenskap med honom. För henne med hennes utpräglade ärlighet blef då tanken på denna förbindelse allt mer motbjudande: hon led, när talet föll därpå. Understundom visade hon mindre obenägenhet för det tilltänkta giftermålet. Det var då hennes pliktkänsla mot Riket, som manade henne att på detta sätt med offer af personlig böjelse trygga tronföljden och förekomma upprifvande tronstrider. Däraf den möjlighet till giftermål, som hon för Karl Gustaf håller öppen med uttryckligt betonande både för honom och hans förtrogne, att endast plikten mot fäderneslandet, ej kärlek till honom skulle kunna förmå henne att fullborda äktenskapet. Hon var med andra ord af den meningen, att giftermålet vore för henne en obehaglig nödvändighet[4].

Men äfven denna uppfattning försvinner. Den har förlorat sitt välde öfver henne redan under förra hälften af året 1647. Vi ha hennes egna ord till Chanut härom, af denne meddelade Mazarin $^{8}/_{6}$ 1647: dittills hade hon ansett giftermålet som en nödvändighet, nu vore hon botad för denna fruktan och hade fattat beslu-

[1] Chanut till Longueville $^{9}/_{3}$ 1647 W. S.

[2] Maria Euphrosyne till K. G. $^{14}/_{1}$ 1645 St. S.

[3] Maria Euphrosyne till K. G. $^{9}/_{1}$ 1647 St. S. Chanut till Mazarin $^{22}/_{2}$, $^{20}/_{6}$ 1648 W. S.

[4] Chanut till Brienne $^{13}/_{10}$ 1646, Chanut till Mazarin $^{2}/_{3}$, $^{9}/_{3}$, $^{6}/_{4}$ 1647 W. S.

tet att ej tänka därpå [1]. Nu är det tydligen en annan möjlighet som föresväfvar henne att vinna det statsintresse giftermålet skulle betrygga: tanken på Karl Gustafs förklaring till tronföljare skymtar, om också denna plan klart framträder först ett år senare. Men för Karl Gustaf blef det allt tydligare, att ett svårare hinder än grefve M. G. de la Gardies motstånd reste sig mot det tilltänkta äktenskapet.

Själf har Kristina på äldre dagar talat om sin oöfvervinneliga motvilja mot äktenskap som en särskild Guds gåfva. Det kan tänkas möjligheten, att i dessa hennes ord, om hvilka hon väl förutsett, att de skulle komma till eftervärlden, ligger ett mer eller mindre omedvetet självbedrägeri. Men samma tanke, omöjligheten att öfverhufvud kunna finna sig i äktenskap, uttalar hon i Rådet i februari 1649 vid den dramatiskt spännande öfverläggningen angående det ifrågasatta valet af Karl Gustaf till tronföljare. Än tidigare yppar hon den i förtroende för Chanut, då hon till honom — visserligen ej utan öfverdrift — redan våren 1647 säger, att hon aldrig känt kärlekens lidelse. Denna drottningens motvilja för äktenskap har f. ö. tidigt ej varit alldeles oanad för samtiden [2]. För Chanut lät Kristina vid flere tillfällen under 1647 förstå, att fruktan för att hennes myndighet skulle blifva bestridd och att hon själf skulle bero af någon annan afhöll henne från det ifrågasatta äktenskapet [3].

Men länge ansåg hon, som nämndt, detta äktenskap som en nödvändighet, och ännu när Karl Gustaf som generalissimus lämnade Sverige, beröfvade hon honom ej allt hopp om framgång i hans frieri.

---

[1] Chanut till Mazarin $^{8}/_{6}$ 1647 (W. S.). Följande ord, fällda under de bekanta rådssammanträdena i febr. 1649 av drottningen, äro en ej oäfven självkarakteristik: "Kan skee een annan kan regere medh större förståndh, men aldrigh skall jagh cedera een annan i villian och adfectionen till sökia rijckzens bästa". R. P. XIII: 350.

[2] Axel Oxenstierna har så tidigt som hösten 1642 trott sig märka drottningens obenägenhet för giftermål, en förmodan som han också anförtrodde kurfurstens af Brandenburg sändebud. Aus dem Tagebuch Leuchtmars etc. Urk. und Aktenst. I: 593. Jfr Pufendorf Reb. Gest. Fr. Wilh. II: 44.

[3] La vie de la Reine Christine faite par Elle même. Arckenholtz: Mém. III: 58. [Drottningen:] "jagh säger det uthtryckeligen, at det är migh omöjeliget att giffta migh. Således är migh denne saken beskaffat. Rationes härtill förtijger jagh. Men mitt sinne är dertill inthet. Jagh hafver bedet flitigt Gudh derom, at jagh måtte få det sinnet, men jagh hafver det aldrigh kunnat få". R. P. XIII: 349. Chanut till Descartes $^{11}/_{5}$ 1647 till Mazarin $^{2}/_{3}$, $^{14}/_{4}$ 1647 W. S.

VI. Karl Gustaf som generalissimus 1648.

Ryktet hade tidigt vetat förmäla, att en vida högre befälspost än den dittillsvarande öfverstebeställningen af drottningen var tilltänkt hennes tappre frände; man hviskade våren 1646 om intet mindre än att chefskapet för svenska krigsmakten i Tyskland skulle uppdragas åt Karl Gustaf [1]. Att denna plan på allvar föresväfvat drottningen sensommaren 1647, är visst. Men först på senhösten 1647 hade saken blifvit föremål för öfverläggning i regeringskretsar, och vid jultiden s. å. hade Kristina lyckats häfva de ledande rådsherrarnes betänkligheter mot den tilltänkta utnämningen till generalissimus, sedan dessa fått uppfattningen, att denna skulle vara betingelsen för en än betydelsefullare ställning för honom som drottningens make. I februari 1648 skedde utnämningen i Rådet, och snart därefter utsändes referendarien Wulfrat med drottningens egenhändiga nådiga handbref och memorial, hvarigenom drottningen under erkännande af sitt välbehag öfver fältmarskalkens redan visade trohet och nit underrättar honom, att hon "för serdeles och wichtige orsaker skuldh" hade funnit godt att employera sin frände pfalzgrefven Karl Gustaf vid armén att göra "H. F. N. så mycket capablare och considerablare", och det "för högre orsaker skuldh i ingen ringare qualitet kan skee, än under en general Lieutenants nampn och auktoritet af H. K. M. egen person". I ett egenhändigt bref från Axel Oxenstierna erhöll Wrangel underrättelse om utnämningen jämte försäkran att därtill "haffuer här hema waritt så wichtige motiver att man inted hafuer konet gåå dem förbij, och där min K. F. hade varitt tilstädes skulle han lät-

[1] Chanut till Mazarin $^{31}/_{3}$, till Lionne $^{5}/_{5}$ 1646, till Mazarin $^{8}/_{9}$ 1646 W. S. "Wij hafue här förwisse tidningar at E. F. N. skulle i wår komma ut med succursen till Armeen och bliffua Generalissimus. Många frögda sigh derpå. Her Feldtm. Wrangell steller sig wara well til freds dermed, seyr han sehr gierna någon komma, såm will taga den tunga lasten här ifrån honom". L. v. d. Linde till K. G. $^{14}/_{2}$ 1647 St. S.

teligen haffue där instembtt“ [1]. När Wulfrat hunnit till Wrangel, hade denne redan fått kunskap om den förestående växlingen i öfverbefälet genom en ytterst artig skrifvelse från Karl Gustaf — denne utbad sig bl. a. vid utöfningen af sitt befäl Wrangels mogna råd —, en skrifvelse, som i samma ton besvarades af adressaten [1]. Pfalzgrefvens utnämning var emellertid ej endast påkallad af drottningens önskan att göra honom mera “considerabel“. Den förestafvades äfven af nödvändigheten att skaffa åt hären en mer populär befälhafvare än Wrangel. Dennes svårighet att komma öfverens med sina närmaste underbefälhafvare intygas till fullo af bevarade källor. Särskildt betänkligt var, att han ej kunde draga ense med Königsmarck; drottningen själf måste påminna honom om angelägenheten af att undvika missämja och jalousie [2].

Våren 1648 behandlades i Rådet instruktionen för den blifvande öfverbefälhafvaren för svenska krigsmakten. Om denna öfverlade Karl Gustaf med Torstensson, och vid dess slutliga affattning iakttogs hans intresse af svågern M. G. de la Gardie. Den instruktion, som den 6 juni utfärdades för Karl Gustaf i hans egenskap af generalissimus föreskrifver, att han i alla militära angelägenheter äfvensom i de utrikespolitiska frågor, som kunde blifva föremål för hans handläggning, skulle rådföra sig med fältmarskalken Wrangel och M. G. de la Gardie; den senare hade endast motvilligt följt med på fälttåget som general öfver svenska militien [3]. Vissa saker, som traditionellt drogos inför ett större krigsråd, bestående af alla gene-

[1] Memorial, gifvet Wulfradt $^{26}/_{2}$ 1648. Axel Oxenstierna till K. G. Wrangel $^{4}/_{3}$ 1648 (Sk. S.). “Men hvadh sielfve saken anlangade, refererade Feltherren, at Rijcks-Cantzleren hade i går påmint, det Kongl. M:t hade i sit handbref till Feltmarskalcken Her Wrangell rördt emoot honom om echtenskapet; och det hafver så mycket opererat, at allom i armeen var Hertigens persohn behageligh — — —. Kongl. M:t: Jagh rörde nogot therom i mit bref till Feltmarskalcken, men lijckväll så caute, att jagh icke är thervidh bunden, som conceptet än skall uthvijsa.“ R. P. XIII: 352. K. G. till Wrangel $^{15}/_{1}$, $^{21}/_{1}$ 1648 Skokl. S. Wrangel till K. G. $^{22}/_{2}$ 1648 St. S. K. G. till J. K. $^{20}/_{12}$, $^{25}/_{12}$ 1647, $^{15}/_{1}$ 1648 St. S. Jfr Karl Gustafs egenhändiga relation. Tr. Adlersparre: Hist. Saml. II: 212—18.

[2] Torstensson till Wrangel $^{29}/_{1}$ 1648 Skokl. S. Chanut till Mazarin $^{16}/_{11}$ 1647, $^{4}/_{1}$ 1648 W. S.

[3] R. P. $^{23}/_{2}$, $^{28}/_{4}$, $^{17}/_{5}$ 1648. R. P. XIII: 280, 228—30. “D'autant que je fairay mon serment aujourd'huy et que le temps de mon départ est pressant j'ay au nom de Dieu pris la Résolution d'aller trouver V. A. et le venderdy. Hier j'ay esté dans le sénat et discourue sur l'instruction qui m'a esté donné ayant parler librement des tous inconveniens. J'espère que j'auray toutte satisfaction du monde.“ K. G. till J. K. $^{23}/_{5}$ 1648 St. S. M. G. de la Gardie till K. G. $^{21}/_{4}$ 1648 St. S. Karl Gustafs egenhändiga relation om sin äktenskapsunderhandling m. m. (slutet, ej tr. af Adlersparre St. S. odat. konc.).

raler och äfven öfverstar, skulle äfven nu så behandlas; dock finge ej den nödvändiga sekretessen vedervågas genom att allt för många invigdes i ärenden, som borde hållas strängt hemliga; dylika skulle blifva föremål för öfverläggning enbart med de bägge förstnämnda eller med generalerna Wittenberg och Königsmarck. Uppstode då olika meningar, hade Karl Gustaf afgöranderätten. Endast öfver nyförvärfvade platser eller mindre viktiga fick han tillsätta guvernörer, däremot ej öfver de mera betydande annat än "provisionaliter och till H. K. M. egen resolution och förändring". Generaler, generallöjtnanter och generalmajorer äfvensom öfverstar, överstelöjtnanter, majorer, ryttmästare och kaptener öfver svenska och finska knektar skulle utnämnas af drottningen, dock efter högste befälhafvarens rekommendation: utländska officerare och lägre officersbeställningar kunde däremot tillsättas af Karl Gustaf; äfven rättskipning i militära mål tillkom honom liksom han kunde entlediga officerare. Han kunde ingå stillestånd med eller lämna neutralitet åt ständer i tyska riket, hvarvid alltid kronans säkerhet och Sveriges allierades intressen borde behörigen tillgodoses.

I öfrigt vittnar instruktionen om regeringens uppriktiga fredskärlek. De katolska ständerna i Tyskland, som ville hålla vänskap eller neutralitet med Sverige, skulle behandlas med "discretion", så vida de ordentligen iakttogo neutralitet. Stilleståndet med kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg skulle upprätthållas, men Karl Gustaf skulle hålla ett uppmärksamt öga på dessa potentaters företag, och om något misstänkt förspordes, söka att förebygga skadliga verkningar däraf samt inberätta sadant till Sverige. Särskildt vore af vikt att söka förekomma, att de nämnda kurfurstarne jämte hertigen af Braunschweig företogo några värfningar, från hvilka de borde helt afrådas. Bäjerns politik borde följas med synnerlig uppmärksamhet, men tidigare vunnen erfarenhet inbjöd ej till förnyandet af stilleståndet med denna makt. Karl Gustaf skulle jämväl motverka, att Frankrike för sin del inginge ett dylikt med den bäjerske kurfursten, men om förhandlingar i detta syfte komme till stånd, borde de drifvas för båda de allierade kronornas räkning; de skulle dock då dragas ut på tiden, bl. a. för att möjliggöra förfrågan hos regeringen i Sverige. Om Frankrike garanterade kurfurstens af Bäjern trohet, borde man likväl ej ställa sig helt afvisande, men skulle då för stillestånd för Sverige betryggande villkor begäras. Med Sveriges allierade Frankrike skulle god vänskap upprätthållas, men om fransmännen begynte misstänkta

separatunderhandlingar, särskildt med fienden, hade Karl Gustaf att se till hvad som vore att göra till motverkande af för Sverige skadliga följder häraf. Beträffande samverkan med Frankrikes stridskrafter finge en sådan bero på omständigheterna, "men uthan yttersta nöds heller een stoor fördeel sijr Hennes K. M:t för säkrast, att man armeernas conjunction undanböijer". I händelse att de från fransk i svensk tjänst öfvergångna weimarianerna återfordrades, skulle Karl Gustaf svara, att det stode dem själfva fritt att återvända i fransk tjänst, ja, att han själf skulle öfvertala dem därtill, men däremot borde han ej tvinga dem därtill. Med öfriga utländska potentater skulle fred upprätthållas.

Beträffande strategin kunde gifvetvis inga bestämda föreskrifter lämnas; dock uttalades lämpligheten af att kriget förlades så långt in i kejsarens arfländer, som arméns styrka tillät, enkannerligen i Böhmen och Mähren, detta dels på grund af de tyska ländernas förödda skick, dels ock för att därigenom så mycket kännbarare försvaga kejsarens makt. Men därjämte förutsattes, att kriget mot Bäjern skulle fortsättas i öfre Pfalz och Schwaben samt trupper detacheras för att skydda landtgrefvens af Hessen land, hvadan således de svenska trupperna fortfarande skulle agera på skilda punkter i Tyskland. Som karakteristiskt för dessa föreskrifter må slutligen framhållas uppmaningen att i största mån visa mildhet och skonsamhet mot folket i de länder, genom hvilka hären tågade. Plundring borde undvikas och soldaterna erhålla sin nödtorft genom ett ordnadt rekvisitionssystem. Intet tryck finge utöfvas mot någon för hans religions skull, och beträngda lutherska religionsförvanter skulle skyddas. I fråga om kontribution skulle Sveriges bundsförvanter behandlas mildast, de lutherska ständerna med mera hänsyn än de katolska [1].

* * *

Våren 1648 arbetades med all ifver på utrustandet och öfverförandet af det förstärkningsmanskap till hären, öfver hvilket Karl Gustaf närmast skulle föra befäl. Till nordtyska hamnar anlände den ena truppsändningen efter den andra [2]. Karl Gustaf själf hade ämnat anträda öfverfärden i slutet af maj. Den 23 maj aflade han inför drottningen i Rådets närvaro ed som generalissimus och erhöll

[1] Karl Gustafs instruktion $^{6}/_{6}$ 1648. Bl. Christinas bref till Karl Gustaf St. S.

[2] Axel Oxenstierna till Johan Oxenstierna $^{4}/_{3}$, $^{1}/_{4}$, $^{15}/_{4}$, $^{27}/_{5}$, $^{17}/_{6}$ 1648. Gjörwell: Axel Oxenstiernas Bref: II: 455—58, 467—70, 473—74, 482—83, 487—89.

sin fullmakt. Utrustningens försenande och ogynnsamma vindförhållanden gjorde, att han först den 1 juli bröt upp från Stockholm, den 4 juli afseglade han från Dalarö och seglade den 6 för god vind ut på öppna hafvet, passerande en god del af Öland, men på grund af storm och motvind måste flottiljen ligga vid Ölands norra udde till den 11, då man åter lättade ankar och för växlande vindar fortsatte färden. Den 16 mot aftonen fälldes ankar utanför Greifswald. I Pommern utväxlades de garnisonerade soldaterna mot de nyutskrifna rekryterna [1]. Öfver Wolgast, Demmin och Wittstock, dit Karl Gustaf anlände den 16 augusti, gick marschen till Havelberg. Marschen hade ej gått synnerligen hastigt, då Karl Gustaf ej ville öfveransträngа trupperna i den rådande starka hettan. Däremot afhölls han ingalunda från att fullfölja sitt företag af de protester, som från kurfurstligt sachsiskt håll framfördes under förebärande af svenska ambassadörernas i Osnabrück löfte, att då uppgörelse vid fredskongressen kommit till stånd om Sveriges intressen, det tilltänkta förstärkningsmanskapet ej skulle beträda tysk jord [2]. Efter ankomsten till Havelberg skedde den 23 förening med general Lewenhaupt och de trupper, som han förde från Mecklenburg. Öfver Zerbst fortsatte den förenade hären marschen till Aken, där man de sista dagarna af augusti öfvergick Elbe. De första dagarne af september befann sig Karl Gustaf i Leipzig, där nya trupper tillstötte [3].

Snart måste det visa sig, hvarthän Karl Gustafs, enligt dåtida förhållanden, kraftiga undsättningshär [4] skulle vända sig. Karl Gustaf hade att välja mellan tvenne möjligheter: antingen kunde han stöta till Wrangel med hufvudarmén, som jämte Turenne opererade i Bäjern, eller ock förena sig med generalerna Königsmarck och Wittenberg, som under våren framgångsrikt kämpat i Ober-Pfalz och Böhmen. Marschen till hufvudarmén låg närmast till hands, liksom den till en början ock var påtänkt af Karl Gustaf [5].

[1] Listan på Karl Gustafs hofstat $^{12}/_{8}$ 1648 upptager, från kammarjunkare till kuskar, öfver 150 personer. (Hofhållning och hofstat) St. S. Karl Gustafs egen utrustning har delvis ombesörjts i Paris af Karl Soop. Karl Soop till K. G. 1/10 maj, 5 juni/25 maj 1648 St. S.

[2] J. G. v. Ponikau och Balth. Bose till Karl Gustaf $^{5}/_{9}$ 1648. (Germanica.)

[3] Karl Gustaf till Christina $^{24}/_{7}$, $^{29}/_{7}$, $^{17}/_{8}$, $^{30}/_{8}$, $^{3}/_{9}$, $^{7}/_{9}$ 1648 (koncepter) St. S.

[4] I bref till Wittenberg af $^{20}/_{8}$ 1648 — (konc.) St. S. — uppskattar Karl Gustaf sina trupper till 3,000 ryttare och 3,000 fotsoldater.

[5] K. G. till Kristina $^{24}/_{7}$ 1648 (koncepter) St. S.

Den tillräddes ock allt kraftigare af Wrangel, som sommaren och senhösten mellan Isar och Inn hotades af en allt talrikare öfvermakt af kejserlige och bäjrare. Han framhåller i bref till Karl Gustaf äfvensom genom K. K. Schlippenbach i början af sept., huru fienden drog till sig allt betydligare förstärkningar, under det han själf hade svårigheter att fylla de luckor i hären, som de ständiga småstriderna förorsakade. Han hade ock att kämpa med provianteringssvårigheter. Alldeles särskildt betänklig vore den brist på kavalleri, som gjorde sig gällande i svenska hufvudarmén, hvarjämte penningmedel att utbetala sold åt officerare och soldater alldeles saknades. Vunne hufvudarmén efter förening med pfalzgrefvens förstärkningsmanskap en afgjord framgang, skulle detta äfven inverka på ställningen på öfriga krigsskådeplatser; det väsentliga vore då för svenskarne vunnet. Wrangel föreslog således Karl Gustaf att med undanskjutande af planen på förening med Königsmarck och Wittenberg i Böhmen tåga direkt till hufvudarmén. Han borde efter en marsch genom Sachsen — ett militärt tryck på kurfursten af Sachsen vore alltid nyttigt, särskildt som denne visade sig alltmer ovillig att fullgöra sina förpliktelser enligt stilleståndsfördragets villkor [1] — tåga på Schweinfurt, Windsheim, Dinkelsbühl och Nördlingen till Donauwörth eller Neuburg för att verkställa föreningen med hufvudarmén. Wrangel skulle draga försorg om att öfvergången öfver Donau vore möjliggjord [2].

Å andra sidan gjorde sig också Königsmarck och Wittenberg dels genom bref till Karl Gustaf, dels genom skrifvelse till Axel Lillie, guvernör i Leipzig, af denne sedan befordrade till Karl Gustaf [3], påminda om nödvändigheten af förstärkning af de under deras befäl stående stridskrafterna i Böhmen. Från Lillie mottagen undsättning hade ej kunnat afhjälpa den särdeles kännbara bristen på ammunition och infanteri. Emellertid hade Königsmarck och Wittenberg ej endast att förtälja om trångmål och svårigheter utan

---

[1] Legaterna Furstenhauser och John underhandlade från midten af sept. med kurfurstens sändebud i Dresden beträffande dennes underlåtenhet att iakttaga stilleståndsfördragets bestämmelser, särskildt beträffande erläggandet af "Amnistitiengelden". Furstenhauser och John till K. G. sept.—nov. 1648.

[2] Wrangel till K. G. $^{15}/_{6}$, $^{18}/_{7}$, $^{28}/_{7}$. $^{8}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{4}/_{9}$ 1648 St. S. Wrangels instruktion för Carl Christoffer Schlippenbach $^{22}/_{8}$ 1648 Wrangels koncept (Skokl. S.).

[3] Königsmarck till Lillie $^{28}/_{6}$, $^{6}/_{7}$ m. fl. bilagda Lillies bref till K. G. Lillie till K. G. $^{20}/_{7}$, $^{17}/_{8}$ 1648. Königsmarck till K. G. $^{17}/_{7}$, $^{21}/_{7}$, $^{8}/_{8}$, $^{16}/_{8}$ 1648. Wittenberg till K. G. $^{26}/_{7}$ 1648 St. S.

ock om lysande framgångar. I bref af den 20 juli hade Karl Gustaf af Lillie fått kännedom om Königsmarcks oväntade framgång den 16 juli: eröfringen af Lilla sidan af Prag med slottet Hradschin. Königsmarck trodde sig ha kunnat intaga jämväl den Gamla staden, därest han haft bättre tillgång på infanteri [1]. De lofvande utsikterna vid Prag ha omstämt Karl Gustaf från hans tidigare afsikt att tåga direkt till hufvudarmén. Han insåg vikten af Prag i svenskarnes händer liksom värdet för kejsaren af dess besittning. Af senare anledningen kunde man vänta, att kejsaren skulle låta en del af sina stridskrafter tåga från Bäjern till sitt hårdt beträngda arfland, hvadan således Wrangel skulle erhålla luft [2]. Efter rådplägning med amiral Ryning, Gyllenstierna och M. G. de la Gardie fattade Karl Gustaf strax efter erhållen kännedom om Königsmarcks ställning vid Prag beslutet att tåga närmaste vägen till dennes undsättning och således med kraft fullfölja svenskarnes redan vunna framgångar. Under tiden hoppades han, att Königsmarck med Wittenbergs hjälp skulle kunna försvara sin position [3]. Emellertid var det ingalunda fördoldt för en man med Karl Gustafs fältherreblick, att fienden om möjligt skulle söka förhindra svenska hjälphärens inryckning i Böhmen. Nödvändigheten att för detta fall uppehålla förbindelsen med Wrangel framträdde för honom klart: hans order till denne att fatta posto, så att en förening mellan härarna underlättades och korrespondenslinjen öfver Donau hölles klar, bär därom vittne [4]. Betänkligt för Karl Gustaf själf vore ju att ensam råka ut för någon mer betydande fientlig härsmakt, då ju hans rekryter, om ock godt soldatmateriel, ännu voro jämförelsevis oöfvade.

Karl Gustafs fälttågsplan gick således närmast ut på att om tillfälle till förening med generalerna Königsmarck och Wittenberg erbjödes, med kraft gripa sig an med Prags belägring. Skulle åter

[1] H. C. Königsmarck till K. G. Wrangel 17/27 juli 1648. Dudik: 293.

[2] Wrangel förnekade visserligen, att Königsmarcks framgångar haft någon gynnsam inverkan på krigsläget i Bäjern. Se t. ex. Wrangel till Erskein $^{3}/_{9}$ 1648 (Wrangels konc.) Skokl. S.

[3] Karl Gustaf till Axel Lillie $^{27}/_{7}$ 1648 L. U. B. Karl Gustaf till Kristina $^{29}/_{7}$ 1648 (konc.) St. S. K. G. till Königsmarck $^{24}/_{7}$, $^{20}/_{8}$, $^{5}/_{9}$, $^{15}/_{9}$, $^{19}/_{9}$ 1648 (konc.) St. S.

[4] K. G. till Torstensson $^{7}/_{8}$ 1648 (konc.) St. S. K. G. till Carl Carlsson Horn $^{10}/_{8}$ 1648 (Bielkes.). K. G. till K. G. Wrangel $^{14}/_{8}$ Sk. S. K. G. till Kristina $^{10}/_{8}$ (?) 1648 konc. St. S. K. G. till A. Oxenstierna $^{10}/_{8}$ 1648 (O. S.).

detta företag anses ogörligt, ansåg han sig kunna välja mellan en vidare framryckning i de österrikiska arflanden för att äfven i detta fall skaffa hufvudarmén luft, då ju härigenom en god del af den kejserliga styrkan från Bäjern skulle dragas till de hotade punkterna eller slutligen, om ej detta befanns rådligt, genom en marsch öfver Donau förena sig med hufvudhären [1]. I hvarje fall låg således den Wrangelska arméns intresse Karl Gustaf om hjärtat. Äfven andra än rent militära skäl hafva emellertid samverkat till hans beslut att främst engagera sig för Prag.

Såsom ekonomisk grundval för det förestående fälttåget hade drottningen bestämt de franska subsidierna [2]. Men sedermera skedde härutinnan en förändring, då Kristina gaf order till ambassadören Schering Rosenhane, att den i Paris för hennes kröning beställda utrustningen skulle delvis gäldas af dessa subsidier [3]. Af dessa skulle också betalas en tidigare åt Wrangel lämnad försträckning på 80,000 Rdlr. Nu var vidare olyckan den, att de franska subsidierna ej synnerligen punktligt utbetalades: först i slutet af april 1648 erlades således de vid kalenderårets början förfallna beloppen. Först framåt hösten kunde utbetalandet af den tidigare halfparten af sommarsubsidierna väntas. För Karl Gustaf återstod då intet annat än att skriftligen och genom ombud vända sig till Salvius med begäran, att denne skulle söka att antecipationsvis uppbringa penningar på de väntade subsidierna [4]. Salvius, som såg huru freden säkert närmade sig, hade varit af den meningen, att den nya undsättningsexpeditionen vore onödig, en uppfattning, som han också kraftigt framhäfde i skrifvelser till drottningen och Karl Gustaf. Han framhöll därjämte synnerligen konkret i bref på bref de svårigheter, som voro förbundna med hans försök att skaffa penningmedel för detta nya krigsföretag. Dag för dag anlitades

[1] K. G. till K. G. Wrangel $^{6}/_{9}$ 1648 Skokl. S.

[2] Karl Gustaf personligen skulle åtnjuta ett underhåll af 40,000 Rdlr jämte fria kvarter i de länder i Tyskland där kriget fördes. Beställning för Karl Gustaf $^{6}/_{6}$ 1648 R. R. Kristina till K. G. $^{19}/_{8}$ 1648 St. S.

[3] K. G. till J. A. Salvius $^{3}/_{6}$, $^{28}/_{6}$ 1648 Salv. S., $^{10}/_{6}$, $^{7}/_{8}$, $^{1}/_{9}$ 1648 konc. St. S. K. G. till Biörenklou $^{3}/_{6}$ 1648 (konc. St. S.), att denne ville pådrifva Salvius att söka skaffa erforderliga penningmedel. Jfr Biörenklou till K. G. $^{2}/_{7}$ 1648.

[4] "Om iagh motte finna den nåden hoos E. K. M:t at säija mit ringa doch oförgripelige betänckiande om alt detta wäsende, Så hölle iagh wisserligen så före, at alle desse beswären kunde bäst thermedh förekommas, at H F. N:s reesa til hufwudarmeen inställes. Ty wij äre nu här så wida richtige medh

hans kredit allt hårdare för kronans räkning, och möjligheten att genom kapitalstarke köpmän erhålla förskott på de väntade subsidierna försvårades af de begynnande inre oroligheterna i Frankrike, striden mellan krona och parlament, som sannerligen ej stärkte regeringens kredit. Rosenhanes ansträngningar att påskynda subsidiernas utbetalande kröntes med ringa framgång. Emellertid lyckades Salvius genom att till det yttersta anstränga sin kredit till Karl Gustaf sända tvenne penningposter å 53,000 och 100,000 Rdlr [1]. Detta var dock jämförelsevis obetydligt, och det gällde att hushålla, då man nu, då freden stod för dörren, i kraft af traktaterna ej ansåg sig kunna vänta vintersubsidier och då af subsidiemedel åtskilliga oundgängliga utgifter under hösten måste bestridas, sasom det svenska krigsfolkets hemforsling, officerarnes pensioner, diplomaternas löner o. s. v. [2] Under sådana ytterst tryckta förhållanden hade, enligt Salvii tanke, Karl Gustafs förening med Wrangel endast varit ägnad att orsaka besvikelse hos hufvudarmén, hvars officerare och soldater af honom väntade penningar, krigsförnödenheter och lifsmedel. Hans härafdelning skulle endast komma att i det redan hårdt medtagna Bäjern ytterligare försvåra provianteringsmöjligheterna. Däremot hade Böhmen och de öfriga kejserliga arfländerna under en längre tid varit jämförelsevis förskonade från krigsbördan, de borde därför erbjuda lättare provianteringsmöjligheter och ett rikt byte. Det är tydligt, att detta skäl mot förening med hufvudarmén ej kunde undgå att inverka på Karl Gustaf [3].

fridz instrumentet, att wij hoppas thet i denna wekan kunne reent, och af Gref Oxenstierna för sijn reesa til Wissmar provisionaliter vnderskrifwas.“ J. A. Salvius till Kongl. M:t $^{10}/_{7}$ 1648.

[1] Sch. Rosenhane till K. G. $^{23}/_{6}$, 14/24 juli, $^{28}/_{7}$, 12/22 aug., $^{23}/_{9}$ 1648 St. S. J. A. Salvius till K. G. $^{25}/_{4}$, $^{15}/_{5}$, $^{12}/_{6}$, $^{19}/_{6}$, $^{26}/_{6}$, $^{4}/_{8}$, $^{11}/_{8}$, $^{25}/_{8}$ 1648 St. S. “Och om än H. F. N. wille reesa tijt op — —, Så är thet doch inthet möijeligit för ofwanbe:te feel på Penningarne, them iagh ingalunda kan komma til wäga. Jagh hölle fördenskuld doch oförgripeligen rådeligest at den expeditionen inställtes, Så kunde alle desse store Penningesummor besparas at betala Pensionarierne, frachta skep til folkens heemförsel och många andra oundwijkelige utgifter.“ J. A. Salvius till K. M:t $^{10}/_{7}$ 1648. Kommissariernas i Osnabrück Skrifvelser till K. M:t, Germanica.

[2] “Efter thet är fridh, Så äre inga wintersubsidier at förwenta, och altså intet hopp, att bringa nogon anticipation til väga på tilkommande wintersubsidier.“ J. A. Salvius till K. G. $^{28}/_{7}$ 1648. “Wintersubsidierne wäntas fuller icke, ther friden slutes, såsom nu ther medh står i högsta gälen.“ J. A. Salvius till K. G. $^{23}/_{8}$ 1648 St. S. En annan mening företräddes visserligen några månader senare af Salvius; se Jacobson: Sverige och Frankrike 1648—52, s. 28 not 3.

[3] Salvius tillstyrker direkt en förening med Wittenberg och Königsmarck: “Doch lijkwäl efter friden är ännu icke vnderskrifwen, och kan icke heller af oss

Dessutom förefanns ett direkt politiskt skäl att främst ansätta kejsaren. Redan i slutet af 1647 hade de svenska legaterna vid fredskongressen ansett, att enda medlet att få fred vore att rycka in i de kejserliga arfländerna [1]. Ett dylikt anfall var också på sommaren 1648 så mycket mera af nöden, som de kejserlige i fredsunderhandlingen gjorde starka svårigheter, till en början beträffande frågan om de österrikiska landsflyktingarnes restitution, sedan efter uppgörelsen med svenskarne beträffande Frankrikes tre fordringar: att kejsaren i likhet med Tyska rikets öfriga ständer skulle förbinda sig att icke bistå Spanien i dess krig med Frankrike, ej heller blanda sig i de strider, som pågingo i Burgundiska kretsen eller i Frankrikes tvister med Lothringen. Kristina hade föreskrifvit, att de svenska legaterna kraftigt skulle understödja Frankrikes kraf härutinnan. Att det verkningsfullaste medlet att förmå kejsaren till billighet och således påskynda freden just vore ett kraftigt infall i hans arfländer, närmast således undsättningshärens förening med Königsmarck och Wittenberg vid Prag, framhölls med all önskvärd tydlighet för Karl Gustaf af de svenske underhandlarne Salvius och Biörenklou. Slutligen uppfattade Karl Gustaf till fullo med hänsyn till den förestående exekutionen af fredsslutet betydelsen af att Sveriges krona hade tvenne betydande arméer, den ena i Bäjern, behärskande Schwaben, Bäjern och Franken, den andra vid Prag, öfvervakande Ober Pfalz, Böhmen och öfriga kejserliga arfländer. Den föreliggande fälttågsplanen öfverensstämde helt och hållet med den mening, som rikskansleren Axel Oxenstierna hyste om den politiska och militära situationens kraf [2].

---

vnderskrifuas, för än ock Fransoserne blifwa färdige medh theres instrumento pacis, Så hölle iagh oförgrijpeligen bäst, thet E. F. D. täcktes medh thes troupper genast gå op i Schlesien och stöta i hoop medh Wittenberg, och till Königsmarck, som hafuer intaget slotet och en deel af staden Pragh, Thet blefue altså tilhopa een ståteligh real armee. Ther medh kunde sedan pro re nata ageras i Erflanden, til thes Fransöske friden blefue färdigh. Wij hafue nu elliest ingen annan orsak at föra krijget än blott och allena för Frankrijkes skuld." J. A. Salvius till K. G. $^{28}/_{7}$ 1648. Jfr Salvius till K. G. $^{24}/_{7}$ 1648.

[1] J. Oxenstierna till K. M:t $^{14}/_{12}$, $^{20}/_{12}$, $^{26}/_{12}$ 1647, $^{3}/_{1}$ 1648.

[2] Odhner: Westf. Fredskongr. 259 ff., 273 ff. J. A. Salvius till K. G. $^{23}/_{8}$ 1648. M. Biörenklou till K. G. $^{4}/_{8}$ 1648 St. S. K. G. till A. Oxenstierna $^{10}/_{8}$ 1648 (O. S.). "E. F. N:des marche lärer tagas på Behmen och Öfre Pfalz och lärer den ena och andhra haffua öga på Doonströmens herredöme alldenstundh Römeske Rijked och serdeles öfver Creytzerne därifrån best kone försäkres, Beyern holles i Posses och fienden mest tryckias och försvagas." A. Oxenstierna till K. G. $^{22}/_{7}$ 1648 St. S.

Det tilltalade jämväl den unge pfalzgrefvens ärelystnad att med en märklig krigsaktion afsluta kriget på just samma ort, där det trettio år tidigare börjat [1]. Att Karl Gustaf åter skulle umgåtts med planen att gripa efter Böhmens konungakrona, som tidigare tillhört hans frände, den olycklige vinterkonungen, därför finns åtminstone intet bevis [2].

Vi lämnade Karl Gustaf i Leipzig. Därifrån bröto hans trupper den 11 september upp och togo vägen öfver Borna och Alt-Kemnitz till Annaberg. Den 18 öfverskreds Böhmer Wald vid Pressnitz. Under marschen nådde ryktet om nya framgångar i Böhmen Karl Gustaf. Den 13 augusti hade Wittenberg intagit Tabor, och den 13 september hade han vid återkomsten från ett ströftåg mot Donau fått i sina händer general Buchheim jämte flere andra högre officerare. Den 24 september på aftonen slog Karl Gustaf läger på Hvita berget. Hans ankomst hälsades med liflig glädjesalut från svenskarne. De underrättelser, han erhållit om tillståndet i den belägrade staden, läto honom förmoda en snar framgång. Den reguliära krigsstyrkan vore fåtalig — 600 infanterister, 400 ryttare —, blott 3 à 4 små kanoner funnos och slutligen vore borgerskapet, pressadt af en långvarig belägring, böjdt för kapitulation [3].

* * *

Redan dagarne efter ankomsten till Prag lät Karl Gustaf bemäktiga sig höjderna kring Alt-Stadt och fullborda stadens inneslutning. Approcher förfärdigades och batterier anlades allt närmare stadsmuren, som icke hade några mera betydande utanverk. Staden angreps framför allt från tre håll: framför Galgenberger Thor och dess ravelin fattade M. G. de la Gardie jämte generallöjtnant Lewenhaupt och generalmajor Paykull posto i spetsen för tre bri-

[1] K. G. till J. K. $^{17}/_{8}$ 1648. M. G. de la Gardie till J. K. $^{16}/_{8}$ 1648 St. S.

[2] Wrangels uttalande (Wrangel till K. G. $^{22}/_{8}$ 1648 St. S.) att Karl Gustafs instruktion direkt skulle påbjudit "succursens" förening med hufvudarmén under Wrangel är ej riktigt. Tvärtom lämnas Karl Gustaf i detta fall full handlingsfrihet, sedan han rådfört sig med vederbörande generaler. Däremot framhålles i instruktionen såsom synnerligen önskvärd en kraftig offensiv mot kejsarens arfländer. Karl Gustaf instruktion §§ 29—30.

[3] K. G. till Kristina $^{14}/_{9}$, $^{2}/_{10}$ 1648 (konc.) St. S. K. G. till Wrangel $^{2}/_{10}$ 1648 Skokl. S.

gader infanterister; framför Ross Thor posterades rikstygmästaren Wittenberg och mellan dessa fattade general Königsmarck posto. Trots att genom verksamheten i batterierna och approcherna en god del af murens försvarsverk nedskjutits och bresch gjorts i själfva muren, ansågs en allmän stormning icke tillrådlig. Karl Gustaf beslöt i stället att närmast bemäktiga sig ravelinen framför Galgenberger Thor och Ross Thor. Efter middagen den 3 oktober gjordes samtidigt förberedelser till stormning på olika punkter med resultat att fienden måste splittra sina försvarskrafter, hvilka redan nu till största delen bestodo, utom af reguliära soldater, af borgare, studenter och munkar. Hufvudanfallet koncentrerades mot Galgenberger Thor, där ett par hundra knektar, största delen tillhörande drottningens lifregemente, sedermera förstärkta med andra stridskrafter, tappert kämpade. Trots ett kraftigt motvärn från fiendens sida lyckades svenskarne ej blott intaga skansen utan också genom porten intränga i själfva staden. Fäktningen synes fortfarit under en god del af natten, men utsatta för ett allt häftigare regn af stenar, käppar och granater måste svenskarne vid den följande dagens inbrott efter en ej ringa förlust af döda och sårade draga sig tillbaka till den eröfrade skansen, som de behöllo. Emellertid fortsattes under approcherande, minerande och sappering belägringen med framgång. Redan före den första stormningen hade Karl Gustaf erbjudit staden ackord. Den 5 okt. gjordes åter samma erbjudande. Men förslaget om fullständig neutralitet för borgerskapet kunde ej godtagas af pfalzgrefven, som däremot erbjöd fritt aftåg för soldaterna. Karl Gustafs tidigare optimism i fråga om stadens snara eröfring hade efterträdts af starka tvifvelsmål, framsprungna ur insikten om de svårigheter, som framträdde. Svenskarne hade nämligen mött ej en handfull soldater, som de väntat, utan ett borgerskap, beslutet att till det yttersta försvara sin stad. Dagarna närmast efter den stora stormningen den 3 okt. hade alla i staden arbetat på försvarsmöjligheternas stärkande, och snart funno de belägrande bakom de stora murarna dubbla afskärningar samt en synnerligen talrik mängd soldater, borgare, studenter, alla eggade till striden af de andlige, främst af jesuitpatern Placcius. Att under sådana förhållanden våga en generalstorm skulle lika litet öfverensstämt med Karl Gustafs instruktion som med hans naturliga betänksamhet. Det skulle varit att gagnlöst uppoffra folk. Den 15 oktober företogs dock ett anfall i syfte att drifva fienden ur den första afskärningen innanför stora stadsmuren bak-

om en liten trädgårdsmur. Sedan sju minor sprungit, skedde stormningen ungefär vid Wittenbergs och Königsmarcks posteringar, med ett par hundra knektar på hvartdera stället. Efter en skarp fäktning kunde man drifva fienden från den första afskärningen och fatta posto i staden. Om svenskarnes stridslust vittnade det förhållandet, att en och annan utan order deltagit i anfallet. Äfven efter stormningen vidtog en synnerligen häftig beskjutning, liksom svenskarne under den följande natten lyckades bemäktiga sig ännu en ravelin från stadsinvånarne. De närmast följande dagarna, den 16, 17 och 18 oktober, sköts med groft artilleri mot staden och arbetades med ifver i löpgrafvarna och med minors anläggning. Karl Gustaf hoppades, att hans redan vunna framgång och fruktan för att svenskarne skulle lyckas bryta sig genom äfven den andra afskärningen skulle bringa stadsinvånarne att samtycka till det ackord, han ville erbjuda. Den 20 okt. erbjöd en underhandlare från Karl Gustaf ackord: i annat fall stode nu extrema — d. v. s. generalstorm — för dörren. Anbudet afslogs.

Under tiden hade en kejserlig här om 8,000 man från Bäjern tagat mot Böhmen och slagit sig ned vid floden Sassaba. Dennas syftemål var ej så mycket att inlåta sig i batalj med svenskarne, som att afskära dem tillförsel af proviant och fourage från Prags omnejd och på så sätt nödga Karl Gustaf att uppgifva belägringen. Det hårdnackade motstånd som, snart sagdt, på hvarje punkt mötte svenskarne från de belägrades sida, årstiden med dess ständiga regnflöden, som ytterligare försvårade belägringsarbetet och utsatte soldaterna för sjukdomar, bristen på proviant — allt detta gjorde Karl Gustaf mindre benägen att längre fortsätta belägringen, så mycket mindre som han redan vunnit ett af sina syften: att draga kejserliga trupper från Bäjern till Böhmen och således skaffa Wrangel luft. Att åter inlåta sig i batalj med den nyanlända fientliga styrkan, hvilket blott kunde ske efter en besvärlig kringmarsch, ansågs obehöfligt, då det i hvarje fall var tydligt, att freden stode för dörren. Således beslöt Karl Gustaf att uppgifva belägringen [1]. Redan den 21 okt.

[1] Karl Gustafs åtgärd att upphäfva belägringen af Prag synes gillats af sakförståndigt folk hemma i Sverige. Så skrifver Jac. de la Gardie: "Jagh för min Person bekänner deet H. F. N. Hertigen, högh och stoor ordsaak hafft Belägringen för Prag ophefwe, effter icke allenast uthi samma stadh, som förnimmes, een så stor macht af resolverad folck warit, vthan och att fienden en stoor och ansehnlig macht tillhoopa bracht, och alt så medh heela sin armee achtat komma H. F. N. på hallsen. Denna Fahran på sådant sätt som skedt ähr att undanböija deruthi hafwer H. F. N. enn stoor försichtigheet och kloke conduicte see låthet

märkte stadsinvånarne, att beskjutningen var mindre kraftig, svenskarnes gröfre belägringsartilleri fördes bort, och den 23 fann borgerskapet det svenska lägret öfvergifvet. Den 24 oktober bröt Karl Gustaf upp med hufvudmassan af sin styrka, kvarlämnande Wittenberg och Königsmarck att bevaka de eröfrade positionerna vid Prag; själf ämnade han omsider förena sig med Wrangel och i detta syfte vid Brandeis öfvergå Elbe. Men redan följande dag kom underrättelse om fredsinstrumentets omedelbart förestående undertecknande. Han fann då olämpligt att uttrötta trupperna med en lång och besvärlig marsch utan ämnade i stället utvidga sitt kvarter i Böhmen. Den 30 började regementena förläggas kring Kuttenberg [1].

* * *

Till de landtgrefliga hessiska truppernas förstärkning hade Karl Gustaf i början af aug. sändt några trupper under befäl af sin svåger landtgrefven Fredrik af Hessen. Denne samverkade till en början ej utan framgång med de hessiska stridskrafterna, men led i slutet af sept. vid Arnsperg, i närheten af Paderborn, åtskilligt afbräck af de kejserlige under Lamboy. En vida viktigare roll spelade gifvetvis svenska hufvudarmén under Wrangel [2]. Denne hade i samverkan med Turennes här under sommaren och hösten opererat i Bäjern mot bäjrarnes och kejsarens förenade härar. Några större drabbningar hade ej förekommit, endast åtskilliga ganska häftiga sammanstötningar och skärmytslingar. I början af juni hade de allierade svenska och franska härarna öfvergått Isar vid Freysingen samt fortsatt till Wasserburg. Man hade dock dragit sig för att börja en belägring af denna väl befästa plats.

och lijkwääll medh denne attaque så mycket till wäga bracht att icke allenast Feltmarskalken Wrangell ähr libererat och dess bättre kunnat fienden i Beyern resestera uthan och att fredzslutet häregenom ähr worden maturerat, hwarmedh ju ähr ju så mycket wunnet som woro staden Prag occuperat." J. de la Gardie till M G. de la Gardie $^{27}/_{11}$ 1648 De la Gard. S.

[1] Karl Gustaf till Kristina $^{2}/_{10}$, $^{4}/_{10}$, $^{16}/_{10}$, $^{17}/_{10}$, $^{27}/_{10}$ 1648 (konc.) St. S. K. G. till Wrangel $^{2}/_{10}$, $^{8}/_{10}$, $^{28}/_{10}$ 1648 (Skokl. S.). Relation om Prags belägring. Tyskland och Tyska kriget O. S. Journal der Pfalzgrafl. schwedischer Belagerung und vielfältigen attaque. (Samtida relationer rörande Sveriges krig K. B.) Jfr Pufendorf lib. XX: §§ 62—63.

[2] Karl Gustafs mem. för Fredrik af Hessen $^{7}/_{8}$ 1648 (konc.) St. S. Pufendorf: XX § 68.

I stället hade man slagit läger vid Mühldorf. Fienden åter befann sig vid Vilshofen och Passau och drog till sig allt betydligare förstärkningar. Wrangel hade för afsikt att tåga till Vilshofen för att drifva fienden undan och bemäktiga sig en där befintlig bro öfver Donau. Under förra hälften af juli marscherade han och Turenne från Mühldorf öfver Eggenfelden, Pfarrkirch — öfvergingo Vils — till Landau och därifrån den 17 juli till Dingolfing. Den bäjersk-kejserliga hären följde och slog läger vid Landau. Wrangel sökte att hålla passen öfver Isar vid Dingolfing och Landshut. Skärmytslingar förekommo, som vanligen utföllo till svenskarnes förmån. Så lyckades Wrangel i spetsen för några skvadroner ryttare tillfoga general Druckmüller ett ganska kännbart afbräck den 22 juli; bland de då tagna fångarne märktes också hertig Ulrik af Würtemberg. Att i enlighet med de evangeliskes i öfre Österrike åstundan sända dem hjälptrupper ansåg sig Wrangel ej kunna, då han själf var i behof af hela sin styrka, och Karl Gustaf hyste ej heller något synnerligt intresse för denna plan. I slutet af augusti slogo de allierade läger vid Moosburg, vid sammanflödet af Amper och Isar — fienden stod fortfarande på andra sidan Isar, vid Vilzbiburg. På grund af proviantering ssvårigheter fortsatte svensk-franska armén i slutet af september till Landsberg vid Lechlinjen. Att intaga denna välbefästa plats befanns ogörligt. Fienden följde efter de allierade, lägrande sig vid München. Förgäfves sökte Wrangel förmå fienden till batalj: fortfarande föreföllo endast smådrabbningar, ty af denna beskaffenhet var tydligen sammanstötningen med Jean de Werth vid Dachau den 25 september. De allierades ställning började blifva allt betänkligare, bristen på proviant var kännbar liksom också på kavalleri. Svårigheten att finna lifsmedel gjorde, att den svensk-franska hären den sista september måste lämna det svårt hemsökta Bäjern och lägra sig i Schwaben, svenskarne vid Donauwörth, fransmännen vid Dillingen.

Wrangel önskade nu, fullkomligt i enlighet med Karl Gustafs afsikter, tåga till Öfre Pfalz i syfte att lättare underhålla förbindelsen med den svenska härstyrkan i Böhmen. Han föreslog således Turenne att där taga kvarter. Mellan Wrangel och Turenne hade det knappast någonsin varit någon mer förtroendefull samverkan. Nu afböjde Turenne Wrangels förslag under hvarjehanda förebäranden: han måste i sitt nuvarande kvarter invänta de kommande penningsändningarna från sin regering. På Wrangels

erinran att dessa äfven i Öfre Pfalz kunde komma honom tillhanda, svarade Turenne, att han i hvarje fall måste låta trupperna rekrera sig under några veckor. Wrangel påpekade, att detta ännu lättare kunde ske i Öfre Pfalz, där goda kvarter funnos; skyndade sig ej de allierade dit, skulle fienden komma dem i förväg, besätta landet och fördrifva deras garnisoner, hvarjämte i sådant fall Karl Gustafs ställning i Böhmen vore hotad och hans förbindelse med Wrangel lätteligen alldeles kunde afskäras. Emellertid inverkade alla dessa skäl blott så till vida på Turenne, att denne förklarade sig vilja med svenskarne marschera till Altmühl, dit således de förenade härarne aftågade. Under marschen ingick underrättelse, att fientliga trupper skyndade före mot Öfre Pfalz. Turenne skilde sig från Wrangel, tågande mot Würtemberg. Men till Wrangel anlände i hans läger vid Altmühl den 27 oktober underrättelse om freden och befriade honom från fruktan för det kritiska i hans läge [1].

* * *

När Karl Gustaf skref till sin fader de bekanta orden: "Freden, som blifvit oss gifven under mitt befäl, är för mig en evig ära, hvilken jag föredrar för alla segrar i världen", är detta ej hyckleri. Ty huru tapper krigsman Karl Gustaf än var, var han ingalunda okänslig för krigets förödelser, till hvilka han i så rikt mått blef vittne [2]. Hans befattning som generalissimus hade dessutom beredt honom åtskilliga svårigheter och obehag. Förstärkningsmanskapet hade ej varit fulltaligt enligt längderna. Åtskilliga af officerarne hade ej haft den erfarenhet, som önskvärdt varit, och befordringsfrågor och förslag därtill beredde honom också svårigheter; för att i detta fall hos drottningen vinna sina syften utan att allt för mycket själf framträda begagnade han stundom inflytelserika vänners bemedling t. ex. L. Torstenssons och J. Matthiæs, liksom han äfven för tillgodoseendet vid fredsförhandlingarna af militära kraf gärna anlitade mellanhänder hellre än att

[1] K. G. Wrangel till Karl Gustaf $^{15}/_{6}$, $^{18}/_{7}$, $^{28}/_{7}$, $^{8}/_{8}$, $^{22}/_{8}$, $^{4}/_{9}$, $^{17}/_{9}$, $^{24}/_{9}$, $^{29}/_{9}$, $^{6}/_{10}$, $^{10}/_{10}$, $^{16}/_{10}$, $^{25}/_{10}$, $^{26}/_{10}$ 1648 St. S. Jfr Pufendorf lib. XX: 30—46.

[2] "La paix est bien prosché Dieu nous donne quelque bon repos parmis tants des troubles et misères." K. G. till J. K. Volgast odat. 1648. K. G. till J. K. $^{5}/_{11}$ 1648. "V. A. pourra seurement croire que c'est un grand pitie de veoir la ruine de part et d'autre." K. G. till J. K. $^{10}/_{9}$ 1648 St. S.

själf alltför kraftigt för legaterna gifva tillkänna sina synpunkter och önskningar. Om han i detta fall själf allt för mycket framträdde, skulle han, menade Karl Gustaf, lätt få skenet af att med uppsåt vilja kasta in nya irringar i fredsförhandlingarna [1]. Försök att ingripa i den unge öfverbefälhafvarens befogenheter hade ej alldeles uteblifvit. Så t. ex. hade legaterna vid fredskongressen på egen myndighet anbefallt att inställa värfningar, om hvilka Karl Gustaf gifvit order. I detta fall gaf dock denne på ett oförtydbart sätt sitt missnöje till känna med dessas självtillräcklighet [2]. Wrangel, som synes haft svårt att samarbeta med andra, var ej riktigt belåten med Karl Gustafs anordningar, hvilket han också antydde för honom [3].

Emellertid hade Karl Gustaf — låt vara, att ej Prag eröfrats — åtminstone delvis uppnått syftet med sitt fälttåg. Wrangels armé hade fått luft och svenskarne hade fått en säker ställning i arfländerna vid exekutionsverkets början. Till sist, men ej minst, hade Karl Gustafs ställning i Böhmen utöfvat ett verkningsfullt tryck på de kejserlige och gjort dem betydligt beredvilligare till samförstånd i förhandlingarne rörande uppgörelse med Frankrike. Den franske ambassadören grefve Servien höll före, att kejsaren aldrig gifvit efter för fordran, att han skulle förbinda sig att efter freden ej vidare understödja Spanien i dess fortsatta kamp mot Frankrike, för så vidt han ej sett Böhmen och andra sina arfländer hotade af fullständig ruin [4]. Det kan till sist erinras om, att som ställningen då var, skedde utrustningen af Karl Gustafs förstärkningsmanskap, Sveriges sista kraftåtgärd under trettioåriga kriget, närmast i Frankrikes intresse.

[1] K. G. till Torstensson $^{2}/_{9}$ 1648 egenh. (konc.) St. S. K. G. till Joh. Matthiæ (odat.) G. 171 U. U. B.

[2] K. G. till plenipotentierna vid fredskongressen $^{2}/_{10}$ 1648 (konc.) St. S. Erskein till Wrangel $^{8}/_{10}$ 1648 Skokl. S.

[3] Däremot hade särdeles officerarne med glädje motsett ombytet i högsta krigsledningen. Lor. v. d. Linde skrifver till Karl Gustaf: "E. F. N. kunne frit förlåta sig vpå det, at E. F. N. hos allåm äre muket welkomne, och önske sambtlig at det redas wore så wijda E. F. N. wore well hos ås, den gamble affection E. F. N. hos soldatescan haffuer erwerfft, leeffwer än ij dag. Folket haffuer y förståne inted kunna finnad sig ij denne förandring, haffue åtskilligen discourerad, och giort sig allhanda tankar deröffuer." L. v. d. Linde till K. G. $^{25}/_{4}$ 1648 St. S.

[4] "E. Furstl. durchl:tt uthkompst och marche op i Erffländerne och the quarteren hafuer eet stort efftertryck, och blifuer här af them, som wärcket wähl meena och wille een beständig frijd, högt æstimerat." Mathias Biörenclou till K. G. $^{25}/_{8}$ 1648. M. Biörenklou till K. G. $^{2}/_{7}$, $^{19}/_{10}$ 1648 St. S.

VII. Tronföljarvalet. Fortsatta giftermåls-förhandlingar.

Det var icke i den gladaste stämning Karl Gustaf som generalissimus för den svenska krigsmakten anträdde färden till Tyskland. Ansvarets börda tryckte honom, så mycket mera som han ej hade någon hos sig, till hvilken han med fullt förtroende kunde anförtro sina bekymmer. Men därjämte pinade honom osäkerheten och ovissheten i hans förhållande till drottningen. "Jag reser", skrifver Karl Gustaf i sitt afskedsbref till fadern, "med en häftig smärta, lämnande allt och utsättande mig för lyckans yra. Jag reser med känslor, som komma att trycka samman mitt hjärta, knappt tillåtande mig att andas" [1].

Karl Gustafs sammanträffande i Stettin med änkedrottningen Maria Eleonora, som stod färdig att anträda färden till sin dotter i Sverige, gaf honom nya förhoppningar om framgång i giftermålsunderhandlingen. Drottningen talade med honom i djupaste förtroende, och Karl Gustaf fann henne på det högsta redobogen att vid framkomsten till Sverige på allt sätt främja hans intresse [2]. Om Maria Eleonoras uppriktiga önskan och sträfvan i denna riktning efter sin ankomst till dottern, den regerande drottningen i Sverige, saknas ej fullgiltiga intyg. Hon skrifver till Johan Kasimir den 1 sept. 1648, att då hon nu fått kännedom om sin dotters förlofning med Karl Gustaf, hon skulle använda all flit "mit bitte undt flehen" för att utverka hans återkomst till Sverige och bilägrets fullbordan, något som utgjorde hennes högsta

[1] K. G. till J. K. $^{3}/_{7}$ 1648. Jfr K. G. till J K. $^{10}/_{9}$ 1648.

[2] "H. K. M. Enke-Drotningen tesmoignerade en särdeles affection til min aventages befrämjelse och at sökia befrämja min åstundan och beklagade thet hon icke hafwer warit hemma förän jagh drogh hän och skole Enke-Drotningen icke allenast hafwa förhindrat min uthreesa utan sökt fullborda thet andra." K. G. till J. Matthiæ $^{10}/_{8}$ 1648. Gjörwell: Swenska Biblioteket III: 150. K. G. till J. K. $^{10}/_{8}$, $^{17}/_{8}$, $^{8}/_{10}$ 1648 St. S.

önskan [1]. Men änkedrottningen var ingalunda den enda, som fortfarande verkade för giftermål mellan Kristina och Karl Gustaf. Främst låg det Johan Kasimir om hjärtat att främja sonens "aventage", hvarför han hösten 1648 dels personligen, dels genom pfalzarnes trogne vän Bengt Baaz-Ekehielm sökte vinna hos drottningen inflytelserika personer för sina syften. Bland dessa, som man med skäl påräknade, märkas Johannes Matthiæ, Bengt Skytte, vid denna tid intagande en inflytelserik ställning hos drottningen, samt, vintern 1649, M. G. de la Gardie, som då af Karl Gustaf sändes till Sverige i anledning af fredsverkets pågående exekution, men också för att främja svågerns privata intressen. De underrättelser, som dessa herrar hade att meddela om resultatet af sin verksamhet i berörda syfte, låta visserligen stundom för Karl Gustaf ingalunda utsiktslösa — man bestyrkte kraftigt drottningens affektion för hennes frändes välgång —, däremot kunde ej lämnas honom någon bestämd visshet rörande drottningens tankar om det ifrågasatta giftermålet. Karl Gustaf visade sig emellertid föga förtröstansfull — jag är alltid en tviflande Tomas, skrifver han — och utsikten att inför den allmänna opinionen utpekas som drottningens försmådde tillbedjare var honom allt annat än angenäm. Han hyste, hösten 1648, allvarligt den tanken att öfvergifva allt samman och draga sig tillbaka till privatlifvets lugn. Till Sverige ville han ej återvända, för så vidt han ej finge önskadt besked i sitt frieri till drottningen. Uteblifvandet af drottningens handbref fattades af honom som dåligt förebud ifråga om framgång i hans åstundan [2].

Vid den våren 1649 sammanträdande riksdagen hoppades Karl Gustaf ett afgörande; han räknade härvid framförallt på Bengt Skytte, hvilken han redan tidigare funnit äga förmåga att hos drottningen och ständerna främja hans intresse [3]. Vunne han

[1] Maria Eleonora till J. K. $^{1}/_{9}$ 1648, $^{2}/_{1}$ 1649. "Jagh kan här hoos ödmiukeligen E. F. N. icke förhålla, att H. K. M:tt Enkiedrottningen kommer som oftast E. F. N:de i bästa måtton i hugh och önskar, att E. F. N. måtte snart lyckeligen igen hemkomma, hvilket Gudh gifue att snart skee må, och hvarföre så skee måtte och önskas, ähre många orsaker, men den förnemste som H. K. M:ttz Fru moder menar est intelligenti sat dictum, quod utinam fiat." Gyllenhielm till K. G. $^{2}/_{9}$ 1648 St. S. Jfr Joh. Matthiæ till J. K. $^{17}/_{11}$ 1648 St. S.

[2] "J'ay esté adverti par les dernieres lettres de V. A. comment que V. A. a trouvé bon de remonstrer par escriture à sa Majesté ma recherche sur le mariage." K. G. till J. K. $^{28}/_{2}$ 1649 St. S. K. G. till J. K. $^{8}/_{10}$, $^{19}/_{10}$, $^{5}/_{11}$ 1648. K. G. till J. Matthiæ $^{5}/_{11}$, $^{12}/_{12}$ 1648. Gjörwell: Swenska Biblioteket III: 144—45, 151—53.

[3] Karl Gustaf till B. Skytte $^{31}/_{12}$ 1648. Esplunda arkiv.

ej då, vid riksmötet, framgång i sin äktenskapsunderhandling, ansåg han allt förloradt; då återstode för honom ej längre något hopp. Men värre än allt annat var för honom den plågsamma ovissheten; ett kategoriskt svar af drottningen ville han hafva, och för detta ändamål gjorde han sig stora förväntningar af den till Sverige i februari återvände M. G. de la Gardies inflytande liksom också af Joh. Matthiæs och änkedrottningens [1].

Hvad Kristinas böjelse för giftermålet angår, märktes fortfarande ingen ändring; hennes närmaste tyckte sig alltmer lägga märke till hennes lust att blifva "uthi sitt stånd" d. v. s. ogift, å andra sidan tyckte man sig stundom förmärka hos henne en böjelse att foga sig i pliktens bud d. v. s. gifta sig af statsskäl. Däremot kunde det ej vara tal om att hon skulle hafva bestämt sig för giftermålet, då hon tvärtom alltmer gjorde sig förtrogen med den tanken, att det statsintresse, som detta skulle tillgodose, äfven kunde vinnas på annat sätt: tanken på Karl Gustafs utnämning till tronföljare blef för hvar dag alltmer aktuell för henne. Då hon emellertid ej ännu i själfva saken — giftermål eller ej — var deciderad, gällde det för pfalzgrefvarne att på alla sätt verka för en önsklig utgång af giftermålsförhandlingen. En hemställan från ständerna rörande önskvärdheten af giftermålet borde vara ett kraftigt påtryckningsmedel på drottningen [2].

* * *

Önskvärdheten af drottningens giftermål bragtes också efter ständernas sammankomst i januari 1649 snart på tal; säkerligen har saken äfven nu utgått från samma håll som 1647; äfven nu torde Bengt Skytte vid de förberedande förhandlingarne spelat en ledande roll. Vid svaret på K. M:ts första proposition hade präster

[1] K. G. till J. Matthiæ $^{5}/_{11}$, $^{12}/_{12}$ 1648. Gjörwell: Swenska Biblioteket III: 144—45, 151—53. K. G. till J. K. $^{8}/_{10}$ 1648 St. S.

[2] "H. K. M:t wår Regerande drotning blifuer mäst uthi sina förra tankar, och inclinerer nästan til att blifva vthi sitt Stånd [ty att H. K. M:t skulle hafua något sinne til någon annan Person ähr aldeles fåfänge tanckar] dock will H. K. M. sigh accomodera efter gudz försyyn och fäderneslandzens bästa och för den skull slår H. K. M:t icke aldeles uth matrimonium uthan blifwer ännu twehogse hwadh som kan wara till att göra, och kan fördenskull wara rådeligit, att alla dhe som önska thetta ärendetz fortgång, dhe sökia thet nu omnibus modis til att promovera, quia dum in dubio est Reginæ animus paulo momento huc atque illuc impelli potest". Joh. Matthiæ till J. K. $^{17}/_{11}$ 1648 St. S.

och bönder skyndat att gifva till känna sin önskan om drottningens kröning och snara giftermål, adeln följde i sitt svar af den 31 jan. på landtmarskalkens förslag de ofrälse ståndens föredöme och samma framställning gjordes i adelns svar på andra propositionen. Med anledning af drottningens förklaring, att hon ej ville på den å bane bragta giftermålsfrågan gifva offentligt svar, tillsattes af de fyra stånden utskott, som samtliga efter uppvaktning hos änkedrottningen, hvars medverkan till framgang af ständernas åstundan utlofvades, den 22 febr. e. m. samtidigt erhöllo audiens hos drottningen. Trots landtmarskalkens och ärkebiskopens maningar — den senare framhöll, att ständernas enighet i denna sak måste vara ett uttryck för Guds vilja — svarade Kristina endast, att spörsmålet om hennes giftermål vore en sak, som måste hemställas Gud och tiden; därjämte kunde hon före kröningen intet svara. Karl Gustafs namn har blifvit nämndt i detta sammanhang, och drottningen berömde hans förtjänster, men att genast besluta sig för äktenskap med honom, därtill kunde hon ej förmå sig. Sedan meningsutbytet redan blifvit lifligt, framkastar drottningen emellertid för det samlade utskottet den fråga, som skulle blifva hufvudärendet under riksdagen: utskottet borde taga i öfvervägande, om det ej vore för rikets säkerhet tryggast, att hertig Karl Gustaf blefve förklarad successor efter drottningens död. Tronföljdsfrågans framförande skedde ej af en hastig nyck af drottningen för att tysta utskottets enträgna påminnelser om nödvändigheten af hennes snara förmälning. Vi hafva hennes egen uppgift om att hon i åratal öfvervägt saken. Visst är, att hon hösten 1648 definitivt bestämt sig att föra fram frågan för ständerna, och trots enträgna och allvarliga föreställningar från hennes förtrogne hade hon ej kunnat förmås att afstå från denna plan [1].

[1] "H. K. M:t wil nu uti tilkommande Rijkzdagh ändeligen proponera om Hertigens Succession till Rijket på allahanda fall. Jagh hafver för min Persohn vthi vnderdånigheet remonstrerat H. K. M:t the inconvenientier som därpå willia föllia, sed stat sententia Reginæ, och mehner H. K. M:t att sådant inthet kan hindra uthan mycket mehr facilitera Hertigens intention. Altså mehner iagh efter mitt ringa förstånd wara bäst att låta den saken beroo till Rijkzdagen och H. K. M:ts ther om nådige proposition, och då blifua vthan twifwel många hiertans tanckar vppenbara, så att H. K. M:t nolens volens moste fuller gripa till thett förra consilium, som alla ständerna kunnigt ähr och alla hafua vthi vnderdånigheet samtyckt och längta efter." Joh. Matthiæ till J. K. $^{17}/_{10}$ 1648 St. S. Drakes förmodan, (sid. 12) att drottningen af en plötslig ingifvelse framfört successionsfrågan, är således oriktig.

Följande dag hänsköts frågan af drottningen till Rådet, hon hade förbjudit utskottet att nämna något till de andra ständerna om successionsfrågan. På riksmarskens föreställning om frågans allvarliga innebörd uppsköts ärendet tillsvidare, under tiden kunde rådsherrarne sinsemellan närmare öfverväga saken äfvensom inhämta de frånvarandes, särskildt rikskanslerens, Torstenssons och Carl Bondes, tankar. Den stora rådsdebatten ägde rum den 26 och 27 februari. Rådsherrarnes enhälliga mening, jämväl de ofvannämnde tre frånvarandes, hvilkas betänkande inhämtats, gick ut på att drottningen ej borde hänskjuta tronföljdsfrågan till ständerna, förrän hon definitivt beslutat gifta sig med Karl Gustaf. Skälen härför, hvilka främst riksmarsken frambar, voro dels hänsyn till hertig Karl, som beträffande sina förhoppningar om äktenskap med drottningen ej borde i en obestämd framtid sväfva i pinsam ovisshet, dels ock den otrygghet och fara, som kunde uppstå för riket i händelse drottningen förmälde sig med någon annan än Karl Gustaf och i detta äktenskap erhölle barn, samt den utsedde tronföljaren, Karl Gustaf, jämväl gifte sig och finge barn: hvem skulle då ärfva kronan? I sådant fall förestode likartade bittra tronstrider, om hvilka man tidigare haft så sorglig erfarenhet. Dessutom vore den möjligheten nära för handen, att hertigen, då han ej finge Kristinas hand, öfvergåfve all tanke på äktenskap. Då blefve i hvarje fall tronföljden ej betryggad [1]. Rådsherrarne hade visserligen ej annan tanke än att efter drottningens oförmodade frånfälle taga Karl Gustaf till konung, men att nu, under hennes lifstid, erkänna honom bjöde deras samvete emot.

Mot dessa skäl anförde drottningen, att Karl Gustaf säkert skulle foga sig i att afstå från tanken på äktenskap med henne, ja, hon sökte ingifva Rådet den föreställningen, att hertigen i denna sak redan resignerat. Tanken, att hertigen ej skulle gifta sig, i händelse han ej erhölle drottningens hand, afvisade hon under den bekanta motiveringen: "Kärleken är inthet så heelt brinnande; een

[1] Rådsherrarnes mening, att Karl Gustaf skulle blifva helt förtviflad, då utsikten af ett äktenskap med Kristina helt försvunne, bemöttes af drottningen: "At Hertigen skulle blifva despererat, så badh K. M:t, att dee inthet ville derom vara bekymbrade, ty Hertigen vet alt dette, och thet hade H. M:t sagt Hertigen, hwadh hopp eller misshopp han till echtenskapet hade att förvänta. Det H. M:t hade honom sagt och lofvat, det ville H. M:t aldrig rygga." R. P. XIII: 343. Kristinas antydan, att Karl Gustaf i äktenskapsfrågan redan skulle resignerat — "hertigen rörer icke ens derom i sine bref". R. P. XIII: 348 — bestyrkes ej af Karl Gustafs brefväxling med sin fader m. fl.

chrona är och en vacker pijga". Dessutom gällde det ej hertigens eller drottningens egen önskan eller behag. Frågan om successionen vore väckt af omtanke om rikets säkerhet. Det kunde också, menade drottningen, sättas i fråga, om en supponerad tronföljdsstrid mellan hennes ättlingar och Karl Gustafs barn med en annan gemål än Kristina blefve mera ödesdiger än den kamp om kronan, som i händelse af tronföljdens obestämdhet otvifvelaktigt uppstode efter hennes död mellan de stora ätterna. Dessutom anförde hon gentemot riksmarskens hänvisning till den historiska erfarenhetens vittnesbörd, att det ingalunda vore nödvändigt, att Karl Gustaf på en gang skulle blifva tronföljare och regerande hertig, såsom tidigare varit händelsen. Rådsherrarnes maningar att lösa frågan genom att taga hertig Karl till äkta afvisade hon slutligen tvärt genom uttrycklig förklaring, att det vore henne omöjligt att gifta sig. I hvarje fall skulle hon aldrig fullborda äktenskapet med Karl Gustaf, förrän denne förklarats för tronföljare. Hertigen hade visserligen ej någon som helst arfsrätt till kronan, men han borde för rikets trygghets skull "af nåde" antagas till successor. För att helt afväpna rådsherrarnes motstånd förekastade Kristina dem i häftiga ordalag planer på valrikets återförande, förebråelser, som ej utan värdighet afvisades af riksmarsken. Under öfverläggningen den 27 februari gjorde rådet ett försök att förmå drottningen att uppskjuta hela saken, under hänvisning till frågans vikt och den omständigheten att sa många rådsherrar voro frånvarande, fem i Tyskland och tre i Finland, hvilkas betänkande ej nu kunde inhämtas. Dessa skäl inverkade emellertid ej på Kristina, lika litet som deras hänvisning till hennes tidigare afgifna löften till Karl Gustaf kunde förmå henne att ändra sinne beträffande det ifrågasatta äktenskapet.

Till sist afgåfvo de närvarande rådsherrarne sina vota. En del tillstyrkte att för närmare öfvervägande ännu en tid dröja med frågans hänskjutande till ständerna, så bl. a. Lars Kagg, Knut Posse, Erik Ryning, Åke Axelsson Natt och Dag, Gustaf Horn, Mattias Soop, Åke Hansson Ulfsparre, riksskattmästaren och riksamiralen. Andra åter ansågo lämpligt att låta ärendet redan nu komma till förberedande öfverläggning hos ständerna, men uppskjuta det definitiva afgörandet till nästa riksdag, då man också kunde hinna rådföra sig med hertigen själf. Det vore, framhöll Bengt Skytte, lättare att nu under drottningens lifstid komma öfverens med hertigen om villkoren för hans tronföljarval. Vore åter drottningen död, kunde hertigen, stödd på folkets och truppernas

tillgifvenhet, föreskrifva dem, hvilka villkor han funne för godt. Till Skyttes mening anslöto sig bl. a. Seved Bååt, Erik Gyllenstierna, Ture Sparre. Sedan drottningen ännu en gång gendrifvit Rådets betänkligheter och framhållit, att hon länge öfvervägt ärendet, uttryckte hon sin önskan att hänskjuta saken till ständernas utskott. Å rådets vägnar förklarade riksmarsken härtill, att då drottningen i frågan redan meddelat sig med ständerna, man ej ville motsätta sig denna hennes åstundan.

Omedelbart efter audiensen hos drottningen den 22 februari hade ståndens olika utskott haft gemensam öfverläggning med anledning af hennes framkastade förslag till tronföljarval. Adeln och borgerskapet voro ense om att den saken ej borde framföras till ständerna, prästerskapet visade redan nu böjelse att gå drottningen till mötes: prästerna ansågo, att man "casualiter skulle bewillia, nembl. om K. M:t komme något dödelighit wed, så wore Riket redha försäkrat om arfkonungh". Sedan drottningens proposition i tronföljdsfrågan i Rådet föredragits, infördes ständernas utskott till öfverläggning i Rådet den 28 februari. Vid detta tillfälle lämnade först drottningen en öfversikt af frågans behandling, framhållande dels hurusom hon endast af omtanke om rikets trygghet bragt saken å bane, dels vådan af valriket, dels slutligen sin ställning till Karl Gustafs giftermålsanbud: om hon skulle äkta någon, vore det hertig Karl. Därefter uppläste Bengt Skytte den sekreta kungliga propositionen i frågan. I sina svar betonade ståndens talmän sina och sina medbröders önskan om drottningens snara giftermål, hvarigenom tronföljdsfrågan erhölle den af alla åstundade lösningen[1]. Landtmarskalken begärde rent ut, att proposition om tronföljare ej vid denna riksdag måtte föreläggas ständerna. De båda andra talmännen, ärkebiskopen och borgmästaren Nils Nilsson förklarade sig däremot

[1] Bland Peder Juels bref till Peder Wibe (originalen äro, som bekant, ej kända): Fryxell Hist. Hand. I: 85, finnes ett, i afskrift bilagdt M. Dureels bref till M. G. de la Gardie, från början af mars 1649 (odat.), som bl. a. skildrar händelser vid riksdagen, särdeles tronföljarvalet och striderna i samband därmed. Framställningen är, för så vidt man efter jämförelse med det svenska källmaterialet kan döma, vederhäftig: Juel uppehåller sig särskildt vid drottningens påtryckning på de olika ständerna. Motståndet kom framförallt, enligt honom, från adeln och borgerskapet. Adeln tvangs till eftergift genom hot att eljest i reduktionsfrågan ställa sig på böndernas sida och återtaga, hvad som under omyndighetstiden blifvit från kronan alieneradt. Borgerskapet gaf efter för drottningens önskan på grund af förespeglingar om att eljest herrevälde hotade. Peder Juel till P. Wibe bl. Dureel till de la Gardie mellan $^{9}/_{6}$ och $^{14}/_{7}$ 1649 De la Gardieska saml.

med sina ståndsbröder vilja öfverlägga om propositionen. Särskildt har borgmästaren varit böjd för successionsplanen, hvilket ådrog honom adelns missnöje. I den följande öfverläggningen sökte Joh. Matthiæ förma drottningen att gifva efter för ständernas önskan om hennes giftermål: äktenskapet vore för henne en plikt mot riket, något som drottningen förnekade under hänvisning till att hon föreslagit ett lika godt medel att trygga rikets intresse. Dessutom framhöll hon, att ett beslut i tronföljdsfrågan ej hindrade äktenskapet, ingen kunde dock tvinga henne till giftermål, "hvarcken himmel eller jord".

Därefter följde de särskilda ständerutskottens öfverläggningar hvar för sig. Präster och borgare gåfvo snart sin tillstyrkan till propositionens framläggande för ståndеn, men adelns utskott afstyrkte; det ansågs att dess instruktion blott gällde drottningens giftermål. Propositionen kom emellertid inför ständerna. De ofrälse mottogo den ej utan tillfredsställelse, men adeln satte sig i efterhand. Först sedan förklaringen om Karl Gustafs tronföljd underskrifvits af Rådet, biföll adeln propositionen. Den 10 mars förklarade Sveriges rikes råd och ständer Karl Gustaf för successor till kronan, i fall H. M:t utan bröstarfvingar aflede, "dertill bevekte dels af H. M:ts höge och viktige skäl och argument, dels af hertigens egne förtjänster och dygder". Hertigen skulle förplikta sig att bibehålla den antagna religionen, låta hvar och en tillgodonjuta Sveriges lag och gamla stadgar, förminskandes ingen sina privilegier, antingen de fordom eller nu af H. M. vore förlänta eller framdeles komme att förlänas hvart stånd särskildt; vidare ingå på och efterkomma till K. M:ts och riksens säkerhet flera uttryckliga villkor, dem K. M. icke nu så i en hast kunnat införa låta [1].

Redan de officiella handlingarna intyga att tronföljdsfrågan blef ett stridsäpple mellan riksdagsfraktionerna och att drottningen först genom ett energiskt arbete lyckats genomdrifva sin önskan. Förtroliga brefbiljetter bestyrka detta. Så skrifver t. ex. M. G. de la Gardie till sin vän Arwid Forbus strax efter riksdagens afslutning: "Riksdagen ähr nu sluthen, hafwer haft stor möda, monga hiertans tanckar ähro wordne uppenbara, Gudh låte allt gå wäll her effter. Hertigh Carl ähr successor till Cronan, åt hwilkett

[1] R. A. P. IV: 164—165, 191—204, 224, 225, 278 ff. R. P. XIII: 338—368. Ahlquist: Bidrag 126; Stjernman: 2: 1105 ff.

monga grina. Jagh kan eij skrifwa hwad jagh gerna wille“ [1]. Bland dem, som hos ständerna verkat till tronföljdsfrågans lösning, har utan tvifvel Bengt Skytte intagit främsta rummet. Detta bestyrkes ej endast af hans inflytelserika ställning hos drottningen och uppträdande i Rådet i hennes intresse utan äfven af samtida bref från B. Skytte till Johan Kasimir, hvartill också kommer uttalande i Skyttes självbiografi [2].

* * *

Hvad Axel Oxenstierna beträffar, kunde han på grund af sjukdom personligen ej synnerligen påverka ständernas beslut, om också Rådet i ärendet inhämtade hans betänkande. Att han var emot Karl Gustafs förklarande till tronföljare lider intet tvifvel, äfven om man äger goda skäl att ifrågasätta riktigheten af de drastiska uttalanden, som Nils Tungels bekanta relation tillskrifver rikskansleren. Dess författare var ju känd som lycksökare [3].

I förbigående må också anmärkas, att det är ägnadt väcka uppmärksamhet, att man ej från något håll sökte häfda uppfattningen af Karl Gustafs arfsrätt enligt gällande arfförening. Förmodligen fann drottningen denna ståndpunkt af taktiska skäl ej vara lämplig [4].

I själfva verket hade drottningens proposition ej kommit alldeles oväntadt för åtskillige bland Rådet och inom de ledande politiska kretsarna; man hade en tid ansett, att drottningen umgåtts med dylika planer, och med hänsyn härtill hade en och annan, t. ex. Torstensson och Johannes Matthiæ, inhämtat Karl Gustafs tankar i

[1] M. G. de la Gardie till Arw. Forbus $^{24}/_{3}$ 1649 (L. U. B.). Jfr A. Oxenstierna till Joh. Oxenstierna $^{17}/_{3}$ 1649. Gjörwell: Axel Oxenstiernas bref II: 554.

[2] B. Skytte till J. K. $^{10}/_{3}$ 1649.

[3] Nils Tungels relation, Adlersparre: Hist. Saml. II: 244 ff.

[4] Det kunde eljest varit fullt fog att enligt 1604 års arfförening tillerkänna Karl Gustaf arfsrätt. Enligt denna skulle arfsrätt främst tillkomma furstinnor, som förmälde sig med prinsar af tyska hus, härstammande från Gustaf I. Nu var det pfalzgrefliga huset på flera sätt befryndadt med Vasaätten. Katarinas giftermål var, i enlighet med arfföreningens föreskrift, af ständerna gilladt på riksdagen i Örebro 1614. Johan Kasimir var visserligen själf reformert trosbekännare, men hans barn uppfostrades i lutherska läran, hvarför äfven i detta hänseende arfföreningens syfte att tillförsäkra riket luthersk regent var vunnet. Stiernman: I: 573 ff. Jfr Järta i Svea: 14 s. 307 ff. Bland rådsherrarne har blott Gyllenhielm tillerkänt Karl Gustaf laglig arfsrätt. R. P. XIII: 350.

ämnet. Men denne hade ej på något sätt visat sig angelägen om den tilltänkta upphöjelsen, utan hade tvärtom rent ut sagt, att den föga tillfredsställde honom: det var drottningens hand han eftersträfvade [1].

Johan Kasimir hade visserligen uttryckt sin belåtenhet med Karl Gustafs val till tronföljare. Men däremot tviflade man på det högsta, huru Karl Gustaf själf skulle ställa sig i denna sak. Man synes rent af fruktat ett afböjande svar från honom på tronföljaranbudet. Bengt Skytte, som haft så stor del i beslutets tillkomst, företog sig också att lugna den senares befarade farhågor. I detta syfte skref han först till Johan Kasimir och sedan till Karl Gustaf själf och framhöll nödvändigheten af att denne gåfve sitt samtycke till ständernas beslut att kalla honom till tronföljare; han borde för den honom förunnade utmärkelsen skriftligen framföra sin tacksamhet till drottningen; därvid vore det ej otjänligt att framhäfva, hurusom han aldrig haft tanke på tronföljden, utan blott på äktenskap med henne. Vägrade han åter att mottaga drottningens och ständernas kallelse, vore för honom all utsikt försvunnen till vidare framgång i äktenskapsunderhandlingen. M. G. de la Gardie framförde till Karl Gustaf liknande synpunkter [2].

Dessutom sändes i maj Karl Gustafs förre lärare Bengt Ekehielm, som det synes af drottningen, för att lugna prinsens befarade farhågor i anledning af tronföljarvalet. Om den taktik, som han skulle följa vid fullgörandet af sitt uppdrag, öfverenskom Ekehielm med Bengt Skytte, med hvilken han för öfrigt under färden stod i liflig brefväxling. Hans före afresan aflagda besök hos den äldre pfalzgrefven på Stegeborg stärkte honom i den uppfattningen, att det ej vore något glädjebudskap, han hade att bringa Karl Gustaf. Johan Kasimir upplyste honom nämligen om att hans son med an-

[2] R. P. XIII: 343. K. G. till J. Matthiæ $^{12}/_{12}$ 1648. Gjörwell: Swenska Biblioteket III: 152 "— — then materien de successione hwilken aldeles iche practicable är — —"; Chanut till Mazarin $^{20}/_{3}$ 1649 W. S.: ... Karl Gustaf flere gånger förklarat, att han ej eftersträfvat drottningens spira utan hennes hand. —" — "La chose de la succession ce mettant un apprehension que sa Majesté taschera à le promover sans determiner sa résolution de son mariage." K. G. till J. K. $^{28}/_{2}$ 1649 St. S.

[2] B. Skytte till J. K. $^{10}/_{3}$ 1649 St. S. B. Skytte till J. K. $^{20}/_{3}$ 1649 tr. H. Sk. H. 9: 200. B. Ekehielm till B. Skytte $^{19}/_{7}$ 1649 Esplunda arkiv. Johan Kasimir, som under riksdagen gjort besök i Stockholm, stod allt fort i liflig korrespondens med Bengt Skytte: Joh. Kasimir till B. Skytte $^{11}/_{7}$, $^{16}/_{7}$, $^{31}/_{7}$ 1649 Esplunda arkiv. Bland Riksdagsacta finnes ett koncept till successionsförklaring med Johan Kasimirs egenhändiga rättelser.

ledning af det befarade tronföljarvalet vore mycket "perplex", "illa till fridz atque in diversas et contrarias cogitationes rapi". Men Johan Kasimir meddelade så väl skriftligen som muntligen Ekehielm argument och motiver, hvarmed han i önskadt syfte kunde inverka på prinsen och förekomma öfverilade steg från dennes sida. När Ekehielm efter en besvärlig färd kom till Nürnberg, fann han sina farhågor fullkomligt besannade: Karl Gustaf visade sig "perplex" öfver beslutet om hans succession till kronan och hade synnerligen svårt att därmed förlika sig. Genom att fullfölja den taktik, om hvilken han kommit öfverens med sina principaler, lyckades emellertid Ekehielm förmå honom att ej genast afböja anbudet om tronföljden, hvilket han till en början ämnade. Karl Gustaf uttalade sig i stället för uppskof med originalinstrumentets afsändande till honom och med affordrande af hans svar i saken, så att han finge rundlig tid att öfverväga skäl för och emot; helst ville han vänta med att lämna besked till sin återkomst till Sverige för att kunna muntligen meddela sig med drottningen. Om motiven för sin tvekan antydde han ett och annat för Ekehielm. Af dessa yttranden att döma hyste Karl Gustaf den uppfattningen, att han som tronföljare — i exspektans så att säga — skulle få en allt för osjälfständig ställning, blifva allt för beroende af ständerna. Efter att hafva tagit kännedom om instrumentets ordalydelse och af Johan Kasimir erhållen underrättelse om de villkor, som varit ämnade att föreläggas honom, fann han sig göras till föga mer än en svensk adelsman; han ville, förrän han bunde sig, "veta något reale, cuius gratia fieret" — det vore honom ej omöjligt att finna någon annan potentat, "shom honom såsom een Förste realiter tracterade"; nu såge han avancementet icke reale; den fördel af ekonomisk art, som ställdes i utsikt för honom, vore ej af synnerligen lockande natur. Ekehielm hoppades dock, att Karl Gustaf skulle kunna öfvertalas att gifva sitt samtycke till anbudet om tronföljden, åtminstone när M. G. de la Gardie kommit till Nürnberg och förenat sina föreställningar med hans egna [1].

Emellertid hade Karl Gustaf redan före Ekehielms ankomst till Nürnberg genom biskop Johannes Matthiæ — han uttryckte samma önskan i skrifvelse till Johan Kasimir — hos drottningen anhållit om uppskof med att afgifva officiellt svar på anbudet som tronföljare, en begäran, som drottningen väl upptagit. I själfva

[1] B. Ekehielm till B. Skytte $^{25}/_{5}$, $^{19}/_{6}$ 1649 Esplunda arkiv.

verket afgaf Karl Gustaf aldrig något svar på den till honom gjorda framställningen [1].

Ingenting kan heller vara oriktigare än att föreställa sig, att hans enda diktan och traktan gått ut på att vinna Sveriges krona, snart sagdt för hvad pris som helst. Redan självständigheten i hans natur förbjöd honom detta. Men dessutom hade han och hans familj annorstädes — i Tyskland — intressen att tillgodose och anspråk att bevaka, hvilka ingalunda voro utsiktslösa. De sysselsatte också sedan länge lifligt Karl Gustaf [2].

* * *

Det var ett gladt lif, som de pröfvade krigarne, sysselsatta med fredsverkets exekution, förde. Baletter, ringränningar, jakter, värdskap och allehanda festligheter omväxlade, hvarvid de sköna damerna förhöjde festernas glans. Ett brefutdrag må belysa detta. Lor. v. d. Linde skrifver till M. G. de la Gardie om nöjeslifvet i

[1] K. G. till Joh. Matthiæ $^{5}/_{4}$ 1649. Gjörwell: Swenska Bibl. III: 148—149. "Les choses que Mr Ekehielm m'a communiqué touschant la succession m'a rendue si confuse que je ne scaye à quoy penser, je vois fort bien l'intention de la Reine et comment elle croit avoir surmonté par ainsi le tout, la publique communication qu'il plaira à sa Majesté me faire sur cest matière pour en avoir mes sentiments et estre informé de ma résolution, tout cela me surprendera grandement et je craing que je me comporteray en cecy avec une résolution desperade et hors du temps. Je creu debvoir advertir cela à V. A. auparavant et le supplier par l'assistence des amis diriger l'affaire que la notification de sa Majesté sur la successione qu'elle me va faire soit suspendue jusques au temps de la couronnement d'autant que tout il doibt estre alors realement arresté et adjousté — — —. Car autrement il me sera très difficile à pouvoir donne quelque cathégorique responce sur telle proposition." K. G. till J. K. odat. 1649. J. K. till K. G. $^{1}/_{7}$ 1649 St. S. I ett egenhändigt bref af $^{15}/_{4}$, Karl Gustaf tillhandakommet $^{8}/_{5}$, underrättar Kristina helt allmänt om Karl Gustafs upphöjelse och försäkrar om sin böjelse att främja hans intressen. Kristina till K. G. $^{15}/_{4}$ 1649. I afskrift bl. K. G. till J. K. St. S.

[2] Om Karl Gustafs intresse för de pfalzgrefliga anspråken, särskildt i jülichska arfsfrågan, vittnar en mängd bref till fadern t. ex. $^{13}/_{4}$ 1642, $^{19}/_{6}$, $^{29}/_{6}$; $^{11}/_{7}$ 1646, $^{7}/_{2}$, $^{28}/_{2}$ 1647, $^{21}/_{1}$ 1648. Jfr Johan Kasimirs anhållan till svenska regeringen att främja de pfalziska intressena samt dennas allmänt hållna svar: J. K. till Reg. $^{4}/_{5}$ 1643 (konc.) St. S. samt R. R. $^{10}/_{5}$ 1643. Åren 1648 och 1649 var Karl Gustaf särskildt intresserad af de zweibrückska förhållandena. Jfr Lehmann: Herzogthum Zweibrücken: 449. En närmare framställning af Johan Kasimirs och Karl Gustafs förhoppningar i fråga om de tyska pretentionerna finner lämpligast plats i samband med skildringen af Karl Gustafs egna åtgärder i fråga om sina tyska intressen i slutet af 1640- och början af 1650-talet.

Kassel vintern 1649 bl. a.: "widare höltes och Ringerennande, och allehanda galanterier, såm och på sistone eet werdhskap, såm hölts åm aftån, hwilket gaff glädie y hwar wrå, Monsieur Crosek war wehrdt, och representerade sin Personage jemwed een jolie hustru såm han hade makalös well, Messieurs le Landtgraff Friedrich et Guilhaume wore werdens hussdrengiar med hwar sin waker Junfru tel pijga, hans Furstl. durchl. (Karl Gustaf) war en Rittmestare, la Princes Tarante hans hustru, hertigh Adolph war een härdeh, Princes Charlot sa campagne, Prins Philip tatare, et nostre Princes Eleonore taterska, Mons:r C. Marechal war jägaremestare, had och een Elements waker Junfru teh hustru. hwilkens smådreng lasse (L. v. d. Linde själf) war, Et cetera, och så immer daher hela laget igenåm så många wij wore, det förnemste ståndet war Bormestare, Schultz och Ambtman, deh sutte öffuerst — — — och wore alle klede efter deras stånd, men omuked well, under hwilken hoper såges så monge artige figurer och grimasser — — —." Frampå sommaren gåfvo Piccolomini, Karl Gustaf, landtgrefven af Hessen, de la Gardie m. fl. lysande fester[1]. Det var också vid denna tid Karl Gustaf förde den spirituella brefväxling från en son till hans mor, visande "galanteriet i tidsålderns mest cirklade maner", med prinsessan Amalia af Hessen, brorsdotter till hans svåger landtgrefven Fredrik och nyss vorden prinsessa af Taranto, "af hvilken man (Fryxell), obekant med tidsmaneret, dragit så elaka och förnärmande slutsatser ej mindre för den stackars prinsessan och hennes farbror än för Karl Gustaf" [2].

Men under Karl Gustafs glada och sorgfria yta tärde en sönderslitande inre oro. Den politiska ställningen i Europa var af den art, att den ingaf honom allvarliga farhågor för den lagliga ordningens bestånd. Revolutionens seger i England[3] hade i Frankrike i början af 1649 följts af de begynnande frondeoroligheterna,

[1] L. v. d. Linde till M. G. de la Gardie $^{4}/_{2}$ 1649. De la Gardieska saml. B. Ekehielm till B. Skytte $^{3}/_{7}$, $^{10}/_{7}$ 1649. Espl. arkiv. Jfr Peder Claesson Prytz till Adolf Johan $^{19}/_{4}$, $^{11}/_{8}$, 4/14 aug. 1649 St. S.

[2] Amalia af Taranto till K. G. St. S. M. och L. Weibull: Sveriges hist. afd. 5 s. 491.

[3] Enl. Juels framställning af M. G. de la Gardies beskickning till Sverige våren 1649 skulle denne bl. a. framhållit svenska officerarnes och armeernas ifver att blifva sända öfver till England "at hefne parlamentens tyrannische gierning och Kongens död". Drottningen skulle, enl. samma meddelare, ej befunnits obenägen att med trupper understödja den engelske tronpretendenten. Juels bref bl. Dureel till de la Gardie.

understödda af Turennes här. Karl Gustaf fann dessa vara betänkliga föredömen, farliga för andra potentater, hvarför det ålåge andra regeringar i eget intresse att icke fördraga slika "licentier"; han var ock villig att sända några regementen till Elsass till den franska regeringens stöd mot upprorsmännen. Allvarliga svårigheter beredde honom också underhandlingarna vid exekutionsverket[1], och understundom fann han härvid sina egna afsikter och åtgärder vantolkade från svenska regeringens sida, hvarför han var böjd att tillskrifva sin gamle antagonist, rikskansleren Axel Oxenstierna skulden[2].

De allvarligaste bekymren tillskyndade honom dock fruktan för hans egen personliga ställning. Underrättelsen om att drottningen stod i begrepp att till ständerna hänskjuta successionsfrågan — Karl Gustaf hölls af Joh. Matthiæ m. fl. underkunnig om riksdagens gång — ingaf honom den grundade farhågan, att hon ville vända uppmärksamheten på denna sak för att undgå att behöfva lämna definitivt svar i giftermålsunderhandlingen. På grund af underrättelser från Sverige — särskildt genom de la Gardie — tyckte sig Karl Gustaf redan i maj finna, att intet hopp stode åter i fråga om frieriet till drottningen; han ville ej, skrifver han till de la Gardie, flattera sig med något vidare hopp, och några månader senare, i aug., efter Ekehielms ankomst uttrycker han samma mening än bestämdare: "Medh then bekenda sacken, som jagh helst åstundar, forwentar jagh ingen esperence mehra". Nu synes han dock tillkämpat sig en viss grad af resignation — han tillägger nämligen: "oansedt min kiere broder lät kan täncka, huru thet bedröfuar migh, så moste jagh een dagh consolera migh medh Gudhs be-

[1] "Landtgrefuen wil jagh låta gå medh några Reg. till Franckrijkes assistence emoot Turenne och allenast vti Elsass intil thess jagh får wetta H. K. M. meening. Konungens vti Engelandh exempel måste considereras hoos alle potentater at tagha sigh vthi acht och icke til stedia sådana licentier." K. G. till M. G. de la Gardie odat., tydligen härrörande fr. våren 1649. De la Gardieska saml.

[2] "Jagh hafuer medh thenna post bekommit bref af H. K. M. en publique. Jagh vndrar migh hwem som hafuer smit i hoop'et och explicerar mina bref icke efter thess innehål uthan alligerar een annan mening och presumption af sakernes förlop, män jagh kenner orden så wäl igen och façon af scrifuandet at jagh nästan för wisso kan seija at Cantzeleren hafwer warit ther ofwer, helst efter min kiäre broder formählar at han nu borgier travailliera soigneusement dans les affaires publiques, han kan icke låta blijfua sina strick." K. G. till M. G. de la Gardie aug. (?) 1649.

hagh, willia och thet jagh thet samma uprichtigt och wäl meent hafwer“ [1].

I jämnbredd med den stigande vissheten om stängda utsikter till framgång i äktenskapsförhandlingen mognar hos Karl Gustaf den plan, med hvilken han äfven tidigare umgåtts, att lämna Sveriges tjänst och helt draga sig tillbaka till privatlifvets lugn, sedan han väl slutfört exekutionsverket. Denna tanke var ej en hastigt öfvergående, af tillfälligt missmod förestafvad utväg att komma ifrån obehagen af hans nuvarande ställning. Karl Gustaf var fast besluten att realisera den, och Ekehielm erhöll vid sin afresa hans uppdrag att i samråd med Joh. Kasimir afveckla hans ekonomiska intressen i Sverige, dit Karl Gustaf aldrig ämnade återvända. Han kände visserligen sin tacksamhetsskuld till drottningen och Sverige, men ansåg likväl ej omöjligt att finna en annan potentat, “dhen honom såsom een Förste realiter tracterade“, och först efter kraftiga föreställningar lyckades Ekehielm blifva befriad från denna obehagliga kommission [2].

Då utsikten att vinna drottningens hand fullständigt förmörkas, återuppstå hos Karl Gustaf med ny kraft de gamla misstankarna mot svågern M. G. de la Gardie, att denne ej menat allvar med sina löften att hos drottningen främja hans intressen, ja, att han kanske rent af motarbetat honom, misstankar, åt hvilka han tydligt gaf uttryck både för de la Gardie och andra vid dennes återkomst till Tyskland sommaren 1649 [3]. De la Gardie fann sig också vid förhandlingarna i Nürnberg, till sin stora grämelse, af sin frände undan-

---

[1] Karl Gustaf till M. G. de la Gardie $^{29}/_{5}$, aug. (?) 1649 De la Gardieska saml. K. G. till J. K. $^{22}/_{5}$ 1649 St. S.

[2] “Jagh är sinnader at sättia migh här uthe widh siökanten och föra en stilla stat, Eders Ährewyrdigheet wille låta sigh wara angelägit sådant uti bästa måtto hielpa justifiera hooss H. K. M. och at thet samma cum applausu af H. K. M. måtte skee lender thet till bägges wår reputation och med maneer.“ K. G. till J. Matthiæ $^{13}/_{3}$ 1649 Gjörwell: Sw. Bibl. III: 147. K. G. till J. K. $^{13}/_{3}$ 1649 St. S. K. G. till M. G. de la Gardie aug. 1649 de la Gardie S. B. Ekehielm till B. Skytte $^{19}/_{6}$ 1649 Esplunda arkiv.

[3] “Men att min K. son elliest förnummit som skulle H. F. Durchl. emot min K. son wara något disgusterat, så will jagh sådant inthet hoppas, hällst enär H. F. D. alle saaker rätt fåår höra och sigh betäncker:“ Jac. de la Gardie till M. G. de la Gardie $^{16}/_{6}$ 1649 De la Gardieska saml. “Gr. Magnus kom för några dagar sedan hijt, non adeo bene acceptus.“ B. Ekehielm till B. Skytte $^{3}/_{7}$ 1649 Espl. arkiv.

skjuten för mera lågättade förmågor, såsom Alex Erskein[1]. Antingen nu underrättelser från Sverige omstämt Karl Gustafs sinne — särskildt drottning Maria Eleonora framhöll för Karl Gustaf M. G. de la Gardies förtjänster om Karl Gustafs intressen: denne hade ej i hela världen en vän, som vore de la Gardies like[2] — eller andra omständigheter inverkat, alltnog under ett sammanträffande i Winsheim sensommaren 1649 återställdes åtminstone till det yttre det goda förhållandet dem emellan. Lorens v. d. Linde, som åtminstone af de la Gardie ansågs kraftigt bidragit att återställa förtrolig och uppriktig sämja mellan de höga fränderna, ger i bref till M. G. de la Gardie under hösten försäkringar om Karl Gustafs bevågenhet mot och tillgifvenhet för sin svåger, en tillgifvenhet, som understundom tog synnerligen konkreta former. V. der Linde berättar om Karl Gustaf tiden närmast efter uppgörelsen med de la Gardie: "Han sprang och hade seij så, at iag kund inte göra än leh åth hånåm, han är numeera sannerligen lijk såm een heelt annan menniskia, ij går wore wij och öffuerfölle Picolomini till midagsmåltid, der war hertien så lustiger, ia så utlåten at iag än aldrig har seht hånåm så fatter, sen iag har hafft den ehran at kienna Hans durchl. Nu tror iag försäkert at ted är alffuar eder både emellan, Hertien talar och således om E. Excel. såm man plägar tala om sin allerkäresta wæn, eller så snart wij äre både allena, strakst int' annad än åm Greff Magnuæs redlighet, och huru högt han lär wara Greff Magnus förobligerad, fan tag' meij åm ickie han nu tienar eder med sin blod, åm han kan, hwar måltid driker han E. Exl. skåll, och i går hos Piccolomini well tije gånger — — in summa alt är såm det skall, och såm iag så lengie sukande har önskt effter — —"[3].

Trots alla lifliga försäkringar om Karl Gustafs bevågenhet — liksom de öfriga goinfrès' — ansåg sig M. G. de la Gardie likväl vid sin tilltänkta återfärd till Sverige hösten 1649 behöfva genom v. d. Linde begära skriftligt intyg af Karl Gustaf, att denne ej

---

[1] "Jagh lengtar af hiertatt hädan efter iagh her ähr allenast ehn siffra. Erskein ähr allt i allom." M. G. de la Gardie till A. Forbus Nürnberg $^{11}/_{8}$ 1649. De la Gardieska saml. L. U. B.

[2] "Bitt E. L. noch in geheim vor mich, E. L. halten Graff Magnus in acht, dass E. L. haben des freundes gleichen in der Welt nicht mehr." Maria Eleonora till K. G. $^{18}/_{5}$ 1649 St. S. De la Gardies nit för Karl Gustafs intresse betygas äfven af Chanut. Ch. till Maz. $^{20}/_{3}$ 1649 W. S.

[3] Lor. v. d. Linde till M. G. de la Gardie $^{22}/_{9}$, $^{14}/_{10}$ 1649 De la Gardieska saml.

skulle blifva honom ogunstig, i händelse han ej kunde vinna framgång åt hertigens önskan "utij then först och förnehmste punkten", hvarmed säkerligen förstås äktenskapsunderhandlingen. Härtill svarade Karl Gustaf, att han af svågern ej kunde begära mera än en flitig och trogen cooperation.

Helt kunde Karl Gustaf ej dölja sin besvikelse öfver giftermålsförhandlingarnas misslyckande, en sak, som stod allt klarare för honom; hans förtrogne kunde tydligen märka hans pessimism: han ansåg sig ej på något sätt hafva någon lycka att förvänta. Men å andra sidan sträfvade han ej utan framgång att tillkämpa sig resignationens lugn. Mot hösten 1649 kunde hans förtrogne höra honom tacka Gud, som därhän böjt hans sinne, att han kunde gifva sig till freds med hvad Gud behagat honom pålägga, men väl fann han, att hans ställning i Sverige ej skulle blifva behaglig [1].

Själf vågade Karl Gustaf af fruktan för drottningens misshag ej vidare i sina bref till henne väcka giftermålssaken på tal. Men det fanns alltfort andra, som verkade för hans syfte, och det med större förhoppning om framgång än han själf hade. Till dessa kunde dock vintern 1649—50 ej längre M. G. de la Gardie räknas, åtminstone ej i högre grad. Honom hade drottningen beordrat till hans generalguvernement Livland, måhända just för att slippa hans påminnelser i Karl Gustafs intresse. Till dennes oförtrutnaste förespråkare hos Kristina hörde däremot alltjämt änkedrottningen Maria Eleonora, som ej lät något tillfälle gå sig förbi att befordra sin älsklingstanke: äktenskap mellan Kristina och Karl Gustaf. Hon hyste också hopp om framgång, när väl prinsen personligen kommit åter till Sverige [2].

Redan i början af 1650 visste emellertid en så väl underrättad man som Chanut meddela, att drottningens afslag vore definitivt, ja, att t. o. m. andra förbindelser blifvit bragta på tal för Karl Gustaf [3].

Själf hyste Karl Gustaf i hvarje fall ej stora förhoppningar vid sin afresa till Sverige 1650: han klagar, att han där ej mötte

---

[1] Lor. v. d. Linde till M. G. de la Gardie $^{1}/_{11}$, $^{20}/_{11}$ 1649. K. G. till de la Gardie $^{20}/_{11}$ 1649 De la Gardieska saml.

[2] K. G. till M. G. de la Gardie $^{20}/_{11}$ 1649 De la Gardieska saml. Maria Eleonora till J. K. $^{21}/_{1}$ 1649; till Karl Gustaf $^{10}/_{1}$ 1649 St. S.

[3] Chanut till Mazarin $^{8}/_{1}$ 1650 W. S.

någon, för hvilken han kunde lätta sitt hjärta; han fann, att han där måste vara underkastad allehanda oväder[4].

Den närmaste framtiden skulle ådagalägga, huruvida Maria Eleonoras förhoppningar skulle komma att förverkligas eller ej.

[4] K. G. till M. G. de la Gardie $^{25}/_{5}$ 1650 De la Gardieska saml.

Gustaf Christiernsson Horn om furstebildning[1].

Celsissime princeps.

Non dubito quin temeritatis nota tibi insigniendus videar, quod hisce impolitis celsitudini tuæ obstrepere non verear, cum sciam occupationes tanti talisque principis non pati aliquam sibi temporis partem detrahi. Et sane ab hoc proposito facillime absterrerer, nisi calcar mihi adderet eximia tua humanitas, quæ te charum omnibus, et exemplis haud inevidentibus reddit clarissimum. Illa ergo audaciam meam condonabit celsitudinisque tuæ authoritas, cui non obedire gravius est crimen quam obediendo aliquid interdum aberrare. Tua ergo cum venia, quæ de eligendis et legendis authoribus sentiam, pro ingenii modulo depromam; qua in re licet celsitudini tuæ satis facere nequeam, aliquid tamen præstisse, mihi videbor, quod obedientiam debitam non detraxerim. In hoc negotio, celsissime princeps, primo considero ætatem eius, qui studiis vult invigilare, deinde ex quibus sit parentibus ortus et quisnam sit studiorum scopus, unde quarto studiorum directio mihi consideranda venit quæ nisi bona sit, tempus (cuius unius honesta est avaritia) studiorum summo cum dispendio, plus quam inutiliter teritur. Aetatem quod attinet, repiriuntur aliqui, qui sese studiis a tenerrimis addicunt annis. Horum nonnulli vilibus aut med[io]cribus parentibus nati sunt ex quibus aliqui secundum media et ingenii vires practici potius deveniunt quam theoretici, horum etiam aliqui negotiorum suorum sunt arbitri et ex litteris privatæ tantum vitæ solatium quærunt et ornamentum, eisque nihil interdicit, quin per omnia musarum vireta suspenso deducantur gradu, sed de hisce nihil amplius. Illis vero, qui originem suam illustribus debent parentibus, licet quidem per omnes disciplinas, sed non lento gradu, expatiari, eorum enim alia vitæ ratio est, nec omnibus longa supersunt vitæ spatia. Et hi plerumque aut per successionem, aut per electionem,

[1] Stegeborgssamlingen: Skrifvelser till Johan Kasimir.

sive aut iure hæreditario, aut virtute manum auxiliatricem præbente, ad summa evehuntur fastigia, eorumque fidei committuntur regnorum, principatuum et rerum p. habenæ. Debent hic principum filii notare, quod homines libenter pareant ei, quem putant commodis suis prudentius seipsis prospicere. Ut prudenter vero rem aliquam quis peragat, media requiruntur; primum a Deo T. O. M. petendum, cum omne bonum veniat desuper: secundum favente divina gratia, nobis suppeditat philosophia. Philosophia autem omnis divisa est in contemplativam et activam, ex qua divisione duplex exoritur studiorum scopus. Aliqui in theoretica tabernaculum ponunt, alii illam primis saltem labellis attingunt, nec ultro quam ut practicæ ancilletur; illud academicis relinquo, hoc vero principi cordi esse debet. Utrique commune instrumentum est logica, nec disvadet ratio quin ab illa fiat initium, imo imperat potius. Illam ex ipso Aristotile petere, principi haud consultum duco, illum autem, cum optimis quibusque commentatoribus, diligentius pervolvat studiorum adiutor, qui, cum ea in re multa modicæ tantum (ne dicam nullius) occurrant frugis, quæ sunt notatu dignissima, ea suo loco meminerit referre, ac oportuno tempore iterum atque iterum inculcare. Lectio namque lecta manet, sed sæpius repetita manebit; sufficiet autem principi compendium aliquod, ut Molinei aut Crellii. Hæc methodus non tantum ex logicis sed ex omnibus quoque artibus et scientiis plurimum potest adferre utilitatis, et meo judicio singuli authores, si tali legantur modo, una hora magni temporis fructum assignabit, cum præstet pauca bona e bonis authoribus excerpta fideli mandare mæmoriæ, quam multas lineas subito animi motu percurrere, in quibus, ut sæpius contingit, nil nisi unum scitu dignum reperitur. Et sic pro officii præceptoris, optimus quisque commentator illi percurrendus delegabitur, unde phraces, sententias, et quod summum est, res ipsas, tanquam in acervum collectas, principi quotidie pro temporis usura adferat. Nec dubito quin post logicam physica sequatur, in qua Aristotilis vestigia premere haud consultum duco, cum in ea brevis aliquis scriptor et perspicuus (puta Jachæum) multum prodesse possit. In logicis autem, ut præcipui usus sunt figuræ syllogismorum et regulæ topicæ, sic, quid in physicis ad moralem sapientiam utilius ea parte, quæ animæ nostræ naturam et functiones depingit, unde nihil conducibilius existimo, quam ut hæc pars exactiori quam ceteræ pertractetur diligentia. Post physicam, non negarem, principem meum debere Metaphysicam tanquam primam philosophiæ partem delibare, inque

ea Zimplerus[1] ipsi sufficiet, author non admodum prolixus nec obscurus. Mathesin quod attinet, eam minime posthabendam censeo. Quæ cœli et astrorum attingit cursum, eam perfunctorie percurrat, ne talia videatur ignorare. Ea vero pars quæ ad praxin refertur, et præcipue, quæ docet artem, civitates et arxces muniendi, defendendi et oppugnandi, in hoc turbulento rerum statu, penitius inspicienda est. Huc pertinet ars militaris et nautica, quarum perfectionem veteres ignorarunt. Sed de hisce nihil fusius, ne videar, tanquam nimium liberalis erogator, manus violentas in principis mei tempus iniicere.

Activam ergo philosophiam aggrediamur, cuius una pars moralis est, civilis altera. Harum nullam debemus præterire, nec gustare tantum, sed ambas haurire penitus oportet, et de iis docendi ille artifex Arist[ōt]iles non legendus est solum modo, sed quam sæpissime relegendus. Inter Ethica, quæ ipsius authoritate apud doctos viros florent, optima sunt quæ ad Nicomachum scripsit. Politicorum unum opus ad nostras pervenit manus, et quidquid de eo eruditissimi scriptores nobis reliquere, illud omne summatim ex præceptoris docta relatione addiscat princeps. Neque hac in re, ut mihi memoria suggerit, inutilis erit doctissimi Heinsii paraphrasis. In Ethicis autem, hoc omnino animadvertendum est, quod nisi sectarum discrimina rite observentur, magna nobis in legendis veterum libris obboriri potest caligo. Scire ergo necesse est, quid senserit Diogenes Laertius, severa porticus, quid Pythagoras, quid vetus aut nova academia, quid Epicuri hortulus et reliqui, qui ea de re satis superque scripserunt. Arist[otil]is solicita lectitatio tædium quidem parere non potest, sed possunt tamen non nunquam libelli aliquot adjungi, breves quidem sed usus maximi, nec minimæ voluptatis. Tales sunt qui de moribus scripserunt, ut author Ecclesiastici, libri sapientiæ, nec non Salomonis proverbiorum. Hisce etiam addi potest Theogenes, Phocylides, deinde qui aureum carmen scripsit, quod Pythagoræ dicitur, cuius lectioni multam lucem adferre potest Hierocles. Nec Enchiridion Epicteti negligendum, cuius fusior interpres est Arrianus, libri sane veteribus laudati. Nec fass est divinum Theophrastem omittere, qui solus in suo dicendi genere nobis extat. Eodem etiam referri possunt poemata moralia, qualia sunt Euripidis tragœdiæ selectiores, commediæ Terentii et Horatii sermones, in quibus scriptis res, vitam et hominum mores viri notant, adolescentes vero sermonis leporem observant; memorabilia

[1] Simplicius (?)

Socratis apud Xenophontem haud contemnenda. Hisce Ethices condimentis addi possunt officia Ciceronis, (liber sane eximii pretii) qui in contemptum abit quod multorum teratur manibus, Senecæ etiam epistolæ et eiusdem nominis tragediæ, deinde ex Plutarchi libellis optimi et brevissimi. Pari modo politicis philosophi, addam aliquot fructuosæ brevitatis, quales sunt ecloga Polybii, oratio Mecenatis et Agrippæ ad Augustum apud Dionem, et Salustii epistolæ ad Cæsarem de ordinanda re p. et author hic cum brevis sit, totus legi potest, cui adjungatur Ascensius qui in eum scripsit. Apud Plutharcum reperiuntur nonnulli qui civili sapientia polluerunt, puta Periclem, Ciceronem, Demostenem, Catonem, Gracchos et alios, quorum apud eundem in vitis paralelis fit mentio. De utilitate quæ capi potest ex Ciceronis epistolis ad Atticum et alios quosdam, nemo dubitabit, nam pauci sunt libri qui rectius monstrent, qua ratione deceat generalia ad suas aptare hypoteses. Sed hic opus est interprete qui sit romanæ historiæ et illorum temporum gnarus; nec parum prodesse potest commentarius Pauli Manutii in epistolas Cic[ero]nis ad M. I. Brutum et ad Quintum fratrem. Nec in politicis inutiles erunt Johannis Baptistæ observationes politicæ impressæ 1606. Rhetoricam Aris[toti]lis quod attinet, omnino eam principi legendam puto; sed hic vulgi vestigia fugienda sunt, sequatur enim post Ethica et Politica, cum ex morali et civili sapientia rivuli ad persuadendi artificium molliter sint deducendi. In hoc autem studio, ut appareat præceptorum usus, legantur attente orationes aliquot Cic[ero]nis et Demosthenis, non forenses, sed quæ rem p. magis spectant; quales sunt Philippicæ utriusque, illius pro lege Manilia et contra agrariam, et aliæ nonnullæ, huius Olynthiacæ. Hoc spatio exacto, præter cetera, studium juris principi commendatum volo. Vilipendo autem privatum illud ex quo legales et forenses rabulæ victitant, quorum summa nequitia commotus, Lipsius caninum illud studium in suis politicis appellat, cum illi proprio lucro ducti, lites in longum protrahant, ut aliorum enungant pecunias. Sed eo magis principi cordi esse debet studium juris gentium ac publici, quod Cic[er]o præstabilem vocat sapientiam, illudque ait consistere in foederibus, pactionibus, conditionibus populorum, regum, nationum, denique belli jure et pacis. Huius studii principia a morali et civili sapientia mutuanda sunt, sed qua ratione, optime monstrare poterunt Platonis et Ciceronis de legibus libri sed Platonis summas aliquot legisse suffecerit. Neque poenitebit hac in re ex scholasticis adjungere Thomam Aquinatem, quem si non per-

legere, at saltem inspicere potest princeps, secunda parte secundæ partis libri quem summam theologiæ nominat, præcertim ubi de justitia et legibus. Quis autem sit usus, monstrabunt pandectes, libro primo atque ultimo, nec non codex Justinianeus libro primo et tribus postremis. Nostri temporis jurisconsulti, qui in hoc controversiarum genere eminent, pauci sunt, ut Vasquius, Hottomannus, Gentilis, Hugo Grotius de jure belli et pacis, eiusdem mare liberum, contra quem Johannis Seldeni mare clausum. Hisce disciplinis ita imbutus animus, ut omnia sint in succum et sanguinem conversa, vix verbis assequi possum, quantum utilitatis ex historiarum lectione possit haurire princeps meus, sive enim memoria sufficiat, sive brevis annotationis desideretur subsidium, cognitis præceptis communibus atque ipso quæstionum genere exempla nullo cum labore sedibus suis collocari possunt. Prius autem, quam princeps noster historias aggrediatur, consultissimum duco, ut universalis quædam tum orbis terrarum, tum temporum præmittatur delineatio. Helvici chronologia non inutilis, res præcipuas breviter et dillucide pertractarunt, Justinus, Horus, et Livii summator, in historiis vero legendis, multi reperiuntur curiosuli, et discrepant haud indocti; sed me quod attinet, mallem animi ductum potius quam anxius leges sequi, nullæ namque sunt quæ non aliquid utilitatis habeant, nec tam facile memoriam deserunt quæ libenter legimus. In universum autem si quis ab antiquissimis incipere debeat, celci[tudi]nis tuæ acutissimo relinquo judicio, ego pro mea tenuitate, eos, qui nostra tempora nostramque notitiam propius accedunt, legendos esse censerem, ac paulatim in remotiora eniti. Præsentia enim quotidie in oculos incurrunt et licet tritum sit, quod eadem agatur mundi fabula, facilius tamen de rebus nostri ævi judicari potest, quam antiquitatem censuræ subiicere, discrepant enim aliquo modo quoad regiminis formam, et quam plurimum quo ad militarem disciplinam. Sed hic exiguitatem ingenii agnosco, nec abs re erit, quin celsitudo tua proprio fruatur judicio. In Romana historia quod obliviscendum non est, in aliis quoque haud est negligendum, scilicet quemadmodum in Romana plus ferme frugis e Græcis quam e Romanis quis consequi potest, sic etiam in aliis, nam exteri mores omnes ritusque publicos diligentius observant. Et si qui mali sunt principum mores, et a virtute distantes, facilius ab exteris, quam a subditis depinguntur. Sed hic non immerito notandum, quod multi reperiantur subditi alieni ab omni fuco, et quam plurimi sint vicini, aut etiam magis remoti, qui tanta sunt malevolentia suffusi, ut nihil nisi

summa cum ignominia aut regis aut principis aut nationis alicuius incipiant, dicant vel agant. Dum ad finem contendo, in memoriam venit Mathæus Gribaldus juris consultus de ratione legendi libros, Gasparis a Nienburg catalogus lectionum quotidianarum, Joachimi Fortii Ringelbergii de ratione studendi, liber vere aureus. Heresbachius de instituendis principum liberis. Pitsillus de instituendo principe, Johannis Sturmii de educatione principis libellus. Lamberti Panæi politicorum aphorismorum sylva, ex optimis tum græcis, tum latinis authoribus collecta. Carolus Sigonius de re p[ublica] Atheniensium. L'idea di governi di stato et di guerra, di Gerulamo Fraguetta[1], osservationi politiche et discorsi pertinenti al governo di stato d'Ambrosio Scapulato, La prima et secunda parte dell thesauro politico di Fabricio Romanci. Sed hos et eiusmodi authores præceptori legendos committo, ut eius labore utilitas et succus in principem redundet. Svetonius, Velleius Paterculus, Curtius, Florus haud prolixi scriptores a principe legi possunt. Animo quidem proposui copiosiorem authorum catalogum adjungere, sed multorum authorum lectionem quod attinet, et ne nimis distrahatur principis ingenium nullo cum dispendio legere et perlegere potest Senecæ secundam epistolam. Et cum hic nihil nisi ab aliis mutuatum apponam, cornicem Æsopi, (qui alienis plumis fulgebat), imitari nolo, utque arrogantiæ possim evitare suspicionem, et ne videar dominum Rosenhan, et magistrum Benedictum, principis celsiss[i]mi morum et studiorum directores, injuria onerare, et in eorum messem alienam falcem immittere, hic subsisto. Hæc pauca celsiss[i]me princeps tuo mandato scripsi, et spero fore, quod singularis (et principe digna) humanitas, quæ manum ad scribendum admovit, eadem etiam me [excusatum habeat, quod officio meo hac in re non sim digne functus; ego ut verum fatear, minus feci quam debui, quoniam plus contendi quam potui. Sed tu celsissime p[rinceps] cui non obedire nefas est, novisti optime errores meos summa clementia obumbrare. Qua spe fretus, orationis filum hic abrumpo, et Deum T. O. M. rogo ut te (cels[issi]me p[rinceps]) cum tota celsissima familia, ab omni corporis et animi malo conservet, utque filium charissimum incolumem reducere velit. Raptim ex Swartsiö 15 junii anno 1638.

Celsitudini tuæ devoto et submisso animo addictissimus

Gustaus Christierni Horn.

[1] Frachetta, Hier.

Tvenne program för en utländsk edukationsresa.

1. Instruction hwareffter man på en reessa nytteligen kan observera dee saacker, som nödigst äre at ackta [1].

Först och förnehmste orsacken till at reessa är, at sigh till dee förnembligaste orter, landt, häff och städer begifwa, och ther medh högsta flijt uthransacka och förnimma causas incrementorum et decrementorum, såsom huruledes samma orter till sådant wälståndh och mächtigheet upkomne äro, och sedan gienom hwadh medel dee sådant erhalla kunna, och ther wijdh blifwa, så at icke aleenast heela landzskapen och städerne i gemeen, uthan och alla thess inbyggiare continuo florera, och uthi goodh ordre och stilleståndh så lycksambligen lefwa och förkåfras.

Sådant alt bettre till at förnimma och begrijpa, skall man deet landet och den staden man kommer till, medh flijt igienomransacka, och beskåda, och sigh om thens heela tillståndh fullkommeligen informera låta, och effter en noga inqvisition, particulariter annotera och upskrifwa theras privilegier, stadgar, ordinantier, Bruck och seedwänior, så wäl them heela staten i gemeen, såsom och them, som hwart och ett ståndh angår.

Och som civitas instar unius hominis est, ejusque personam repraesentat, Arist. 3 Pol. 3, also kan man then ab ipso capite, hwilcket sielfwe Magistratus är, begynna at perscrutera. Kommer förthenskuldh consideratione Magistratus först at observeras; qvis et qvalis sit Magistratus? Här måste man grant effterfråga och wetta hurudan Magistratus är, icke alleenast then, som suppremus är, uthan och alla dee som till at befalla hafwa och sub nomine Magistratus kunna comprehenderas.

Sedan considereras Magistratus, vel ut constituendus, ther som måste achtas 1 uthaff hwem Magistratus sätties antingen af Rege

[1] W. 321 U. U. B.

eller supremo territorii Domino, eller af borgerskapet och gemeene man. 2. Huruledes han settes antingen sorte, eller electione, eller absoluto et immediato Principis jussu 3. om han är annuus eller perpetuus.

Vel ut constitutus, och här blifwer till at observera 1 ejusdem potestas huru stoor then är in civilibus et administratione belli, såsom och huru wijdt hon är limiterat och afskurin.

2. Officia Magistratus, både dee som publica äro, och concernera heela Magistratum, och alla personas lyćka, sasom är consulere saluti civium administratione justitiae, aliisque salutaribus decretis, Såsom och dee ther serskilte äro, och hwar person af Magistraten isynnerheet tillkommer, såsom är at hafwa upseende på kiöphandelen, på handtwärckare, på stadgar och ordningar, rettegångssaacker, stadzens intrader, bygningar, hospitaler och annat sådant, hwadh är och huru deet medh goodh ordning them emellan deelt är. 3. Præmium hurudan och hwaruthi hwars och ens löhn består.

Partes secundariae, et qvae obediunt äro alle dee som uthi staden boo och under Magistraten äro uthaf hwilcke somblige äro frija personer och privilegierat fålck, ut nobilitas, och bör ther efftertrachtas hwadh frijheet Nobilitas hafwer i Städerne; om dee någon kiöpmanskap och handel drifwa måge, huru wijdt dee, deras tiänare och huuss ifrån Stadzens beswär exempt äro, och hwadh thet åter är som dee till Staden hielpa. Här till komma och Ministri aulici och theras frijheet. Item Theologici och viri literati uthaf alla faculteter, Studenter och diäcknar, huru wijdt dee alle ifrån Staden afskijlde äro, och hwadh ther uthaff kräfia. Den andre deelen är populus eller cives. Hwilcke och sålunda subdivideras, att somlige äro 1. Mercatores. Der kan man effterfråga, huruleedes kiöphandelen, så wäl i gros och uthom Staden, som specialiter medh hwadh handel i synnerheet rätt stält och deelt är. Hwadh bruck, ordre och Stadgar hwart och ett gille och hwar kiöphandel för sigh hafwer. Sedan huru handelen medh fremmande hålles, såsom gienom uppenbahra marcknader, gienom wexlar och än mehra sådant. 2 Opifices ther man hafwer at uthspana hwart och ett handtwärks och embetes skråå, rättigheet och privilegier, bruck och sedwänie, såsom och huru deet ena handtwärcket ifrån deet andra skillier, och hwadh ordning dee sigh emillan hålla, at dee till sådan förmögenheet komma. 3. Mercenarij, hwadh ordning medh them hålles. 4 Egentes och allahanda onyttigt fålck, som i staden äro, som äro orphani eller gambla siucka, förlammade och

uthfattige, genom hwadh medel och huruledes och medh hwadh ordre och skick dee uppehållas. Såsom och dissoluti, och dee som till tuchthuussen höra, såsom prodigi vagabundi, desidiosi, meretrices, libidinosi, på hwadh sätt och ordre dee tuchtas och straffade warda.

Thernäst träder man till familias et oeconomiam, och seer hwadh theruthinnan kan wara at observera, såsom de marito et uxore, de parente et liberis, de domino et servo etc. Dock synnerligen de educatione, på hwilcken stoor macht ligger, huruleedes den hooss hwart och ett stånd anstält warder.

När nu alla civitatis partes äro remarquerade, måste man beskåda generaliter heela civitatis corpus och kommer här förnembligast at observeras, 1 huru wijdt samma civitas eller resp. libera est, huru wijdt hon är domino et potestati superioris subjecta, hijt refereras alla deras statuta och privilegia, och dee fundamenter, hwaruppå status sig förnembligen grundas och hänger.

2. Huruleedes resp. medh justitia administrerat blifwer. Här måste man ab infimo foro ad supremum unde nulla admittitur appellatio, förnimma hwadh process uthi hwarthera curia bruckat warder, huruleedes dee agera, appellera, och hwilcka justitiae administri thertill bruckas, såsom Advocati, Procuratores, scribae, Syndicus, Fiscalis, Notarius etc.

Till justitien länder och sententiarum executio, ubi notetur cui commissa sit, och huru den skeer både in civilibus och criminalibus. Synnerligen hwadh privilegier en Borgare häruthinnan hafwer för en annan.

Huc referenda custodia et carcer, modi castigandi.

Stadztiänare, lictoris, och sådant hwadh theruthinnan kan finnas at observeras.

3. Stadzens förmögenheet och inkomster, hwaruthi dee bestå och hwadan dee komma. Och emädan detta deet förnembste är in quo reip. nervi consistunt, så måste man eftertrachta 1 tributa, vectigalia, collectas, och andre uthlagor både ordinaria, och extraordinaria, 2 Modos exigendi tributa. 3 a qvibus exigantur. 4 Census sive aestimatio et descriptio civium huru then tillgår och till hwadh ända. 5 om myntet, om aerario, Qvaestore etc. Sedan theremot hwilcka theras ordinari expenser äro.

4. Stadgar och ordningar som politien angå och en wäl ordonnerat Stadh och rep. giöra, hwaruthaff man Magistratens flijt och stadzens wälståndh förnimma kan, hwilcka kunna wara antingen

dee som Staden i gemeen wijdhkomma, et qvae bonas leges sanciunt. Sasom om kiöphandel, handtwärckare, kyrckior, bygningar, wacht och wård, oreenligheet etc. eller dee som olagh och oseeder afskaffa och äro aut ad tollendos et reprimendos malos mores, som förbudh om stoora öfwerflödiga giästebudh, högfärdige och dyra kläder, otucht och lössachtigheet. Aut ad praevenienda infortunia, såsom dyr tijdh, pestilentia och eeldzwåda, huruledes dee förekommas och gienom goodh ordre i tijdh fördämpas.

När nu så heela civitatis corpus, medh hwadh ther till hörer, uthransackat är, så går man tandem ad exteriora, och beskådar deet som för ögonen kommer, såsom besynnerlig äre alle aedificia publica, nembl. dee först som religionis och literarum causa äro, såsom templa, Scholae, Bibliothecae, Orphanotrophia, Nosocomia, xenodochia, huru och hwaruthi deras reditus bestå. 2. Dee som commerciorum causa äro, såsom forum, hwilcket är 1. liberum, hwilcket elliest kallas Beurss. 2 Justitiae in qvo curia, archivum tribunal. 3 rerum venalium hwarunder och förståås broer och hampnar, och dee rum, som kiöpslagas uppå. Här kan achtas medh hwadh commoditeet dee bygde äro och hwadh frijheet hwart och ett hafwer.

3. Defensionis causa, äre muri, Armamentaria turres, wallar grafwar och skantzar etc.

4. Allehanda aqvaeductus, brunnar och kiällor, huru dee rätt stålte och wijdh macht hållas.

5 dee som jucunditatis gratia äro, såsom Nymphaea, ther publica convivia och solenniteter hållas uthi, huru dee stälte och frijkallade äro, Theatra och exicothamiae[?] eller kånstkambrar, ther rariteeter finnas.

Och sidst om sielfwa privathuussen och gaturna huru och medh hwadh ordre dee uthi sådan reenligheet och godt skick hållas.

Jean Rosenhane.

2. Minnesregler, nedskrifna af Schering Rosenhane för hans utländska resa[1].

Synopsis Observandorum in intineribus.

Peregrinatio debet referri ad informandum

1. Prudentiam quod fiet si peregrinantes inquirant de gentis vel civitatis
   - moribus
   - Legibus
   - Facie cuiusque urbis
   - Forma Reip.
   - Principibus viris
   - Præcipuis familijs
   - Bellis, casibus, rebus gestis.
   - Ratione vectigalium
   - Importandis vel exportandis.
   - custodia Regionis.

2. Scientiam quam augebunt tum
   - Audiendo præstantissimos et doctissimos passim viros.
   - Videndo et Inspiciendo
     - Loca celebria:
     - culta:
     - Vetera:
     - Insigni aliqua pugna, clade, casu, aut viri celebris nativitate aut inhabitatione nobilitata:
     - Colonias veteres:
     - Templa:
     - Arcus:
     - Theatra:
     - Sepulchra: lapides: rudera: monumenta vetera.

3. Mores, quos ita meliores reddent si
   - Bonos et rectos in quibus est honestas et laudabilis comitas ubique annotent: quid in cultu, vestitu, actionibus deceat, quæ veneres, qui lepores in sermone aut gestu a politioribus et cordatioribus celebrentur, observent.
   - Malos, detortos, inimicos theatricos, fugiant.

---

[1] Ur Sch. Rosenhanes egenhändiga dagboksanteckningar 1629: "Itineris mei ex Svecia in Angliam eorumque quæ in itinere passim accidebant aliqualis et summaria descriptio." X 351. U. U. B.

Tillägg.

Sid. 89. Bland resehandböcker, som under färden kommo till användning, kan äfven nämnas Justus Zinserlings (Jodocus Sincerus): Itinerarium Galliæ [1].

Sid. 92. Det bör ifråga om Johan Kasimirs sammanstötning med rådet i aug. 1633 anmärkas, att Rådet förevitat honom att hafva hotat med möjligheten, att han genom sina åtgärder skulle kunna hindra förmyndarregeringens tyska politik ("hindra den Heilbrunische dagen"). Pfalzgrefven afgaf härpå en något skrufvad förklaring, som visserligen ej var ägnad att till fullo rentvå honom i senatorernas ögon. Rådets snäfva hållning mot de pfalzgrefliga intressena skulle härigenom också kunna vinna en förklaring. — R. P. 3: 162 ff. Johan Kasimirs egenhändiga berättelse ang. förhandlingarna med Rådet i aug. 1633 (konc.) St. S.

---

[1] B. Baaz till A. Oxenstierna, odat. (Biographica, Baaz).